

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXIV. KÖTET

2012. 2. FÜZET

Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején

+

Fenntartható gazdaság a közzféra szerepvállalásával:
gazdaság szerkezeti hiányosságok kiküszöbölése

+

Fenntarthatóság Erdély vidéki térségeiben.

Beszterce-Naszód megyei esettanulmány: Árpástó község vizsgálata

+

A regionális munkaerő-foglalkoztatás aktuális kérdései Romániában.

Központi Régió – esettanulmány

+

A romániai vállalkozói aktivitás

+

Műhely

+

Szemle

+

Egyesületi közlemények



KOLOZSVÁR, 2012
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Szász Alpár Zoltán, Tánzos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264-595 176
Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191 Románia; e-mail: titkarsag@eme.ro
www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:



BETHLEN GÁBOR
Alap



Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA-IDEA nyomdában

Felelős vezető
Nagy Péter

Pál-Antal Sándor

Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején

A 18. század eleji székelyföldi népességi viszonyok kérdése, az összlakosság tényleges létszámának megállapítása olyan kérdés, amelynek megválaszolása történetírásunk egyik feladata. A kérdés megoldása a felületes szemlélő számára könnyűnek tűnik, hiszen ebből az időszakból gazdag forrásanyaggal rendelkezünk, köztük sok összeírással, amelyek megadhatják a szükséges választ. A korabeli levéltári adatok és az emlékirodalom összevetése azonban egy olyan – látszólagos – ellentmondást tükröz, amelynek feloldása alapos utánajárást igényel. Amíg a 18. század első feléből származó korabeli emlék- és naplóírók iszonyú természeti csapásokról beszélnek, az összeírások adataiból alig lehet a rendkívül nagy emberáldozatokra következtetni.

Az alábbiakban az írott források megbízhatóságának mérlegelése után elemeztük és összevetettük a korabeli összeírásokat az 1708–1711. és 1717–1719. évi szárazság és pestis okozta embervesztésegekről szóló tudósításokkal. A hiányzó adatokat pedig becslés alapján pótoltuk. A végeredmény egy rendkívül nagy áldozatokat követelő megpróbáltatásnak kitett, számbeli leg megfoghatkozott népesség képét mutatja, amit az összeírások csak részben tükröznek.

*

A 18. század elején Erdélyben a partiumi részekkel együtt 28 megyei típusú törvényhatóság működött, ebből tíz vármegye, két magyar vidék, öt székely szék, kilenc szász szék és két szász vidék volt. A székely törvényhatóságok: Aranyosszék, Csík-Gyergyó-Kászonszék, Háromszék, Maroszsék és Udvarhelyszék. Csík-Gyergyó-Kászonszék négy társult székből állott: Alcsík-, Felcsík-, Gyergyó- és Kászonszékből, Háromszék három egyesült székből, Sepsí-, Kézdi- és Orbaiszékből, valamint a Sepsiszékekkel társult Miklósvárszékből. Udvarhelyszéknek két fiúszéke volt: Keresztúr- és Bardócszék.

A Székelyföld területén 409 falusi közösség mellett egy szabad királyi város – Marosvásárhely –, kilenc mezőváros és három udvarhelyszéki kiváltságos hely (Szentegyházas- és Kápolnásoláhfalu – a mai Szentegyháza és Kápolnásfalu –, valamint Zetelaka) létezett. Marosvásárhely, hat mezőváros (Csikszereda, Bereck, Illyefalva, Kézdivárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely) és Szentegyházasoláhfalu taxás hely volt.

Pál-Antal Sándor (1939) – ny. levéltáros, PhD, az MTA külső tagja, Marosvásárhely, pal.antal.sandor@gmail.com

Székfoglaló előadás, elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián, 2011. szeptember 15-én.

1. táblázat
A települések megoszlása a Székelyföldön a 18. század elején

Szék	Települések száma			
	Falu	Város	Kiváltságos hely	Összesen
<i>Aranyosszék</i>	21	1	-	22
<i>Csik-Gyergyó-Kászonszék</i>	50	1	-	51
Társszék: Alcsíkszék	16	-	-	16
Felcsíkszék	20	1	-	21
Gyergyószék	10	-	-	10
Kászonszék	4	-	-	4
<i>Háromszék</i>	91	4	-	95
Társszék: Sepsiszék	35	2	-	35
Kézdiszék	30	2	-	32
Orbaiszék	17	-	-	17
Miklósvárszék	9	-	-	9
<i>Marosszék</i>	126	1	-	127
<i>Udvarhelyszék</i>	123	2	3	128
Anyaszék	77	1	3	81
Fiúszék: Keresztúrszék	37	1	-	38
Bardócszék	9	-	-	9
<i>Marosvásárhely sz. kir. város</i>	-	1	-	1
<i>Összesen</i>	411	10	3	424

Sepsiszentgyörgynek és Illyefalvának csak egy része rendelkezett mezővárosi joggal. Másik részét Sepsiszéknek alárendelt faluként kezelték. Emiatt mindkét település két-két különálló közigazgatási egységet, saját előjárósággal rendelkező mezővárost és falut képezett, vagyis mindkét esetben külön közigazgatási egységekkel, saját előjárósággal rendelkező mezővárossal és faluval van dolgunk. Határai azonban osztatlanok maradtak. Mivel mindkét mezőváros és a falu lakóinak birtoka a szétválás (a 16. század közepe) előtti gyakorlat szerint közös határban feküdt, elkülöníteni azokat lehetetlennek bizonyult. E kettősség miatt Háromszék településeinek száma a tárgyalt korszakban nem 89, hanem 91 volt. Székelyudvarhely egy része is széki alárendeltségű volt, de az összeírások ez esetben a kettősséget nem tükrözik. Ez a város-falu kettősség csak 1848 végén szűnt meg.

A népességi viszonyok kutatása során a felmerült kérdéseknek csak azokkal a vetületeivel foglalkozhattunk, amelyekre a források adatokat szolgáltatnak. Születési és temetési anyakönyvek hiánya miatt nem érintjük a természetes szaporulat, az élettartam és az ezekhez kapcsolódó egyéb kérdéseket. Figyelmünk a lakosság létszámának a megállapítására, módosulásainak okaira összpontosult.

Székelyföld 18. század eleji népességi viszonyainak kutatását a korabeli összeírásokra támaszkodva végeztük. Legfontosabbak ezek közül az 1703., az 1713. és az 1721–1722. évi adóösszeírások.¹

¹Az 1703. évi erdélyi összeírás befejezetlen maradt. A Székelyföldre vonatkozóan Aranyos-, Csik-Gyergyó-Kászon- és Háromszék adataival rendelkezünk. Lásd Domokos Pál Péter: *Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása. 1703.* Agrártörténeti Szemle 1978. XX. 1–2. sz.; Aurel Răduțiu: *Scaumul Arieș la 1703.* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj-Napoca. 27 (1985–86). 383–408. Az 1713–1721–1722. évi összeírások a *Székely székek a 18. században* c. forrássorozat I–V. kötetében közölve vannak. Bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzétette Pál-Antal Sándor (Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007–2011).

Forrásként használtunk más jellegű összeírásokat is, és pedíg az ingyen sóra jogosult székely nemesek és szabad rendűek 1701–1702. évi lajstromait, az 1707–1715 közötti nemesi kimutatásokat és az 1712–1713. évi hűségeskü letételi nyilvántartásokat.²

Az összeírásoknál számolni kellett a ténnyel, hogy azok rendszerint nem teljeseek. Mindenik összeírástípusnál észrevehető, hogy nem foglalkozik bizonyos társadalmi rétegekkel vagy csoportokkal. Az adózó népesség számbavételére és vagyoni helyzetének felmérésére készült nyilvántartások sem teljeseek. Hiányoznak belőlük az „immunis”, vagyis adómentes nemesek,³ a nincstelenek, illetve egyéb, adófizetés alól felmentett személyek. Sajnos az 1713. évi összeírás a birtokos nemeseken kívül az adófizetésre kötelezett armalistákat (az egytelkes, címeres nemeseket) sem tartalmazza, pedig azok népes társadalmi réteget képeztek a Székelyföldön. Emellett az összeíróknak sem mindig sikerült mindenkit összeírniuk, és a források is időközben csorbulásokat szenvedtek. Pontatlansága miatt ezt az összeírást – a taxás helyek kivételével – mint megbízhatatlan forrást mellőztük.

Az adóösszeírásoknál arra is tekintettel kellett lennünk, hogy azok összesítőinek melyik változatát használjuk, mert kisebb-nagyobb eltérések vannak közöttük. Az 1724-ben véglegesített 1721–1722-es széki összesítőben a családok létszáma kisebb, mint az 1722-ben készültekben. A különbség az adó fizetése alól kivettek számát jelzi. Például Háromszék 1722-es összesítőjében 6311 család szerepel, az 1724. évben 5959, a marosszéki 4305, illetve 4140, az aranyosszéki pedig 1015, és 950.⁴

A székelyföldi adózófizető családok 1703. és 1721–1722. évi létszáma és székenkénti megoszlása az adóösszeírások összesítői alapján a 2. táblázatba foglalva látható.

2. táblázat
Székelyföld népessége a 18. század elején (az adóösszeírások szerint)

A szék megnevezése	A lakosság száma családonként			
	1703		1721–1722	
	család	%	család	%
Aranyosszék	920	3,5	1 015	4,6
Csik-Gyergyó-Kászonszék	5 049	19,4	4 305	19,5
Háromszék	9 339	36,0	6 311	28,6
Marosszék ⁵	5 067	19,5	4 868	22,1
Udvarhelyszék	5 620	21,6	5 567	25,2
Összesen	25 995	100,0	22 066	100,0

²Lásd *Székely székek a 18. században*. I. 135–154, 327–329; II. 184–215; III. 27–36, 41–66; IV. 24–93; V. 25–29, 33, 149–173.

³Erdélyben az 1714. évi diétai végzések szerint adómentes az a nemes lehetett, akinek legkevesebb két „örökös” jobbágya volt.

⁴Székely székek a 18. században. I. 500; IV. 555; V. 136, 144; Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely, Marosszék levéltára, Adóösszeírások 111/1722. sz.; Acsády Ignác: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat XII(1896). 57, 60, 466.

⁵Marosvásárhellyel együtt.

Mielőtt az adatok kiegészítésére térnénk, megemlítjük, hogy a legtöbb település Maros- (126) és Udvarhelyszéken (123) található, a legkevesebb Aranyosszéken (22). A legnépesebb Háromszék, következik Udvarhely-, Maros- és Csík-Gyergyó-Kászonszék, végül a kis Aranyosszék.

A fennebbi táblázat két oszlopának az összevetéséből kitűnik, hogy az 1703–1722 közötti időszakban a családok számát tekintve Székelyföld adózó lakossága, ahelyett hogy növekedett volna, 5,9%-kal csökkent. A legnagyobb visszaesés Háromszéken tapasztalható, de jelentősnek tekinthető az udvarhelyszéki is. Csík-Gyergyó-Kászonszékben és Aranyosszéken az adózók létszáma gyarapodást mutat. De ez a „növekedés” nem a tényleges szaporulatban, hanem az adózók körének az utóbbi összeírás alkalmával történt kiterjesztésében keresendő. 1703-ban ugyanis Csík-Gyergyó-Kászonszékben a nem adózók száma 860 család volt, 1721–1722-ben mintegy 250. Hasonló a helyzet Aranyosszéken is, ahol az adó alól kivettek száma 147-ről 13-ra csökkent.⁶

A népesség településenkénti szóródása rendkívül tarka képet mutat. Az egyik végletben három-öt-tíz családból álló törpe falvak találhatók, a másikban 200 fölöttiek. A legnépesebb települések 1721–1722-ben: Gyergyószentmiklós – 254, Kézdiszentlélek – 244, Zágón – 243, Zetelaka 216 és Gyergyóalfalu – 205 családdal.

3. táblázat

Az adózó lakosság településenkénti szóródása a Székelyföldön 1721–1722-ben

Családok száma	A települések száma						
	Erdély	Székelyföld	székenként				
			Aranyos	Cs-Gy-K	Három	Maros	Udv.hely
1–5	22	2	-	-	-	1	1
6–10	153	20	1	-	2	10	7
11–25	622	95	5	4	12	46	28
26–50	614	157	5	11	33	52	56
51–100	392	104	10	23	27	15	29
100-on felül	176	43	1	13	19	3	7
<i>Összesen</i>	<i>2103</i>	<i>421⁷</i>	<i>22</i>	<i>51</i>	<i>93</i>	<i>127</i>	<i>128</i>
<i>Átlag</i>	<i>43,1</i>	<i>49,7</i>	<i>41,1</i>	<i>84,8</i>	<i>68,1</i>	<i>32,6</i>	<i>42,9</i>

Amint a táblázatból is kitűnik, a székely falvak népességének átlaga magasabb az országos átlagnál. Ennek ellenére nagyobb közösségekről alig beszélhetünk. A települések több mint egyharmadában (157 falu) 26–50 adózó család élt, egynegyedében pedig 51–100 közötti. Csak 43 település lakossága haladta meg a száz családot, ebből öt a kétszázat. Legnépesebb települések Csík-Gyergyó-Kászonszékben találhatók, a legkisebbek Marosszéken. Itt van a legtöbb törpe falu is.

⁶ Lásd a 4-5. táblázatot.

⁷ Marosvásárhely nélkül.

A csekély határral rendelkező, földművelő és állattenyésztő életmódot folytató lakosságú települések, mint amilyenek a Nyárád mentiek, a szűk élettér miatt nem tudtak népes községekké válni. Ma sem azok. A kiterjedt határral rendelkező települések a legnépesebbek. Ez jellemző általában a hegyvidéki medencékben fekvő falvakra, főként a Csík és Gyergyó vidékén lévőkre. Itt azonban nem a földművelés volt a fő éltető elem, hanem az állattenyésztés és az erdőhasználat, a fa kitermelése és értékesítése.

*

Az összlakosság tényleges számának megismerése érdekében az adózó lakosságra vonatkozó adatokat kiegészítettük. E célból előbb ellenőriztük a fennmaradt adóösszeírásokat, felmérve forrásértéküket, és kiegészítettük azokat az összeírásokból valamilyen okból hiányzó településekre vonatkozó adatokkal. Miután rekonstruáltuk az adózók létszámát, megállapítottuk az adó alá nem esők körét, és kiszámítottuk az adóösszeírásokból hiányzó társadalmi rétegek hozzávetőleges adatait. Ezt követte a Székelyföldön lakó családok létszámának a kikövetkeztetése, valamint a lakosság teljes lélekszámának a megállapítása.

Az 1703-as adóösszeírás összesítőit kiegészítettük az adómentes mágnások és birtokos nemesek számával és az összeírásokból kimaradt taxás helyek adataival. A nemesség számának megállapításához az 1701–1702. évi *ingyen*, vagyis *nemesi sóra* jogosultak lajstromait használtuk, de tekintetbe vettünk egyéb nemesi összeírásokat is.⁸ A taxás helyekre vonatkozó adatok kiegészítése az 1713. évi adóösszeírás,⁹ Marosvásárhely szabad királyi városé egy 1709. évi adóösszeírás alapján történt.¹⁰

Mivel az 1703. évi általános adófelmérés udvarhely- és marosszéki lajstromai hiányoznak (a II. Rákóczi Ferenc vezetete szabadságharc kirobbanása miatt valószínűleg el sem készültek), azokat a két szék levéltárában található 1701–1702. évi adólajstromok adatai alapján szándékoztunk pótolni. Ezek az összeírások azonban, annak ellenére, hogy általános felmérések, nem meggyőzőek. Nem tartalmazzák a teljes adóköteles lakosságot. (Udvarhelyszék 1702. évi adókövetési lajstromaiban 3720, az 1701–1702. évi marosszéki 4163 adózó családfő neve szerepel.¹¹) Ezért a kiegészítéseket becslés alapján végeztük.

Az összlakosság számának megállapítása érdekében a népesség rendi tagolódása által nyújtott lehetőségekhez folyamodtunk. A rendi tagolódást tükröző táblázatba előbb bevezettük az adólajstromok adatait, majd a nem adózó lakosságra vonatkozóakat. A kiegészítéseket különböztetésként vörös színnel jelöltük. Az 1703. évi eredményt a 4., az 1721–1722-re vonatkozóakat az 5. táblázat tartalmazza.

⁸ Csík-Gyergyó-Kászón-, Udvarhely- és Aranyosszéknél az 1701–1702. évi ingyen sóra jogosultak lajstromait vettük alapul, Marosszéknél egy 1711. évi nemesi összeírást, Háromszéknél pedig egy 1707. évit. Lásd *Székely székek a 18. században*. I. 132–154; III. 41–66; IV. 54–61; V. 25–29, 33, 149–173.

⁹ Uo. II. 258–260; III. 206–209; IV. 170–182.

¹⁰ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely XVII–XVIII. századi jogszabályai és polgárnévsorai*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2006. 349–365.

¹¹ Lásd *Székely székek a 18. században*. I. 13, 22–82; II. 11, 22–25, 131–183.

4. táblázat

Székelyföld népessége 1703-ban (rendi tagozódás a kiegészített adóösszeírások alapján)

Társadalmi rétegek	Aranyosszék		Csíkszék		Háromszék		Marosszék		Udvarhelyszék		Összesen	
	család	%	család	%	család	%	család	%	család	%	család	%
Nemesek	55	4,9	140	2,7	300	3,1	110	1,9	160	2,5	765	2,7
Armalisták	251	22,5	110	2,1	766	7,8	250	4,3	200	3,2	1577	5,8
Szabad székelyek	284	25,5	2559	48,9	3130	31,8	1850	32,2	2600	40,9	10423	36,8
Városlakók (taxások)	-	-	40	0,8	194	2,0	590	10,3	80	1,3	904	3,2
Kiváltságosok	-	-	-	-	-	-	-	-	410	6,5	410	1,4
Jobbágyok	78	7,0	934	17,8	2441	24,8	1400	24,4	1600	25,1	6253	22,1
Zsellérek	151	13,5	103	2,0	295	3,0	400	6,9	300	4,7	1249	4,4
Alzsellérek	-	-	490	9,3	850	8,6	300	5,2	200	3,2	2040	7,2
Kóborlók	139	12,5	-	-	-	-	-	-	-	-	139	0,5
Mentesek	57	5,1	189	3,6	317	3,2	200	3,5	250	3,9	1013	3,6
Nem adózók	84	7,5	664	12,7	1540	15,7	650	11,3	450	7,1	3388	11,9
Egyéb	17	1,5	7	0,1	-	-	-	-	100	1,6	124	0,4
Összesen	1116	100,0	5236	100,0	9833	100,0	5750	100,0	6350	100,0	28285	100,0

Az adóösszeírások nyújtotta adatok kiegészítése révén kapott eredmények alapján, a Székelyföldön a 18. század elején mintegy 28 000–28 500 család élt. Ez 4300–4400 családdal több, mint az adózó népesség. A különbözetet az „immunis” (vagyis adót nem fizető) nemesek és egyes nem adózók képezik. A kiegészítések által elért növekedés 17,6%.

Az 1721–1722. évi adóösszeírás részletesebb az 1703. évinél, amiatt az adatok nyújtotta lehetőségek felhasználásával készült táblázat is árnyaltabb annál. Itt a hiányzó adatok kiegészítése is pontosabb lehetett. Ez utóbbi összeírás sem terjedt ki az adómentes mágnásokra és birtokos nemesekre, a tisztviselőkre és az egyházi személyekre, valamint a vagyontalanokra. Mivel az összeírást két bizottság végezte, egyes részletkérdéseknél eltérések mutatkoztak az összesítők között. Maros-, Udvarhely- és Aranyosszéknél kimaradtak az összesítőkből a molnások, a pásztorok és a napszamosok, Csik-Gyergyó-Kászony- és Háromszéknél az udvari szolgák és a szolgálataikért alkalmasszerűen adómentesítettek.

A mágnások és birtokos nemesek létszámának megállapításához Udvarhely- és Háromszék esetében az 1712–1713 évi hűségeskü-lajstromokat használtuk, a aranyosszékieknél egy 1711. évi, a maroszékieknél pedig egy 1715. évi „immunitást” megállapító felmérést.¹²

A tisztviselők és az egyházi személyek számát a széki előljárók, illetve a székek területén létező egyházi intézmények és iskolák számának a felbecsülése révén kaptuk. Például Marosszék tisztikarából adómentes volt a főkirálybíró, két alkirálybíró, két főadótárnok, a jegyző, kilenc dülő biztos, kilenc adóíró biztos, kilenc derékszéki ülnök, 12 viceszéki ülnök, vagyis 45 személy, 105 lelkész (12 római katolikus, akiknek egy része szerzetes, 57 református, 13 unitárius

¹² Uo. I. 327–329; II. 184–215; IV. 62–110; V. 33.

és 22 görög katolikus pap), mintegy 50 tanító, valamint 20 egyházi szolga. Összesen 230 személy (a római katolikus egyházi személyek kivételével) családostól.

Az adó alól kivett vagyontalannak településenként három-négy családot számítottunk. Az egyes székeknél hiányzó molnárok, udvari szolgák és széki szolgálatot tevő adómentesek számát összehasonlító becslés alapján állapítottuk meg. Az elért eredmény az alábbi:

5. táblázat

Székelyföld népessége 1721–1722-ben (rendi tagozódás a kiegészített adóösszeírások alapján)

Társadalmi rétegek	Aranyosszék		Csíkszék		Háromszék		Maroszsék		Udvarhelyszék		Összesen	
	család	%	család	%	család	%	család	%	család	%	család	%
Nemesek	60	5,0	140	2,9	290	4,1	140	2,5	162	2,6	792	3,1
Armalisták	336	27,9	129	2,7	548	7,6	266	4,7	211	3,5	1490	5,9
Özvegyek	-	-	12	0,3	86	1,2	7	0,1	-	-	105	0,4
Szabad székelyek	188	16,6	2543	53,3	2122	29,6	1710	30,1	2406	38,0	8969	35,6
Özvegyek	45	3,7	241	5,0	342	4,8	111	2,0	290	4,5	1029	4,1
Városlakók ¹³	-	-	49	1,0	352	4,9	559	9,9	75	1,2	1035	4,1
Kiváltságosok	-	-	-	-	-	-	-	-	348	5,5	348	1,4
Özvegyek	-	-	-	-	-	-	-	-	61	1,0	61	0,3
Tisztviselők, papok, tanítók	50	4,1	100	2,1	200	2,8	230	4,0	230	3,6	810	3,2
Jobbágyok	114	9,5	838	17,6	2002	27,9	1192	21,0	1276	20,2	5422	21,5
Özvegyek	6	0,5	41	0,9	131	1,8	13	0,2	60	0,9	251	1,0
Zsellérek	203	16,8	185	3,9	538	7,5	665	11,7	365	5,8	1956	7,8
Molnárok	10	0,9	31	0,6	96	1,4	40	0,7	40	0,6	217	0,9
Sóvágók	-	-	-	-	-	-	-	-	107	1,7	107	0,4
Őrök	-	-	-	-	-	-	-	-	13	0,2	13	0,1
Udvari szolgák	62	5,1	30	0,6	80	1,1	82	1,5	45	0,7	299	1,2
Kóborlók	43	3,6	114	2,4	94	1,4	228	3,9	247	3,9	726	2,9
Mentesek	13	1,1	20	0,4	30	0,4	35	0,6	63	1,0	161	0,6
Vagyontalanok	70	5,8	180	3,8	270	3,5	380	6,7	325	5,1	1225	4,9
Egyéb	5	0,4	122	2,5	-	-	22	0,4	-	-	149	0,6
Összesen	1205	100,0	4775	100,0	7181	100,0	5680	100,0	6324	100,0	25165	100,0

Az 1721–1722-ben összeírt székelyföldi családok száma az 5. táblázatban látható kiegészítések révén 3231-gyel, vagyis 12,8%-kal gyarapodott.¹⁴ A Magyarországra és Erdélyre is kiterjedő 1720-as, illetve 1721–1722-es általános felmérés összesítő adatait Acsády Ignác már több mint egy évszázada közzétette. Ő akkor a népesség számát tükröző adatokat túl alacsonynak

¹³Tulajdonképpen a taxás helyek lakói. Ide tartoznak Csíkszékben Csíkszereda, Háromszéken Bereck, Kézdivásárhely, Illyefalva és Sepsiszentgyörgy, Maroszákon Marosvásárhely. Az udvarhelyszéki városok és kiváltságos helyek (Székelyudvarhely város, a két Oláhfalva és Zetelaka) a szék többi településével együtt szerepelnek a korabeli nyilvántartásokban, nem pedig különválasztva, ezért a rájuk vonatkozó adatok a széki összesítőkben található társadalmi rétegeknél maradtak.

¹⁴Hasonló eredményre jutunk, ha az adatokat összevetjük a 2. táblázatban látható adózók számával is. Itt a különbség 3099 család.

találta, és a tényleges létszám megállapítása érdekében 50%-kal kiegészítette, néhol ennél többel is, ami – véleményünk szerint – túlzásnak bizonyult. Valószínűbb a 12-15%-os kiigazítás.

Az összlétszám azonban kevesebb az 1703. évinél. Ezt érzékelteti az alábbi összehasonlító táblázat is. Ez alkalommal a tágabb rálátás érdekében a táblázatot kiegészítettük az 1614. évi összeírás adataival.¹⁵

6. táblázat
Székelyföld népességének feltételezett összlétszáma 1614–1722 között

<i>A székely szék megnevezése</i>	<i>1614</i>	<i>1703</i>	<i>1721–1722</i>
	<i>család</i>	<i>család</i>	<i>család</i>
Aranyosszék	950	1 116	1 205
Csik-Gyergyó-Kászonszék	4 700	5 236	4 775
Háromszék	7 000	9 833	7 181
Marosszék ¹⁶	4 400	5 750	5 680
Udvarhelyszék	5 150	6 350	6 324
<i>Összesen</i>	<i>22 200</i>	<i>28 285</i>	<i>25 165</i>

Az összevetésből kitűnik, hogy Székelyföld lakosságának létszáma az 1614–1703 közötti időszakban nagyon lassan növekedett. A családok száma évi 60,3-mal nőtt csupán. 1703–1722 között pedig jelentős létszámcsökkenés történt. 1722-re a családok száma 2604-gyel, vagyis 11,04%-kal kevesebb lett, mint amennyi 1703-ban volt. Ez a csökkenés nem az összeírások pontatlanságában, hanem az időközben bekövetkezett háborús események és természeti csapások okozta veszteségekben található.

*

A családok számának a megállapítása csak egyike a népességre vonatkozó kérdéseknek. A másik lényeges kérdés a teljes lélekszám kikövetkeztetése. Ennek érdekében a 18. századra az ötös szorzót szokás használni, egy családra öt személyt számítva. Ez az eljárás helyes és elfogadható békés és természeti csapásoktól mentes körülmények között. Ez viszont nem állítható a 18. század eleji székelyföldi viszonyokra. Ezért a helyes szorzó megállapítása érdekében további kutatásokat végeztünk, amelynek során megállapítottuk a természeti csapások okozta embervesztések nagyságát, és a nyert adatokat összevetettük a korabeli összeírásokkal. Az

¹⁵ Ezt az összeírást közzétette Demény Lajos: *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 1998. 197–562. (A továbbiakban SzOkl. Új sorozat.) Az adatokat feldolgozta Imreh István – Pataki József: *A székely falu gazdasági társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. = *Székely felkelés. 1595–1596*. Szerk. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1979. 146–190. Az 1614. évben készült, ún. Bethlen-féle lustra adatait is kénytelenek voltunk kiegészíteni, mivel hiányoztak belőle Aranyosszék, Marosvásárhely és Csíkszereda városok, valamint több maroszéki és egy háromszéki falu adatai. Ezért a 20 196 családot kimutató végösszeget kiegészítettük 2104-gyel, vagyis 10,1%-kal. A kapott összeg 22 200 család.

¹⁶ Marosvásárhellyel együtt.

eredmény alapján nyert következtetésünk pedig – amint a továbbiakban látni fogjuk – az, hogy esetünkben az ötös szorzó nem alkalmazható, hanem egy annál lényegesen alacsonyabb.

A természeti csapásokra vonatkozó adatokat közvetve az 1721–1722. évi összeírások is tartalmaznak, mégpedig a nyilvántartásba vett pusztá telkek révén.

7. táblázat

Az adózó népesség lakott és a pusztá telkeinek száma és székenkénti megoszlása a Székelyföldön 1722-ben

<i>A szék neve</i>	<i>A családok száma</i> ¹⁷	<i>Lakott telkek</i>		<i>Pusztá telkek</i>		<i>Összesen</i>
		<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>	
Aranyosszék	1 015	5 94	70,5	248	29,5	842
Csik-Gyergyó-Kászonszék	4 166	1 879	86,4	296	13,6	2 175
Háromszék	5 959	3 567	68,3	1 654	31,7	5 221
Marosszék	4 311	2 795	72,9	1 040	27,1	3 835
Udvarhelyszék	5 492	3 460	76,9	1 038	23,1	4 498
<i>Összesen</i>	<i>20 943</i>	<i>12 295</i>	<i>74,2</i>	<i>4 276</i>	<i>25,8</i>	<i>16 571</i>

Az összeírás két-három évvel a nagy szárazság és pestis után készült. Mégis 1722-ben még mindig nagyon magas a lakatlan telkek száma.¹⁸ Amint a táblázatban is látható, az összeírásban feltüntetett néptelenné vált gazdaságok a telkek 25,8%-át képezték. Ez az adat a lakosság egynegyedének a hiányára utal. A hiány oka lehet természeti csapás okozta kihálás vagy elvándorlás. Az előbbi mértéke a korabeli feljegyzések alapján felmérhető. Az utóbbi súlyosságának a felmérése nehézségekbe ütközik, mivel a rendelkezésünkre álló néhány szórványos adat elégtelen az elvándorlás mértékének megállapítására.

Nagy a valószínűsége annak, hogy az üres telkek száma a járvány megszűnésekor nagyobb volt, mint az összeírás idején. De annak is, hogy a pusztá telkek egy része – mintegy 5-10%-a – a járvány előtt is létezett. Azonban ez sem változtat azon a tényen, hogy a pusztá telkek nagyon magas számának fő oka a szárazság és a pestis. Az is tény, hogy az összeírás idejére a pusztá telkek egy része már benépesült. Az újranépesedésnek két összetevője volt. Egyrészt visszatértek azok az elvándoroltak, akik csak ideiglenesen hagyták el ősi szálláshelyüket. Másrészt megjelentek az új, többnyire nem magyar ajkú bevándorlók, akiket a földesurak az üresen maradt jobbágy- és zsellértelkekre telepítettek vagy befogadtak.

Az üres telkek 60%-a jobbágytelkek volt, 30% a szabad rendűeké és 9% az armalistáké. Ez a megoszlás aránytalan, hiszen a jobbágyok az összlakosság egynegyedét képezték, a szabad székelyek pedig 40%-ot. Az aránytalanság oka valószínűleg a járvány utáni visszatérések jellegében keresendő. Véleményünk szerint a szárazság és a pestis megszüntével az elbujdosott armalisták és szabad rendűek jelentős része visszatért korábbi szálláshelyére, és csak a ragály áldozatául esett családok telkei maradtak pusztán. Az elvándorolt, illetve elszökött jobbágyok

¹⁷A családok száma három esetben is különbözik a 2. táblázatban feltüntetett adatoktól. Csik-Gyergyó-Kászonszék és Háromszék esetében az adatok az 1724. évi összesítőből származnak, Marosszéknel pedig hiányzik Marosvásárhely szabad királyi város.

¹⁸Az adatokat lásd a széki összesítőben: *Székely székek a 18. században*. I. 490; II. 484; III. 447; IV. 555; V. 139.

zöme azonban, új otthonra találva, továbbra is távol maradt. A pusztán maradt jobbágytelkek újabb szolgáló emberekkel való benépesítése több évig elhúzódott.

Ismert tény, hogy a demográfiai viszonyokra, a népesség gyarapodásának alakulására számtalan tényező hathatott. E téren az általunk tárgyalt időszakban a legnagyobb befolyásoló tényezők a nyolc évig tartó háborús események, valamint a rendkívüli természeti csapások voltak.

A háborús eseményekkel magyarázható, hogy 1707-ben hat aranyosszéki település vált ideiglenesen lakatlanná. Éspedig: Felvinc, Székelykocsárd, Harasztos, Aranyospolyán, Felsőszentmihályfalva és Inakfalva. Súlyos veszteségek érték 1708-ban a csiki és gyergyói településeket, mikor a császári csapatok végigpusztították a vidék falvait. Kisebb-nagyobb számú emberáldozatot követeltek a harcok más vidékeken is.

A legnagyobb veszteségeket azonban a természeti csapások okozták, a szárazság és a járványos betegségek, különösen a pestis. A *szárazságot* a kortársak közül többen is leírták. Az 1710. évi időjárásról azt írja Cserei Mihály, hogy: „Júniusban, júliusban oly rendkívül való szörnyű száraz meleg idők jártanak, melyhez hasonlókat soha nem értem, az emberek teljességgel semmit nem szánhattak, a gyümölcsök a fákon egyben főttenek, fonyadtanak, a tavaszgabonák fel nem nőhetnek. Septemberben pedig Molduvából számtalan sáskák jövének ki, kik a napnak fényét sokaságokkal befedték és az egész országot egyben járták, mindenféle zöldséget megettenek, végre Kolosvárnál egybengyülvén minden felől, egymással megvittanak az aerben, és oly dühösséggel marták ölték egymást, hogy földre lehulván, nagydarab helyen bokáig jártak az emberek a holt sáskák között, ott bűzhöttek egyben.”¹⁹

Az 1710. évinél súlyosabb szárazság, amely az egész Erdélyi Fejedelemségre kiterjedt, 1717-ben kezdődött és több mint két évig tartott, amiről több emlékiró is beszámolt. Egy névtelen, de lisznyói Incze István uzoni papnak tulajdonított siralmas verses krónika szerint 1717 pünkösöd havának (vagyis május) harmadik hetétől kezdődően tizenhét hónapon keresztül semmiféle csapadék nem hullott, szörnyű éhínséget vonva maga után. És csak súlyosbította a helyzetet a szárazság második felében fellépő ragály.²⁰

A kortárs Lakatos István csikkozmasi esperes-plébános írja, hogy: „1717-ik évben május 15-től 1719-nek september 2-ig merőben akkora szárazság volt, hogy csak egyszer is a föld terményének természetére nézve meg nem ázott, a földön annyira kiszáradtak a füvek gyökerei, úgy a fáké és a nádaké is, hogy a hol meggyült, azok lassan égtek a földben egy öl mélységre is, füstölve némely helyeken egy esztendeig s tovább is szünet nélkül: tavak, kutak, kisebb folyók, vizek főképpen kiapadtak, hogy egy csepp vizet sem lehetett kapni benne. Csikban nem oly kegyetlenül, de Erdélynek némely részeiben, mint a Mezőségen közönségesen mind emberek, mind a barmok szomjúságaiktól üldöztetve szülőtte földjeiket elhagyni, hogy szomjúság őket el ne pusztítsa, máshová költözni kényszerültek. Szemmel láttam, [...] minden őszi és tavaszi vetések, melyek táplálják az emberi nemet – úgy a gyümölcsfák is – teljességgel semmit sem termettek. Itten 1718-ban, 1603-tól fogva nem ismert, hallatlan, akkora éhség lett, a mi hazánkban. Az éhségtől úgy elharapódzott a pestis, hogy némely falvakban annyian haltak el éhség, mint pestis miatt.”²¹

¹⁹ Nagy-Ajtai Cserei Mihály *históriája, 1661–1711*. Közzéteszi Kazinczy Gábor. Pest² 1852. 441.

²⁰ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. III. Pest 1869. 201. Újraközölve Cs. Bogáts Dénes: *Szárazság és pestis a Székelyföldön az 1717–1718. években*. Székely Nép LIV(1936). 2. sz. (január 5.)

²¹ *Székely Oklevéltár*. VII. Szerk. Szádeczky Lajos. Kvár 1897. 221–223. (A továbbiakban SzOkI.)

Ezzel kapcsolatosan Czegei Vass László is hasonlókat vetett papírra: „Ezen elmúlt 1717. esztendő szük esztendő volt – írja – mind gabona, mind pediglen bor dolgából; háborúságos idő [tatár betörés 1717-ben – sz. m.] és esztendő is volt. Gabonának szüksége az felettébb való szárazság miatt volt, mivel egész őszig semmi eső nem lévén, a gabona igen vékonyan költ és nőtt, néhol pediglen a mi kevés lött is, az pogányság elégette és pusztította. [...] Egészségtelen is kezdett volt utoljára lenni, mivel őszre kelve sokan kezdettek volt betegeskedni, sőt halni is: sőt a döghalál is némely részében az országnak erőssen kezdett grassálni. Mi lesz vége, Isten tudja.”²²

Bod Péter kiemelten foglalkozott a szárazsággal, annak székelyföldi megnyilvánulásaival. Megrázó sorai a természeti csapás következményeire is fényt vetnek. „Az 1718-ik év ugyanis – írja önéletírásában – vagy semmit sem jelentő, vagy nagyon csekély termést hozott Erdélyben, különösen pedig a Székelyföldön, amiért azután a legnagyobb gabonáinség állott be. Ezért történt, hogy a székelyek legnagyobb része Erdély más vidékeire és Havasalföldre, meg Moldva szomszédos tartományaiiba szóródott szét. Akik pedig helyükön maradtak, különféle módon küszködtek az éhséggel. Megkísérelték ételek készítését az éhség csillapítására alkalmatlan anyagokból. A kőrifának összezúzott kérgét keverték a liszthez: kevésel megfelelőbb volt a kenyér, amely a mogyorófa sarjaiból készült úgy, hogy két rész sarjat egy rész gabonához keverték és ekként alakították kenyérré. Összezúzott és egybegyúrt szalmát is tettek a füstölőbe, de elkészíteni nem lehetett, mert a tűz elhamvasztotta. Mivel pedig széna sem termett, a barmok számára a haszontalan maglapél (*Atriplex L.*) nevű növényt gyűjtötték sokan, akik midőn az éhség még nagyobb erőre kapott, ennek cséppel kivert magvait búzával keverve készítették kenyeret. Ez igen fekete, de az oly nagy szükséghez képest ízletes kenyér volt, amilyent akkoron néhány napon keresztül én is kénytelen voltam enni. A bengének (*Rhamnus L.*) és más erdei fáknek a gyümölcsei valahogyan fenntartották az éhezők életét, míg el nem erőtlenedtek. Sokan szerte bolyongtak, mint az árnyékok vagy félholtak. Hallottunk szerencsétlen anyáról is, aki saját gyermekeit falta fel. Nem kevesen eladták magukat örökös szolgálagra; az eladók és mások, ha bevételt találtak, legalább saját és családjuk életét fenntarhatták.”²³

A *pestissel*, akárcsak a szárazsággal, több kortárs foglalkozott, hiszen a két csapás együttesen hatott. Az évszázadokon keresztül pusztító ragály a 18. század elején két alkalommal is megritkította a lakosságot. Először 1708-ban jelent meg Erdélyben, és 1711-ig tartott. Moldvából hurcolták be Gyergyóba, ahonnan áterjedt más vidékekre is. Erről az eseményről Cserei Mihály a következőket írja: „Valami gyergyai cigányok, kik a kurucok elől futottak vala Moldovában, betegen kijövének Szent-Miklósrá [értsd Gyergyószentmiklósrá – sz. m.]; ott meg is halának; egyiknek pokrócát más cigány gyermek elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a falusi emberekre is kihát a contagio.”²⁴

Hiába vették vesztgázr alá a széket, 1709-ben a ragály áterjedt Udvarhelyszékre, és több-kevesebb lappangás után 1710-1711-ben sűrűn szedte áldozatait nemcsak ott, hanem az egész Fejedelemségben. „Egész Magyarországbán, Lengyelországbán, Máramarosban oly szertelenül grassált a pestis – olvasható Cserei Mihály 1712-ben írt krónikájában –, hogy némely falukban két-három ember alig maradt meg, Debrecenben tizenkilencezer ember holt meg. Így

²² *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. Harmadik kötet. Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659–1739.* Közli Nagy Gyula. Bp. 1896. 492–493.

²³ *Bod Péter önéletírása.* A bevezető tanulmányt írta Egyed Emese. Mentor Kiadó, Marosvásárhely³ 2007. 72–73.

²⁴ Cserei: *i. m.* 420.

akará Isten az egész magyar nemzetet a bűnért megbüntetni. Az egy Csíkban, Háromszéken, a Barcán, itt Brassóban, hogy még eddig a pestis be nem jött, ha ezután Isten a bűnért el nem küldi.”²⁵ Magyarországi minta szerint Cserei számba veszi a Rákóczi-féle szabadságharc alatt Erdély lakosságát ért veszteségeket. Krónikájában azt, hogy „Magyarországon összeszámították az áldozatok számát – írja –, hogy mennyi emberek esének el ebben a revolúcióban, s úgy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáz és tíz ezren, fegyver alatt pedig 85.000-en. Erdélyben ugyan senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szűnt, de gondolom, nincs héja a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak; bizon, fegyver alatt is sok ezren hullottak el.”²⁶

Amint Csereitől értesülünk, az 1708–1711. évi pestis a Székelyföld északi részét érintette, és számottevő pusztítást végzett Gyergyóban, Udvarhely- és Marosszéken. Ez a veszteség érezhetően visszavetette az érintett székek és egyben Székelyföld népességi mutatóit. Mivel ezt az időszakot illetően átfogó népességkimutatásokat tartalmazó adatokkal nem rendelkezünk, a kérdés boncolgatásától kénytelenek vagyunk eltekinteni.

1717 nyarán a pestis ismét megjelent Erdélyben. De most nem Moldvából jött, hanem délről, Havasalföld felől. Egy fogarasföldi határszéli faluban, Récsén ütötte fel a fejét, majd himlővel és szárazsággal társulva kisebb-nagyobb intenzitással szedte áldozatait országszerte több mint két éven keresztül. Legsúlyosabb lefolyása 1719-ben volt. Székelyföldön a pestis 1718 nyarán jelent meg. Czegei Vass László ezzel kapcsolatosan így ír: „Mondhatjuk egészségtelen esztendőnek is, mivel ősznek vége felé az pestis Háromszéken és Magyarország felé való székekben is, úgy a Mezőségen és imitt amott derekasint grassálni kezdett, melyet a kegyelmes isten fordítson el rólunk és parancsoljon az öldöklő angyalnak, hogy legyen elég eddig.”²⁷ Az 1719. évi események feljegyzése során a pestisről is tudósít: „Valóban egészségtelen esztendő is volt, mert a pestis tavasztól fogva őszig oly irtózóképen grassált, hogy nem volt oly szék vagy vármegye az egész országban, az melynek nagyobb része inficiálódva nem lött volna a pestistől, mely is őszre kelve cessálni kezdett valamennyire.”²⁸

Bod Péter nemcsak megemlíti a járvány elterjedését, hanem becslést is megfogalmaz az áldozatok számát illetően, amelynek családja is szenvedő alánya volt. „Az éhség és szokatlan étel miatt – írja – az emberek nedvei szükségképpen elromlottak; ezért az 1719-ik évben, a tavasz beálltakor a Székelyföldet akkora pestis támadta meg, hogy egy év leforgása alatt több mint százezren pusztultak el. Ez a közös csapás atyámat is elragadta két gyermekével, Krisztinával és Mózessel; engem is levert a pestis mérge, de Isten kegyessége által visszaadatván az egészségem, felgyógyultam és két nőtestvéremmel, Zsófiával és Judittal árván maradtam özvegy anyám gondjára.”²⁹ Az emberi veszteség számát tekintve állítását túlzónak tartjuk, de a pusztítás tényéről és rendkívül súlyosságáról vázolt képet valósnak tekinthetjük.

A meghökkentő méretű adatok olvastán feltevédik a kérdés, hogy mekkora emberi veszteséget jelentett ténylegesen a járvány a székelység számára általában, és hogyan tükröződött mindez az összeírásokban. Veszteség volt nemcsak a nagyarányú elhalálozás, hanem az elbujdosás, az elvándorlás is. Az elvándorlásról egy 1718. szeptemberi főkormányászéki

²⁵ Cserei: *i. m.* 443.

²⁶ Cserei: *i. m.* 474.

²⁷ Vass György – Vass László: *i. m.* 499.

²⁸ Uo. 503.

²⁹ Bod Péter: *i. m.* 73.

rendeletben azt olvashatjuk, hogy: „szomorúan tapasztalja is a Gubernium a községnek mostani nagy bódulását és fészkeiből való kimozdulását, számosan öszvegyűlvén, szerteszélllyel ki Havasalföldre, Molduvára, Tömösi Bánátusra, Partiumba, nevezetesen pedig Bihar vármegyére, desperabunde eladván elsőbben is mindeneket, mint mennek csoportostól, és el is széllyednek.”³⁰ Kihangsúlyozta az elszéledés, elbujdosás tényét a fennebb idézett Bod Péter és Lakatos István is. A legnagyobb arányú székelyföldi elvándorlás, többek véleménye szerint, Háromszékről történt.³¹ A megállapítás azonban érvényes a többi székely székre is. Csak az elszéledés iránya különbözött. Míg a háromszékiek és csíkiak főként keleti irányba mentek, a többiek nyugatra.

Az 1717–1719. évi szárazság és pestis idején elhunytak számát Csík-Gyergyó-Kászonszék és Udvarhelyszék esetében elég pontosan ismerjük. Csík-Gyergyó-Kászonszék 25 666 lakosából Lakatos István feljegyzése szerint a járványban elpusztult 11 348 személy (adatait pontatlanoknak találtuk, a községenkénti összesítés 10 748 elhunytat eredményezett).³² Ugyanakkor egy korabeli hatósági iratban 12 630 halotról szól a jelentés.³³

Udvarhelyszéken 1719. szeptember 5–11-e között, majd november–decemberben végzett felmérésben 10 219 halottat és 786 pestisben sínylő beteget jelentettek.³⁴ A betegek egy része bizonyosan nem élte túl a járványt, és az elhunytak számát szaporította. Ezért az elhunytakra vonatkozó fennebbi adatokat kiegészítettük 10 500-ra.

Marosszékről csak egy mezősegi járás adatai maradtak fenn. A 13 mezősegi faluban elhaltak száma 1747 volt (Mezőbádon 459, Mezőmadarason 226³⁵ stb.). Ha a járvány a szék többi részén is hasonló intenzitással pusztított, akkor itt is több mint 10 ezer főnyi áldozattal számolhatunk.

A népesebb Háromszéket illetően általános becsléssel és részadatokkal rendelkezünk. Báró Apor Péter, korabeli háromszéki főkirálybíró felbecsülte az igazgatása alatt álló szék embervesztését. Ő a széket ért csapás áldozatainak számát 19 ezerre és néhány száz főre tette.³⁶ Újabban Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi kutató foglalkozott e kérdéssel, aki összegyűjtötte és egy tanulmányban feldolgozta az ide vonatkozó adatokat.³⁷ Írásában közölte a Bod Péter és dálnoki Miklós István becslését, anélkül hogy azokhoz lényeges kommentárt fűzött volna. A Felső-Háromszékre vonatkozó gazdagabb forrásanyag alapján azonban megállapítja, hogy

³⁰ SzOkI. VII. 247.

³¹ Lásd Csáki Árpád: *Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1719-ben*. Acta Siculia., Székely Nemzeti Múzeum kiadása. Sepsiszentgyörgy 2011. 277–287. Csáki példaként említi, hogy a Mikes család zágoni birtokainak a pestisjárványból fakadó embervesztéseit összegző, 1720. augusztus 27-én kiállított jegyzőkönyv 29 halott és 21, fiaikkal (8) együtt elszökött jobbágyot említ. És ide vonatkozik azon 1720. évi tudósítás is, amely kiemeli, hogy „az elmúlt siralmas 1718. és 1719. esztendőben az akkori szükség és pestis miatt Ns. Háromszéknek nagy része maga lakóhelyiből elbujdosván [...]” Lásd SzOkI. VII. 298.

³² SzOkI. VII. 232–233.

³³ Uo. 231.

³⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár, Udvarhelyszék lt, Protokollumok, II/72 (1719) sz., 134, 146–150, 153. Az adatokat feldolgozta és ismertette Pál-Antal Sándor: *Pestis Udvarhelyszéken a 18. század elején*. = *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvárott a MMVIII-as esztendőben. 2008. 225–238.

³⁵ Marosszék lt, Közigazgatási iratok, 171/1719. sz.

³⁶ *Altörjai b. Apor Péter munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Pest 1863. 160. Szó szerint idézve: „in solis Sedibus Sepsis, Kezdi et Orbai ut et Miklosvár supra novemdecem millia et aliquot centenas personae mortuae sunt.”

³⁷ Csáki: *i. m.* 277–287.

ott az elhalálozás a csík-gyergyó-kászonszékihez hasonló méretű lehetett. Tekintetbe véve a háromszéki adatok mellett a szomszéd vidékekre vonatkozó feljegyzéseket is, véleményünk szerint ebben a székben az elhaltak száma elérte a 18 300-at. Számításaink tehát megközelítik a kortárs háromszéki főkirálybíró becslését. Megemlítjük ugyanakkor, hogy a kisebb kiterjedésű szomszédos Brassó központú Barcaság 28 településén ugyanebben az időszakban a ragály áldozata 18 088 személy volt, ami több mint 40%-os veszteséget jelent.³⁸

A háromszéki helyzetet, a szárazság és a pestis pusztításait szemléletesen tükrözik a fennebb már említett korabeli siralmas verses krónika Uzon községre vonatkozó megrázó sorai:

*„Kétszázharminchárman széllyel búdosának,
Kínjában rémülvén az éhhel halásnak,
Kétszázhatvannégyen pestisben halának,
Kétszázharmincegyen, kik maradának.”*³⁹

Aranyosszékot a ragály csak részben sújtotta. Egy Székelykocsárdról 1720. február 16-án küldött jelentés szerint ott 1719-ben csak négy falut érintett.⁴⁰ Tekintetbe véve az itt elhunyt gazdák számát, a szék vesztesége 500 fő lehetett. A szárazság azonban egy falut sem kímélt. A hegyekbe húzódott lakosság jó része a szárazság és a pestis megszűntével visszatért szálláshelyére, de itt is voltak, akik elbujdostak.

A fennebb felsoroltak alapján a ragálynak Székelyföldön 1718 nyara és 1719 ősze között 51930 főnyi ember esett áldozatul. Adataink ellenőrzésére egy 1720. évi főkormányzéki kimutatást használtunk, amelynek következtetései megerősítik megállapításunkat.⁴¹ A főkormányzéki kimutatás szerint 877 érintett erdélyi településen elhunyt 16 666 adózó gazda, és túlélte azt 22 279. (Vagyis ennyi volt a Fejedelemség „élő kincstár” vesztesége.) Ezen adatok alapján az ország egyharmadát sújtotta a pestis. A kimutatás azonban hiányos, mert csak az adózókra vonatkozik. Ugyanakkor hiányzik az összeírásból Kővár vidéke, Doboka és Szolnok vármegyék alsó kerületei, Brassó város és vidéke, Szerdahelyszék, valamint Kolozsvár. Tekintetbe véve a hiányzó adatokat az 1717–1719. évi pestisben elhunyt gazdák száma bizonyosan elérte a 21-22 ezret. A kimutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a természeti csapások által sújtott vidékeken a gazdák 42,8%-a a szárazság és a pestis áldozatra lett. A székely székekben a veszteség magasabb, meghaladja az 50%-ot. (Udvarhelyszéken ez az arány 37,9%, Háromszéken 57,2% és Marosszéken 51,7%. Ugyanakkor Aranyosszéken csak 10,7%, Csík-Gyergyó-Kászonszékben pedig mintegy 30%.)

Az elhunyt személyek számának a felmérése, illetve ellenőrzése érdekében kiszámítottuk az elhunyt személy/elhunyt gazda közti arányt. Ezért az elhunyt gazdák számát összevetettük a fennebb ismertetett széki adatokkal. Eszerint Csík-Gyergyó-Kászonszék 50 településén pestisben elhunyt 12 630 személyből 748 gazda volt, vagyis egy elhunyt gazdára 16,8 elhunyt személy jutott (ezek részben teljesen kihalt családok, részben pedig családtagok). Ugyanakkor Udvarhelyszéken 10 500 elhunytára 1586 gazda esett. Itt a gazda/személy közötti arány, akárcsak

³⁸ Dr. Eduard Gusbeth: *Zur Geschichte der Sanitäts – verhältnisse in Kronstadt*. Kronstadt 1884. 30.

³⁹ Orbán Balázs: *i.m.* III. 201.

⁴⁰ Magyar Országos Levéltár, F. 46, Gubernium Transilvaniae (in Politicis), 80/1720. sz.

⁴¹ Uo. 540/1720. sz. A kimutatás szerint a vármegyéken elhunyt 6338 gazda, a Székelyföldön 6533, a Szászföldön 2020 stb., vagyis a legnagyobb veszteség a Székelyföldet érte.

Háromszéken 1/6,6, míg a marosszéki mezőbándi járásában 1/9,2. Az erdélyi átlag arány 1/7-1/9 közöttire tehető. Ha középárányosként elfogadjuk a 1/8-at, akkor Erdély viszonylatában 1718–1719-ben pestisben elhunyt 170-180 ezer ember, amelyből a Székelyföldre mintegy 51-55 000 esett. Vagyis míg Erdély viszonylatában a járvány a lakosság 20%-át ragadta el, Székelyföldön a 38-40%-ot.⁴²

A szárazság és a pestis okozta pusztulások során teljes faluelnéptelenedés nem történt. Az elvándorolt családok egy részének visszatéréseivel és az új betelepülőkkel az elnéptelenedési folyamat már 1720-ban megfordult, és az élet rövidesen a megszokott kerékvágásba lépett. A családok taglétszáma újabb családalapításokkal és a népszaporulattal emelkedni kezdett, majd elérte a megszokott szintet.

8. táblázat
Székelyföld népességének összlétszáma 1614–1722 között

<i>A székely szék megnevezése</i>	<i>1614</i>		<i>1703</i>		<i>1721-1722</i>	
	<i>család</i>	<i>személy</i>	<i>család</i>	<i>személy</i>	<i>család</i>	<i>személy</i>
Aranyosszék	950	4 750	1 116	5 580	1 205	5 422
Csik-Gyergyó-Kászonszék	4 700	23 500	5 236	26 180	4 775	16 712
Háromszék	7 000	35 000	9 833	49 165	7 181	25 133
Marosszék	4 400	22 000	5 750	28 750	5 680	19 880
Udvarhelyszék	5 150	25 750	6 350	32 250	6 324	22 134
<i>Összesen</i>	<i>22 200</i>	<i>111 000</i>	<i>28 285</i>	<i>141 425</i>	<i>25 165</i>	<i>89 281</i>

Megjegyzés: Az 1614. és 1703. éveknél egy családra öt személyt számítottunk, az 1721–1722. évnél, a pestis és a szárazság miatt, Aranyosszékre 4,5-öt, a többi székre 3,5-öt.

A szárazság és pestis által sújtott Székelyföld embervesztesége részben teljes családkihalál-sokkal, részben családtagok elvesztésével járt. A teljesen kihalt családok mellett a túlélő családok jó részénél az áldozatok főként idősek, ifjak és gyerekek voltak. Példa erre a Háromszékkel szomszédos Barcaság, ahol erre vonatkozóan is készültek korabeli kimutatások. Ott az elhunytak egyharmada felnőtt, kétharmada ifjú és gyerek.⁴³ Tekintetbe véve a rendkívül nagy emberveszteséget, a családtagok száma számottevően lecsökkent, nem haladta meg a 3,2-3,5 személyt. Így a pestis sújtotta székek lélekszáma a feltételezettnél lényegesen alacsonyabb lett. Ezt a jelentős különbözetet az összeírások, mivel a családok számára összpontosultak, csak részben tükrözik.

Acsády fennebb említett munkájában a Székelyföld lakosságát 175 382 főre teszi. (ebből Aranyosszékre 8259, Csíkszékre 33 941, Háromszékre 50 284, Marosszékre 38 602 és

⁴² Erdély történetének 18. századot tárgyaló fejezetében Trócsányi Zsolt és Miskolczi Ambrus az 1717–1720. évi pestis áldozatainak mértékét a lakosság majdnem 10%-ára becsülik. (Lásd *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1993.² 369.) Becslésüket – ami következésként nem haladja meg a 85 ezer főt – tekintetbe véve a Fejedelemség lakosságának akkori létszámát (mintegy 850 ezer főt) a fentiek alapján kevésnek tartjuk.

⁴³ Gusbeth: *i. m.* 30.

Udvarhelyszékre 44 296 főt számított).⁴⁴ Ezzel szemben a fennebb ismertetett következtetéseink arról győzték meg, hogy 1722-ben Székelyföld lakossága a várható *145-147 ezer fő helyett csak 90 ezer* volt. A következő évtizedek azonban kedvező változást hoztak. Mintegy fél évszázaddal később, 1767-ben e vidéket már 37 070 család, vagyis mintegy 185 ezer fő lakta. (Erdélyben akkor mintegy 1 292 000 személyből álló 258 359 család élt.)⁴⁵

*

Mivel a népességre vonatkozó összeírásokban etnikai jellegű utalások is találhatóak, röviden vázoljuk a lakosság nemzetiségi összetételére vonatkozó észrevételeinket. A székelyek közé főként a középkor végén kezdtek letelepedni más ajkúak is, főként románok és szászok. Székelyföldi jelenlétükről a 16. század második feléig vajmi keveset tudunk. Az első áttekinthető adatokat az 1614. évi Bethlen Gábor-féle összeírás nyújtja, amely Aranyoszáken kívül felöleli az egész Székelyföldet. Az összeírásban szereplő idegen nevéük (oláh, szász, szláv – tekintetbe véve származási helyüket is) ekkor az összlakosság 4,2%-át (834 család) képezték. Ebből a románok 2,4%-ot, a szászok 1,8%-ot.⁴⁶ A román és szász elem jelenléte legerőteljesebb Maroszáken volt, ahol arányuk elérte a 8,3%-ot. Ebből román nevű a családfők 5,16%-a, német 3,16%-a, és mindannyian frissen betelepültek voltak.⁴⁷

A 17. század folyamán a román lakosok száma a Székelyföldön állandó gyarapodásban volt. Legerőteljesebb románosodás Aranyoszáken tapasztalható. Itt már az 1642. évi lustrajegyzék is jelzi, hogy több településen nagyobb számban éltek román nevű katonarendüek, főként gyalogok, de lófők is.⁴⁸ A század végén több helyen található már egyházilag szervezett román közösségek, sőt néhány település is. Az újabb és újabb betelepülők nemcsak pótolták a beolvadtak vagy elvándoroltak számát, hanem gyarapodásukat is biztosították. Az etnikai viszonyokra vonatkozóan az egyházi összeírásokra támaszkodtunk.

A román ajkú lakosság számát illetően konkrét adataink Maros- és Háromszékre vonatkozóan 1699-ből vannak.⁴⁹ Ekkor az erdélyi román görög keleti egyháznak Rómával történő egyesülése kapcsán, uralkodói utasításra felmérték az erdélyi románok felekezeti hovatartozását, kikérdezve azok vallási opcióját. A kiküldött biztosok Háromszéken 746, Maroszáken 420 (kiegészítve) román családfőt vettek lajstromba. A román ajkúaknak az összlakossághoz viszonyított arányát ekkor mindkét székben 8-10%-ra tehetjük. Hasonló folyamat játszódhatott le a többi székben is.

⁴⁴ Acsády Ignác: *i. m.* 57, 60, 466.

⁴⁵ Csetri Elek – Imreh István: *Erdély változó társadalma. 1767–1821.* Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1980, 78.

⁴⁶ Az összeírás közölve a SzOkl. Új Sorozat. IV. 287–373. Csikra vonatkozóan lásd Szöcs János: *A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben (1614–1850).* = *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Szerk. Bárdi Nándor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 1999. 98–157; Vasile Lechințan: *Români din scaunele secuiești la 1614.* = *Angusta. Arheologie – istorie – etnografie. I.* Sfântu Gheorghe – Cluj-Napoca 93–126.

⁴⁷ Demény Lajos: *Marosszék és a fejedelmi politika.* = *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 1996. 157.

⁴⁸ SzOkl. Új Sorozat. VI. 2000. 133–139.

⁴⁹ Pál Judit: *A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850).* = *A többség kisebbsége.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 1996. 25–97; Pál-Antal Sándor: *Etnikai megoszlás Maroszáken 1614–1848 között.* = *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 2004. 356–364.

Egy 1711-es összeírásból is kitűnik, hogy Aranyosszéken a 18. század elején már több teljesen elrománosodott település volt. Ekkor Marosveresmart, Aranyosmohács, Dombró, Marosörményes, Csákó és Székelyhidas lakossága szinte teljes mértékben román ajkú.⁵⁰ Az 1722. évi összeírás névanyaga is tükrözi ezt a helyzetet, sőt kiegészíti az elrománosodott települések számát még egygel, Inakfalvával. Igaz, hogy ezek a települések kis létszámúak, de soraikat gyarapítják további kilenc faluban (Székelykocsárd, Székelyföldvár, Harasztos, Kercesd, Csegez, Várfalva, Bágyon, Mészkö és Alsószentmihályfalva) elég nagy számban élő román jobbágyok és zsellérek.⁵¹

A 18. században, Gyergyóban több román település is létesült. Az első ezek közül a század elejéről Vasláb. Következett a 18. század közepéről Gyergyóvárhegy, majd több hegyvidéki tanya, illetve falu.⁵²

Benkő József *Transilvania specialis* című, az 1770-es években írt munkájában a Székelyföld ismertetésénél érinti ezt a kérdést is. Többek között azt írja, hogy: „Vannak románok is, akik közül legtöbben a legutóbbi háborúk után vándoroltak be ezekre a tájakra (e háborúk magvait a jelenlegi évszázad kezdetén Rákóczi Ferenc vetette el), valamint a leírhatatlan pestis után, amely az 1718. és 1719. esztendőben a székelyek földjén szerfelett letarolta az embereket; azelőtt ugyanis a székelyek szapora népe saját földjét szinte egészen megtöltötte. A románok közül vannak zsellérek is vagy szabad költözködés jogával bíró földművesek, akiknek szabadságukban áll egyik urat elhagyva másikat keresni maguknak.”⁵³

A Székelyföldön élő román ajkú lakosság létszámáról teljesebb képet 1733-ból kapunk.⁵⁴ De ez az összeírás sem teljes, mivel Csík-Gyergyó-Kászonszék és Aranyosszék adatai teljesen és az udvarhelyszékiek részben hiányoznak ebből az évből. Ekkor Háromszéken 866, Marosszéken 1490 görög katolikus és ortodox család élt.⁵⁵ Az előbbieket az összlakosság 12%-át, az utóbbiak pedig a 24-25%-át képezték. Arányuk Aranyosszéken ennél is magasabb, mintegy 40% volt. Becslésünk szerint 1733-ban, Székelyföldön a románok aránya elérte az összlakosság 15-16%-át. 1762-ben a Buccow-féle összeírás idején, a Székelyföldön 6970 görög katolikus és görögkeleti családot vettek nyilvántartásba.⁵⁶ Mindkét felekezet híveit még nem asszimilálódott, román ajkúaknak tekintve, az összlakossághoz viszonyított arányuk 18,8% volt, ami azt jelenti, hogy az 1733–1762 között eltelt 30 év alatt létszámuk ezen a vidéken mintegy 3%-kal nőtt.

A százszok betelepülése a Székelyföldre a 17. század elején volt a legjelentősebb. Itt 1614-ben 368 százsz családdal számolhatunk, ami az összlakosság 1,8-2%-át jelentette. Legtöbben Udvarhely- és Marosszéken voltak (160, illetve 119 család). Beszivárgásuk a későbbiekben is folytatódott, de csökkenő tendenciával, így sehol sem fejlődött ki egy külön etnikumnak

⁵⁰ *Székely székek a 18. században*. V. 34–37.

⁵¹ Uo. V. 55–112.

⁵² Pál-Antal Sándor: *Mărturii documentare din anul 1864 cu privire la cunoștințele de istorie locală în scaunul Giurgeu*. = *Liviu Boar. Arhivist, istoric, profesor*. Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe 2011. 321–338.

⁵³ Benkő József: *Transilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. II. Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár (1999), 20.

⁵⁴ *Izvoare de demografie istorică*. I. Redactat de Costin Feneșan. Direcția Generală a Arhivelor Statului din R. S. R. Buc. 1976. 115–146, 200–209; Pál Judit: *i. m.* 25–97.

⁵⁵ Pál-Antal: *Etnikai megoszlás...* 356–364; Pál Judit: *i. m.* 25–97.

⁵⁶ *Izvoare de demografie istorică...* 1976. 314.

tekinthető német ajkú népcsoport. A szórványosan idetelepültek nem szerveződtek közösségekké sem egyházilag, sem igazgatásilag, és rövid ittlét után asszimilálódtak, vagy eltávoztak.

Örményekkel Csíkban és Gyergyóban találkozunk. Ők Apafi idejében jöttek Erdélybe, Szamosújvár és Erzsébetváros mellett a székelyföldi Gyergyószentmiklóson, illetve Szépvízen telepedtek le, ahol marhakereskedelemmel és tímársággal foglalkoztak. 1722-ben, Gyergyószentmiklóson 66, Szépvízen 24 örmény család élt.⁵⁷

Néhány zsidóval a Marosvásárhely szomszédságában lévő falvakban találkozunk. 1713-ban hat zsidó családot jegyeztek fel Maroszentkirályon, azzal a megjegyzéssel, hogy nem a székben adóznak.⁵⁸

A cigányokra vonatkozóan a 18. század közepétől kezdve vannak szórványos adataink. Bizonyosan azelőtt is jelen voltak, legalább szórványosan. Többségük, nem lévén megtelepedt, nem adózott, és nyilvántartásba sem vették őket.

Amint a fennebbiekből is kitűnik, a 18. század elején a Székelyföldön már jelentős számú nem magyar ajkú lakosság is élt. Ezek szinte kizárólag mindnyájan románok. Betelepülésüket megkönnyítette a lakosságot sújtó emberveszteség miatt fellépő munkaerőhiány, amely igény kielégítésére jelentős számú román ajkú szolgáló népesség jelent meg, benépesítve a megüresedett jobbágytelkeket.

*

A 18. század eleje a Székelyföld számára a megpróbáltatások időszaka volt. Az Erdélyi Fejedelemség háborús eseményei és a természeti csapások által leginkább sújtott részének épen ez a régió bizonyult. Az évszázad viszonylatában is egyedülinek tekintett kedvezőtlen időjárás a pestissel társulva egy olyan hallatlan méretű természeti csapással sújtotta a székely településeket, amely nem megtizedelte, hanem szinte megfelelte a népességet. A túlélők életük fenntartása érdekében, kifogyva az élelelként használható termékekből, jelentős számban kerestek megélhetési lehetőséget más vidékeken: nyugati irányban a vármegyék és Magyarország felé eső részekben, keletre a Kárpátokon túl, a román vajdaságokban. A helyben maradtak jelentős része a ragály áldozatává vált. A természeti csapások okozta veszteségek rendkívüli módon visszavetették a lakosság létszámát. A 18. század második évtizedének végén Székelyföld összlakosságát mintegy negyven százalékos veszteség érte, ami nehezen legyőzhető megpróbáltatások elé állította az egész székely társadalmat.

A szárazság és a pestis megszűntével az elvándoroltak egy része visszatért lakhelyére, mivel a megélhetést az ősi otthon biztosította számukra. A visszatértek a nemesek mellett, többnyire a szabad rendű székelyek (a lófők és a gyalogok) soraiból kerültek ki, hiszen 1721—1722-ben a pusztatelkek száma náluk lett a legalacsonyabb. A visszaköltözötték mellett pedig megjelent az új munkaerő, amely fokozatosan elfoglalta és művelés alá vette a jobbágy pusztatelkeket. Ennek a folyamatnak pedig társadalmi és etnikai kihatásai is voltak, mivel lendületet vett a román ajkú lakosság számbeli növekedése a Székelyföld minden részén.

⁵⁷ *Székely székek a 18. században*. III. 450.

⁵⁸ Uo. I. 246.

Early 18th Century Demographic Conditions in Szeklerland

Keywords: Transylvania, Szeklerland, population, demographic condition, natural disaster, illness, draught

Based on contemporary resources – conscriptions and different kinds of notes –, the writer gives a thorough analysis of the early 18th century demographic situation. He stresses the fact that the population of the region suffered serious losses. Between 1703-1722, the number of tax-paying families diminished from 23,285 to 21,993, the underlying reason being the 1717-1719 plague and the unfavourable weather. The series of natural disasters reduced the number of families and, moreover, the number of surviving family members. Based on the late 1719 and 1720 reports, the loss in Transylvanian population was of 170-180,000, 51-53,000 of which was lost by Szeklerland. That's why, at the 1721-1722 conscription, the population of Szeklerland was of 90,000 instead of 145,000; by 1767, however, it rose to as much as 185,350.

During the 1717-1719 plague, tormented by illness and draught, a considerable part of the population left to find a living in the western part of Transylvania, in Hungary or in the east, in the Romanian Principalities. The plague ended and part of the emigrants returned to their homes; most of the serfs, however, failed to give up their newly-earned living. Also, new workforce arrived in Szeklerland and occupied the vacant serf lots, which had serious ethnical implications as the number of Romanians increased in this Hungarian region.

Csata Andrea

Fenntartható gazdaság a közszféra szerepvállalásával: gazdaságszerkezeti hiányosságok kiküszöbölése

Bevezető gondolatok

A romániai gazdasági környezetet figyelve és elemezve a következő jelenséget tapasztalhatjuk: habár a gazdaságba pumpált összegek egyre nagyobbak, nőnek a különböző fejlesztésekre szánt pénzüsszegek, és egyre több pénzt hívunk le EU-s alapokból is, a befektetések hatékonysága elmarad a várt mértékektől, vagy nagyon későn jelentkezik, vagy a legrosszabb esetben teljesen hatástalan marad. A fejlesztések, gazdaságpolitikai beavatkozások hatékonysága gazdasági visszaesés és lassú gazdasági növekedés idején még fontosabb, mint gyors növekedés idején, mert a fejlődési időszakokban a magánszféra által generált növekedés számos problémát megold, a foglalkoztatottsági mutatók és a gazdaság teljesítménye javulhat akár a közszféra beavatkozása nélkül is. Tehát a közszféra szerepvállalása dekonjunkcióra esetén még kiemeltebb lesz, az időben és helyesen meghozott döntések és beavatkozások az életszínvonal megőrzését és fejlődését is eredményezhetik. Negatív gazdasági trend, gazdasági válság esetén vagy egy hosszú, lassú felemelkedési folyamatban is fontos a belső erőforrások optimális, minél teljesebb mértékű kihasználása.

A különböző kormányzati stratégiákat elemezve és a pályázati rendszerek és pályázatok hatékonyságát vizsgálva az egyik kulcsproblémának tűnik a gazdaságszerkezeti hiányosságok jelenléte és ezen hiányosságok erősítése a pályázati rendszerek révén. Elemzéseim a vidéki térségre vonatkoznak, pontosabban Székelyföld és leginkább Hargita megye szintjén történtek, de a jelenséget országos szinten is megfigyelhetjük. Személyes érintettségem révén is megfigyelhettem ezt a jelenséget, hiszen számos stratégiai elemzés és helyi fejlesztési stratégia kivitelezésében vettem részt, amelyekben habár a terv megfelelő volt, végrehajtásának eredménye elmaradt a várttól.

Tehát az alábbi írás a fenntartható gazdaság (leginkább vidéki, helyi gazdaság) egyik lehetséges megvalósítását vázolja fel a helyi kormányzat nagyobb részvételével, amelynek növekvő szerepe a gazdaságszerkezeti hiányosságok kiküszöbölésében ölthet testet.

Kapcsolódó szakirodalom

A legáltalánosabb és legmagasabb fejlesztési keret, ami érinteni fogja régióinkat: az Európai Unió következő tervezési időszakra vonatkozó stratégiai terve. Az Európa 2020 Stratégia is felhívja a figyelmet a hiányzó láncszemekre és szűk keresztmetszetekre mint a növekedési

potenciál akadályaira. Viszont a stratégia értelmezési keretében a szűk keresztmetszeteknél leginkább az egységes piac hiányzó elemeit, a befektetések növekedésének szükségességét akár kohéziós politika szintjén, akár uniós költségvetés, akár magán erőforrások szintjén történő mozgósítást emeli ki, illetve a külpolitikai eszköztár bevetését hangsúlyozza annak érdekében, hogy növekvő külső piacok felé tudjon elmozdulni az Európai Unió külkereskedelmi tevékenysége. Az egységes piac esetén a hiányzó láncszemeket pótló számos intézkedést kell meghozni, mivel a vállalkozások nap mint nap tapasztalják, hogy az egységes piac létezése ellenére továbbra is számos tényező akadályozza a határokon átnyúló üzleti tevékenységet. A kohéziós politika és a megvalósítását célzó strukturális alapok önmagukban is fontosak, de emellett kiemelkedő szerepet játszanak az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés prioritásainak elérésében tagállami és regionális szinten egyaránt mozgósított tőke, eszközök. Magán- és állami források együttes felhasználása és a szükséges beruházásokat finanszírozó innovatív eszközök kialakítása terén egyebek mellett a köz-magán társulások (PPP) lehetőségeinek fokozottabb kiaknázására is felhívja a figyelmet az Európa 2020 stratégia.¹

Talán egyik ilyen innovatív megközelítés lehet a kormányzat nagyobb szerepvállalása a gazdaságszerkezeti hiányosságok kiküszöbölésében. Természetesen ez nem mond ellene az uralkodó neoliberális társadalomszemléletnek, amely az egyéni választások függetlenségének feltevésén alapul, habár azt is hozzá kell tennünk, hogy a gazdasági válság ezen elmélet kritikussainak hangját erősítette fel, a reguláció felé tolódik el egyelőre a tudományos diskurzus. Minden gazdasági irányzat elismeri, hogy a kormányzat feladata az állam intézményrendszerének jó karban tartása, valamint a nemzetgazdaság teljesítményének növekedését biztosító feltételek megteremtése. A gazdaságpolitika mindenkori funkciói a jogi és társadalmi keretek biztosítása, a verseny fenntartása, a jövedelmek újraelosztása, a stabilizáció, ami rövid távon konjunktúraszabályozást jelent, hosszú távon pedig a gazdasági növekedést és fejlődést kell segítenie.²

„Demokratikus viszonyok között az államszervezet minden lényeges ügyben az állampolgárok igényeire tekintettel köteles állást foglalni, törekedve a közjó megvalósítására. Alapvető célok: a gazdasági növekedés, nem teljes foglalkoztatottság, az értékálló pénz, az anyagi egyenlőtlenségek keretek között tartása.”³ A növekedés természetesen önmagában nem lehet cél, mert ez egyedüli célkitűzésként számos formában megvalósítható, de nem biztos, hogy a természeti és társadalmi szempontoknak is megfelel. Mindenképpen a fenntartható növekedésre kell a kormányzatnak is törekednie. A fenntartható gazdasági növekedés egyik lehetősége a zéró növekedés, tehát lehet, hogy pénzben kifejezve nem nő a gazdaság, de ennek ellenére értékorientált gazdaság jön létre, amely az erőforrások optimális felhasználására törekszik, a helyieknek teremtve értéket.⁴

Az a gazdaságpolitika, amely a verseny kizárólagosságát hirdeti, számos visszasságot okoz társadalmi szinten. Az egyik a nagy vagyoni egyenlőtlenségek megjelenése, ami hosszú távon az elvagyonosodott rétegeket is veszélyezteti. Ha a társadalom egyik része meggazdagodik (általában kisebb társadalmi szegmensre jellemző a gyors meggazdagodás), és ezzel szemben nagyobb társadalmi rétegek lecsúsznak, a gazdagok sem érezhetik magukat biztonságban: elszaporodnak a lopások, betörések, tüntetések, rongálások stb. Ha csak a gazdasági oldalát

¹ Európa 2020 Stratégia. Összefoglalás

http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf – 23–28. oldalak, letöltés dátuma: 2012.01.30

² Veress József: *Fejezetek a gazdaságpolitikából*. Bp. 2005. 21.

³ Bod Péter Ákos: *Gazdaságpolitika. Intézmények, döntések, következmények*. Bp. 2005. 43–53.

⁴ Ion Pohoată: *Filosofia economică și politica dezvoltării durabile*. Buc. 2003. 77.

nézzük: csökken a vásárlóerő, nagyobbak lesznek a szociális kiadások, és a növekedés lelassul. Ennek a jelenségcsoportnak a gazdasági növekedéssel való szoros összefüggését több tanulmány is kimutatta. A Nemzetközi Valutaalap (IMF) 2011 szeptemberében közölte Berg és Ostry tanulmányát, mely megállapítja, hogy az egyenlőtlenség mérséklése minden más tényezőnél – még az adósságszint csökkentésénél is – pozitívabban hat a fenntartható gazdasági növekedés elérésére. „A fenntartható gazdaságot megteremtő reform csak akkor lehetséges, ha a hasznot széles körben osztják meg” – írják a tanulmány szerzői.⁵

De nemcsak a társadalmi rétegek közötti különbség mérséklése lehet a fenntartható gazdaságra törekvő kormányzás célja, hanem a területi különbségek kiküszöbölése is. Az Európai Unió több lépcsőben történt bővítése felhívta a figyelmet arra, hogy a regionális politikának jelentős erőforrásokat kell összpontosítania a területi különbségek mérséklésére, akkor is, ha ez nagyon nehézkes folyamatnak látszik. Természetesen szem előtt kell tartanunk azt a közgazdasági törvényszerűséget, hogy a területi különbségek a gazdasági fejlettség egy bizonyos szintjéig a Williamson-hipotézis szerint növekednek, vagyis először megnőnek a különbségek a területek között, majd kiegyenlítődnek, miután egy bizonyos fejlettségi szintet elértek.⁶ Ezen létező és tetten érhető gazdasági jelenség mellett a kormányzatnak törekednie kell a különböző – jelen kontextusban vidéki térségekre értendő – fejlettségi versenyképességi szint növelésére az elmaradott térségekben is. Számos lehetőség adódik a vidék felzárkóztatásra, ennek fontos pillérei lehetnek a helyi, közösségi kezdeményezésekre épülő LEADER típusú fejlesztések és stratégiák.⁷

Ahhoz, hogy a vidék gazdasága megfelelően felzárkózzon és fejlődni tudjon, számos hiányosságot ki kell küszöbölni. Ezeket a Csete–Láng szerzőpáros a vidékfejlesztés hiánygyűjteményének nevezte, és a következő hiányosságokat sorolta ide: információk hiánya, tőkehiány, pénzszerzési készségek hiánya, ismeretek hiánya, együttműködési készség hiánya.⁸ Jelen tanulmány nézőpontjából a gazdaságszerkezeti hiányosságok hasonlóan fontos tényezők, amelyek a vidéki térségek fejlődését befolyásolják, gátolhatják.

A modell gondolkodási keretei, a közszféra szerepe a helyi fejlesztésekben

Jelen modell gondolkodási keretében a következő kiinduló feltételeket kell tisztáznunk:

Az első tényező azt feltételezi, hogy a helyi (térségi, megyei stb.) szintű gazdaság nem működik megfelelően, ha akár a magánszektor, akár a helyi kormányzat működése nem megfelelő.

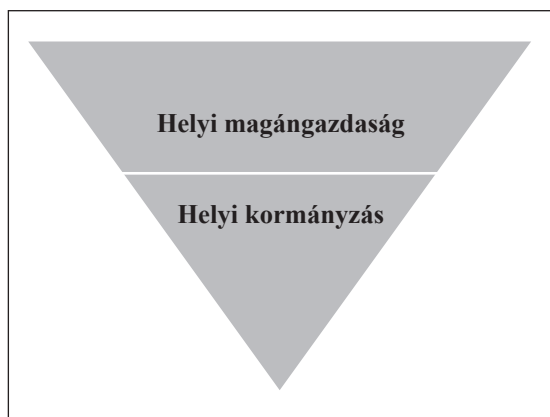
Ebben a nézőpontban a kormányzati tevékenység segíti a helyi gazdaságot az egyensúly megőrzésében, tehát az adott kormányzatnak kiszolgáló és egyensúlymegőrző funkciója van, akkor is, ha pénzmennyiségben meghatározva a helyi gazdaság kisebb szeletét uralja. Leginkább egy fordított piramishoz tudnám hasonlítani, amelynek az alsó keskenyebb részét a helyi kormányzat képviseli, a felsőbb részét pedig a helyi gazdaság többi szereplője, de a forma egyensúlyát az alsó elem határozza meg.

⁵ Andrew G. Berg – Jonathan D. Ostry: *Equality and Efficiency*, Finance & Development. 2011. Vol. 48. No. 3.

⁶ Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. Szeged 2008. 248–263.

⁷ Vincze Mária: *Dezvoltare regională și rurală - Idei și practici*. Kv. 2000. 60–80.

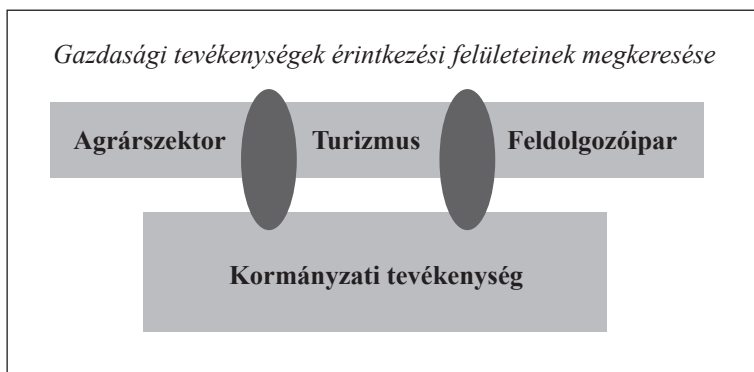
⁸ Csete László – Láng András: *A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés*. Bp. 2005. 203–285.



1. ábra. A helyi reálgazdaság és kormányzat viszonya

Forrás: saját szerkesztés

Ebben a gondolkodási keretben a kormányzat fő feladata a helyi gazdaság optimális kereteinek biztosítása (gyors és hatékony ügyintézés), adókedvezmények biztosítása stb. Ugyanakkor ez az egyensúlyteremtés kibővíthet azzal, hogy a gazdaság valamely résztvékenységét pótolja, a hiányzó gazdasági láncszemet saját tevékenységből és forrásból finanszírozza. Lehet, hogy elrugaszkodott ötletnek tűnik, de akár részfinanszírozó és résztulajdonos is lehet bizonyos külsős gazdasági tevékenységekben, ha ez a helyi gazdaságnak segít, és egyben a helyi költségvetés fenntarthatóságának is lehet eszköze. Abban az esetben, ha valamilyen prioritást kellene felállítani a résztvékenységek között, akkor azokat a területeket lenne célszerű előnyben részesíteni, amelyek egyszerre több célcsoport, akár több szektor hiányzó láncszemeit célozzák meg, amelyek akár a különböző szektorok, tevékenységek egymásba kötődő elemeit foglalják magukba.



2. ábra. Fejlesztési prioritások a gazdaságszerkezeti hiányosságok és az érintkezési felületek mentén

Forrás: saját szerkesztés

A következőkben nézzük meg ezeket a gazdaságszerkezeti hiányosságokat és azok orvoslási módját.

Gazdaságszerkezeti eltolódások

Gazdasági környezetünk változásait figyelve a következő jelenséget fedezhetjük fel: megtörténik egy fejlesztés, akár önkormányzati oldalon, akár a magánszféra oldalán, de ez egy bizonyos szektor részterületére vonatkozik, és mivel nincsenek kialakítva vagy hiányoznak az adott szektor további szerkezeti elemei, az adott befektetés időbeni késéssel vagy egyáltalán nem fejt ki hatását (főleg ha egy negatív gazdasági trend is közbeszól). Vegyünk egy mindenki által ismert példát: a turisztikai szektort. Az 1989-es változások után, a kilencvenes évek közepére a turisztikai programok és infrastruktúra teljesen leépültek vagy amortizálódtak, a magánszféra helyükre várt befektetései elmaradtak, illetve azokon a vidékeken, ahol az etnikai jellegű kapcsolatok révén testvér települési stb. kapcsolatok kezdtek kialakulni, megjelentek a kisebb befogadóképességű, házi jellegű panziók. A minimális turisztikai infrastruktúra csak azokon a vidékeken tudta biztosítani a relatív állandó vendégszámot, ahol markáns természeti vagy kulturális érték volt jelen. Mivel Romániában a turisztika és a turisztikai értékek egy kitörési pontnak számítottak a mindenkori kormányzatok számára, a csatlakozás előtt és után is jelentős pályázati összegek kerültek kifizetésre turisztikai alpinfrastruktúra, leginkább szállások létesítésére. Ugyanakkor elmaradtak vagy időben késéssel jelentkeztek azok a pályázati lehetőségek, intézkedések, amelyek a turisták odavonzását célzó marketingtevékenységek, illetve az adott helyszínekre utazó turisták programokba való részvételét, szórakoztatását szolgálták volna. A turistákat szolgáló tipikus csomag Székelyföldön úgy nézett ki, hogy az adott helyszínen volt egy szálláslehetőség, a turista csillagtúrákban megnézhetette a környező természeti adottságokat, a programlehetőség pedig egy-két helyi, évente megrendezett programsorozatban (pl. falunapok), illetve egy-két nagyobb regionális rendezvényben merült ki. Székelyföld esetében ez a pünkösdi búcsú és az Ezer székely leány találkozó. A magánszféra, a vállalkozók nem fektettek be programok szervezésébe, mivel nem látták azt a kritikus turistatömeget, amely jövedelmezőképpen tudta volna működtetni tevékenységüket. Turisták hiányában pedig a helyi lakosság jövedelemszintje és szolgáltatásokat igénybe vevő szokásai nem biztosították az állandó bevételt. 2012-re értünk oda, hogy vannak célzott programszervező és népszerűsítő tevékenységek, illetve a desztinációmarketing is tudatosan építődik bizonyos helyeken (ilyen Székelyföld és ezen belül Hargita megye is). De továbbra is hiányos, alkalmankénti a helyi termékek, termelők vagy kulturális adottságok bekapcsolása a turisztikai rendszerbe. Másik sarkalatos kérdés a turizmusban a fogadóközeg, de leginkább a szállástulajdonosok és a kiszolgálószemélyzet megfelelő szintű szakmai felkészültsége. Ez is hiány volt a piacon, de ebben az esetben a piaci környezet gyorsan kínált oktatási lehetőséget, mivel érzékelhetően jelen volt a fizetőképes kereslet erre a szolgáltatásra, illetve az állami szabályozás is kötelezte a vendéglátóegységek tulajdonosait vagy menedzsereit a képzések elvégzésére. Megfigyelhető, hogy habár a résztvevők valamilyen mértékben panzióvezetési és menedzsment-ismereteket elsajátítottak ugyan ezeken a képzéseken, de az már közel nem biztos, hogy kaptak olyan ismeretanyagot is, amely a helyi történelmi és kulturális értékeket bemutatja, és sajnos ezt az iskolai történelemoktatás nem biztosítja. Elmondhatjuk, hogy a vendéglátó egységeinkben dolgozó

személyzet technikailag talán felnőtt a feladatához, de kulturális ismereteik, amelyeknek a turisztikai szolgáltatás szerves részét kell képezniük, elmaradnak a várakozásoktól.

A turisztikai ágazat grafikusán így ábrázolható:



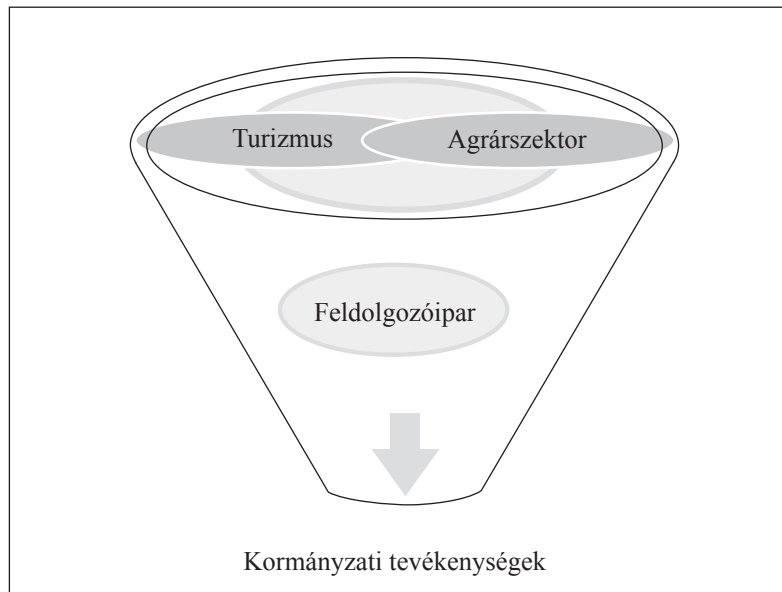
3. ábra. Turisztikai ágazat sematikus felépítése

Forrás: saját szerkesztés

Látnunk kell, hogy ha nincs meg a gazdasági szektor minden egyes részterülete vagy a megfelelő minősége, az elvárt hatás elmarad, és tolódik mindaddig, amíg ezek a hiányosságok pótlódnak, vagyis a szűk keresztmetszet, a legszűkebben rendelkezésre álló erőforrás fogja meghatározni az outputot, az adott gazdasági szektor teljesítményét. Tehát ha bármilyen szintű kormányzás helyi, megyei, országos vagy akár európai uniós pályázati rendszerrel vagy más-ként forrásokat juttat bizonyos részszektoriális tevékenységekhez, előbb fel kell mérnie a szer-kezet hiányosságokat, és ezeket pótolnia kell vagy a privát szférát motiválnia, akár pályázati úton, hogy ezeket a hiányosságokat kiküszöbölje.

Hogy lesz hatékonyabb a helyi gazdaság működése, és hogyan tud beavatkozni hatékonyan a helyi kormányzás? Egyrészt a fent leírt szektorális megközelítést kell érvényesíteni, más-részt vannak olyan közös gazdasági felületek, amelyek egyszerre több szektorhoz kapcsolódva több érintettet, stakeholdert bevonnak, és egy hiányosság megoldásával akár több terület vagy részterület problémája is megoldódik. Az említett példát továbbvive rögtön szembetűnik a kap-csolódás a helyi agrár- és kézműves-tevékenység és turisztikai tevékenységek között. Tehát ha segítjük a helyi termelőt termékei értékesítésében, az pozitívan fogja érinteni a helyi turisztikai

tevékenységben érdekelt vállalkozói réteget is. Vegyünk ismét egy egyszerű példát: egy átlagos vidéki település legtöbb esetben leírható a következő gazdasági szektorokkal:



4. ábra. Vidéki térség sematikus gazdasági modellje

Forrás: saját szerkesztés

Egy vidéki település legtöbb esetben leírható három, legtöbb négy gazdasági szektor jelenlétével. Szinte törvényszerű az agrárszektor és a turisztika jelenléte, a környezeti adottságoktól függően még ide sorolható az erdős területeken a fafeldolgozás és esetleg valamilyen ipar, termék-előállításának hard (anyagi) része: alapanyag-előállítás, összeszerelés. Feltérképezve az érintkezési területeket meghatározhatjuk azokat az intézkedéseket, beavatkozásokat, amelyek segítségével egyszerre több részterület vagy szektor működését segíthetjük elő.

Időbeli ütemezés kérdése

A fejlesztési projektek kapcsán egy másik hiányosság is gyakran előfordul: a tevékenységek és tervek időbeli ütemezése az egymást követő részterületek vagy résztevékenységek befejezése után folytatódik. A tipikus tevékenységi tervezés a következőképpen néz ki: a tevékenység anyagi és infrastrukturális részének előkészítése, majd az érintettek felkészítése, és ezután következik a tevékenység marketingje. A következő tevékenység mindig akkor kezdődik, amikor a másik már befejeződött. Ugyanakkor számos tevékenységnél, mint például a humán erőforrás

felkészítése, már a folyamat elején el kell kezdődnie ahhoz, hogy a tevékenységet megfelelő időben és minőségben el tudják végezni. Ugyanez vonatkozik a marketingtevékenységekre is.

Hatékony alkalmazási keretek

A minta mindenhol alkalmazható, de talán leghatékonyabb az egyszerű leírhatóság és megközelíthetőség, valamint a beavatkozás könnyebb megvalósíthatósága miatt, ha a települési kistérségi szinten, leadcsoportok és megyei fejlesztések szintjén kivitelezhető. Ezekben az esetekben az érintettekkel való kapcsolattartás, a hatások érzékelése, az esetleges korrekciók elvégzése is sokkal hatékonyabb lehetne. Ez a módszer lehetőséget ad arra, hogy egy egységes országos vidékfejlesztési terven túl a kormányzat célzott hatékony és a vidék igényeire szabott intézkedéseket tudjon foganatosítani.

A módszer alkalmazásának előnyei

Nagyon sok stratégiai tervezésnél érzékelhető hiányosság, hogy a SWOT által feltárt hiányosságok, lehetőségek és az ez alapján kivitelezett stratégiai tervezés nem ad lehetőséget a hiányosságok kiküszöbölésére és a lehetőségek felhasználására. Ez a megközelítés lehetőséget ad a SWOT-ban feltárt hiányosságok kiküszöbölésére és a lehetőségek érvényesítésére is.

Ágazati megközelítés: a módszer az adott térséget vagy települést az ágazatok komplex hálózatán keresztül közelíti meg. A kormányzatnak érdeke lehet az ilyen típusú beavatkozás, hiszen a jól működő helyi gazdaság hosszú távon stabil adóbevételeket, nem utolsósorban elégedettséget és fenntartható gazdálkodást eredményez. Ez a módszer biztosítja a beavatkozások hatékonyságát s gyorsabb eredményességét.

A szubszidiaritás elvének érvényesítése: a módszer lehetőséget teremt a szubszidiaritás elvének érvényesülésére, a helyi szint, illetve az a szint határozza meg a fejlesztéseket, amely leginkább érintett a fejlesztések hatásának érvényesülésében.

A leadcsoportok és stratégiák nagy esélye, hogy az adott térség gazdaságszerkezeti hiányosságait kiküszöbölhetik. A vidékfejlesztésben ez még inkább érvényes, mivel a gazdaság szerkezete itt egyszerűbb, nincs túl sok ágazat, az adminisztratív rendszer is egyszerűbb. Előmozdítja a foglalkoztatottság növekedését, és a jövedelmek felzárkóztatását is segíti, mivel stabil gazdasági környezetet teremt. Megfelelő jövedelemszint a helyi lakosságnál azt is jelenti, hogy a helyi szolgáltatásokat és a termékeket maga is fogyasztani fogja, és így kiegyensúlyozódik a külső gazdasági környezet okozta ciklikusság. A vidéki területek felzárkóztatása kulcskérdés Románia számára, mivel a lakosság nagy részét érinti, természetesen Székelyföldet is. A területi gazdasági felzárkóztatás olyan lehetőség, amely alternatívát kínálhat a helyi gazdasági szereplőknek és munkaerőnek is. Például ha megszerveződik egy helyi termékeket értékesítő központ, akkor az alternatívát jelenthet a helyi gazdasági szereplők számára a helyi értékesítés tekintetében is.

Összegzés

A gazdasági fejlesztéseket és azok hatékonyságát figyelve megállapíthatjuk, hogy a beavatkozások, tervezés és végrehajtás hatékonyságában van javítani való. A helyi gazdaság megfelelő működése a mindenkori kormányzat egyik fontos feladata. A tanulmány nézőpontja a kormányzat intenzívebb szerepvállalására hívja fel a figyelmet, oly módon, hogy a helyi gazdaság szerkezeti hiányosságait pótolja, vagy ösztönözze a magánszférát a pótlásra. Ez a módszer nem csupán a szubszidiaritás elvének megvalósulását tekintve lenne fontos, hanem lehetőséget adna a SWOT hiányosságainak kiküszöbölésére, a vidéki foglalkoztatottság és jövedelem növekedésére, valamint hosszú távon a kormányzat fenntartható stabil jövedelmi háttérének megteremtésére.

Sustainable Economy Involving the Public-sector: Counteraction of the Structural Deficiencies of the Economy

Keywords: public sector, private sector, structural weaknesses of the economy, local economy

The active role of public sector in achieving a functional economy has always been accepted but with the negative effects of the economic crisis it has become a necessity. The article is based on the observation that the functioning of local economy (especially in rural development) is poor because of the structural weaknesses of the economy in general. The solution to this situation proposed by the author is that the structural shortcomings of the local economy should be disclosed and counteracted by the active participation of the public sector or a more effective motivation of the private sector. It is also recommended that the intervention should follow a specific agenda. First those programs should be implemented which help to simultaneously solve the shortcomings of more sectors. Applying this model brings a positive contribution not only to counteract the structural weaknesses of the local economy and the shortcomings revealed by the SWOT analysis. The benefits of this model could be not only a sustainable local economy, but also a long-term sustainability of the local budget. The model can be applied most effectively at the local level, especially in rural development.

Szőcs Emese – Vincze Mária – Mezei Elemér

Fenntarthatóság Erdély vidéki térségeiben. Beszterce-Naszód megyei esettanulmány: Árpástó község vizsgálata

Bevezető

A fenntarthatóság témaköre egyelőre inkább elméleti eszme-futtatásokra korlátozódik, bár fontossága és időszerűsége egyre nagyobb, különösen a vidéki térségek szintjén, valamint az új európai uniós agrárpolitikai reform kapcsán is.

Tanulmányunk célja a fenntarthatóság fogalomkörének elméleti és módszertani megközelítése és annak vizsgálata, hogy valóban fellelhetőek-e a fenntarthatóság összetevői az erdélyi községekben, és a jelenlegi fejlesztések a fenntarthatóság növelésének irányába mutatnak-e. Esettanulmányunk a fenntarthatóság egyes elemeit vizsgálja mennyiségi és minőségi ismérvek alapján a Beszterce-Naszód megyei Árpástó (Braniştea) község szintjén.

Mindenekelőtt az elméleti és módszertani kérdések tisztázását tekintettük fontosnak, annál is inkább, mert a fenntarthatóság megfogalmazása mint „a természeti környezet és természeti erőforrások, a mindennapi gazdasági igények, valamint a társadalmi, szociális, kulturális, életminőségi szükségletek közötti harmónia, a jóllét megteremtésének folyamatossága”¹ túl általános, kevés lehetőséget nyújt konkrét vizsgálatokra.

Tanulmányunk 2010 szeptembere és 2011 februárja között zajló kutatásunk eredményeit tükrözi.² A kutatás során részletesen vizsgáltuk Árpástó község szintjén a fenntarthatóság elemeit. Statisztikai adatokat gyűjtöttünk össze, és interjúkat készítettünk a polgármesteri hivatal munkatársaival, a helyi vállalkozókkal, gazdaegyesületek vezetőivel és más, a község életében részt vevő vagy annak helyzetét ismerő személyekkel, és ezeknek a mennyiségi és minőségi adatoknak az alapján egyrészt módszert mutatunk a fenntarthatóság vizsgálatára, másrészt pedig Árpástó község leírását adtuk a fenntarthatóság nézőpontjából.

Szőcs Emese (1984) – adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, Kolozsvár, szemes84@yahoo.com

Vincze Mária (1942) – egyetemi tanár, PhD, BBTE, Kolozsvár, vinczefey@yahoo.com

Mezei Elemér (1954) – docens, PhD, BBTE, Kolozsvár, elemmerzei@gmail.com

¹ Csete László – Láng István: *A vidék fenntartható fejlődése. A vidék fejlődésének fenntarthatósága – hétköznapi megközelítésben.* MTA. Bp. 2009.

² A kutatás finanszírozása az EME kutatási programjának keretében a Szülőföld Alapból történt.

1. A fenntarthatóság fogalomkörének elméleti és módszertani megközelítése

Ma már egyértelmű, hogy „tarthatatlan a fenntarthatóság mellőzése”.³ A vidékfejlesztés alapfeladata, hogy a vidéket, a vidéki településeket, a háztartásokat, a vállalkozásokat a fejlődés fenntarthatósága irányába fordítsa.

A fenntartható fejlődésről való gondolkodás a hetvenes évek elején kezdődött, és a kilencvenes években vált időlegesen intenzívebbé (Brundtland-jelentés, 1987, Riói Föld Csúcs, 1992, Johannessburg, 2002 stb.), de sem a politikában, sem a köztudatban nem érvényesül a fenntarthatóság kérdésköre olyan szinten, mint ahogy az elvárható volna.

A fenntarthatóság fogalmának általános megfogalmazása a következő: „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket. A környezeti fenntarthatóság azt jelenti, hogy addig a mértékig használjuk természetes környezetünk erőforrásait, amíg meg nem sértjük annak eltartóképességét.”⁴

A fenntartható fejlődésnek lényegi eleme az erőforrásokkal való gazdálkodás. A fenntarthatóság elméletének és megvalósíthatóságának vizsgálata mindig a társadalomban élő ember jelenét és jövőjét tekinti központi kérdésnek, és ezt vizsgálja az ökológia, környezet-gazdaságtan, közgazdaságtan, szociológia és több más tudományág nézőpontjából. A legfontosabb kérdés a gazdaság és a bioszféra, a földi ökoszisztémák viszonya. Az alapvető gondot az okozza, hogy amíg a Föld ökoszisztémáinak rendszere a természet egymásba kapcsolódó, zárt láncok rendszere, addig a modern piacgazdaság nyitott láncok egymásmellettiisége.⁵

Az 1998-as Cardiffi Európai Csúcson született meg az elhatározás, hogy a fenntartható fejlődést be kell építeni valamennyi EU-politikába, és megfelelő mutatórendszerrel azt mérni is szükséges. Az integráció során a gazdasági, társadalmi és környezeti érdekek harmonizációját kell megeremteni, azok viszont sokszor ellentétesek. 2001-ben a Göteborgban tartott Csúcson fogadták el az Unió Fenntartható Fejlődésének Stratégiáját. Ennek a dokumentumnak környezetvédelmi pillérét képezi az EU 6. Környezetvédelmi Akcióprogramja. A környezeti szempontok integrálása elsősorban a közös agrárpolitikába, az energia- és szállításpolitikába történt meg, de született integrációs stratégia a gazdaságpolitikába történő integrálódásra is, főleg az érzékeny területeken folyó gazdálkodás vonatkozásában. 2005-ben az ET elfogadta a megújult Stratégiát, amelyben megerősíti a fenntartható fejlődés háromdimenziós jellegét (gazdaság, társadalom, környezet), és az EU vezető szerepet vállal a globális fenntarthatósági stratégia megvalósításában.

A fenntartható fejlődés megvalósulása csak akkor válhat realitássá, ha minden szintnek és minden időtávnak megtaláljuk a fenntarthatósági feladatait. A természet-gazdaság-társadalom hármásában a fenntartható társadalom megeremtetése a feladat, de ez csak a természeti tőkekorlát tiszteletben tartásával összhangban lehetséges, tehát a gazdasági tőke e korlátok között

³ Csete László – Láng István: *i.m.*

⁴ *Brundtland-jelentés*, 1987.

⁵ Tóthné Szita Klára (szerk.): *A fenntarthatóság aktuális kérdései*. Miskolci Egyetem. Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. 2006.

kell hogy fejlődjön.⁶ A fenntarthatóság céljainak megvalósításában nagy szerepe van a lokális szintnek, az egyének, háztartások, vállalatok szintjének. Különösen fontos bír a vidéki települések fenntarthatósági elemeinek a vizsgálata, már csak a területi kiterjedésüknél fogva is, de főleg azért, mert értékes természeti erőforrásokat összpontosítanak, így a termőterületet, a vízforrásokat, biodiverzitást stb.

Az európai uniós tagság folytán a jelentős vidékfejlesztési támogatások felhasználása még inkább fokozza a vidéki fenntartható fejlődés vizsgálatának fontosságát. A vidékfejlesztési támogatások jóváhagyásánál is nagyobb mértékben kellene szem előtt tartani a fenntarthatósági követelmény betartását, de ehhez behatóbban kellene ismerni a helyi állapotokat. Kutatásunk ezt a célt is szolgálja.

A fenntarthatósági kutatásban annak mindhárom dimenziójához mutatók rendelhetők.

– *Környezeti mutatókkal* mérik az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását, az energiafelhasználást, a műtrágya-felhasználást a mezőgazdaságban, a hulladékkezelési kiadások mértékét, az erdők területének változását, a veszélyeztetett fajok egyedszámának alakulását stb. Ezek a mutatók egyelőre nem érhetőek el hivatalos statisztikai adat formájában a vidéki települések szintjén. Az EU szintjén viszont már megfogalmazódott az adatszolgáltatásra vonatkozó igény a tagországok részéről, és az új Közös Agrárpolitika bevezetése is igényelni fogja a helyi adatokat.

– Az alkalmazott *gazdasági mutatók*: egy főre jutó GDP, egy főre jutó évi energiafogyasztás, a megújuló energiaforrások aránya a fogyasztásban, a környezetvédelmi kiadások a GDP százalékában, a kapott fejlesztési támogatások aránya a GDP-ben, valamint az összetett mutatók, mint az emberi fejlődés index (HDI), fenntartható gazdasági fejlődés index (ISEW), ökológiai lábnyom (a fogyasztás, a környezeti hatás, a népesség közötti összefüggést jellemzi) stb. Ezek részben elérhetőek országos, regionális és megyei szinten, bár 1-2 éves késéssel teszik közé. Helyi szinten azonban ezeket nem követik nyomon, nincs hivatalos statisztikai adatgyűjtés községi szinten, csak országos, esetleg regionális vagy megyei reprezentatív mintákon becsülik ezeket a mutatókat.

– *A társadalmi, demográfiai mutatók*: a népességnövekedési ráta, népsűrűség, migrációs ráta, születéskor várható élettartam, munkanélküliségi ráta már helyi szinten is hozzáférhetőek, illetve alapadatokból számíthatók.

Ezek a mutatók mennyiségi jellegűek, jórészt a változást mérik, kevés minőségi jellemzőt tartalmaznak.

Lényegében a fenntarthatóságot nem lehet egyszerűen „megmérni”, átfogó, komplex megközelítésre van szükség, amely a különböző fejlődési irányokat is integrálni tudja.⁷

A községi szintű kutatások egyik fő akadályát képezi tehát a megfelelő adatok, információk hiánya, illetve nehéz hozzáférhetősége. Kutatásunk hozzáadott értékét jelenti a községi információforrások hiányosságainak feltárása is, valamint annak kimutatása, hogy milyen adatokra lenne szükség a fenntartható fejlődés beható vizsgálatához.

A fenntartható fejlesztés vidéki specifikumainak általános ismertetését, elméleti megalapozását döntő mértékben Csete László és Láng István *A vidék fenntartható fejlődése. A vidék*

⁶Tóthné Szita Klára (szerk.): *i.m.*

⁷Tóthné Szita Klára (szerk.): *i.m.*

fejlődésének fenntarthatósága – hétköznapi megközelítésben című, 2009-ben megjelent munkájára alapoztuk.

*Fejlesztés*en a tudatos, előrelátó cselekvés értendő, míg a *fejlődés* irányt, a *fejlettség* pedig adatokkal leírható színvonalat fejez ki. A *fenntarthatóság* a fejlődésre irányul a természeti környezet és erőforrások megőrzése mellett. A társadalmi-gazdasági fejlődés alapját a tudományos haladásra, a felhalmozott gyakorlati tapasztalatokra, az emberi tudásra épülő, emberi szükségleteket kielégítő tevékenységek képezik. Ez lehet a forrása az életkörülmények javításának és az erőforrások ésszerűbb hasznosításához igazított fogyasztói igények kielégítésének.

A fenntarthatósági kritériumokra alapozott vidékpolitika a hosszabb távú érdekek, célok, eszközök, feltételek összessége. A vidékfejlesztést azoknak a tevékenységeknek a sokasága alkotja, amelyek a vidékpolitika operatív megvalósítására irányulnak. A vidékfejlesztés célja a jólét, ami csakis az emberek közreműködésével, a fenntarthatóság érvényesítésével valósítható meg.

A fenntartható vidékfejlesztés megvalósításában döntően fontosak:

- a helyi résztvevők partnerségi alapon való együttműködése;
- a helyi természeti erőforrásokra, valamint hagyományokra, készségekre, tudásra alapozó fejlesztések;
- a közösségi érdekek alapján valakik által működtetett szervezetek, az intézményi háttér, az integrált megközelítés;
- az identitástudat erősítése, a hagyományápolás, a helyi szellemi, tárgyi, természeti értékek gondozása, őrzése, lehetőség szerint ezek fejlesztése.

A folyamatos fenntartható fejlődés előmozdításában messzemenően szükséges számításba venni a helyi sajátosságokat, a vidék állapotát, az ott élő emberek élet- és munkakörülményeit, anyagi helyzetét, szakmai és általános műveltségi szintjét, a fizikai és társadalmi infrastruktúra konkrét helyzetét, az informálódás lehetőségeit. Csakis a helyzet alapos megismerése és a jövő kockázatainak felmérése alapozhatja meg a fenntartható fejlesztést.

A tanulmányban (Csete–Láng 2009) a szerzők felvázolják a fenntarthatóság gyakorlati megvalósításának kereteit is. Bármely fejlesztési elgondolást akkor tekintenek fenntarthatónak, ha:

- a megvalósuló fejlesztések folyamatosan működtethetők;
- a természeti erőforrások (azaz a természeti környezet emberi szükségletek kielégítésére használt része) körforgása sérülésmentesen valósul meg;
- a mindennapi szükségletek és a társadalmi, kulturális igények kielégítéséhez rendelkezésre állnak az anyagi-gazdasági, pénzügyi és más források – a természeti környezet sérelme nélkül.

Más szóval minden fejlesztési döntés kapcsán azt kell mérlegelni, hogy azok mennyiben segítik elő a településen élők szociális jólétét az ökológiai eltartóképesség sérülése nélkül. Végül is „a termelés, a fogyasztás, az élhetőség mikéntje a fenntarthatóság alfája és omegája”.⁸

A vidékfejlesztési programokban a *fogyasztás* kérdése általában nem kap kellő figyelmet, holott két vonatkozásban is befolyásolhatja a fenntarthatóságot:

- 1) a pazarló fogyasztás közvetve és közvetlenül is hozzájárulhat a természeti környezet károsításához, szennyezéséhez, így a jövőbeli fogyasztói igények kielégítését korlátozhatja;

⁸ Csete László – Láng István: *i.m.*

2) a fogyasztói kereslet helyi viszonylatban is hat a kínálat milyenségére, mennyiségére, lakossági, háztartási, közéleti és termelői vonatkozásban egyaránt, tehát segítheti vagy akadályozhatja a fenntarthatóság megvalósítását.

A fenntartható fogyasztás problémaköre nemzetközi dokumentumokban (pl. AGENDA-21) már szerepel, de a romániai vidékfejlesztési szakirodalomban nem, holott az ökológiai-gazdasági és társadalmi harmonizálás érvényesítése fontos volna a jelenleg megfigyelhető pazarlási folyamatok vizsgálata szempontjából. Romániában, ahol a háztartások kiadásában a megélhetési költségek (élelmiszer, víz, villanyáram, gáz, közlekedés stb.) aránya magas, különös fontossággal bírna a lakossági fogyasztással behatóbban foglalkozni a vidékfejlesztés kapcsán is. Vidéki szinten is fontos volna a tudatos fogyasztás iránti igény kialakítása, és ebben az önkormányzatnak, civil szervezeteknek, iskolának is szerepet kellene vállalnia. Különösen fontos volna a helyi termékekre, szolgáltatásokra való odafigyelés, azok hatékonyabb értékesítése és az újrahasznosítás alkalmazása.

A fenntartható tevékenységek és a fenntartható fogyasztás mellett a *fenntartható település* biztosíthatja a folyamatos fejlődést. Azt a települést tekinthetjük fenntarthatónak, amelyben élni lehet, tehát a lényeg az élhetőség. A fenntartható jövő záloga az iskola és a fiatalok életkörülményei.

Összefoglalva: a fenntartható fejlesztés lényege a természeti környezet és az erőforrások, a gazdasági célok és a szociális igények harmonikus kielégítése. A fenntartható folyamatos fejlődésre való áttérést a termelési és háztartási tevékenységek-fogyasztás-élhetőség területén célszerű és szükségszerű megtenni.⁹

2. Árpástó község elemzése

Általános leírás

Árpástó község a Szamos-menti-dombságon, a Nagy-Szamos folyó bal oldalán, a megyeszékhelytől 46 km-re, Bethlentől 9 km-re, és Déstől pedig 15 km-re fekszik. Legkönyebben a Bethlen irányából Omlásalja felé tartó 172F megyei úton közelíthető meg. A község alapterülete 4164 hektár, amelyből 117 hektárt udvarok és épületek foglalnak el, és a következő falvak alkotják: Árpástó (Braniștea), a községközpont, Magyardécse (Cireșoia) és Omlásalja (Măluț).¹⁰

Az első írásos említés Árpástó (Arpasthou) faluról 1362-ből származik, az Apafi és a Bethlen családok nemesi birtokához tartozott. Magyardécséről (Dycha) az első írásos emlékek 1269-ből, Omlásaljáról (Chakadat) 1263-ból származnak. Népszámlálási adataink ezen települések lakosairól 1784-től kezdődően, míg a lakosság összetételét tekintve 1850-től vannak.

A község lakossága 3171 fő,¹¹ 1161 házzal és egy 8 lakrészes tömbházzal.

⁹ Csete László – Láng István: *i.m.*

¹⁰ Árpástó községi adatlapja.

¹¹ 2010-ben.

A községhez tartozó mezőgazdasági terület nagysága 3226 ha, ebből 1296 ha szántóföld, 826 ha legelő, 447 ha kaszáló, 621 ha gyümölcsös és 34 ha szőlő. Ezenkívül 224 ha erdővel is rendelkezik. Elsősorban a gyümölcsösök, főleg a cseresznye és az alma termesztése szolgáltatja a fő megélhetési forrást a község lakosai számára.

Árpástó turisztikai potenciálja átlagos, de az is kiaknázatlan, rendkívül alacsony a turista-forgalom, mindössze a Magyardecsei Cseresznyefesztivál számít a turizmus tekintetében jelentős eseménynek.

A környezeti hatások szempontjából a községben nem folyik olyan ipari tevékenység, amely a levegő vagy víz minőségét számottevően befolyásolná.

A közinfrastruktúrát tekintve a község viszonylag jól felszerelt, modernizált polgármesteri hivattal, két orvosi rendelővel, két gyógyszerházzal, három elemi tagozatos iskolával, két általános V–VIII. osztályos iskolával, három óvodával, három művelődési otthonnal, egy rendőrségi hivattal, valamint nyolc templommal rendelkezik.

A fenntarthatóság vizsgálata történeti megközelítésben

A fenntarthatóság problémakörét történeti megközelítésben is vizsgáltuk, azonban az információszerzés kötöttségei behatárolták az erre vonatkozó eredményeinket.

Az alábbi elemzésben használt népszámlálási adatok 1850-től kezdődően modernnek számítanak, ugyanakkor nem teljesen kompatibilisek minden tekintetben.¹²

A fenntarthatóság elemzését Árpástó községben az előbbieken ismertetett élethez-fogyasztás-termelés fogalomkörök mentén végezzük statisztikai adatok, illetve a községben készített interjúk segítségével. Elsőként az élethez-fogyasztást vizsgáljuk főként demográfiai és szociális mutatókra alapozva, ahol lehetséges, múltbeli adatokra is támaszkodva. A fenntarthatóságot fogyasztói és termelői szempontból is elemezzük főként gazdasági mutatók alapján.

I. Élhetőség

Demográfiai szempontok

Valamely település fenntarthatóságát legközvetlenebbül a népesség alakulásával jellemezzük. „Ha az ember különféle okokból elhagyja a vidéket, akkor az már nem élhető vidék...”¹³

Az elmúlt több mint másfél évszázad népességi adatai alátámasztják Árpástó község fenntarthatóságának feltételezését, még ha az utóbbi húsz évben a népesség csökkenése vált is jellemzővé¹⁴ a község mindhárom falujában, legnagyobb mértékben Omlásalján.

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása jelentős mértékben változott, az előregesedés folyamata felgyorsult. 1910–1992 között a 60 év feletti aránya 7,9%-ról 24,9%-ra nőtt. A népesség felekezeti, anyanyelvi és nemzetiségi megoszlása 1850–2002 között lényegileg nem változott, a község kétharmad része magyar volt és ma is az.

¹² Például az 1850-ben szereplő adat a „számba vett népesség” (populația recensată), míg 1869, 1880, 1890, 1900, 1910-ben a „jelen lévő civil és katona lakosok” (*prezență civilă și militară*), később pedig a stabilan ott élők (*populația statornică sau de drept*) szerepelnek a népszámlálási nyilvántartásban.

¹³ Csete László – Láng István: *i.m.*

¹⁴ A népességnövekedés rátája Árpástón : –8,92% volt 1992–2002 között és –5,92% 2002–2009 között (a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján történt számítások szerint).

A népesség nemenkénti megoszlása kiegyensúlyozott, a fiatalabb korosztályoknál gyenge férfidominancia a jellemző, de a 45. életév után már egyértelmű az idős, egyedülálló nők nagyobb aránya, ami a falvak szintjén szociális gondokat okoz. Árpástó község szintjén is tapasztalható, hogy 1990 után a fiatal nők nagyobb arányban hagyták el, mint a férfiak, ugyanis számukra a város nagyobb mértékben tudott munkahelyeket biztosítani (pl. varrodák, kiskereskedelem stb.).¹⁵

Az 1990–2009 közötti periódusban a születés átlagosan alacsonyabb, a halandóság viszont nagyobb volt az országos átlagnál. Ugyanakkor a csecsemőhalandósági mutató jóval alacsonyabb az országos vidéki átlagnál.¹⁶ A házasságkötési mutató (ezer lakosra vetítve) az országos átlag alatt, a válási ráta pedig ugyancsak az alatt helyezkedik el.¹⁷ Míg a természetes szaporulat csökkenő, addig a migrációs szaporulat növekvő tendenciát mutat.¹⁸

Összegezve elmondhatjuk, hogy Árpástó község demográfiai mutatói az elmúlt 150 év átlagát tekintve fenntarthatóságot jeleznek, de az utóbbi két évtized adatai már nem feltétlenül mutatnak ebbe az irányba.

Szociális szempontok

Iskolázottság

Az iskolázottsági szint vonatkozásában jelentős eltérések vannak Árpástó község falvai között. Így Magyardecén már 1910-ben a lakosság fele tudott írni-olvasni, míg Omlásalján ez az arány 26,7%-os volt csupán.

Az iskolázottsági szintet tekintve a 2002-es népszámlálási adatok szerint a középiskolások száma az általános iskolások számának szinte egyharmada, míg az egyetemisták és főiskolát végzettek száma a középiskolát végzettek számának egytizede volt. A készített interjúkból az derül ki, hogy napjainkban a tudás becsülete felértékelődött, az általános iskolát elvégzők 90%-a végez líceumot (Bethlenben, Désen, Szamosújváron, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Szászrégenben stb.), és a líceumot végzők körülbelül 20 százaléka végez egyetemet. Az egyetemet végzetteknek viszont kevés esélye van a községben a szakmájában elhelyezkedni, ezért nagy a valószínűsége annak, hogy a magasán képzett munkaerő emigrálni kényszerül, részben városra helyezkedik el, részben külföldön.

Foglalkoztatottság

1910-ben községi szinten az összlakosság 52,9%-a volt foglalkoztatott, jelentős falkénti eltéréssel.¹⁹ A 2002-es népszámlálási adatok szerint a foglalkoztatottak aránya az

¹⁵ A 2002-es népszámlálási adatok alapján készült községi korfa szerint a férfiak esetén a legnagyobb arányt a 30-34 évesek képviselték, ezt követi a 20-24 évesek aránya, a 19 év alatti kategóriák aránya azonban alacsonyabb, a 34 év feletti kategóriák arányánál szinte minden esetben. A nők esetében fokozottabban előregedés jellemző, az 50-54 évesek aránya a legnagyobb, de a 24 év alatti kategóriák aránya (4 éves kategóriákat tekintve) jóval alacsonyabb, mint a 45 feletti kategóriáké.

¹⁶ A 4 korai halálozást összevetve az 579 élveszületettel a csecsemőhalandósági mutatóra átlagban 6,9‰ adódik, ami az országos vidéki átlagnak (23‰) valamivel több, mint a harmada.

¹⁷ A házasságkötési mutató (ezer lakosra vetítve) 5,3‰, a válási ráta pedig 0,85‰ (az országos átlag vidéken 6‰ körül van ebben a periódusban, illetve 0,9‰ körül).

¹⁸ A natalitás átlagosan 7,9‰, a halandóság 15,4‰ Árpástón, az országos vidéki mutatók ebben a periódusban 12‰, illetve 15‰

¹⁹ Árpástón 40,9%, míg Magyardecén 62,2% volt a foglalkoztatottak aránya.

össznépességben 44,2%-ra csökkent. 1910-ben a lakosság 94%-a a mezőgazdaságban dolgozott, 2,4%-a az iparban, 0,5%-a a kereskedelemben és 3,2%-a egyéb ágazatokban. 2002-ben a községben a foglalkoztatottak 71 %-a a mezőgazdaságban, 11,5%-a az iparban, 2,3%-a a kereskedelemben dolgozott.

A munkanélküliek kor szerinti összetételét tekintve a legnagyobb arányban a 40-44 évesek és a 20-24 évesek szerepelnek. Több a férfi munkanélküli, mint a nő, és túlnyomórészt középfokú végzettségűek. A legtöbben azelőtt, hogy munkanélküliek lettek, az iparban dolgoztak. Aggasztó méretű a tartós munkanélküliség aránya.

Az árpástói polgármesteri hivatal adatai szerint 2011-ben 36-40 személy részesült rendszeres szociális segélyben.

A népesség eloszlását egyidejűleg korosztály és foglalkozás szerint vizsgálva kitűnik, hogy a 15-24 éves korosztály több mint fele foglalkoztatott, egynegyede pedig diák. A 25-39 éves korosztály esetén 75% foglalkoztatott, míg több mint 10% háztartásbeli, a 40-59 évesek 63%-a foglalkoztatott, szinte egynegyede nyugdíjas. Legtöbb alkalmazott a tanügyben, illetve az egészségügyben, szociális segélynyújtásban volt. Más ágazatok, amelyek esetében 1-12 között változott az alkalmazottak száma: közigazgatás, bank és biztosítás, kereskedelem és mezőgazdaság. A következő mesterségek (műhelyek) találhatóak még a községben: kovács, ács, vízgázszerező és villanszerelő, koporsókészítő és bútorfaragó.

A polgármesteri hivatal alkalmazottaival folytatott beszélgetésekből az derült ki, hogy sok fiatal Bethlenben dolgozik, az egyetemet végzett fiataloknak pedig nincs elhelyezkedési lehetősége, akik hazajönnek tanulmányaik befejeztével, kénytelenek a mezőgazdaságban dolgozni, általában a családi birtokon. Ugyanakkor érdekes tény, hogy nehéz napszámosokat találni 30-50 lejes napibérrrel.

Ami a környékbeli foglalkoztatási lehetőségeket illeti, az interjúkból megtudtuk, hogy sokan Árpástóról Bethlenbe ingáznak, a kohászati üzemben dolgoznak (összesen 600 munkást foglalkoztat a gyár). Jelenleg létezik Árpástón egy üdítőgyár, viszont az kevés alkalmazottal rendelkezik. 2009-ig létezett Bethlenben egy svájci tejfeldolgozó, és még a kilencvenes években egy készruhágyár és egy szőnyeggyár is, de mindezek megszűntek mára. Kevés más foglalkoztatási lehetőség létezik Bethlen környékén: az újonnan megnyitott fürdő Fügén (Figa) (amelyet egyébként uniós támogatással újítottak fel) vagy a bethleni lovarda. A beszélgetések során többször is elhangzott, hogy Árpástón zöldségtermesztésre volna kedvező természeti adottság, viszont a lakosság körében ennek nincs hagyománya.

Társadalombiztosítást többnyire csak az alkalmazottak fizetnek, a gazdálkodók nem, ami komoly társadalmi gondot okoz már most és fog okozni még inkább a jövőben, ha csökken az alkalmazottak száma, ami ugyancsak a fenntartható fejlődést gátolja.

Együttműködés – hagyományok

Árpástón összesen öt szakmai egyesület létezik:

- Szarvasmarha-tenyésztők Egyesülete (Asociația Crescătorilor de Taurine) – 80 gazdával
- Gazdák Egyesülete (Asociația Gospodariilor) – 70 gazdával
- Magyar Gazdák Egyesülete (Asociația Agricultorilor Maghiari) – Magyardécsén
- Gyümölcsstermesztők Egyesülete (Asociația Producătorilor de Fructe) – 120 gazdával
- Magyardécsén
- Erdőbirtokosok Egyesülete (Asociația Proprietarilor de Pădure) – Árpástón.

Ugyanakkor létezik egy sportegyesület (Asociația Sportivă) (labdarúgócsapat), illetve egy táncsoport.

A hivatalosan bejegyzett Gazdák Egyesülete 2000-ben alakult 20 gazdával. Az egyesület tagjai a különböző beszerzéseket közösen, az értékesítést viszont külön-külön végzik. Képzéseket szerveznek kereskedelemmel és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatosan.

A décsei református lelkész szerint együttműködés szempontjából hatalmas különbség van a régi időkhöz viszonyítva: régebb voltak kalákák, de ezek most már lassan megszűnnek, ugyanis ma már pénz alapján működik az egymás kisegítése. A lelkész szerint a décseiek rendelkeznek egy speciális mentalitással, összetartók, büszkék a falujukra. „Décseken nem létezik holtsezson”, az év minden időszakában folyik a munka: lejár a cseresznyeszezon, jön a kaszálás, a körte, szilva, szőlő szüretelése, majd tavaszig folyik az értékesítés. Télen pedig disznóvágások folynak. Ugyanakkor azt is megtudtuk, hogy a décseiek jobb viszonyban vannak az omlásaljaiakkal, mint az árpástóiakkal, aminek történelmi háttere van.

Magyardéce legfontosabb hagyományörző tevékenysége a *Cseresznyevásár*, amelyet 2000 óta (1978-ban maradt abba) az egyesületek a parókiával együttműködve minden évben megszerveznek. A szervezéshez hozzájárul a lakosság, valamint a megyei hivatal is, és helyi költségvetésből vesznek sátrakat, pavilonokat. A gazdakör a tagsági díjával járul hozzá a szervezéshez. A beléptidő a cseresznyeértékesítők számára: 2 kg cseresznye ára – körülbelül 5 lej.

A rendezvény istentisztelettel kezdődik, majd kulturális műsor következik (megemlékezések, a táncsoport fellépése stb.), aztán szórakozás. Körülbelül 5000 vendég szokott eljönni. A cseresznyeértékesítők mellett csecsebecseárusok is jelen vannak, akik viszont csak az utcán árulhatnak, a rendezvény területére nem engedik be őket.

Megközelíthetőség

Egy másik fontos tényező, amely mind az életszínvonal minőségét, mind a gazdasági fejlettséget növeli, a község megközelíthetősége, a szállítási infrastruktúra fejlettsége. Árpástó község a megyeszékhelytől 46 km-re, Déstől 15 km-re és Kolozsvártól 87 km-re fekszik. Az országúttól való távolsága 10 km. A helyi utak 50%-a aszfaltozott, de 4 km még nincs leaszfaltozva.

A legközelebbi városok jelentőségét a polgármesteri hivatal alkalmazottjai a következőképpen értékelték: a legközelebbi kórház, liceum és jegyző Bethlenben van (ide naponta 6 autóbuszjárat van Árpástóról). Az árpástóiak főként a következő városokban található piacokon értékesítik áruikat: Beszterce, Bethlen, Dés, Naszód, Kolozsvár, Szamosújvár.

II. A fogyasztás fenntarthatósága

A fogyasztás fenntartható jellegét Árpástón a következő területeken vizsgáltuk: lakáskörülmények, energiafogyasztás (fűtés, villany), vízellátás, hulladékgazdálkodás.

Az 1910-es adatok jól mutatják a helyi természeti erőforrások (főleg a fa) használatát a lakásépítésben, ami mára már nem jellemző. Látogatásaink alkalmával meggyőződhattünk, hogy a nagyméretű, többnyire emeletes téglapületek váltak általánosan jellemzővé, aminek a fenntartási költségei az energiaárak valószínűsíthető növekedése miatt a jövőben egyre magasabbak lesznek. A vidéki ingatlanpiac megélénkülésére Árpástón nem igazán lehet számítani,

és a fiatalok tartós letelepedésére sem, hacsak nem akad a jövőben olyan ipari beruházás, amely munkahelyeket teremt.

A lakáskörülményeket vizsgálva a 2002-es népszámlálási adatok alapján a következő eredményekhez jutottunk: Árpástó épületeinek 99%-a lakóház, és ezek 99%-a egylakásos épület. A községben egyetlen tömbház van. Az egy lakásra jutó lakható terület Árpástón átlagosan 41 m² volt 2008-ban, és nem mutat számottevő változást az előző 5 évhez képest. Az egy lakosra jutó lakható terület 2004 és 2008 között 14–15 m² volt 2004 és 2008 között, enyhe növekedést mutatva.

A lakások ellátottságát illetően a 2002-es népszámlálás adatai szerint megállapíthatjuk, hogy viszonylag közepes méretű lakások találhatók a településen: a háromszobás lakások aránya 43%, a kétszobásoké 35%, a négy- vagy többszobás lakásoké 12%, az egyszobásoké pedig 9%.

A lakások 97%-a be van kötve a villanyhálózatba, de a vezetékes vízzel ellátott lakások aránya mindössze 24%. A polgármesteri hivatal alkalmazottaival történt beszélgetésekből a következőket tudtuk meg: 2002-vel kezdődően a Világbank finanszírozásával egy projekt indult Szilágy és Beszterce-Naszód megyék községei számára, mely révén Árpástón és Középfalván (Chiuza) sikerült bevezetni a vizet. Magyarudésén viszont saját forrásból vezették be, patakvízből.

A kanalizálás még nincs megoldva a községben. 2006-ban elkészítettek egy megvalósíthatósági tanulmányt (a 322-es vidékfejlesztési intézkedésre azonban nem pályáztak), amelyet végül nem valósítottak meg. Egy megyeszintű ISPA program keretén belül remélik, hogy 2013-ra elkészül a község szennyvízelvezető rendszere. Jelenleg a háztartások 50-60%-a rendelkezik saját kanalizáló berendezéssel.

A népszámlálási adatok szerint 2002-ben a lakások 99 százalékát szilárd tüzelőanyaggal, 1 százalékát folyékony tüzelőanyaggal vagy más módon fűtötték, jelenleg a fűtés fával történik, amelyet a környékről szereznek be. A gáz bevezetése még nem történt meg. Voltak ugyan próbálkozások a polgármesteri hivatal részéről, felvették a kapcsolatot cégekkel, de a magas árak miatt a lakosok részéről nem mutatkozott igény. A polgármesteri hivatal alkalmazottai azonban bizakodóak, ugyanis elmondásuk szerint eleinte hasonló volt a helyzet a víz bevezetésekor is.

A hulladékgazálkodást illetően a községnek szerződése van egy hulladékgyűjtő céggel, amely kéthetente egyszer küldi járműveit a községbe, hogy elszállítsa a lakosság által összegyűjtött hulladékot. A lakosok számára kötelező a hulladékelszállításban való részvétel. Mégis községszintű problémát jelent az illegális hulladéktárolás, a lakosok által ásott hulladékgyűjtő gödrök, amelyeket hiába tömetnek be a polgármesteri hivatal alkalmazottai, újra megjelennek.

A környezet állapotát tekintve a községben nem létezik levegő- és vízszennyezés, mindössze annyi, amennyit a házak kéménye és az autók által kibocsátott káros gázok okoznak.

A biodiverzitás esetén nem vettek észre csökkenést, esetleg azt, hogy megnőtt a rókák száma és csökkent a nyulaké. A község erdeiben létezik fácán, vadkacsa, vaddisznó, róka. Természeti rezervátumok vagy védett területek viszont nem léteznek a község területén.

III. A termelés fenntarthatósága

Mezőgazdaság

Az 1895-ös statisztikai adatok Árpástó község jelentős mezőgazdasági potenciálját mutatták. A község összterületének 81,7%-át a mezőgazdasági terület tette ki, 12,9%-át erdő, és

5,4% volt a megműveletlen területek aránya. A mezőgazdasági területek 60,6%-a szántó volt, 31,1%-a legelő és kaszáló, 6,4%-a kert és 2%-a szőlő. A földbirtokstruktúra eltérő volt falvanként: a magántulajdonú gazdaság volt jellemző Magyardécsen 97,6%-ban, míg Árpástó faluban ez csak 77,1%-ot tett ki, a többit haszonélvezeti jog alapján, illetve bérleti formában (17,3%) művelték.

Magyardéce már 1895-ben jelentős gyümölcsstermesztést folytatott, a községbeli 10287 meggy- és cseresznyefából 92,5% itt volt, de a körte- és almafák közel 75%-a és a szilvafák 58%-a is. A községben az adott évben 33,8 ezer gyümölcsfa volt, ebből kb. 25 ezer Magyardécsen. A fenntartható fejlődést jelzi az a tény, hogy ma is a gyümölcsstermesztés jelenti a megélhetés fő forrását a községben.

Az állattenyésztés terén jelentős visszalépés tapasztalható, az 1895-ös évi 1293 szarvasmarha 2002-re 750-re, az 1022 sertés 520-ra, a 3544 juh 2286-ra csökkent. Ennek okai között nemcsak a kedvezőtlen értékesítési árak szerepelnek, hanem sok más tényező is: például az, hogy a fiatalok nem vállalják a mindennapos lekötöttséget, az idősök pedig nem bírják az állattartással járó munkát, főleg a takarmány előállítását.

Árpástó község gazdaságának alapját ma is a mezőgazdaság képezi. A község 400 olyan gazdasággal rendelkezik, amely területalapú direkt támogatásban (SAPS) részesül. Ezeknek az átlagterülete körülbelül 4 ha.²⁰ Magyardécsen körülbelül 240 gazdaság található, amelyeknek 98%-a gyümölcsös, és 2%-án természetesen szántóföldi növényeket. Árpástón és Omlásalján körülbelül 160 gazdaság található, melyeknek 50%-án szántóföldi növénytermesztés folyik, 50%-a pedig gyümölcsös. A zöldségtermesztésnek nincs hagyománya, holott az interjúkból kiderült, hogy a környező településekhez hasonlóan Árpástón is lenne természeti potenciál a zöldségtermesztésre.

Árpástón a mezőgazdasági terület a község összterületének a 77,7 %-át képezte 2008-ban. A megoszlása a következő volt: a szántóföldek aránya 40,1 %, a legelők és kaszálóké 39,7 %, a szőlők és gyümölcsösök aránya 20,3 %.

A szántóföldek struktúráját tekintve 1990 és 2002 között számottevő változások észlelhetők, például a búza aránya 29%-ról 5%-ra csökkent, míg a kukoricáé 43%-ról 61%-ra nőtt, a burgonya aránya 3%-ról 6%-ra nőtt, a zöldségek aránya 3%-ról 10%-ra növekedett, a napraforgó és a cukorrépa aránya 1% volt 1990-ben, 2002-ben pedig már nem termesztették egyiket sem.

Az állatállomány 1990 és 2002 közötti alakulását vizsgálva ismét számottevő változásokat észlelhetünk: csökkent mind a szarvasmarhák (-9%), mind a sertések (-26%) és a juhok száma (-15%), a baromfiállomány azonban megnövekedett (38,6 %).

Árpástón is fontos problémát jelent a földterületek meg nem művelése. A polgármesteri hivatal szerint a műveletlen mezőgazdasági területek aránya kb. 50% (Árpástón és Omlásalján kisebb, Magyardécsen pedig nagyobb ez az arány). A földtulajdonok 90%-a jogilag tisztázott, csak a parókiák esetében vannak még problémák, de ez a tényező nem befolyásolja a termelést.

A községi adatlap alapján végzett számítások szerint Árpástón 2008-ban egy lakosra átlagosan 1 ha mezőgazdasági terület, vagyis 40 ár szántóföld, 20 ár gyümölcsös és szőlős, valamint 40 ár legelő és kaszáló jutott.

²⁰ A Mezőgazdasági Kifizetési Ügynökség Beszterce-Naszód megyei kirendeltségének adatai alapján.

A gazdaságok nagyságrend szerinti megoszlását vizsgálva egy a Románia mezőgazdaságát nagymértékben sújtó problémával találkoztunk: Árpáston is a földterületek felaprózottsága jellemző.²¹

A polgármesteri hivatal alkalmazottai szerint az utóbbi 20 évben a gazdaságok koncentrációja stagnál, a gazdák nem mutatnak hajlandóságot a föld eladására, nem akarnak lemondani a családi örökséget képező földterületekről. Általános jellemző az is, hogy nem hajlandók törvényes módon bérebe adni a földjeiket, csupán megegyezéssel alapon, mivel tájékoztatlanságuk miatt bizalmatlanok a törvényekkel szemben, és félnek, hogy elveszíthetik a területeiket. Városban élő földtulajdonosok nincsenek Árpáston.

A községben jelenleg nem létezik ökogazdálkodás.

Árpástonak 50 ha közlegelője van, valamint 224 ha erdővel²² is rendelkezik a község, ennek nagy része Magyardécsén található. 1990 után illegálisan irtották az erdőket, most már viszont véget ért ez a folyamat. Az Erdőbirtokosok Egyesülete segítségével sikerült 2009-ben elosztani az erdőket, addig viszont problémák jelentkeztek. Az erdők azonban nem fedezik a község faszükségeit, nincsen kitermelés szempontjából hasznos fa. Az újraerdősítés magától történik.

A polgármesteri hivatal alkalmazottai szerint a gazdasági válság hatása nem érződik. Az innováció szintje a mezőgazdaságban alacsony, és ennek oka a modern technológia hiánya. A községben körülbelül 130 traktor, 2 kombajn és 10 burgonyavetőgép található (a községben nincs mechanikai szolgáltatásokkal foglalkozó cég, mindössze 2 személygépkocsi-javító műhely működik).

Pozitív tényezőként tartható számon a gazdák érdeklődése a speciális mezőgazdasági tanácsadásokat illetően: pl. az utóbbi időszakban az OJCA²³ által szervezett, mezőgazdasági képzést és tanácsadást nyújtó kurzusnak 300 résztvevője volt.

A mezőgazdasági termékek értékesítését illetően a következőket tudtuk meg:

– Magyardécsén minden évben megtartják a nagyszabású cseresznyevásárt (június első hetétől július második hetéig tart), és a vásárra mindenünnen jönnek autókkal, teherautókkal, még Bukarestből és Moldvából is. Nincsen lehetőség a cseresznye raktározására, ezért exportálásra jelenleg nincs esély. A 2010-ben létrehozott Betyárok Földje Helyi Akciócsoport, amely 16 községet foglal magába Árpástonal együtt,²⁴ stratégiai tervébe foglalta mint prioritást élvező célkitűzést egy hűtőraktár létrehozását, amely megoldaná a problémát.

– 100-200 tonna szilvát visznek a piacokra évente: Kolozsvárra, Temesvárra, Aradra, Marosvásárhelyre stb. A községben működő egyesületek által nincs megszervezve az értékesítés, mivel nincs rá igény a gazdák részéről (a beszerzést ugyanakkor közösen végzik).

– Létezik egy üdítőgyár Árpáston, amelynek a tulajdonosa bukaresti. Az üdítőgyár alját használ alapanyagként, viszont ezt nemcsak Árpástóról szerzi be, hanem Szébenből, Marosvásárhelyről és más városokból is. Magas kínálat esetén az ár 7 bani/kg szintre is

²¹ A gazdaságok 29%-a kevesebb mint 1 ha, 45%-a 1–3 ha közötti, 18%-a 3–5 ha közötti, 9%-a 5–10 ha közötti mezőgazdasági területtel rendelkezik, és mindössze 2 gazdaságnak van több mint 10 hektáros területe. A legnagyobb gazdaságok Árpáston 2–3 ha, Magyardécsén: 5 ha körül vannak.

²² 2006. dec. 31.

²³ Oficiul Județean de Consultanță Agricolă (Megyei Mezőgazdasági Tanácsadó Hivatal)

²⁴ Bethlen (Becelean), Runk (Runcu Salvei), Zágra (Zagra), Ispánmező (Spermezeu), Középfalva (Chiuza), Kiskaján (Caianu Mic), Árpástó (Branîștea), Felőr (Uriu), Négerfalva (Negriștești), Felsőilosva (Târlîșua), Csicsómihályfalva (Ciceu Mihăești), Retteg (Petru Rareș), Csicsógyörgyfalva (Ciceu Giurgești), Kozárvár (Cuzdroada), Alsókosály (Cășeu), Pecsestzeg (Chiuștești).

süllyedt. A polgármesteri hivatal alkalmazottai szerint 1994-ben, amikor a gyár létrehozását tervezték, még volt nagytételű almatermelés a községben, de nem volt, aki felhasználja. Most éppen fordított a helyzet, az alacsony felvásárlási ár miatt már nincs elég alma. Annak idején volt szubvenció az almatermesztésre (2,5-3 lej volt az ára egy kg almának), így tudták exportálni Magyarországra, és akkoriban fektettek be almatermesztésbe.

– 1998–2010 között működött egy sajtógyár, de bezárt, mivel alacsonyabb árat ajánlottak a tejért, mint ahogy a gazdák a szomszédaiknak azt el tudták adni. Az állatállomány ezért nagyon lecsökkent, jelenleg kevés szarvasmarha van.

Arra a kérdésre, hogy melyek azok a termékek, amelyeket az árpástóiak nem termelnek meg otthon, vagyis amit meg kell venniük az üzletben, a polgármesteri hivatal alkalmazottai a következő választ adták: a lakosok 90%-a saját termelésből fedezik a helyi szükségleteket, esetleg kenyeret kell vásárolnia (ugyanakkor létezik 2 család Décsén, amely kenyérsütéssel foglalkoznak, eladásra).

Összefoglalva:

- A gyümölcsösökben van a jövő.
- Zöldségtermesztésre is van potenciál, viszont nincs hagyománya.
- A szántóföldi növénytermesztés esetén jellemző, hogy azok számára, akiknek nincs traktorjuk, nem kifizetődő a gazdálkodás.

Projektek pályázása

Az uniós projekteket illetően Árpástó több projektben is részt vett. Beszterce-Naszód megye tanácsa jóváhagyott egy megvalósíthatósági tanulmányt a víz és szennyvízelvezetési infrastruktúrát illetően a megyében, amelynek a befektetési értéke 57 millió euró. A projekt a 2009–2013-as időszakra vonatkozik, és a 2007-ben elnyert 40 millió euró értékű ISPA-projekt kiegészítését képezi. Négy városi agglomeráció vesz részt a projektben, amelyek közül az egyik Bethlen és környéke, Kiskaján (Caianu Mic), Felőr (Uriu), Retteg (Petru Rareș) és Árpástó.

2008-ban a Megyei Tanács jóváhagyott egy 824 653 lej értékű befektetést Árpástó községben a 172k megyei út egy szakaszának a leaszfaltozására.

A polgármesteri hivatal nem nyert SAPARD-projektet. Fontolóra vették a 322. intézkedésre való pályázat benyújtásának lehetőségét, de végül letettek róla, mivel egy szakértő szerint nem lennének rá jogosultak.

A polgármesteri hivatal alkalmazottai szerint a különböző projektek pályázása esetén a tulajdonok tisztázása okoz problémát, mivel az örökösödési papírok rendezése nehéz, sok a bürokrácia, és sok pénzbe kerül. A külső területek felmérése esetén problémát jelent az, hogy a felmérés nem külön-külön földenként történik, hanem felméri az összes területet, és ez lassítja a folyamatot.

A gazdálkodó pályázók nagy része haszonbérleti szerződések alapján pályázott. Viszont ahogyan előzőleg megjegyeztük, a haszonbérleti szerződések megkötése a lakosok részéről sok esetben a bizalomhiány miatt akadályokba ütközik. A polgármesteri hivatal alkalmazottainak elmondása szerint a lakosok a polgármesteri hivatal révén értesülnek a támogatásokról és projektekről, vagyis általában nem vesznek igénybe egyéb információforrást.

Az Mezőgazdasági Kifizetési Ügynökség (APIA) egy szakemberével készített interjúból tudtuk meg, hogy az utóbbi időben létezett egy svájci projekt, amelynek révén néhány mezőgazdászt küldtek ki Svájcba szakmai képzésre. A svájciak érdeklődnek az itteni földek iránt,

viszont a gazdák nem hajlandók azokat eladni. A szakember szerint, ha majd adót fognak kiróni a földekre abból a célból, hogy a gazdák szövetkezzenek, azok nem fognak fizetni, inkább lemondanak róla.

Kis és közép vállalkozások

A község polgármesteri hivatalánál bejegyzett vállalkozások száma 25, ebből 2 termelőegység (egy fafeldolgozó műhely és egy üdítőgyár), 1 szállítócég, a többi pedig kiskereskedelmi egység.

A község területén létezik 3-4 kőfejtő is, amelyeknek azonban máshol van a székhelye. A kőfejtés miatt gödrök maradtak, amelyekben tavak keletkeztek, és halászatra alkalmassá váltak.

Turizmus

A községben nem működik a falusi turizmus, nincsenek sem panziók, sem vendégházak. Turisztikai szempontból az egyetlen fontos esemény az évente megrendezésre kerülő Cseresznyevásár Magyardécsén, amikor sokfelől jönnek vendégek, így a testvértelepülésekről: Újfehértóról és Ruzsáról (Magyarországról) is.

Ingatlanpiac

Az ingatlanpiac jelenleg stagnál, nem adnak-vesznek sem telkeket, sem házakat.

Költségvetés

A községi költségvetés helyi forrását az adók befizetése jelenti, önkormányzati tulajdonokból pedig nem származik bevétel. A saját bevétel aránya az összbevételből 17,7% (2007) és 23% (2008) között változott. A jövedelemadó aránya a saját bevételből 2008-ból volt a legnagyobb, de akkor sem haladta meg a 17,8%-ot, míg 2006-ban mindössze 11,6% volt ennek az aránya.

A Dumitru Sandu és munkatársai által 2009-ben közzétett tanulmány szerint a község fejlettségi indexe a 10-es skálán 8, míg az 5-ös skálán 4, tehát egyértelműen Románia gazdag községeinek csoportjába tartozik.

Összefoglaló

Eddigi kutatásunk a vidéki fenntarthatóság fogalomkörének elméleti tisztázását tűzte ki célul, valamint módszert keresett a községi szintű vizsgálatok elvégzéséhez. Fontosnak tartottuk azoknak a statisztikai információknak a feltérképezését, amelyek különböző forrásokból összegyűjthetők, és amelyek lehetővé teszik a helyzetfelmérés elvégzését. Csakis a helyi helyzet alapos feltárása szolgálhat alapul annak eldöntéséhez, hogy a település fejlődése a fenntarthatóság irányába mutat vagy sem. Véleményünk szerint egy különálló településről fenntarthatóság vonatkozásában csakis akkor fogalmazhatunk meg megalapozott értékelést, ha térben és időben összefüggéseiben, dinamikusan vizsgáljuk a jelenséget.

Kutatásunk nem tudta részleteiben felmérni azokat a minőségi tényezőket, amelyek döntő módon meghatározzák a fenntartható vidékfejlesztést (Csete–Láng, 2009):

- a helyi résztvevők partnerségi alapon való együttműködéseit;
- a helyi erőforrásokra, különösen a természeti erőforrásokra, hagyományokra, készségekre alapozó fejlesztéseket;
- a közösségi érdekek alapján valakik által működtetett szervezeteket, intézményi háttérrel, integrációkat.

Az viszont látogatásaink alkalmával is szembeűnő volt, hogy az identitástudat és a hagyományápolás vonatkozásában számos pozitív elem látható, és ez tűnt ki beszélgetéseinkből is.

Árpástó község fejlődése nem egyenes vonalú, és különösen az utóbbi 2-3 évtized nem a fenntarthatóság erősítését szolgálta, de a község helyzete kedvező sok más megyei településhez viszonyítva, és a helyes fejlesztési stratégia kedvező irányú, fenntartható fejlődést eredményezhet.

Sustainability in Rural Areas of Transylvania. Case Study from Commune Branștea, Bistrița-Năsăud County

Keywords: sustainable development, agricultural policy, Commune Branștea

Treatment of sustainability topics in Romanian literature is rather limited on theoretical ideas, on references on international documents and less on specific aspects, however its importance and opportunity becomes more and more pronounced, especially regarding the rural areas and the European Union's agricultural policy reform after 2013. The study presents some results of the author's research realised in the period between September of 2010 and February of 2011.

Introductory part of the study provides a theoretical and methodological synthesis on sustainability approaches, and thereafter on this basis a case study is presented, which investigates whether the components of the sustainability can be found on the level of the analysed Transylvanian commune, and whether the current development actions provide indeed the future sustainability. The case study presented analyzes elements of sustainable development through quantitative and qualitative criteria in Branștea commune from Bistrița-Năsăud. Statistical data collected and processed, as well as the interviews effectuated with the personnel of the mayor's office, with the leaders of the farmer associations and with other people participating in commune's life or knowing the situation of the commune allowed authors to formulate some conclusions regarding different components of the sustainability of development in Branștea commune.

Authors' contributions are the followings: on one hand they propose a methodology for analysing sustainable development in a commune, and on the other hand they present situation of commune Branștea from sustainability point of view.

Madaras Szilárd

A regionális munkaerő-foglalkoztatás aktuális kérdései Romániában. Központi Régió – esettanulmány

A munkaerő-foglalkoztatás nemzeti és regionális stratégiái

Románia esetében az egységes foglalkoztatáspolitikai kialakítása szerves részét képezte az Európai Unió intézményeihez való csatlakozás folyamatának, illetve fontos alapeleme a növekedést és fejlődést célzó átfogó nemzetstratégiának, ugyanakkor eszközt nyújt a foglalkoztatással és a munkanélküliséggel kapcsolatos speciális problémák megoldására.¹

Az átmeneti időszakban bekövetkezett gazdasági szerkezetváltás a foglalkoztatásra is hatással volt. A 2004-ben elkészített középtávú nemzeti munkaerő-foglalkoztatási stratégia a különböző területeken létező fontosabb problémákat fogja össze (*1. táblázat*).

1. táblázat. A munkaerő-foglalkoztatás legfontosabb problémái Romániában

<i>Terület</i>	<i>Fontosabb problémák</i>
A munkaerő szerkezete	a mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas aránya
Munkanélküliség	a hosszú távú munkanélküliek és a fiatal munkanélküliek magas aránya
Szakmai képzés	a munkaadóknak és munkavállalóknak indított folyamatos szakmai képzések pénzügyi alapjainak és ösztönző intézkedéseinek a hiánya
Bérfővedelem	a jövedelemstabilizáló mechanizmusok kialakítása, főleg az alacsony jövedelműek esetében, amely megfelel a munkaerő-termelékenységnek és az alacsonyabb képzettségi szintnek
Foglalkoztatási programok	elégtelen monitoring a célcsoportoknak szánt aktív intézkedések esetében

(Forrás: *Nemzeti Munkaerő-foglalkoztatási Stratégia, 2004–2010*²)

Romániának mint az Európai Unió tagjelölt országának összpontosítania kellett erőfeszítéseit, hogy olyan szociális politikát alakítson ki, amely koherens az európai foglalkoztatási

Madaras Szilárd (1979) – közgazdász, adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, madaras.szilard@gmail.com

¹ A. Ș. Crețu – R. Stanef: *Operaționalizarea strategiei de ocupare a forței de muncă în România – obiectiv al integrării în Uniunea Europeană*. Economie teoretică și aplicată nr. 1/2007/506. Academia de Studii Economice, Buc. 2007.

² *Strategia națională pentru ocuparea forței de muncă, 2004–2010*.

stratégiával és a közösségi kohéziós politikával.³ Ebben a nemzeti és európai összefüggésben dolgozták ki azokat a stratégiai dokumentumokat, amelyek az országban a munkaerő-foglalkoztatás javítását és a munkanélküliség csökkentését egyaránt célul tűzték ki (2. táblázat).

2. táblázat. A munkaerő-foglalkoztatás javítását is magukban foglaló stratégiák és nemzeti tervek Romániában, a 2000-es év után

	Stratégiai dokumentumok
1.	<i>Munkaerő-foglalkoztatási nemzeti terv, 2002–2003 (PNAO 2002–2003)</i>
2.	<i>Munkaerő-foglalkoztatási cselekvési terv 2004–2005 (PNAO 2004–2005)</i>
3.	<i>Munkaerő-foglalkoztatási cselekvési terv – 2006 (PNAO 2006)</i>
4.	<i>Munkaerő-foglalkoztatási nemzeti stratégia, 2004–2010</i>
5.	<i>Rövid- és középtávú felnőttképzési stratégia, 2005–2010</i>
6.	<i>Nemzeti fejlesztési terv 2004–2006 (PND 2004–2006)</i>
7.	<i>Nemzeti fejlesztési terv 2007 – 2013 (PND 200 – 2013)</i>
8.	<i>Nemzeti reform programterv 2007–2010</i>
9.	<i>Románia csatlakozás utáni stratégiája 2007–2020</i>
10.	<i>Románia nemzeti fenntartható fejlődési stratégiája a 2013–2020–2030 időszakra</i>

(Forrás: www.mie.ro)

Ezek a stratégiai dokumentumok a munkaerő-foglalkoztatással kapcsolatban, az Európai foglalkoztatási stratégia iránymutatása alapján határozták meg az egyes cselekvési prioritásokat.

A 2000-ben elfogadott Lisszaboni Stratégia viszont azt fogalmazta meg, hogy a foglalkoztatási problémák kezelésére regionális és helyi terveket szükséges kidolgozni. Így történt Romániában is, mind a nyolc NUTS2-es besorolású fejlesztési régió esetében. Ezek közül jelen tanulmányomban, kiemelten a Központi Régióval foglalkozom, itt A Központi Régió fejlesztési terve a 2007–2013 időszakra⁴ volt elfogadva. A stratégia tartalmazza a régió gazdasági-szociális elemzését, a SWOT-táblázat a munkaerő-foglalkoztatással kapcsolatban is fontos megállapításokat tesz (3. táblázat).

3. táblázat. A Központi Régió fejlesztési tervében található SWOT-elemzés munkaerővel kapcsolatos megállapításai

<i>Erősségek</i>	<i>Lehetőségek</i>
– nagy hagyományú egyetemi központok jelenléte (Brassó, Szeben, Marosvásárhely, Gyulafehérvár) – minden szinten jelen lévő felnőttképzési hálózat	– a humán erőforrásba történő befektetés az európai alapokból, a foglalkoztatási stratégia alapján

³ Madaras Szilárd: *Az európai foglalkoztatáspolitikai regionális vonatkozásai*. Közgazdász Fórum 2008. 9.

⁴ *Planul de Dezvoltare al Regiunii Centru pentru perioada 2007-2013*.

Gyengeségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> – a lakosság elöregedési folyamata, – a humánerőforrásba történő befektetések alacsony szintje – magas munkanélküliség a fiatal korosztály esetében 	<ul style="list-style-type: none"> – a magasan képzett munkaerő elvándorlása – a lakosság elöregedésének növekedése

(Forrás: A Központi Régió fejlesztési terve a 2007–2013 időszakra)

A Központi Régióban a foglalkoztatásra vonatkozóan kidolgozásra került a Regionális cselekvési terv a munkaerő-foglalkoztatásra és a szociális felzárkóztatásra,⁵ amely két fő prioritást határozott meg (4. táblázat).

4. táblázat. Foglalkoztatást javító prioritások és eljárások a Központi Régióban

Prioritás	Központi Régió munkaerő piacon a flexibilitás és alkalmazkodás támogatása
Fontosabb lépések	<ul style="list-style-type: none"> – a munkaerő-piacon változásban lévő kereslethez formálódó oktatási és felnőttképzési rendszerek – a munkaerő-piacon létező elvárásokhoz alakult, széles körű aktív foglalkoztatási programok
Prioritás	A Központi Régióban szociális és szakmai téren integrálódási problémákkal küzdő csoportok aktív megközelítése a munkaerő-csökkenés megelőzése terén. Külön figyelembe véve: a hosszú távú munkanélküliek magas arányát, a roma közösségek és a fiatal korosztály helyzetét, valamint az iparban és a bányászatban történő nagyszámú elbocsátottat
Fontosabb lépések	<ul style="list-style-type: none"> – munkanélküliségi programok kialakítása, amelyek a munkanélküliek szükségleteinek megfelelő, kiemelten a hosszú távú munkanélküliekre, a fiatalokra és a hátrányos helyzetűekre – olyan programok kidolgozása, amelyek motiválják a munkaadókat, a hátrányos helyzetűek foglalkoztatására

(Forrás: Regionális cselekvési terv a munkaerő-foglalkoztatásra és a szociális felzárkóztatásra, Központi Régió⁶)

Regionális különbségek Romániában

Az 1997–2007-es időszak, vagyis az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőző és az azt magában foglaló évtized Romániában az átmeneti időszak második felét jelentette. Az évtized alatt az ország minden régiójában csökkent az aktivitási ráta, kivéve a Bukarest–Ilfov Régiót, ahol 81,80%-al 2007-ben maximumot ért el, ugyanakkor a legalacsonyabb érték az Északkeleti Régióban volt (5. táblázat).

A munkaerő-foglalkoztatási ráta 1997 és 2007 között Románia minden régiójában csökkent, kivéve Bukarest–Ilfov Régióban, ahol 19,30%-al növekedett, 2007-ben 80,40%-al a legmagasabb értéket érve el, amikor a legalacsonyabb érték az Északkeleti Régióban volt (54,00%).

1997 és 2007 között országosan és a régiók mindegyikében csökkent a munkanélküliségi ráta, 2007-ben a legmagasabb értéket az Északkeleti, a legalacsonyabbat az Északnyugati

⁵ Planul regional de acțiune pentru ocuparea forței de muncă și incuziune socială, Regiunea Centru

⁶ Uo.

Régióban regisztráltak. Ekkor a Központi Régióban 4,80%-os volt a munkanélküliségi ráta, így az országos átlag fölött helyezkedett el.

5. táblázat. Az aktivitási ráta, a munkaerő-foglalkoztatási ráta és a munkanélküliségi ráta Romániába régiókban 1997-ben és 2007-ben

Területi egységek / Mutatók	Aktivitási ráta			Munkaerő- foglalkoztatási ráta			Munkanélküliségi ráta		
	1997	2007	$I_{2007-1997}$	1997	2007	$I_{2007-1997}$	1997	2007	$I_{2007-1997}$
Mértékegység	%	%		%	%		%	%	
Románia	73,90	66,00	-7,90	67,30	63,40	-3,90	8,90	4,00	-4,90
Északnyugati Régió	75,90	70,60	-5,30	69,80	68,50	-1,30	8,10	2,90	-5,20
Központi Régió	75,70	67,20	-8,50	69,10	64,00	-5,10	8,70	4,80	-3,90
Északkeleti Régió	74,20	56,90	-17,30	65,10	54,00	-11,10	12,20	5,10	-7,10
Délkeleti Régió	71,10	59,80	-11,30	64,50	57,20	-7,30	9,40	4,40	-5,00
Bukarest–Ilfov Régió	64,60	81,80	17,20	61,10	80,40	19,30	5,40	1,70	-3,70
Dél-Havasalföld Régió	74,20	62,50	-11,70	68,20	59,30	-8,90	8,00	5,10	-2,90
Délnyugat-Olténia Régió	78,50	65,50	-13,00	71,30	62,20	-9,10	9,10	5,10	-4,00
Nyugati Régió	77,40	71,70	-5,70	71,00	69,30	-1,70	8,30	3,30	-5,00

(Forrás: INSSE Tempo-Online)

A munkaerő-foglalkoztatás helyzete a Központi Régiót alkotó megyékben

Az 1997–2007-es időszakban a Központi Régió a foglalkoztatást tekintve átlag fölötti értékeket mutatott Románia többi régiójával összehasonlítva, és nagyjából ezekhez hasonló tendenciák érvényesültek.

Helyi szinten azonban jelentős különbségek alakultak ki a megyék között mind a munkaerő-foglalkoztatást, mind a munkanélküliséget tekintve (6. táblázat).

6. táblázat. Az aktivitási ráta, a munkaerő-foglalkoztatási ráta és a munkanélküliségi ráta a Központi Régió megyéiben 1997-ben és 2007-ben

Területi egységek / Mutatók	Aktivitási ráta			Munkaerő-foglalkoztatási ráta			Munkanélküliségi ráta		
	1997	2007	$I_{2007-1997}$	1997	2007	$I_{2007-1997}$	1997	2007	$I_{2007-1997}$
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Központi Régió	75,70	67,20	-8,50	69,10	64,00	-5,10	8,70	4,80	-3,90
Fehér megye	78,40	76,30	-2,10	71,40	71,90	0,50	8,90	5,70	-3,20
Brassó megye	72,00	60,80	-11,20	66,20	57,70	-8,50	8,10	5,00	-3,10
Kovászna megye	77,60	65,40	-12,20	72,30	60,90	-11,40	6,80	7,00	0,20
Hargita megye	79,40	67,60	-11,80	72,40	64,20	-8,20	8,80	5,10	-3,70
Maros megye	78,30	68,70	-9,60	70,30	65,80	-4,50	10,20	4,30	-5,90
Szeben megye	71,40	67,50	-3,90	65,50	65,40	-0,10	8,20	3,10	-5,10

(Forrás: INSSE Tempo-Online)

Az aktivitási ráta csökkenése a Központi Régióban, 67,20%-ra 2007-ig, a valamennyi megye szintjén bekövetkezett csökkenés eredménye. Az időszak alatt jelentős, több mint 10%-os csökkenés Kovászna, Hargita és Brassó megyében volt, 2007-ben a legalacsonyabb értéket az utóbbiban regisztrálták, a legmagasabb értéket pedig Szeben megyében (6. táblázat).

A munkaerő-foglalkoztatási ráta Fehér megye kivételével minden megyében csökkent, a legnagyobb 11% feletti csökkenés Kovászna megyében látható, ahol 2007-ben a régióból a legalacsonyabb értéket regisztrálták, míg a legmagasabb érték Fehér megyében volt (6. táblázat).

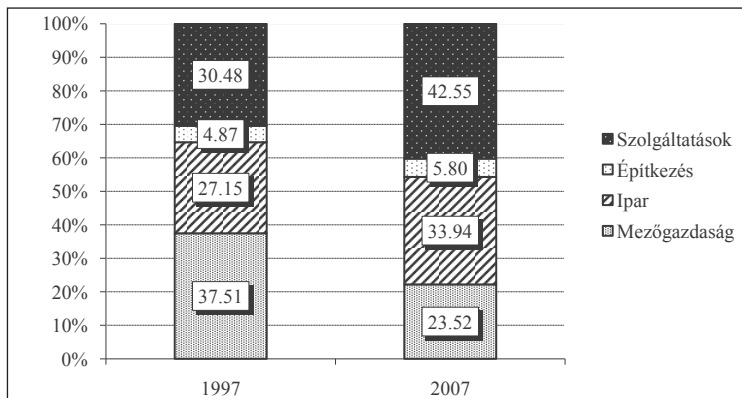
A vizsgált időszakban a munkanélküliségi ráta a Központi Régió legtöbb megyéjében csökkent, a megyék többségében, kivételt Kovászna megye képez, ahol 2007-ben a legmagasabb volt a mutató értéke, ugyanakkor a legalacsonyabb értéket Szeben megyében láthatjuk (6. táblázat).

Az átmeneti időszak alatt a gazdasági szerkezetváltás hatása a foglalkoztatott népesség szerkezetében is érezhető volt, elsősorban a primer és a szekunder ágazatokban foglalkoztatottak aránya csökkent, míg a szolgáltatásban foglalkoztatott népesség aránya növekedett. Bár jelentősen csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség aránya, a többi európai uniós országhoz képest így is relatív magas maradt.⁷

Az országoshoz hasonló változások következtek be a Központi Régióban is a foglalkoztatott népesség szerkezetében. Amíg 1997-ben legmagasabb aránnyal a mezőgazdaság szerepelt (37,51%), ezt követték a szolgáltatások (30,48%), az ipar (27,15%) és az építkezés (4,87%),

⁷ C. Anghelache – A. Isaic-Maniu – C. Mitruț – V. Voineagu: *Studiu privind forța de muncă în România la sfârșitul anului 2005*. Economie teoretică și aplicată Nr 3/2006 (498).

2007-ben a foglalkoztatottak legmagasabb arányát a szolgáltatásokban látjuk (42,55%), ezt követi az ipar (33,94%), a mezőgazdaság (23,52%) és az építkezés (5,80%) (1. ábra).



1. ábra. A foglalkoztatott népesség ágazati szerkezete a Központi Régióban, 1997-ben és 2007-ben
(Forrás: INSSE Tempo-Online)

A Központi Régiót alkotó megyékben az ágazatok szerinti arányok jelentős mértékben különböznek, akárcsak a foglalkoztatott népesség számának a vizsgált időszak alatt.

1997 és 2007 között a régióban a foglalkoztatottak teljes száma több mint 65 ezer személlyel csökkent. Csak két megyében tapasztalható növekedés: Fehér megyében több mint 900 személlyel, Szeben megyében több mint 5400 személlyel nőtt a foglalkoztatott népesség száma. A legnagyobb csökkenés, több mint 28 ezer személlyel, Brassó megyében következett be, ahol 1997-ben a régió belül a legnagyobb volt az iparban dolgozók aránya (7. táblázat).

7. táblázat. A foglalkoztatott népesség száma és ágazati szerkezete a Központi Régió megyéiben, 1997-ben (a) és 2007-ben (b)

	Foglalk. nép.	Mezőgazd.	Ipar	Építkezés	Szolgáltatások
	1000 szem.	%	%	%	%
Központi Régió	1115,10	30,96	40,70	4,46	28,34
Fehér	172,60	38,64	38,24	3,30	23,12
Brassó	265,60	17,36	51,96	8,62	30,69
Kovászna	102,10	32,81	40,25	2,64	26,93
Hargita	149,90	40,43	30,62	2,27	28,95
Maros	250,60	39,19	33,60	3,59	27,21
Szeben	174,30	23,01	45,15	3,44	31,84

(a)

	<i>Foglalk. nép.</i>	$I_{2007-1997}$	<i>Mezőgazd.</i>	<i>Ipar</i>	<i>Építkezés</i>	<i>Szolgáltatások</i>
	1000 szem.	Személy	%	%	%	%
Központi Régió	1049,90	-65 200	23,52	33,94	5,80	42,55
Fehér	173,50	900	28,82	32,62	4,03	38,56
Brassó	237,20	-28 400	13,11	36,55	8,94	50,34
Kovácszna	88,30	-13 800	27,63	32,84	3,40	39,52
Hargita	133,10	-16 800	31,86	30,43	4,21	37,72
Maros	238,10	-12 500	29,74	30,66	5,00	39,61
Szeben	179,70	5 400	15,69	39,23	6,79	45,08

(b)

(Forrás: Saját számítások, INSSSE Tempo-Online)

1997-ben, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya legnagyobb Hargita megyében volt (40,43%), legalacsonyabb pedig Brassó megyében (17,36%), a régiós átlag fölötti értéket láthatunk Fehér és Maros megyék esetében (7. táblázat).

2007-re a foglalkoztatottak számának csökkenése a Központi Régióban elsősorban a mezőgazdasági és ipari ágazatokban következett be. A megyék közül a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya szintén Hargita megyében volt a legnagyobb (31,86%), a legalacsonyabb Brassó megyében (13,11%). Fehér, Kovászna és Maros megyékben magasabb a Központi Régióban regisztrált értékhez képest (7. táblázat).

Az ipari ágazatnak a foglalkoztatás terén tapasztalt jelentősége csökkent az 1997–2007-es időszak alatt, a szolgáltatások javára. 1997-ben az iparban foglalkoztatottak aránya legmagasabb Brassó megyében volt (51,96%), 2007-ben Szeben megyében (39,23%), a legalacsonyabb értéket mindkét évben Hargita megyében láthatjuk (7. táblázat).

Az építkezésben foglalkoztatottak aránya a régióban a vizsgált időszak alatt növekedett. Az építkezésben foglalkoztatottak aránya legmagasabb Brassó megyében volt 1997-ben (8,62%) és 2007-ben (8,94%) (7. táblázat).

A szolgáltatásokban foglalkoztatott népesség aránya 1997-ben Szeben megyében a legmagasabb (31,84%), míg 2007-ben Brassó megyében (50,34%), ahol az ipar foglalkoztatásban betöltött első helyét veszi át. A szolgáltatásokban foglalkoztatott népesség legalacsonyabb aránya 1997-ben Fehér megyében tapasztalható, 2007-ben pedig Hargita megyében (7. táblázat).

2007-ben az átlag nettó nominális havi jövedelem értéke a Központi Régióban jóval az országos átlag alatt helyezkedett el, de jelentős különbségeket látunk, mind a földrajzi hely, mind az ágazati szerkezet szerinti felbontásban. Az átlagjövedelem legmagasabb értéke Szeben megyében, míg a legalacsonyabb Kovászna megyében látható, régiós átlag fölötti érték pedig Brassó és Maros megyékben volt (8. táblázat).

Ágazati felbontásban az átlag nettó nominális havi jövedelem legmagasabb értékét a szolgáltatásban látjuk, ezt követi az ipar, az építkezések és a mezőgazdaság.

8. táblázat. Az átlag nettó nominális havi jövedelem ágazati felbontása a Központi Régió megyéiben, 2007-ben

	<i>Átlag</i>	<i>Mezőgazd.</i>	<i>Ipar</i>	<i>Építkezés</i>	<i>Szolgáltatások</i>
Mért. egys.	Lej	Lej	Lej	Lej	Lej
Románia	1042	715	975	881	1597
Központi Régió	937	713	904	868	1263
Fehér megye	933	836	875	918	1103
Brassó megye	984	661	971	947	1357
Kovászna megye	792	612	696	796	1064
Hargita megye	814	668	718	661	1209
Maros megye	950	625	991	746	1438
Szeben megye	987	748	954	940	1306

(Forrás: INSSE Tempo-Online)

Azt láthatjuk, hogy egyes ágazatok esetében is jelentős a jövedelemkülönbség megyénként, például a szolgáltatásban dolgozók átlagban 400 lejjel kevesebbet kerestek Kovászna megyében, mint Maros megyében (8. táblázat).

A Fehér, Kovászna és Hargita megyékben észlelt alacsonyabb átlagjövedelem a magasabb mezőgazdasági foglalkoztatással magyarázható, illetve az eltérő városi-vidéki aránnyal a települések szerkezetében.

A munkaerő-szerkezet komparatív elemzése Romániában és a Központi Régióban a 2002–2008-as időszakra

A munkaerő szerkezeti elemzésére az Országos Statisztikai Intézet által elvégzett háztartási munkaerő-felmérés 2002-re és 2008-ra vonatkozó adatait használtam fel.

Romániában 2002–2008 között a demográfiai szerkezetváltozás hatására a foglalkoztatott népességben belül csökkent a 15 és 24, illetve a 25 és 34 év közötti csoportok száma. A munkaerő-megújulási mutató, a 15-24 év közötti és a 25-34 év közötti foglalkoztatott korosztály aránya abban az esetben egyenlő eggyel, ha teljes mértékben van utánpótlás. Ez a vidékfejlesztésben

is használt mutató jól szemlélteti, hogy Románia esetében a 2002-ben alacsony érték 2008-ra csökkent, főleg a nők esetében.⁸

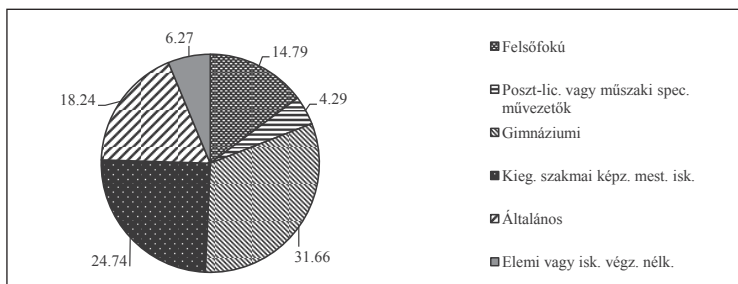
2002-ben a munkaerő-megújulási mutató alacsony értéke a Központi Régióban is tapasztalható, csökkenő tendenciával 2008-ra (9. táblázat).

9. táblázat. A munkaerő-megújulási mutató Romániában és a Központi Régióban, 2002-ben és 2008-ban

		$I_{P_{15-24}/P_{25-34}}$	$I_{P_{15-24}/P_{25-34}}$
Ter. egység	Év	2002	2008
Románia	Teljes népesség	0,39	0,31
	Nők	0,36	0,27
Központi Régió	Teljes népesség	0,38	0,30
	Nők	0,36	0,27

(Forrás: Saját számítások a háztartási munkaerő-felmérés [AMIGO] adatai alapján⁹)

Romániában 2002 és 2008 között a foglalkoztatott népesség végzettség szerinti szerkezetében összességében növekedett a felsőfokú végzettségűek aránya, 14,79%-ot érve el 2008-ra, életkor szerint elsősorban a 25-34 éves korosztály esetében (2. ábra). A foglalkoztatott nők esetében az országos átlagnál magasabb a felsőfokú végzettségűek aránya (16,26%). A foglalkoztatott népességben belül sorrendben legmagasabb a gimnáziumi végzettségűek aránya, ezt követi a szakmai képzésben vagy mesteriskolában végzettek és az általános iskolát végzeteké, míg a felsőfokú végzettségűek aránya ezeknél alacsonyabb.¹⁰



2. ábra. A foglalkoztatott népesség végzettség szerinti szerkezete Romániában 2008-ban

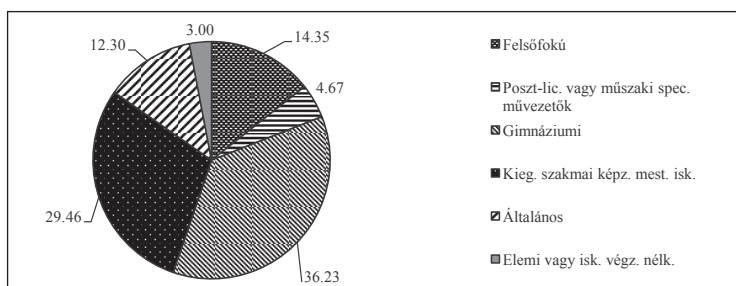
(Forrás: Háztartási Munkaerő-felmérés [AMIGO] 2009)

⁸ Madaras Szilárd: *Studiul ocupării forței de muncă în condițiile integrării României în Uniunea Europeană. Studiu de caz: Regiunea Centru*. Doktori értekezés. Szakirányító: prof. dr. Vincze Mária. Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, Doktori Iskola, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kvár 2010.

⁹ *Forța de muncă în România: Ocupare și șomaj, (2002), (2008)*

¹⁰ Uo.

2008-ban a Központi Régióban a fentiekhez hasonló arányokat találunk. 2002–2008 között itt is növekedett a felsőfokú végzettségűek aránya. Jelentős különbség, hogy az elemi iskolát végzett vagy iskolai végzettség nélküliek aránya mindössze 3% az országos 6,27%-hoz képest (3. ábra).



3. ábra. A foglalkoztatott népesség végzettség szerinti szerkezete a Központi Régióban, 2008-ban
(Forrás: Háztartási Munkaerő-felmérés [AMIGO] 2009)

A Háztartási Munkaerő-felmérés adatai szerint 2002 és 2008 között Romániában 7,65%-al csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, elérve a 28,75%-ot, szerkezetileg elsősorban a 14-24 és a 25-34 éves korosztályok és a nők esetében.

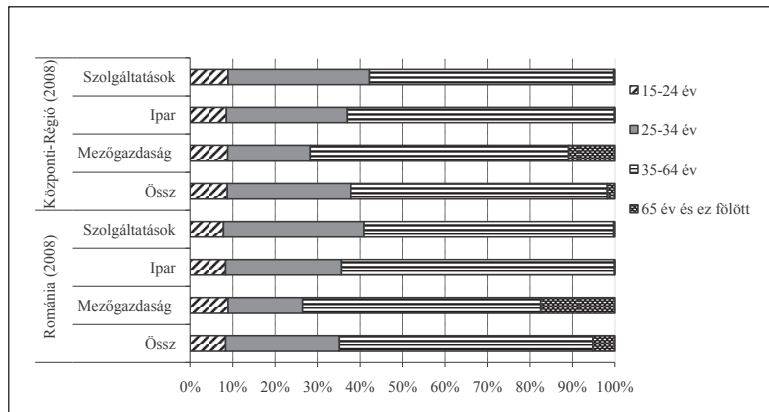
Az iparban foglalkoztatott népesség arányának növekedése 1,94%-os volt elérve 2008-ra a 31,43%-ot, szerkezetben elsősorban a 35 év felettiak és a férfiak aránya növekedett. 2008-ra növekedett a szolgáltatásokban foglalkoztatott népesség aránya is, elérve a 39,81%-ot, szerkezetben itt is elsősorban a 35 év felettiak aránya növekedett (4. ábra).

2002 és 2008 között a Központi Régió esetében is az országoshoz hasonló szerkezeti változások következtek be. A mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség arányának csökkenése 10% feletti (a nők esetében ugyanez a csökkenés 14% feletti) elsősorban a 35 évnél idősebb népesség csökkenése miatt (4. ábra).

A vizsgált időszak alatt az iparban foglalkoztatott népesség aránya 3,11%-al növekedett, 43,9%-ot érve el, a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya 7,55%-al növekedett, és 40,89%-ot ért el. Mindkét ágazatban a 35 év fölötti korosztály aránya növekedett az időszak alatt (4. ábra).

2002 és 2008 között a foglalkoztatottak szakmai státusa is fontos változáson ment keresztül: növekedett a munkakönyvvel alkalmazottak aránya, 2008-ra 67%-ot érve el országosan és 81,31%-ot a Központi Régióban. A csökkenés minden más szakmai státusban észlelhető volt, főképp a fizetés nélküli háztartásban dolgozók esetében.¹¹

¹¹ Uo.



4. ábra. A nemzetgazdaság fő ágazataiban foglalkoztatott népesség életkorszerkezete Romániában és a Központi Régióban, 2008-ban
 (Forrás: Háztartási Munkaerő-felmérés [AMIGO] 2009)

A gazdasági válság hatása

a Brassó megyei munkaerő-keresletre és -kínálatra

A 2008 előtti időszakban a munkaerő meghatározó szerkezetében jelentős változások mentek végbe. Az ezután következő gazdasági válság hatása elsősorban a helyi munkaerőpiacon érezhető. Az ARIMA modellek alapján végzett eddigi kutatásaim Brassó és Hargita megyékben a munkanélküliek számának növekedését jelezték előre rövid távon, 2010-re.¹² A továbbiakban a Központi Régióon belül különleges helyzetben lévő Brassó megyére vonatkozik az elemzés.

2007-ben a Központi Régiót alkotó megyék közül Brassó megyében legnagyobb az urbánus környezetben élő lakosság aránya (73,75%) és legmagasabb a népsűrűség, 111,20 lakos/km². Brassó municípiumot a régió egyik növekedési pólusának tekintik, jelentős iparral és egyetemi hagyományokkal. 1997-ben a megyében volt a legmagasabb az iparban foglalkoztatott népesség aránya (51,96%), 2007-ben pedig a szolgáltatásban foglalkoztatott népesség aránya (50,34%).¹³

Elemzésemhez a Brassó Megyei Munkaügyi Elhelyező Ügynökség következő havi-időso-ros adatait használtam fel, 2005. január – 2009. december között:

¹² Madaras Szilárd: *Aktuális trendek Brassó és Hargita megyék munkaerőpiacán*, RODOSZ konferenciakötet, 2009. november 13–15., Cluj-Napoca.

¹³ Madaras Szilárd: *A munkanélküliségi helyzet elemzése a Központi Régió megyéiben*. Közgazdász Fórum 2009. 5.

- a regisztrált munkanélküliek száma és
- a meghirdetett munkahelyek száma.

Ezek a mutatók a teljes munkaerő-piaci kereslet-kínálat azon részét írják le, amely a hivatalos állami munkaügyi elhelyező ügynökséggel kerül kapcsolatba, és ennek időbeli változása jól szemlélteti a 2008 őszi kialakult pénzügyi-gazdasági válság hatását a helyi munkaerő-piacon.

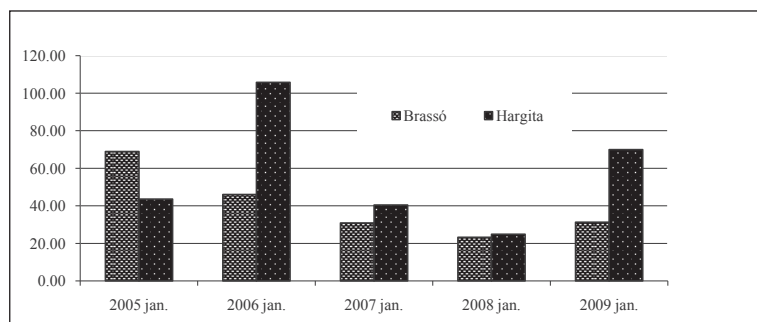
A keresleti oldalon 2007-ben észlelhető hiányt Brassó és Hargita megye viszonylatában hasonlítom össze. Az aktív, foglalkoztatott és munkakönyves alkalmazásban lévő munkaerőre visszaosztott meghirdetett munkahelyek száma különbséget mutat a két megyében (10. táblázat).

2007-ben mindkét megyében 1000 aktív személyre visszaosztva nagyjából 33 meghirdetett munkahely állt rendelkezésre, 1000 foglalkoztatott személyre viszont 34 szabad munkahely. Hargita megyében 1000 munkakönyvvel alkalmazottra visszaosztva 72 meghirdetett munkahely állt rendelkezésre, míg Brassó megyében csak 50 szabad munkahely. Az elhelyezkedés nehézségét az egy meghirdetett munkahelyre jutó munkanélküliek relatív magas száma mutatja (5. ábra).

10. táblázat. A meghirdetett munkahelyek száma az aktív, foglalkoztatott és munkakönyves alkalmazásban lévő munkaerőre vonatkoztatva Brassó és Hargita megyékben, 2007-ben

		Brassó	Hargita
Szabad munkahelyek száma / Aktív népesség száma	Szabad munkahely / 1000 személy	33,17	33,15
Szabad munkahelyek száma / Foglalkoztatott népesség száma	Szabad munkahely / 1000 személy	34,93	34,94
Szabad munkahelyek száma / Munkakönyvvel alkalmazottak	Szabad munkahely / 1000 személy	50,59	72,22

(Forrás: Saját számítások, a Brassó és Hargita Megyei Munkaügyi Elhelyező Ügynökségek, ill. az INSSE Tempo Online adatai alapján)



5. ábra. Egy meghirdetett munkahelyre jutó munkanélküliek száma Brassó és Hargita megyékben

(Forrás: Saját számítások, a Brassó és Hargita Megyei Munkaügyi Elhelyező Ügynökség adatai alapján)

2005 januárban Brassó megyében a munkaerő-elhelyező ügynökségen egy meghirdetett állásra közel 70 munkanélküli személy volt regisztrálva, viszont Hargita megyében 44. A vizsgált időszak végére az arány eltolódása főleg Hargita megyében lett hangsúlyosabb, 2009 januárjában Brassó megyében 30 munkanélküli jutott egy meghirdetett állásra, míg Hargita megyében 70. Feltételezhetően a 2008 után kialakult gazdasági válság hatása sokkal erőteljesebben érezhető Hargita megyében, itt a helyi munkaerőpiac sokkal érzékenyebben reagált, mint Brassó megyében.¹⁴

Brassó megyében a munkaügyi elhelyező ügynökségen regisztrált kereslet és kínálat kapcsolatát elemeztem egy regressziós modell segítségével, amely a munkanélküliek számának alakulását írja le (11. táblázat).

11. táblázat. A munkanélküliek számára vonatkozó regressziós modell Brassó megyében

Munkanélküliek száma: (BVMNK)				
Független változó: (BVMH)				
Változók	Együtth.	Std. hiba	t-stat	Val.
C	1158,47	29,04	39,87	0,0000
BVSOM(-1)	0,95	0,00	347,88	0,0000
BVLOCM(-2)	-1,23	0,14	-8,78	0,0000
A modell statisztikája:				
R	0,95			
F stat.	4180,86			
Val. (F stat.)	0,000000			
Durbin-Watson stat.	1,152			

(Forrás: Saját számítások Eviews5-ben a Brassó Megyei Munkaügyi Elhelyező Ügynökség adatai alapján)

Az Eviews5 programban elkészített modell 95%-ban írja le a függő változó varianciáját. Az együtthatók szignifikánsak, a modell egyenlete:

$$y_t = 1158,47 + 0,995 \cdot y_{t-1} - 1,234 \cdot x_{t-2}, \text{ ahol:}$$

y_t : a munkanélküliek száma, havi adatsor,

x_t : a munkahelyek száma, havi adatsor, t az időt jelöli.¹⁵

A regressziós együtthatók vizsgálatára alaphipotézisben feltételeztem, hogy ezek zéróval egyenlők:

$$H_0 : b_0 = b_1 = b_2 = 0, \text{ azzal az ellentétes feltevessel, hogy:}$$

¹⁴ Uo. 8.

¹⁵ Uo.

$$H_1 : b_i \neq 0, i = \overline{1,3}.$$

A hipotézist Student tesztel vizsgáltam, $v = n - p = 58 - 3 = 55$ szabadságfok esetében az $\alpha = 0,05$ táblázati értékre: $t_{0,05,55} = 2,009$, míg a számolt értékek: $t_{calc1} = 39,879$, $t_{calc2} = 347,885$, $t_{calc3} = -8,784$. Az alaphipotézist elutasítjuk, mivel $|t_{calc1}| > t_{0,05,55}$, tehát a regressziós együtthatók szignifikánsan különböznek zérótól.

A varianciaelemzésre a Fisher–Snedecor F statisztika áll rendelkezésre, amellyel a korrelációs együttható reprezentativitását vizsgáltam. Alaphipotézisben:

$H_0 : R = 0$, azzal az ellentétes feltevéssel, hogy:

$H_1 : R \neq 0$. A számláló szabadsági fokainak száma $v_1 = p - 1 = 2$, míg a nevezőé $v_2 = n - p = 55$, ekkor $\alpha = 0,05$ táblázati értékre $F_{\alpha; p-1, n-p} = 4,14$. A számolt érték: $F_{calc} = 4180,861$ kisebb, mint a táblázati érték, így az alaphipotézist elutasítva a modellt elfogadjuk. Az R -et azzal a megjegyzéssel fogadhatjuk el, hogy a modell által nem magyarázott rész olyan gazdasági jelenségekkel van kapcsolatban, amelyek szintén hatással vannak a munkanélküliségre.

A standard hibák autokorrelációjának a vizsgálatára a Durbin–Watson-tesztet használtam, azzal az alaphipotézissel, hogy

H_0 : nincs autokorreláció, azzal az ellentétes feltevéssel, hogy:

H_1 : standard hibák autokorrelálnak.

A számolt érték $d_{calc} = 1,152$, míg a táblázati értékek $\alpha = 0,05$ -ra, $n = 58$ -as mintára, ahol $k = 3$ változó van: $d_1 = 1,468$ és $d_2 = 1,686$. Mivel $0 < d_{calc} < d_1$ igaz, a standard hibák autokorrelálnak.¹⁶

A modell a munkaügyi elhelyező ügynökségen regisztrált munkanélküliek számának változását írja le Brassó megyében a vizsgált 2005–2009 időszakra. A munkanélküliek száma egy adott t időpontban, elsősorban a $t-1$ időpontban meglévő munkanélküliek számától függ, amelyet csökkent a $t-2$ időpontban meglévő szabad munkahelyek száma (11. táblázat).

Következtetések

A munkaerő-foglalkoztatás problémáinak kezelésére nemzeti és regionális stratégiákat dolgoztak ki Romániában és ennek NUTS2-es régióiban. A Központi Régióban a foglalkoztatásra vonatkozóan kidolgozásra került a Regionális cselekvési terv, amely többek között dinamikus oktatási és felnőttképzési rendszerek, széles körű aktív foglalkoztatási és munkanélküliségi programok kialakítását tűzte ki célul.¹⁷

2007-ben a Központi Régió munkaerő-foglalkoztatási helyzete Románia többi régiójával összehasonlítva a következő képet mutatja:

- átlag fölötti az aktivitási és a foglalkoztatási ráta,
- az országos átlagnál alacsonyabb az átlag nettó nominális havi jövedelem.

2002 és 2008 közöttre a munkaerő szerkezeti elemzését az Országos Statisztikai Intézet által elvégzett Háztartási Munkaerő-felmérés adatai alapján végeztem el. A munkaerő-megújulási

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

mutató alacsony értéke Románia és a Központi Régió esetében a demográfiai előregedéssel van kapcsolatban. A vizsgált időszak alatt a Központi Régióban foglalkoztatott népesség a következő szerkezeti változásokat mutatja:

- növekedett a felsőfokú végzettségűek aránya,
- a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának csökkenése elsősorban a fiatal (14 és 34 év közöttiek) és a nők esetében volt tapasztalható,
- növekedett a munkakönyvvvel alkalmazottak aránya.

Alaposabb elemzés rávilágított, hogy a Központi Régiót alkotó megyék közötti különbségek jelentősek a munkaerő-foglalkoztatást és annak szerkezetét, illetve a munkanélküliséget tekintve. A foglalkozást tekintve több különleges helyzetben levő megyét figyelhettünk meg, ezek közül hármat emelek ki.

Ilyen Brassó megye, ahol a 1997-ben az iparban, 2007-ben a szolgáltatásokban foglalkoztatott népesség aránya volt legnagyobb a régió megyéi közül, ebben a megyében az időszak alatt több mint 28 ezer személlyel csökkent a foglalkoztatottak száma, így 2007-re a munkaerő-foglalkoztatási ráta 57,70%-al a legalacsonyabb volt a régióban.

Hargita megyében a legmagasabb a régióban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, ahol az átlag nettó nominális havi jövedelemnek is alacsony az értéke. Eddigi kutatásaim rámutattak arra, hogy a megyében a vidéken lakó népesség magas aránya is befolyásolja a jellemzően vidéki, többnyire fakitermelésre, famegmunkálásra és turizmusra épülő helyi gazdaságot és az ebből fakadó foglalkoztatottságot.

Kovácsna megyében 2007-ben a legmagasabb a munkanélküliségi ráta, a régión belül egyedül itt növekedett a vizsgált időszak alatt, ugyanitt láthatjuk a legalacsonyabb átlag nettó nominális havi jövedelmet.

A régión belül különleges helyzetben levő Brassó megyében a munkaerő kereslete és kínálata külön elemzés tárgyát képezte, a Megyei Munkaügyi Elhelyező Ügynökség havi adatai alapján 2005. január – 2009. december időszakban.

A munkanélküliek számának változására Brassó megyére egy regressziós modellt készítettem, amely egy adott t hónapra, a $t-1$ időpontban meglévő munkanélküliek számával, illetve negatív előjellel, a $t-2$ időpontban meglévő szabad munkahelyek számával írja le. A modell azt mutatja, hogy a munkanélküliek magas száma hosszabb folyamat eredménye, amelyben az elbocsátások éppúgy közrejátszanak, mint a szabad állások hiánya.

Az ügynökségen egy meghirdetett munkahelyre 23 és 105 között volt a munkanélküliek száma Brassó és Hargita megyékben. A vizsgált intervallum második felében a munkapiacón már észlelhető volt a gazdasági válság hatása. 2009-re Hargita megyében az arány növekedett, ezért arra következtettem, hogy ennek a megyének a munkapiaca sokkal sérülékenyebb a külső környezetben bekövetkezett gazdasági hatásra.

The Current Problems of Employment in the Regions of Romania. Central Region Case Study

Keywords: problem of employment, regions in Romania, Central Region

In Romania and in NUTS2 regions of the country, for treatment of employment issues were developed employment strategies at national and regional level. In the first part of this paper I studied the „Regional Action Plan for Employment and Social Incusion in Central Region.”

For the 1997 and 2007 I studied the employment and unemployment situation in the Central Region compared with the other regions of Romania.

The changes in the structure of employed population, between 2002 and 2008, in Romania and in Central Region was studied based on statistical data from Household Labour Force Survey, developed by the National Statistics Institute

Detailed studies in the next part of the paper, showed the significant differences in employment structure of the counties that form the Central Region.

In Brasov - one of the counties with a special situation on employment, the research has developed regarding to the supply and demand of labor resources, based on the data of the County Employment Agency Employment in Brasov, during January 2005 - December 2009.

The regression model developed for the number of registered unemployed in Brasov County for a month t , depends on the number of unemployed at time $t-1$ respectively (with negative sign), the number of vacancies in the county at time $t-2$.

Benyovszki Annamária – Györfy Lehel-Zoltán – Petru Tünde Petra

A romániai vállalkozói aktivitás

A vállalkozói aktivitás mérése

Számos kutatás¹ igazolja a vállalkozói aktivitás gazdasági növekedésre gyakorolt hatását. Egy jól működő gazdaság esetén elmaradhatatlan a vállalkozói aktivitás ösztönzése, mivel kritikus szerepet tölt be a jólét fenntartásában és az új munkahelyek teremtésében, csökkentve ezáltal a munkanélküliségi rátát.²

A GEM meghatározása szerint vállalkozásnak tekinthető, minden új üzleti egység létrehozási kísérlete magánszemélyek, csoportok vagy már létező üzleti vállalkozások által. A GEM által alkalmazott mutatószámok³ a következők (a 18-64 év közötti válaszadók százalékosan kifejezve):

– *születőben levő vállalkozói ráta*: a válaszadó új vállalkozás indítása céljából az utóbbi 12 hónapban konkrét lépéseket tett (például telephely keresése, üzleti terv készítése stb.), a tervezett vállalkozásban a válaszadó teljes vagy részleges tulajdonnal rendelkezik, a vállalkozás az utóbbi három hónapban még egyetlen alkalommal sem fizetett béreket;

– *új vállalkozói ráta*: a válaszadó jelenleg egy új vállalat tulajdonosa/menedzsere (legalább három hónapja, de legfeljebb 42 hónapja fizet béreket);

– *kezdő vállalkozói ráta*: a fenti két mutató összege, azzal a megjegyzéssel, hogy ha egy vállalkozó egyben születőben levő és új vállalkozó is, akkor csak egyszer vesszük figyelembe a mutatók kiszámításánál;

– *lehetőségmotivált kezdő vállalkozói ráta*: azon kezdő vállalkozók aránya, akik azért vállalkoznak, hogy jövedelmüket szinten tartásuk, növeljék, vagy függetlenséget érjenek el;

– *kényszermotivált kezdő vállalkozói ráta*: azon kezdő vállalkozók aránya, akik azért vállalkoznak, mert nincs más megélhetési lehetőségük;

– *megállapodott vállalkozói ráta*: a válaszadó jelenleg egy megállapodott vállalat tulajdonosa/menedzsere (legalább 42 hónapja fizet béreket);

Benyovszky Annamária (1980) – közgazdász, PhD, BBTE, Kolozsvár, annamaria.benyovszki@econ.ubbcluj.ro

Györfy Lehel-Zoltán (1979) – közgazdász, PhD, BBTE, Kolozsvár, lehelgy@yahoo.co.uk

Petru Tünde Petra (1980) – közgazdász, PhD, BBTE, Kolozsvár, petra.petru@econ.ubbcluj.ro

¹ Acs J. Zoltan – Sameeksha Desai – Jolanda Hessels: *Entrepreneurship, economic development and institutions*. Small Bus Econ 31[2008]. 219–234; Jolanda Hessels – André van Stel: *Entrepreneurship, export orientation, and economic growth*. Small Bus Econ 37 (2)[2009]. 255–268; Sander Wennekers – André van Stel – Roy Thurik – Paul Reynolds: *Nascent entrepreneurship and the level of economic development*. Small Bus Econ 24(3)[2005]. 293–309.

² Esra Karadeniz – Ahmet Özçam: *The determinants of the growth expectations of the early-stage entrepreneurs (Tea) using the ordinal logistic model (OLM): the case of Turkey*. Economic and Business Review 12(1)[2010]. 61–84.

³ Donna Kelley – Niels Bosma – Jose Ernesto Amorós: *Global Entrepreneurship Monitor. 2010 Global Report*. Babson College, Universidad del Desarrollo and Global Entrepreneurship Research Consortium (GERA). 2011. 64.

– teljes vállalkozói ráta: a kezdő vállalkozói ráta és a megállapodott vállalkozói ráta összege.⁴

A vállalkozói aktivitás Romániában nemzetközi összehasonlításban

A romániai kezdő vállalkozói ráta egyike a legalacsonyabbaknak mind a kutatásban részt vevő összes ország közül (2010-ben 59 ország⁵ közül az 53.), mind a hatékonyságvezérelt gazdaságok közül (2010-ben a 24 ország közül a 23.). A lehetőségmotivált kezdő vállalkozói ráta ugyancsak egyike a legalacsonyabbaknak, az 59 ország közül az 53. helyet foglalja el Románia. A legrosszabb pozíciót az új vállalkozói ráta esetén lehet megállapítani (2010-ben az 59 ország közül az 58., valamint az utolsó a hatékonyságvezérelt országok között).

1. táblázat. A romániai vállalkozói aktivitás helyzete globális összehasonlításban és a hatékonyságvezérelt országokhoz viszonyítva

	Helyezés a kutatásban részt vevő országok között				Helyezés a kutatásban részt vevő hatékonyságvezérelt országok között		
	2007 (42)*	2008 (43)	2009 (54)	2010 (59)	2008 (17)	2009 (22)	2010 (24)
<i>Vállalkozói kategóriák</i>							
Potenciális vállalkozók	24	28	42	39	14	20	21
Születőben levő vállalkozók	31	37	41	40	16	18	21
Új vállalkozók	38	41	41	58	17	19	24
Kezdő vállalkozók	37	40	42	53	16	18	23
Kénysermotivált kezdő vállalkozók	32	27	34	40	15	20	22
Lehetőségmotivált kezdő vállalkozók	38	43	48	53	17	19	23
Megállapodott vállalkozók	37	42	46	56	16	20	22

(Forrás: Saját számítás a GEM, APS, 2007-2010 alapján.)

Megjegyzés: zárójelben a kutatásban részt vevő országok száma szerepel.)

⁴ Niels Bosma – Jonathan Levie: *Global Entrepreneurship Monitor: 2009 Executive Report*. Babson College, Universidad del Desarrollo, Reykjavík University, London Business School and Global Entrepreneurship Research Consortium (GERA), 2010. 13, 61.

⁵ 2010-ben a következő országok vettek részt a kutatásban:

- tényezővezérelt gazdaságok: Angola, Bolívia, Egyiptom, Ghána, Guatemala, Irán, Jamaica, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Uganda, Vanuatu, West Bank és Gáza, Zambia
- hatékonyságvezérelt gazdaságok: Argentína, Bosznia és Hercegovina, Brazília, Chile, Kína, Kolumbia, Costa Rica, Horvátország, Ecuador, Magyarország, Lettország, Macedónia, Malajzia, Mexikó, Montenegro, Peru, Románia, Oroszország, Dél-Afrika, Tajvan, Trinidad és Tobago, Tunézia, Törökország, Uruguay
- innovációvezérelt gazdaságok: Ausztrália, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Izland, Írország, Izrael, Olaszország, Japán, Hollandia, Norvégia, Portugália, Dél-Korea, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok.

A legjobb helyezéseket Romániában a potenciális vállalkozói ráta, a születőben levő vállalkozói ráta esetén lehet kimutatni 2010-ben.

A romániai vállalkozói kategóriák szociodemográfiai jellemzői

A szociodemográfiai tényezők közül az életkornak és a nemnek van fontos hatása a vállalkozói hajlandóságra. Annak a valószínűsége, hogy egy személy új vállalkozást indít, nő az életkor előrehaladtával egy bizonyos életkorig, ami után csökkenni kezd.⁶ A férfiak nagyobb valószínűséggel indítanak új vállalkozást, mint a nők.⁷

Az alábbiakban a romániai vállalkozói kategóriák nem, korcsoport, háztartásuk jövedelme és iskolázottsági szint szerinti összetételét vizsgáljuk. A 2. táblázat a legfontosabb vállalkozói kategóriákat mutatja be a férfiak és nők esetén a 2007–2010 közötti periódusban. A hatékonyságvezérelt gazdaságok közül a kelet-európai országokban a női vállalkozói ráták értékeinek alacsony szintje jellemző.

Romániában azon nők aránya, akik a következő 3 évben új vállalkozás létrehozását tervezik, alacsonyabb, mint a férfiak esetén az elemzett periódusban, folyamatos csökkenést mutatva 2007 óta. A kezdő vállalkozói ráta 2010-es csökkenése főként a férfi új vállalkozói ráta 2009–2010-es periódusban bekövetkezett jelentős csökkenésének a hatása. A kényszermotivált kezdő vállalkozói ráta csökkenése a férfi kényszermotivált kezdő vállalkozói ráta csökkenésével magyarázható. Ez tekinthető a fő tényezőnek, ami a kezdő vállalkozói ráta csökkenéséhez vezetett a 2009-ben mért értékről (5,02%) a 2010-es értékre (4,29%). A női lehetőségmotivált kezdő vállalkozók aránya 1,93%-ról (2009) 2,21%-ra (2010) növekedett.

2. táblázat: Vállalkozói aktivitási ráták Romániában 2007 és 2010 között (%)

Vállalkozói aktivitási ráták		2007	2008	2009	2010
Potenciális vállalkozók	Átlag	13,60	11,50	9,40	10,65
	Férfi	18,55	15,55	11,40	13,6
	Nő	8,83	7,86	7,44	6,70
Születőben levő vállalkozók	Átlag	2,90	2,54	2,79	3,20
	Férfi	3,51	3,62	4,54	4,40
	Nő	2,29	1,47	1,07	1,70
Új vállalkozók	Átlag	1,30	1,56	2,30	1,09
	Férfi	1,44	2,42	2,50	0,80
	Nő	1,19	0,71	2,09	1,50

⁶ Philipp Koellinger – Maria Minniti – Christian Schade: *I think I can, I think I can: Overconfidence and entrepreneurial behaviour*. Journal of Economic Psychology 28[2007]. 502–527; Moren Levesque – Maria Minniti: *The effect of aging on entrepreneurial behavior*. Journal of Business Venturing 21(2)[2006]. 177–194.

⁷ David Blanchflower: *Self-employment: More may not be better*. NBER Working Paper, No. 10286, 2004.

<i>Vállalkozói aktivitási ráták</i>		2007	2008	2009	2010
Kezdő vállalkozók	<i>Átlag</i>	4,02	3,98	5,02	4,29
	Férfi	4,95	5,89	6,91	5,13
	Nő	3,09	2,10	3,17	3,19
Kényszermotivált kezdő vállalkozók	<i>Átlag</i>	0,56	1,37	1,71	1,27
	Férfi	0,73	1,82	2,60	1,50
	Nő	0,39	0,92	0,83	0,98
Lehetőségmotivált kezdő vállalkozók	<i>Átlag</i>	2,68	2,12	2,76	2,94
	Férfi	3,52	3,36	3,60	3,50
	Nő	1,85	0,89	1,93	2,21
Megállapodott vállalkozók	<i>Átlag</i>	2,50	2,07	3,38	2,08
	Férfi	3,34	2,94	3,40	2,08
	Nő	1,70	1,22	3,36	2,08

(Forrás: GEM, APS, 2007–2010)

2009-ben a kezdő vállalkozók aránya a következő kategóriákban a legnagyobb: férfiak, 18-44 év közöttiek, posztliceális vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők. Ugyanez 2010-ben a 25-34 év közötti korosztályra szűkült, ebben a korcsoportban a legnagyobb a kezdő vállalkozók aránya mind a kelet-európai országokban, mind a hatékonyságvezérelt gazdaságokban. Tehát 2010-ben kezdő vállalkozó a következő kategóriákban fordul elő a leggyakrabban: férfi, 25-34 év közötti, háztartásának jövedelme magas (felső 33%), és felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

3. táblázat. A kezdő vállalkozók megoszlása korcsoport, nem, háztartás jövedelme és iskolázottsági szint szerint Romániában, 2007–2010 (%)

	<i>Kategóriák</i>	2007	2008	2009	2010
Korcsoport	18-24	1,09	2,16	6,60	4,11
	25-34	7,54	7,10	6,74	7,24
	35-44	4,07	4,42	6,15	4,24
	45-54	3,69	3,33	4,39	2,84
	55-64	1,60	1,15	0,34	1,64
Nem	Férfi	4,95	5,89	6,91	5,13
	Nő	3,09	2,10	3,17	3,19
Háztartás jövedelme	Alsó 33%	0,88	0,80	0,64	0,58
	Középső 33%	1,18	1,23	0,98	1,47
	Felső 33%	3,88	4,14	3,34	3,55
Iskolázottsági szint	Általános iskola	0,00	3,35	0,98	3,28
	Középiskola	1,06	3,04	4,26	3,21
	Posztliceális képzés	3,10	2,05	9,23	6,45
	Felsőfokú	8,15	6,98	8,80	12,94

(Forrás: Saját számítás a GEM, APS, 2007–2010 alapján)

A megállapodott vállalkozók jellemzőit a 4. táblázat tartalmazza. 2010-ben arányuk a következő kategóriákban a legnagyobb: 55-64 év közöttiek, a háztartásuk jövedelme magas (felső 33%), posztliceális vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek.

4. táblázat. A megállapodott vállalkozók megoszlása korcsoport, nem, háztartás jövedelme és iskolázottsági szint szerint Romániában, 2007–2010 (%)

	Kategóriák	2007	2008	2009	2010
Korcsoport	18-24	0,00	1,12	1,32	0,67
	25-34	1,74	1,17	3,45	1,73
	35-44	5,54	3,34	3,59	2,16
	45-54	1,87	2,12	4,85	2,65
	55-64	2,85	2,57	3,19	3,29
Nem	Férfi	3,34	2,94	3,40	2,08
	Nő	1,70	1,22	3,36	2,08
Háztartás jövedelme	Alsó 33%	0,28	0,48	0,67	0,09
	Középső 33%	0,63	1,19	0,35	0,58
	Felső 33%	2,25	1,27	2,00	1,69
Iskolázottsági szint	Általános iskola	1,18	1,54	1,39	0,89
	Középiskola	0,00	2,12	2,72	1,13
	Posztliceális képzés	2,07	3,16	6,07	5,26
	Felsőfokú	4,57	1,74	4,77	5,38

(Forrás: Saját számítás a GEM, APS, 2007-2010 alapján)

A kezdő vállalkozók motivációinak elemzését az 5. táblázat tartalmazza. 2010-ben a lehetőségmotivált kezdő vállalkozók aránya 67,3%-ra nőtt. A lehetőségmotivált kezdő vállalkozók aránya kétszer nagyobb, mint a kényszermotivált kezdő vállalkozók aránya.

5. táblázat. A romániai kezdő vállalkozók motiváció szerinti megoszlása, 2007–2010(%)

	2007	2008	2009	2010
Lehetőség	66,7	53,2	55,0	67,3
Kényszer	13,8	34,3	34,1	31,1
Más	19,5	12,5	11,0	1,6

(Forrás: Saját számítás a GEM, APS, 2007–2010 alapján)

A globális pénzügyi-gazdasági válság hatása a vállalkozói tevékenységre

A fejezet a globális-gazdasági válság vállalkozói tevékenységre gyakorolt hatásait mutatja be a vállalkozók megítélésében. A 2009- és 2010-es GEM felnőtt lakosságra vonatkozó felmérés tanulmányozza a válság hatását is a következő kérdéskörök segítségével: vállalkozás indítása, a vállalkozás növekedési lehetősége, üzleti lehetőségek létezése az egy évvel korábbi periódushoz viszonyítva.

2009-ben a hatékonyságvezérelt gazdaságokban tevékenykedő vállalkozók vélekedtek a legpesszimistábban a vállalkozás indításának egyszerűségéről az előző évhez viszonyítva. Ez az érték lényegesen javult 2010-ben. A kelet-európai országokban főként Magyarország, Lettország és Oroszország esetében mutatható ez ki⁸. A vállalkozások növekedési lehetőségeit vizsgálva 2010-ben a hatékonyságvezérelt gazdaságokban kimutatható, hogy csökkent azon megállapodott vállalkozók aránya, akik szerint kevesebb növekedési lehetőséget lehet beazonosítani, mint előző évben.

6. táblázat. A globális pénzügyi-gazdasági válság hatása a vállalkozói aktivitásra a kezdő vállalkozók megítélésében, motiváció szerint, 2009–2010 (%)

		<i>Motiváció</i>			
		<i>Lehetőség</i>		<i>Kényszer</i>	
		2009	2010	2009	2010
<i>Vállalkozás indítása előző évhez viszonyítva</i>	Sokkal nehezebb	65,3	45,4	88,0	83,3
	Valamivel nehezebb	18,3	29,8	12,0	16,7
	Ugyanolyan	11,2	15,3	0,0	0,0
	Valamivel könnyebb	1,1	9,5	0,0	0,0
	Sokkal könnyebb	4,0	0,0	0,0	0,0
<i>A vállalkozás növekedési lehetősége előző évhez viszonyítva</i>	Sokkal nehezebb	65,7	31,2	79,6	53,0
	Valamivel nehezebb	24,3	20,4	17,2	23,3
	Ugyanolyan	0,0	27,9	3,2	21,2
	Valamivel könnyebb	6,3	10,2	0,0	2,6
	Sokkal könnyebb	3,7	10,3	0,0	0,0
<i>A globális gazdasági válság hatása</i>	Több lehetőség	4,6	4,0	5,5	0,0
	Valamivel több lehetőség	12,5	9,7	3,7	3,9
	Ugyanolyan	11,7	10,2	0,0	6,0
	Valamivel kevesebb lehetőség	41,6	43,9	39,4	46,7
	Kevesebb lehetőség	29,6	32,2	51,4	43,3

(Forrás: Saját számítás a GEM, APS, 2007–2010 alapján)

⁸ Donna Kelley – Niels Bosma – Jose Ernesto Amoros: *i.m.* 55.

Nemzetközi viszonylatban Romániában mutatható ki 2009-ben és 2010-ben is a legmagasabb arány azon kezdő vállalkozók esetén, akik nehezebbnek találják a vállalkozás indítását, mint előző évben, valamint azon megállapodott vállalkozók esetén, akik szerint a vállalkozások növekedése nehezebb, mint előző évben.

Mind a lehetőségmotivált, mind a kényszermotivált kezdő vállalkozók esetén csökkent azoknak az aránya, akik szerint sokkal nehezebb új vállalkozás elindítása és kevesebb növekedési lehetőség azonosítható az előző évhez viszonyítva. Ez a csökkenés hangsúlyosabb a lehetőségmotivált kezdő vállalkozók esetében.

A lehetőségmotivált kezdő vállalkozók esetében 2010-ben nőtt azok aránya, akik úgy vélik, hogy a globális gazdasági válság miatt kevesebb üzleti lehetőség azonosítható be. Ez az érték a kényszermotivált kezdő vállalkozók esetében csökkent.

7. táblázat. A globális pénzügyi-gazdasági válság hatása a vállalkozói aktivitásra a megállapodott vállalkozók megítélésében, motiváció szerint, 2009–2010 (%)

		Motiváció					
		Csak lehetőség		Részben lehetőség		Kényszer	
		2009	2010	2009	2010	2009	2010
<i>Vállalkozás indítása előző évhez viszonyítva</i>	Sokkal nehezebb	85,5	69,7	71,1	71,9	86,7	70,9
	Valamivel nehezebb	14,5	21,9	14,3	14,0	8,9	20,0
	Ugyanolyan	0,0	8,4	9,8	14,1	4,4	9,1
	Valamivel könnyebb	0,0	0,0	4,8	0,0	0,0	0,0
	Sokkal könnyebb	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>A vállalkozás növekedési lehetősége előző évhez viszonyítva</i>	Sokkal nehezebb	71,9	59,2	71,1	68,6	67,9	79,6
	Valamivel nehezebb	23,2	21,1	28,9	14,0	22,6	12,1
	Ugyanolyan	0,0	15,9	0,0	17,4	9,5	0,0
	Valamivel könnyebb	4,9	3,8	0,0	0,0	0,0	8,4
	Sokkal könnyebb	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>A globális gazdasági válság hatása</i>	Több lehetőség	5,5	8,6	0,0	0,0	0,0	0,0
	Valamivel több lehetőség	0,0	9,1	9,6	0,0	0,0	0,0
	Ugyanolyan	0,0	14,8	5,3	0,0	24,4	0,0
	Valamivel kevesebb lehetőség	58,5	14,2	35,3	71,9	14,4	38,8
	Kevesebb lehetőség	36,0	53,2	49,9	28,1	61,2	61,2

(Forrás: Saját számítás a GEM, APS, 2007–2010 alapján)

A legtöbb megállapodott vállalkozó szintén pesszimista a vállalkozások indítása, a vállalkozások növekedési lehetőségei és az új üzleti lehetőségek tekintetében, amint a 7. táblázat adatai is mutatják. A kizárólag lehetőségmotivált megállapodott vállalkozók közül egy vállalkozó sem gondolja, hogy új vállalkozás indítása könnyebb az előző évhez viszonyítva, bár

csökkent azoknak az aránya 85,5%-ról (2009) 69,7%-ra (2010), akik szerint egy új vállalkozás indítása sokkal nehezebb. Ugyancsak csökkenés figyelhető meg a vállalkozások növekedésével kapcsolatosan 71,9%-ról (2009) 59,2%-ra (2010). Ez az érték a kényszermotivált megállapodott vállalkozók esetén 67,9%-ról 79,6%-ra nőtt 2009-ről 2010-re.

Nőtt azon kizárólag lehetőségmotivált megállapodott vállalkozók aránya, akik úgy vélik, hogy a gazdasági válság hatására az üzleti lehetőségek száma csökkent, míg a részben lehetőségmotivált megállapodott vállalkozók esetében ez az arány csökkent.

Következtetés

A tanulmány a romániai vállalkozói tevékenységet vizsgálja nemzetközi összehasonlításban. A romániai kezdő vállalkozói ráta egyike a legalacsonyabbaknak mind a kutatásban részt vevő összes ország, mind a hatékonyságvezérelt gazdaságok között. A lehetőségmotivált kezdő vállalkozói ráta ugyancsak egyike a legalacsonyabbaknak.

A romániai vállalkozók nem szerinti elemzése azt mutatja, hogy azon nők aránya, akik a következő 3 évben új vállalkozás indítását tervezik, alacsonyabb, mint a férfiak esetében az elemzett periódusban. A kezdő vállalkozói ráta 2010-es csökkenése főként a férfi új vállalkozói ráta 2009–2010-es periódusban bekövetkezett jelentős csökkenésének a következtében történt. A kényszermotivált kezdő vállalkozói ráta csökkenése a férfi kényszermotivált kezdő vállalkozói ráta csökkenésével magyarázható.

2010-ben kezdő vállalkozó a következő kategóriákban fordul elő a leggyakrabban: férfi, 25-34 év közötti, háztartásának jövedelme magas (felső 33%) és felsőfokú végzettséggel rendelkezik. A megállapodott vállalkozók aránya a következő kategóriákban a legnagyobb: 55-64 év közöttiek, a háztartás jövedelme magas (felső 33%), posztliceális vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők.

Nemzetközi viszonylatban Romániában mutatható ki 2009-ben és 2010-ben is a legmagasabb arány azon kezdő vállalkozók esetében, akik nehezebbnek találják a vállalkozás indítását, mint előző évben, valamint azon megállapodott vállalkozóknál, akik szerint a vállalkozások növekedése nehezebb, mint előző évben.

The Romanian Entrepreneurial Activity

Keywords: *entrepreneurial activity, Global Entrepreneurship Monitor, early-stage entrepreneurs, established entrepreneurs*

The aim of this paper is to present the Romanian entrepreneurial activity in 2007-2010 time period based on the Global Entrepreneurship Monitor (GEM) Adult Population Survey (APS) data. We will study the Romanian entrepreneurial activity in international view, as well as the socio-demographic characteristics (gender, age, household income, educational level) of the different entrepreneurial categories (nascent entrepreneurs, young business entrepreneurs, early-stage entrepreneurs, necessity and opportunity motivated entrepreneurs, established entrepreneurs). We will show the impact of the global financial-economic crises upon the entrepreneurial activity according to the different entrepreneurial categories.

MŰHELY

Kovács Bálint

Az erzsébetvárosi örmény könyvtár

Az örmények által lakott erdélyi Erzsébetvárosban rejtőzködik a nyilvánosság elől egy igen értékes kora újkori örmény egyházi könyvtár. A könyvtár mindaddig jóformán ismeretlen volt a kutatás előtt, a város történetéről azonban – legtöbbször az örményekkel összefüggésben – több tudományos értékű ismertetés is napvilágot látott. Az erzsébetvárosi örményekről magyar nyelven Ávedik Lukács erzsébetvárosi örmény katolikus plébános írt részletes monográfiát a 19–20. század fordulóján.¹ Gyakorlatilag Ávedik Lukács monográfiájával egy időben az erdélyi származású mechitarista főapát, Govrik Gergely (Grigor Govrikean) háromkötetes örmény nyelvű monográfiát publikált az erzsébetvárosi örményekről Bécsben, amelyet hosszú erzsébetvárosi tartózkodása alapozott meg.² Mintegy 100 év elteltével jelent meg újabb, érdemi tudományos értekezés a várossal kapcsolatban, melyet egy régészeti ásatás alapozott meg.³ A város történetére vonatkozó, német nyelven megjelent publicisztikai írásokat Hermann Hienz dolgozta fel könyvészetében.⁴ Az elmúlt években az erzsébetvárosi örmény könyvtár feldolgozása kapcsán Polyák Mariann, Horváth Gábor és Guitman Barnabás publikáltak a városra, illetve a könyvtárra vonatkozó tanulmányokat.⁵ A Németországba kitelepedett helybéli szászoknak a városról összeállított könyve tudományos szempontból már igénytelenebbre sikerült.⁶

A településnek a történelem folyamán több neve is volt. Eredetileg Ebesfalvának hívták, amelyet a szászok németesen Eppeschorfnak, a románok Ibaşfalūnak, az örmények pedig Paşpalovnak hívtak. 1733-tól a település neve Erzsébetváros, németül Elisabethstadt, latinul

Kovács Bálint (1981) – tudományos munkatárs, PhD, a Lipcsei Egyetem Kelet-Közép-Európai Intézete, Lipcse.

¹ Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár 1896. (A továbbiakban: Ávedik) A monográfia mellett önállóan is kiadta művének egyik fejezetét: Uő: *Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének kegyúri jogai és kötelmei*. Erzsébetváros 1891.

² Grigor Govrikean: *Hajk' Yelisabet' owpolis Dransilowanioy*. Hator-A, Hator-B, Hator-G. Vienna 1899.

³ Munteanu Petre Beşliu: *Die Kirche des mittelalterlichen Eppeschorf*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 18 (1995) Heft 1. 1–11.

⁴ Hermann Hienz: *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 5.)* München 1960. 259.

⁵ Polyák Mariann: *Ávedik Lukács (1847–1909), Erzsébetváros történetírója*. = Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Piliscsaba 2006. 83–124. (A továbbiakban: Örmény diaszpóra 2006.); Guitman Barnabás: *Szilánkok az erzsébetvárosi örmény katolikus plébániatemplom könyvtárának történetéhez*. = *Örmény diaszpóra* 2006. 69–74; Horváth Gábor: *Erzsébetváros 1766-os canonica visitatioja*. = *Örmény diaszpóra* 2006. 76–81.

⁶ Roland Hönig: *Elisabethstadt in Siebenbürgen*. Aachen 2001.

Elisabethopolis, örményül pedig Yelisabet'owpolis, nevét VI. (III.) Károly császár feleségének védőszentjéről, Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta. A ma Románia területén lévő település hivatalos neve Dumbrăveni.⁷

Erzsébetváros története kora újkori kiváltságai alapján

A település Erdély területén, a Nagy-Küküllő partján, a történelmi Küküllő vármegyének 1876-tól kezdve Kisküküllő vármegyéhez tartozó részén fekszik. Plébánosát (Sacerdos de Ebes) először 1332-ben említik, a település teljes neve (Ebesfolwa) 1368-ban fordul elő. 1415-ben a Bethlen család tulajdona. 1447-től Ebesfalva az Apafiak egyik törzsbirtokának központját képezte II. Apafi Mihály (1696–1713) haláláig.⁸

Ebesfalva és a hozzá tartozó uradalom az utolsó erdélyi fejedelem, I. Apafi Mihály (1661–1690) birtokában volt az 1680-as években, amikor engedelmével az örmények ott letelepedtek. Néhány évtized elteltével az örmények megvásárolták az uradalmat, és fellendítették a települést is, mely hamar várossá nőtte ki magát. Az ebesfalvi örményeknek azonban már letelepedésük után kijutott a sors és a történelem csapásaiból, egy tűzvész során házaik leégték, ezeket II. Apafi Mihály anyagi támogatásával építették újjá; a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) során pedig a települést feldúlták.⁹

Az uralkodó 1689-ben kiváltságlevelet adományozott nekik, biztosítván vámmentességüket, majd ugyanazon a napon egy másik oklevélben kinevezte a bírákat is.¹⁰ II. Apafi Mihály 1696-ban szabadságlevelet adott az ebesfalvi örmények részére, húsz pontban felsorolva az újonnan kapott jogokat és szabadságokat, illetve megerősítve az addigiakat.¹¹ Az örmények hűségében bízva a kiváltságlevélben szabad bíróválasztást engedett nekik. Ez a bíró ítélte egymás között felmerült ügyekben. Ha kívülállóval pereskedett az ebesfalvi örmény közösség tagja, akkor választhatott az örmények bírása vagy a magyar hatóság között. Az örmény bíró székének kereskedelmi ügyekben felelősségi fóruma a Görög Kompania volt. A kiváltságlevél megengedte, hogy az örmények saját vallásuknak megfelelő papot tartsanak. A fejedelem az örményeknek védelmet biztosított mindennemű külső erőszakkal szemben. A mentesség bizonyos formái is megtalálhatók e kiváltságlevélben, a birtokos mentesítette őket a katonai beszállásolás és a falu terhei alól. Szabad költözésüket is biztosította, idegen örmények azonban csak az ebesfalvi örmények engedélyével telepedhettek le. A szabad bormérést (korcsmáltatást) ugyan nem engedélyezte, mivel ez az uradalomnak jelentős kárt okozott volna, mézsárost azon-

⁷ Ernst Wagner: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. (Studia Transylvanica 4.) Böhlau Vlg., Wien 1977. 122. 18/188.

⁸ Ávedik 31; Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp. 1913. 87; *Erdélyi Okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos források Erdély történetéhez. II. 1301–1339. Regesztában jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bp. 2004. 1117. sz.

⁹ Vö: Ávedik ... „Okmánytár” V, „...és a fejedelem-urunk által épített házakban békében éltünk, a hol tűzvész támadván, összes házaikat semmivé tette, azonban házunkat a fenn-említett fejedelmi urunk segélye folytán ismét felépítettük, sőt a szomorú magyar forradalom mindenünket ellenségesen feldulván, lakhelyünk újból felforgattatott...”

¹⁰ Vö: Ávedik ... „Okmánytár” III–V.

¹¹ A Diploma Leopoldinum elfogadása után történt mindez, Apaffi tehát már nem volt tényleges fejedelem, de Ebesfalván – mint saját uradalmában – rendelkezhetett, biztosíthatta az örményeknek jogaik és kiváltságaiak érvényesülését.

ban tarthattak. Az örmények utcáiba sem magyarok, sem románok nem építhettek házat, ezzel a diaszpóra jellegű társadalmak ismertetőjegyeként formált „enklávé” kialakulása figyelhető meg.¹²

II. Apafi Mihály feleségének, Bethlen Katának 1700-ban, Ebesfalván kelt rendelete előírta azt, hogy az Apafi-uradalom vásárain az uradalom tisztjei az örmény kereskedőknek megfelelő, „nekik tetsző sátorhelyeket rendeljenek és adjanak”.¹³ Szamosújvár kiépítésével, a Besztercéről Szamosújvárra települt örményekkel és a katolikus egyházzal kötött unióval összefüggésben Oxendio Virziresco örmény uniált püspök az erdélyi örményeket egy helyen kívánta volna letelepíteni, így az ebesfalvi örményeknek is költözniük kellett volna, feltételezhetően Szamosújvárra. Erről a tervről tanúskodik az ebesfalvi örmények 1712-ben kelt kérvénye, akik ugyanis nem akartak onnan áttelepedni. Kérvényüket az uradalom birtokosa, (II.) Apafi Mihály is támogatta, s végül az örmények a településen maradhattak.¹⁴

Integrálódásukat jelzi, hogy gróf Kornis Zsigmond – Erdély kormányzója – 1725-ben meghívta az ebesfalvi örmények képviselőjét a kolozsvári országgyűlésre.¹⁵

Az 1720-as években Erdélyben tevékenykedett a konstantinápolyi származású Minas Barun örmény katolikus pap, szerzetes, akit azonban a szamosújvári örmények meglehetősen ellenségesen fogadtak.¹⁶ Minas Barun Erdélyből Bécsbe távozott, ahol egy kiváltságlevelet eszközölt ki az ebesfalvi örmények részére. Ennek az 1733-ban III. (VI.) Károly (1711–1740) által kiadott kiváltságlevelnek köszönhetően nevezték ezentúl a települést a császárné védőszentjét idéző új nevén Erzsébetvárosnak.¹⁷ Önálló, önkormányzattal bíró s az ebesfalvi uradalomtól független, kiváltságos mezőváros („oppidum municipale”) lett. Ide máshonnan származó örmények csak akkor telepedhettek le, ha jámborságukat és tisztességes származásukat Erzsébetváros tanácsa előtt igazolták. A kiváltságlevel – katolikus vallású Habsburg-uralkodóról lévén szó – erőteljes hangsúlyt fektetett a vallási kérdésekre, és leszögezte, hogy a már uniált örményeknek templomra és papokra, fenntartásukra pedig javadalomra van szükségük, és hogy az apostoli (azaz nem a római katolikus) egyházhoz tartozó örmények nem tűrhetők meg a fejedelemség területén. Apostoli örmény kereskedők csupán átutazóban tartózkodhattak Erdélyben és Erzsébetvárosban.¹⁸ Az örményeknek a kereskedést egész Erdély területén megengedte,

¹² William Safran: *Diasporas in modern societies: Mythos of homeland and return*. *Diaspora: A Journal of transnational Studies* 1:1 (1991) 63–97; Khachig Tölölyan: *Armenian Diaspora*. = Ember Melvin (szerk.): *Encyclopedia of Diaspora: Immigrant & Refugee Cultures Around the World*. New York 2004. I. 35–36; Khachig Tölölyan: *Rethinking diaspora(s): Stateless power in the transnational moment*. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 5:1 (1996) 3–36.

¹³ Ávedik ... „Okmánytár” IX.

¹⁴ Ávedik ... „Okmánytár” X–XI.

¹⁵ Ávedik ... „Okmánytár” XIII–XIV.

¹⁶ Kovács Bálint: *Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts*. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29 (100) Jahrgang (2006) Heft 1. 44–50.

¹⁷ „Primo. Concendimus clementissime ut locus ille in Dominio Fiscali Ebesfalvensi Comitatuque nostro Küküllőiensi, ubi dictae familiae Nationis Armenae, suas jam exstruxerunt Domos, a modo imposterum Oppidum Municipale, latino vocabulo Elisabethopolis, germanico Elisabethstadt, hungarico autem Erzsébeth-Város vocetur...” Részlet III. (VI.) Károly kiváltságleveléből: Ávedik ... „Okmánytár” XVIII.

¹⁸ Ávedik ... „Okmánytár” XX. „...Praeterea idem Diecesanus sollicitam geret curam, ne cultus privatus, minus publicus, in Principatu Transylvaniae Armenis non Romano-Catholicis, ullo modo permittatur, aut praefatorum errorum sequaces intromittantur, vel tolerentur, excepto, si eorum unum, vel alterum soliusquaestus causa Provinciam transire, et idcirco temporanee tantillum ibidem commorari contingeret, aut oporteret...”

Erzsébetvárosban évi három országos vásár tartását hagyta jóvá Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén (március 25.), áldozócsütörtök napján és Szent Máté evangélista ünnepén (szeptember 21.). A mézárszéktartás és korcsmáltatás jogát ismét megerősítette III. Károly, ezúttal azonban 400 magyar forint évi adó fejében. A Nagy-Küküllő folyón Erzsébetváros hidat építhetett, ellenséges támadás esetén pedig az örmény kereskedők áruikat az ebesfalvi kastélyba menekíthették.¹⁹

Mária Terézia (1740–1780) atyjának kiváltságlevelét 1746-ban megerősítette és ki is egészítette néhány ponttal: pallosjogot biztosított Erzsébetvárosnak, büntetőügyekben, illetve fontosabb polgári jogi ügyekben Küküllő vármegye tisztjeivel közösen kellett döntenüik. Emellett saját pecsét használatát engedélyezte, Szent Erzsébet képével. Utolsó pontként az összes erdélyi örményeket – a szamosújváriakon kívül – Erzsébetváros joghatósága alá rendelte.²⁰ Mária Terézia 1758-ban újabb kiváltságlevelében a korábbi jogokat megerősítette, és az örmények által megvásárolt ebesfalvi uradalmat Erzsébetváros alá rendelte, azaz az egész területnek (tehát a szűk értelemben vett városi területen kívül az egész uradalomnak) Erzsébetváros lett a neve, az örmények igazgatása alatt. 1760-ban pedig azt is megengedte, hogy a szamosújvári és erzsébetvárosi örmények követeket küldhessenek trónjához.

II. József (1780–1790) közigazgatási reformja az erzsébetvárosi örményeket is érintette. Kiváltságaik védelmében az örmények a császárhoz fordultak. Kérelmükben szerepelt többek között a hitelperek gyorsabb intézése, az örmények hivatalnokként, közhivatalokban való alkalmazása és a város árvízvédelmének megszervezése. 1785. január 27-én II. József kiváltságlevelét adott az erzsébetvárosi örményeknek, melyben azonkívül, hogy a Mária Terézia által adott kiváltságokat megerősítette, az örmény kereskedelem erőteljes fellendítése végett a következőket is elrendelte: „...Parancsoljuk, hogy a fennevezett város s annak polgárai, a megye, melyhez tartoznak, valamint minden más joghatóság alól, úgy a törvényszéki mint a polgári és gazdasági ügyekben jövőre is teljesen kivéve legyenek és csak a királyi kormányuktól függjenek...”²¹

A következő, 1786. évtől Erzsébetváros szabad királyi városi rangot is kapott, szintén II. Józseftől (Bécs, 1786. december 27.). A szabad királyi városok – Magyarországon és Erdélyben – részt vehettek, követeket küldhettek az országgyűlésbe.²² Erzsébetváros kegyúri jogot is kapott, saját maga választhatott lelkészt, ugyanakkor a lelkészek és segédlelkészek ellátásáról a városnak kellett gondoskodnia.²³ Erzsébetváros magisztrátusa az oklevél értelmében a rend fenntartására darabontokat is tarthatott.

A velencei mechitarista szerzetes, Minas Bžškyan büszkén írta útinaplójában 1830-ban, hogy a város urai és lakói örmények, akik mintegy 2300-an vannak, és 450 házban laknak. Az örmények főleg kereskedők és nemesek, akik különböző császári privilégiumok alapján nemzedékeken keresztül teljes szabadsággal bírtak.²⁴

¹⁹ Ávedik ... „Okmánytár” XXVI–XXXII.

²⁰ Ávedik ... „Okmánytár” LIII–LV.

²¹ Ávedik ... „Okmánytár” C.

²² Eckhart Ferenc: *Magyar állam és jogtörténet*. Bp. 2000. 228.

²³ Az örményeknek a katolikus egyházzal kötött uniójának előfeltétele volt a *ius electionis*, vagyis, hogy önmaguk választhassák papjaikat, püspökeiket. Erzsébetváros kegyúri jogairól bővebben Ávedik Lukács: *Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének kegyúri jogai*.

²⁴ Minas Bžškyanc: *Čanaparhordowt 'iwn' I Lehastan*. Venetik 1830.

A korabeli adminisztrációs gyakorlatnak köszönhetően ha egy jogi személy újabb kiváltságot kapott, ebbe belefoglalták és megerősítették a korábban, más uralkodóktól kapott privilégiumokat is, a jogfolytonosságot hangsúlyozva. Ha az Erzsébetvárosnak adott kiváltságokat megvizsgáljuk, azok formailag mindig a III. Károly-féle 1733-as kiváltságlevelet erősítik meg, amelyhez a később kapott újabb jogok járulnak. Az erzsébetvárosi örmények kiváltságait V. Ferdinánd 1837-ben kiadott kiváltságlevele ismét megerősítette többek között a következőképpen: „Erzsébetváros polgárai és lakosai, kik kedves erdélyi nagyfejedelemségünk többi magyar szabad királyi városi lakosaival egyenlőkké tétettek és egyesítettek, a vármegye – melyben laknak – joghatósága alól kivéve közvetlenül az ottani, másodfolyamodású kormányzékttól függenek s nevezett város, mint királyi birtok, a törvényes erdélyi fejedelmen kívül más senkit se ismerjen földes úrnak, hogy így ezt tőle senki el ne választhassa, el ne idegenithesse vagy el ne zálogosithassa...”²⁵

Szongott Kristóf Szamosújvárról írt monográfiájában patetikus metaforával írta le a két város kapcsolatát: „Annál jobban szerette egymást a két testvér. Erzsébetváros Szamosújvár városát úgy becsülte, mint nagyobb testvérét. Bátyja tudta, kikérdezése nélkül egyetlen egy fontos lépést sem tett...”²⁶ Szongott Kristóf emelkedett hangvételével szemben Szamosújvár és Erzsébetváros – a két erdélyi örmény „metropolisz” ellentéte már a kezdetektől fogva érzékelhető. A fentebb már említett 1712-es örmény kérvény alapján az ebesfalvi örmények egyáltalán nem akartak Szamosújvárra költözni, jóllehet ezt maga az erdélyi örmény püspök, Oxendio Virziresco írta elő. Mintegy két évtizeddel később, 1733-ban III. Károly kiváltságlevele egyértelműen megtiltotta, hogy az erzsébetvárosi örmények közössége a szamosújváriak kárára gyarapodjék, vagyis szamosújváriak nem telepedhettek át szabadon Erzsébetvárosba. Az ellentét a két város történelme folyamán végig érezhető volt.²⁷

Adatok az örmények vallási életéhez Erzsébetvárosban

Az erdélyi örmény településeken – így Erzsébetvárosban is – örmény rítusú római katolikus plébániák jöttek létre, magukévá téve az örmény liturgia sajátosságait, ugyanakkor a trienti zsinat által előírt katolikus reformokat is.²⁸

Minas Bžškyan beszámolója szerint a 19. század közepén Erzsébetvárosban négy örmény katolikus templom volt: a Szentháromságról elnevezett templom, a Szent Erzsébet-templom (ez a templom volt a legnagyobb, és azért építették, mert az előző túl kicsinek bizonyult), a mechitaristák 1795-ben Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére épült temploma (udvarában a mechitaristák iskolájával), a negyedik templomot Keresztelő Szent János tiszteletére egy prominens környékbeli család építtette. A templom mellett régi kápolna állott, ez

²⁵ Ávedik ... „Okmánytár.”

²⁶ Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab. királyi város monográfiája. 1700–1900.* II. Szamosújvárt 1901. 245.

²⁷ Ávedik „Okmánytár” XIX „...solis Szamosujvariensis in hanc Communitatem Elisabethopolitanam attrahere neutiquam licet, prohibitumque esto.”

²⁸ Az erdélyi örmények uniójáról bővebben Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi Limitrofi. Parte Terza. 1686-1954.* Roma 1988; Nagy Kornél: *Errores et abusus inter Armenos Transilvaniae vigentes 1719-ből és a khalkedónizmus kérdése.* = Óze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében.* II. Piliscsaba 2007; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben.* = Örmény diaszpóra 2006.

rombadőlt, majd az örmény Žbneasaj (Žbnyasa) kereskedőcsalád emlékére újból felépítették. A Keresztrefeszítést megörökítő oltárképhez évente öt alkalommal zárandokoltak a hívek. Bžškyan emellett megemlítette még a magyarok templomát, illetve a helyi románok (wlachok) fatemplomát is. Bžškean szerint a helyi hívek évente kétszer mentek búcsúzárandoklatra, mindkét alkalommal a szomszéd városokba: egyszer Medgyesre Szent Antal, egyszer pedig Segesvárra Szent Ferenc tiszteletére. Ezentúl Erzsébetvárosra is jöttek hívek több településről Szűz Mária tiszteletére zárandokolni.²⁹

A katolikus egyház fejlődését meghatározó trienti reformok Erzsébetvárosban is hatottak. Ennek egyik érezhető eleme a vallásos társulatok, plébániai kongregációk (örményül: yelbajrutyun) katolikus megújulás szabályai szerint való megalapítása volt. Létükről rendszerint az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adtak hírt. Erzsébetvárosban összesen kilenc ilyen kongregáció alakult, legtöbbjük 1729-ben,³⁰ a Lembergől érkezett apostoli vizitátor, Stephano Stephanovicz Roska működésének köszönhetően.³¹

A 18. században a már uniált örmények lakta településre ferences szerzetesek is le szerettek volna telepedni, ezt azonban a város nem engedélyezte. György József írja, hogy 1727-ben a ferencesek szervezték meg az akkor még Ebesfalvának nevezett település latin plébániáját, és egészen 1793-ig tevékenykedtek ott.³² A város és az örmény klérus azzal érvelt, hogy a ferencesek ingatlana Ebesfalva mellett fekszik, és minthogy 1732 óta egyre nő a város lakossága, a település több ingatlanra tart igényt. A ferencesek tevékenysége haszontalan és szükségtelen, így inkább a növekvő lakosság részére kellene telkeket szolgáltatni.³³ A ferencesek jövevények, a városba senki nem hívta őket, rokonaik sem élnek ott, privilégiumok nélkül, vagyon hiányában egyszerűen csak meg akarják szerezni az ingatlant. A város így akár törvény elé is megy, ha a helyzetet másképp tisztázni nem tudja. Szerintük a ferences letelepedés tisztán jogi és politikai kérdés. A vita tehát éles volt, eredménye az lett, hogy a ferencesek nem telepedtek le Erzsébetvárosban. Ennek ellenére, ha az egyházi anyakönyveket végiglapozzuk, a 18. században folyamatos ferences bejegyzéseket találunk, így Josephus Menti, Marcellus Viennensis (1730), Henricus Biiier (1730), Asspidius Lazar (1771), Vincentius Demeter (1773, 1775, 1788), Adrianus Simon, Jeremias Barick (1774), Placidus Csiki (1783) végzett a településen lelkipásztori szolgálatot.³⁴

²⁹ Minas Bžškyanc': *i.m.* 222.

³⁰ 1. Congregatio Sanctiss. Trinitatis (1729), 2. Congregatio Pass. Christi; 3. Congregatio Sanctiss. Rosarii; 4. Congregatio S. Stephani Prothomartyris (1729); 5. Congregatio Gregorii Illuminatoris (1729); 6. Congregatio S. Anna et Joachim (1729); 7. Congregatio S. Michaeli Archangeli (1729); 8. Congregatio B. M. V. in Caelos assumpta (1729); 9. Congregatio S. Joseph (1779)

³¹ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban.* = S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében.* 7. I. Sepsiszentgyörgy 2007. 197–212.

³² György József: *A ferencendiek élete és működése Erdélyben.* Cluj-Kvár 1930. 277, 377, 398, 400, 419, 444, 493, 530, 540, 571.

³³ Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár, Szamosújvár (a továbbiakban: SZÖKGYL) 88/b-1. doboz „Cum vero ejusdem communitatis membra divina benedictione, usque ad eo ibi multiplicanti[...] ut fundus habitacionum magnopere [egeant]; eundem fundum ex eo communitas suis potius membris obligatur omni iure cedere in habitandum, quam Patribus praetendentibus ibi nec uti sibi[...] nec necessarijs...”

³⁴ Római Katolikus Plébánia, Erzsébetváros. Liber baptisatorum, copulatorum Ebesfalvae ab Anno 1728. Fol. 36–65, 105.

A 20. század elején feltűnnek Szent Ferenc harmadik rendjének a tagjai is Erzsébetvárosban, Alexa Ferenc feljegyzései szerint azonban csak ketten léptek a harmadrend tagjai közé.³⁵

A ferencesekkel ellentétben a mechtaristáknak sikerült letelepedni Erzsébetvárosban. Az örmény iskolákat Bžškyanc szintén megemlítette, sőt kiemelte, hogy ezek jelentősek, mert az örmény gyermekek ingyenesen tanulhattak latint, németet, illetve magyart.³⁶

A mechtaristák erzsébetvárosi missziója Fogolyán Lukács részletes beszámolója szerint már 1719–1720-ban elkezdődött.³⁷A mechtaristák Erdélyben először csak Erzsébetvárosban tevékenykedtek, jóval később Szamosújváron is megjelentek. 1753-ban Kopacz Péter végrendeletében erzsébetvárosi ingatlant hagyott a mechtarista testvérekre (a 18. századi forrásokban gyakran antoniánus atyák megnevezéssel szerepelnek). A szerzetesek Erzsébetvárosban kápolnát építettek, majd a Kopacz Péter-féle házat átalakították kolostorrá. Sztolyka Zsigmond erdélyi püspök (1749–1759) engedélyezte Erzsébetvárosban való hivatalos letelepedésüket.³⁸A püspök felügyelőjükké a mindenkori erzsébetvárosi plébánost nevezte ki, a jurisdictiós jogokat pedig fenntartotta a mindenkori erdélyi püspök számára, ő intézte bármilyen problémáikat. A püspök például elrendelte, hogy a szerzeteseknek csak habitusban szabad gyóntatni, megtiltotta az éjféltor tartott nagycsütörtöki szertartást.³⁹Az örmény katolikus plébános és a mechtaristák közötti ellentéteket 1754-ben egy vita kapcsán a püspök 11 pontban rögzítette. Bajtay József Antal püspök (1760–1772) leveléből kiderül, hogy vizitációja után pontosan meghatározta a mechtarista szerzetesek liturgikus tevékenységét. Így vízkereszt napján nem szentelhetek vizet; ugyanakkor a mechtaristák liturgikus tevékenysége (szentmise, vecsernye) nem eshetett időben egybe a plébániatemplomban végzett liturgikus cselekményekkel. Mivel a hívek adományaiból éltek, megtiltották a rendtagok létszámának a növekedését is. Előírták, hogy a mechtaristák vasárnapokon az általuk tanított ifjúságot a plébániatemplomba küldjék az istentiszteletre, és ne a saját templomukba hívják, továbbá hogy a szegények gyermekeivel ugyanúgy foglalkozzanak, mint a gazdagokéival. A püspöki utasítás az erzsébetvárosi mechtaristák és az örmény szertartású katolikus plébánia közötti feszültséget tükrözi, amelyet feltételezhetően anyagi érdekek tápláltak.

Ávedik Lukács névleg is felsorolt néhány szerzetest, akik a 18. században Erzsébetvárosban tevékenykedtek: 1763-ban Simon, 1767-ben Issekutz Izsák, 1770-ben Fark Márton és Kapatán Vazul, 1799-ben Ákontz Kővér István.⁴⁰ Levéltári forrásokból értesülünk Christophorus Lázárról (1753–1771),⁴¹ Bajtay József Antal egy bizonyos „Isac de Caffa“ nevű szerzetest

³⁵ SZÖKGYL 88/f – 1. doboz.

³⁶ Minas Bžškyanc: *i.m.* 220.

³⁷ Fokolean (Fogolyán) Lukás (Lukács): *Mxit'ar Abbahayr ew T'ransilvanioy Mxi'arean Arak'elownt'ean* (1723–1736). Bazmavep 1985/3–4, 267–293 és Bazmavep 1986/1–4. 59–90.

³⁸ SZÖKGYL 88/b 2. doboz „...quam dum canonicam in civitate Armeno Elisabethopolitana Visitationem perageremus, nobis [p...exeratis] continebat, quatenus Congregationis Vestrae sub Titulo S. Antonii Abbatis in dicta Civitate Elisabethopolitana fundata, ab Antecessore Nostro B. Sigismundo Antonio Sztolyka accepta...”

³⁹ Ávedik 115.

⁴⁰ Ávedik 115.

⁴¹ SZÖKGYL 88/b 2. doboz. (Mechtaristákkal kapcsolatos iratok.)

is megemlített 1766-ban. A 19. század elején egyidejűleg négy mechitarista szerzetes tevékenykedett Erzsébetvárosban.⁴² 1844-ben Kápdebó Bertalan mechitarista neve tűnik fel a forrásokban.⁴³

Felvetődött az is, hogy a mechitaristákra bizzák a nyilvános iskolák felállítását. Az örmény szerzetesek azonban csak a válogatott és jómódú tanulókat fogadták szívesen kolostoruk iskolájába.⁴⁴ A mechitaristák iskolájával kapcsolatos még az az utasítás, amely szerint magyar tanító örmény gyermeket csakis püspöki engedéllyel taníthatott.⁴⁵ Az iskolát az örmények magánadományokkal is támogatták, így például Issekutz Márk 1795-ben az iskola céljára 100 magyar forintot adományozott.⁴⁶

Az örmény szerzetesek és az örmények vezette város között a 19. században is feszült volt a viszony. A helyi örmények 19. századi álláspontja szerint a mechitaristák letelepedését csak azért engedték meg, hogy megszervezzék az iskolát, és tanítsák örményül a gyermekeket, ezt a feladatot önkik el is kell látni, különben a város nem fogja eltartani őket.⁴⁷ A helyzet minden bizonnyal nem lehetett feszültségmentes, és nem lehetett egyszerű. A mechitaristák oktatói-nevelői tevékenységével kapcsolatban a helyi plébános-főesperes Patrubby Antal 1810 őszén levelet írt a rend Velencében székelő érsek-főapátjának, az erdélyi származású és korábban Erzsébetvárosban is tevékenykedő Ákoncz Kövér Istvánnak, és levelében alkalmas személyt kért a főapáttól az örmény nyelv tanítására. Murád Antal ekkor átmenetileg átvette az örmény gyermekek tanítását. Ákoncz Kövér István válaszában kitér arra, hogy a mechitaristáknak nemcsak az örmény nyelv oktatása a feladata, de az erkölcsstan oktatása is. Ákoncz ugyanakkor helyeselte – a helyi erzsébetvárosi klérussal ellentétben – azt, hogy az oktatás a mechitarista kolostor feladata legyen.⁴⁸ A szerzetesekről az egyházi jegyzőkönyvek sokszor nagyon negatív képet festettek, részben mert a helyi klérus ellenezte a mechitaristák jelenlétét, mert sem az örmény gyermekek tanításával, sem mással nem foglalkoztak, részben pedig „a rendes hatalmat dagályosan nem üsmerő” szerzetesek gyanánt írták le őket, valószínűleg mert a szerzetesek a

⁴² SZÖKGYL 88/b Az Erzsébet Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6.–1813. január 9.) fol. 34.

⁴³ SZÖKGYL 88/b 2. doboz. (Mechitaristákkal kapcsolatos iratok)

⁴⁴ SZÖKGYL 88/b Az Erzsébet Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 12.

⁴⁵ SZÖKGYL 88/b 1. doboz. 1760.

⁴⁶ SZÖKGYL 88/b 1. doboz. 1795.

⁴⁷ SZÖKGYL 88/b Az Erzsébet Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 24.

⁴⁸ SZÖKGYL 88/b. 2. doboz. (Mechitaristákkal kapcs.) Ákoncz Kövér István levele „Azt írja, hogy tisztelendő uraságodnak akarattya és az egész város előjáróinak az, hogy az örmény nyelvnek tanítása A.B.C-től fogva s. á többi, az helybéli Klostrom Főtisztelendőeknek kötelességévé változzék itt és most, a plébániai házban. Tanítását nem csak az örmény nyelvnek, hanem azzal együtt a jó erkölcsöt, Isteni Tiszteletet és emberséget tudgyuk, és esmérjük hogy tartozása és kötelessége is a mi Institutumunknak. Efelett a Tekintetes Város Instántiája szerint amelyet 1753ban adott [... püspöknek] a klostromért, de hogy klostrommi papp mennyen a plébániai házban tanítani, azon dolog először is ujj, mert 57 [...] esztendeje, mióta a Klostrom helyre állított, minden időben és mindörökre mieink a klostromban tanítottak egy esztendőben egyedül lón, hogy a plébániában tanítanak, mely nekünk ellenünkre vala, de szemünket bé hunyván próba végett, és látók ki nyílt szemekkel, hogy nem jó a mi papjainknak a klostromon kívül tanítani, és a gyermekeknek sem lehet jó educatiójuk a mint a klostromban, az hol nem tsak a tanítónak szeme, hanem a több papoknak is rajtok lehet, és ha valami rendetlenséget látnak rajtuk, meg feddig, s taníttják, [...] erről tisztelendő uraságod bizonyára tehet, hogy kisded korában minémü educatioja volt a klostromban, mind az tantásra, mind az jó erköltsre nézve: mert első tantványa P. Alexandernek tisztelendő uraságod volt, tehát a klostromon kívül való tanítás se a gyermekeknek, se a mieinknek nincs javára.”

velencei főapátukon kívül nem voltak hajlandók elismerni semmilyen helyi (erdélyi) egyházi előljárót, és azt is kijelentették, hogy nem akarnak szolgák lenni.⁴⁹ A város klérusa szerint a szerzetesek „akaratokodóak”, akik a „város csendességét zűrzavarba keverték”, akik a városban „haszon nélkül mulatoznak” és csak a saját hasznukra figyelnek azáltal, hogy az örmény asszonyokat a kisgyermekkel saját magukhoz édesgetik a liturgiára, így azok nem vesznek részt a plébániai istentiszteleteken. Valószínűleg emiatt nem akarták azt engedni, hogy az iskolát is a saját kolostorukban szervezzék meg, mert a kis közösség hívei így egyre inkább az örmény szerzetesekhez kötődtek volna.⁵⁰

A mechtaristák az impériumváltásig maradtak Erzsébetvárosban. Erzsébetvárosban tevékenykedett Bodurján János O.Mech., aki 1881-ben az Oszmán Birodalomban, Bardizacban született, majd Velencében folytatott tanulmányokat. 1911-től 1920-ig tevékenykedett a városban, majd önként Bukarestbe távozott. 1928-tól ismét Erdélyben, de Csíkszépvízen tevékenykedett, ahol többek között nyomdát létesített, illetve kiadta a *Vörös hold* című, az örmény népi-írtásról szóló, magyar nyelven megjelent regényét.⁵¹ 1958-ban Örményországba távozott, ahol 1959-ben hunyt el.⁵² Mivel magyarul alig beszélt, Csíkszépvízen nem prédikált, hanem írásokat felolvasván szolt a hívekhez. A nyomdából tartotta fenn magát és vele érkezett családját.⁵³

Az 1921-ben kelt örmény egyházközségi jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a mechtaristák maguk akartak visszatérni Velencébe, rendházukat pedig az örmény egyházközségnek kívánták eladni. Az egyházközségnek azonban nem volt erre pénze, így azt tanácsolták, hogy bárkinek is adnák el az épületet, az árából Budapesten létesítsenek egy mechtarista rendházat.⁵⁴ Az ügyben P. Gyroian Athanasz O.Mech. járt el, ő volt a mechtaristák utolsó Erzsébetvárosban működő rendtagja. Ő 1922-ben, 50 éves szerzetesi jubileumát ünnepelte, azután Budapestre költözött.⁵⁵

Bár a tulajdonosi bejegyzések egyértelműen nem igazolják, a velencei kötődésű mechtaristák erzsébetvárosi tevékenysége a fennmaradt örmény könyvtár állományára is jelentős módon hathatott. Erzsébetvárosi tevékenységük magyarázatot adhat a könyvtár jelentős számú olasz nyelvű kötetére és nagyszámú velencei örmény nyomtatványára.

A könyvtár felépítése, története, állománya

Az egyes, ma is meglévő könyvekben található possessorbejegyzések alapján megállapítható, hogy a könyvtár alapvetően az egykori örmény plébánosok hagyatéka (Karácsonyi Ker. János, Pápai Márton, Kapdebó János, Patrubby Antal, Csíki Marcell, Ávedik Lukács), amelyet kiegészít Wolff Bogdán, Wolff Josef erzsébetvárosi orvosok főleg német nyelvű, gyógyászattal kapcsolatos könyvhagyatéka. Ebből következően a könyvtár állománya meglehetősen

⁴⁹ SZÖKGYL 88/b Az Ersébeth Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 32.

⁵⁰ SZÖKGYL 88/b Az Ersébeth Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 34.

⁵¹ Bodurján János: *Vörös hold*. Frumoasa–Csíkszépvíz 1931.

⁵² SZÖKGYL 612 /g-j. Bodor Gábor fényképalbuma

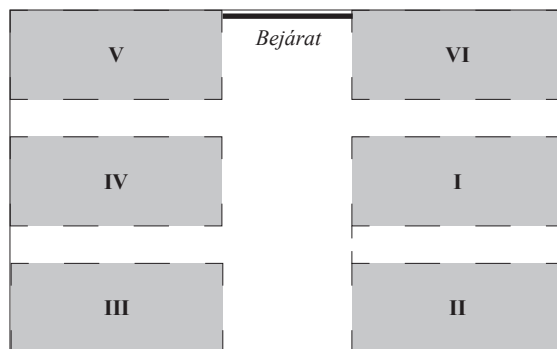
⁵³ SZÖKGYL 584/e-1. doboz. A Frumoasa–Csíkszépvízi plébánia története.

⁵⁴ SZÖKGYL 88/h-1. doboz. 1921. szeptember 8-i ülés jegyzőkönyve.

⁵⁵ SZÖKGYL 88/h-1. doboz. 1922. március 19-i ülés jegyzőkönyve.

homogén provenienciájú. Nem kerültek a könyvtárba más örmény kolóniák könyvanyagából, sem más gyűjteményekből származó kötetek.

A kötetek hat szekrényben találhatóak, ezáltal jelzeteik a római I–VI számjeggyel kezdődnek.



Az erzsébetvárosi örmény könyvtár alaprajza a könyvek jelzetei alapján

A könyvtár feldolgozása során⁵⁶ megtartottuk azt a rendet, amelyet feltételezhetően Alexa Ferenc alakított ki a 20. század első felében. Így a latin nyelvű és teológiai témájú kötetek főleg az I. és IV. szekrényben, az örmény nyelvű kötetek az I. szekrényben, az olasz nyelvűek az V. szekrényben, a magyar nyelvű anyag a II. szekrényben, a német nyelvű anyag pedig a III. szekrényben található. A különböző természettudományi, nyelvtudományi és más, laikus érdeklődésre is számot tartó latin nyelvű kötetek, így a szótárak is a VI. szekrényben kaptak helyet.

A bibliográfiai leírásnál a szerző után a kötet címét, majd az impresszum adatait közöljük. A római számokkal jelölt nyomtatási évet, valamint az örmény könyvek esetében a betűvel jelölt évet átírtuk arab számokra. A formátum (2°, 4°, 8°) és terjedelem megjelölésével folytatódik a leírás, majd a tulajdonos (possessor és ex libris pecsétek) bejegyzések felsorolása következik. Néhány kivételtől eltekintve szinte minden könyvben szerepel az erzsébetvárosi örmény könyvtár pecsétje. Ezt követően a szakirodalmi hivatkozások szerepelnek.

Források a könyvtárról

A könyvtár létéről hézagos források maradtak fenn. Sajnos a *canonica visitatiók*, amelyek pedig a 18. században az erdélyi örmény közösségekről gazdag képet adnak, Erzsébetváros esetében sem könyvtárról, sem könyvállományról nem számolnak be. A legbővebbnek számító 1766-os *canonica visitatio*, amely az erzsébetvárosi örmény egyházközség gazdagságát több tekintetben is igazolja, sem szól könyvekről.⁵⁷

⁵⁶ Vö. Armenuhi Drost-Abgarjan–Bálint Kovács–Tibor Martí: *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*. Leipzig–Eger 2011 (= Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin. Vol. 1.) A továbbiakban: Katalógus.

⁵⁷ Vö. Horváth Gábor: *Erzsébetváros 1766-os canonica visitatioja*. 76–81.

Bžškyan megemlíti a könyvtár létezését – mint nyilvános könyvtárét –, amely a templomban a bal oldali sekrestye feletti teremben helyezkedik el.⁵⁸

Feltételezhetően a 19. századból származik az a töredékes kézirat, amely a könyvtár tematikus feldolgozásának a szándékát tükrözi. Így szótárak, életrajzok, lexikonok, földrajzi művek stb. címszavak alatt, a kötet- és példányszám megjelölésével kívánták a könyvállományt rendszerezni. Sajnos az elkezdett munkát az üres és félig kitöltött táblázatok tanúsága szerint nem fejezték be.⁵⁹

A 19. századból egy latin nyelvű leírás maradt fenn a könyvtárról, amelyben az örmény templomot „*basilicá*”-nak minősíti a szerző.⁶⁰ A könyvtár már abban az időben is a sekrestye felett volt, katalógussal azonban nem rendelkezett. A könyvtár alapítójaként Patrubány Antalt, az erzsébetvárosi örmény plébánost, főesperest tüntették fel, gyarapodásának forrásaként a helyi lelképászorok hagyatékát jelölték meg. A kézirat szerint a könyvtárban helyezték el az anyakönyveket, az egyház és a város állami igazgatásának dokumentumait.⁶¹

1855-ből származik Csíki Imre és Csíki János könyvleltára. Akkor 1012 címet soroltak fel szerzői betűrendes katalógusukban, a formátumnál közölték, hogy melyik címhez hány kötet tartozik, illetve a könyvet milyen formában (hányad rétből) nyomtatták.⁶²

A 19. század végén Ávedik Lukács, a város historikusa monográfiájában mindössze pár mondatot szánt az örmény könyvtár bemutatására:

„E városon a legnagyobb könyvtár a főtemplomnak 2200 művet magában foglaló könyvtára.

E könyvtár a főtemplom déli oldalán fekvő alsó oratóriumban van elhelyezve és pedig üvegszekrényben. Első alapját Patrubány Antal főesperes, a tudós férfiú vetette meg. Van itt hiterkölcstani, jogi, nyelvtudományi, orvosi, sebészeti, földrajztörténelmi, és természettudományi mű, az egyházatyák commentárja, szóval nem egy értékes könyv vonja magára a kutató figyelmét.”

Az erzsébetvárosi örmény egyházközség Historia Domusa 1918-ban a következőkről tudósít:

„Ugyszólván másfél évig nem kis fáradtsággal történt az összes örm. egyh. tulajdonát képező könyvtárnak szabályszerű ujjárendezése nyelvek és nagyság szerint csoportosítva a sekrestye feletti oratóriumban mint a könyvtár szobában. E könyvtári könyvek az időben lettek lepecsételve Ex Libris Bibliothecae Ecclesiae Armenae Elisabethopolitanae környomatú

⁵⁸ Minas Bžškyanc: *i.m.* 118.

⁵⁹ SZÖKGYL. Az erzsébetvárosi örmény katolikus plébánia iratai. 88 g – Tematikusan rendezett kötetek. 1. doboz D. kötet. Örmény könyvleltár a 19. századból.

⁶⁰ SZÖKGYL. Descriptio Parochiae Elisabethopolitanae. „Bibliotheca ad Parochiam pertinens cum Matriculis at protocholis. Est in hac Ecclesia Bibliotheca elegans, e cubili supra Sacristiam Basilicae posito, formata. Index librorum confectum nondum est, conficietur quamprimum. Initium hujus Bibliothecae Anno 1803 ejus temporis Archidiaconus Reverendissimus D Antonius Patruban fecerat, quam ad perfectionem modernam, modernus Ecclesiae Parochus Anno 1806 per laudatum Archidiaconum Bibliothecarius constitutus perduxit. Bibliotheca haec sicut initium, ita et incrementum accepit et habet e libris defunctorum localium Parochorum et Capellanorum. Bibliotheca nunc fungentis Parochi atque non contemnenda inseretur in Indicem librorum Bibliothecae Parochialis ad calcem. Matriculae Baptisatorum, Inoculatorum, copulatorum, et mortuorum ducuntur accurate, sicut et Protochola ordinationum episcopaliū, consistorialiū, regiariū et gubernialiū.”

⁶¹ Vö: Guitman Barnabás: *i.m.* 69–74.

⁶² SZÖKGYL 88/f – 1. doboz.

bélyegzővel. A könyvtári jegyzék f. év május 26-án épen Szent-Háromság Vasárnapjára lett kész.”⁶³

Majd folytatta a könyvtár leírását egy táblázat segítségével, amelyben megjelölte pontosan, hogy melyik szekrényben, milyen számú könyvek, milyen nyelven találhatóak.⁶⁴ Ennek a táblázatos összefoglalónak az alapján a könyvtárban 13 nyelven írt összesen 3101 kötet volt található az alábbi megoszlásban:

<i>Sorszám</i>	<i>Nyelvek szerint</i>	<i>Szekrény sz[ám]</i>	<i>Könyv sz[ám]</i>	<i>Kötet sz[ám]</i>
<i>I.</i>	<i>Német könyvtár</i>	<i>A</i> <i>B</i>	<i>1–184</i> <i>185–284</i>	<i>483</i>
<i>II</i>	<i>Olasz könyvtár</i>	<i>A</i> <i>B</i>	<i>1–146</i> <i>147–247</i>	<i>436</i>
<i>III.</i>	<i>Francia könyvtár</i>		<i>1–49</i>	<i>103</i>
<i>IV.</i>	<i>Angol könyvtár</i>		<i>1–4</i>	<i>4</i>
<i>V.</i>	<i>Szerb könyvtár</i>		<i>1</i>	<i>1</i>
<i>VI.</i>	<i>Spanyol könyvtár</i>		<i>1</i>	<i>1</i>
<i>VII.</i>	<i>Román könyvtár</i>		<i>1</i>	<i>1</i>
<i>VIII.</i>	<i>Héber könyvtár</i>		<i>7</i>	<i>7</i>
<i>IX.</i>	<i>Arab könyvtár</i>		<i>5</i>	<i>9</i>
<i>X.</i>	<i>Görög könyvtár</i>		<i>12</i>	<i>18</i>
<i>XI.</i>	<i>Magyar könyvtár</i>	<i>A</i> <i>B</i>	<i>1–230</i> <i>231–532</i>	<i>837</i>
<i>XII.</i>	<i>Örmény könyvtár</i>		<i>1–112</i>	<i>220</i>
<i>XIII.</i>	<i>Latin könyvtár</i>	<i>A</i> <i>B</i> <i>C</i>	<i>1–</i> <i>–550</i>	<i>981</i>

A Historia Domus bejegyzésének a szerzője a könyvtár leírását így folytatja:

„E nagy lelkiismerettel összeállított terjedelmes munka 1918. május 26-án Szentháromság Vasárnapján fejeztetett be Alexa Ferenc örmény plébános, római propagandista⁶⁵ által, kinek Erzsébetvárosra történt áthelyeztetése után egy évre beállította a szakszerűen rendezett erzsébetvárosi örmény egyház levéltárát és könyvtárát.

– P’ark’ p’rkč’in ew yišatak ałxatołin –”

A könyvtárról további, történetileg értékelhető információ alig maradt fent. Így annyit tudni, hogy 1920 után, amikor Erdély hivatalosan Románia része lett – az örmény egyházközösség elszegényedett.⁶⁶ Feltételezhetően ennek következtében adtak el a könyvtárból könyveket,

⁶³ SZÖKGYL 88 g, 1. doboz. Historia Domus. 112.

⁶⁴ SZÖKGYL 88 g, 1. doboz. Historia Domus. 112.

⁶⁵ A Sacra Congregatio de Propaganda Fide római szemináriumának, a Collegio Urbanónak volt a növendéke, innen a „római propagandista” kifejezés.

⁶⁶ SZÖKGYL: 88/g, 2. doboz. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1879. január 10.–1963. január 17.

amelyről beszámol Alexa Ferenc, aki a könyvek árából az erzsébetvárosi örmény jótékony alapítványokat gazdagította.⁶⁷

A könyvtárban található örmény nyelvű irodalom

A könyvtár talán legértékesebb és legbecsesebb része az örmény nyelvű könyvállomány, amely 17–19. századi köteteket tartalmaz. Nyomdahely szempontjából velencei, konstantinápolyi, római, trieszti, bécsi örmény nyomdákban kikerült nyomtatványokról van szó.

A kötetek tematikailag főleg a vallás és a teológia köréhez tartoznak, ha egy közös megnevezést szeretnénk találni, akkor az „örmény missziós irodalom” fogalommal írhatnánk le leginkább ezeket a nyomtatványokat. A fogalommal nemcsak a római Sacra Congregatio de Propaganda Fide – mint misszióskongregáció – által nyomtatott kötetekre gondolunk, hanem sokkal inkább a Vardan Hunanean lemergi örmény érsek által 1691-ben kidolgozott reformgondolatokhoz igazodó irodalomra. Az érsek célja az volt, hogy az apostoli örményeket az új eszmékkel és dogmatikai fogalmakkal megismertesse. A kialakítandó irodalmi háttérhez ő nemcsak a teológiai művek, hanem filozófiai és természettudományi művekhez kapcsolódó kommentárok, valamint biblikus és filozófiai értekezések, többnyelvű lexikográfiai művek, szótárak, erkölestani, nyelvtani és logikai vizsgálódások fordítását tartotta kívánatosnak.

A könyvtár legértékesebb örmény kötetei a 17. század esetében a római Sacra Congregatio de Propaganda Fide nyomdájából, a *Tipografia Poliglottából* kerültek Erzsébetvárosba, míg a 18. századi örmény kötetek a fent megnevezett örmény nyomdákat képviselik inkább. Többnyire a Sacra Congregatio de Propaganda Fide római kollégiumában, a Collegio Urbanóban tanultak azok az erdélyi örmény papnövendékek, akiknek nagy szerepük volt e nyomtatványok Erdélybe juttatásában. Talán ezzel is magyarázható a Tipografia Poliglottából kikerülő kötetek túlnyomó súlya az erzsébetvárosi örmény könyvtárban. A könyvek szállításának kérdése kapcsán ugyanakkor egy érdekes adat áll rendelkezésünkre. Pápai Márton erzsébetvárosi örmény plébános egy levelében a bécsi nunciust, Giuseppe Garampit (1772–1776) arra kérte, hogy az örmény misekönyvet és rituálét – amelyet feltételezhetően a nuncius rezidenciáján hagytak – adja át a „nemes Ludovicusnak”, aki erzsébetvárosi örmény kereskedő, és ő Bécsből majd haza fogja szállítani.⁶⁸ Ennek az adatnak az alapján gondoljuk, hogy a könyveket sokszor a helybéli örmények – akik kereskedőként egész Európát bejárták – hozták magukkal Erzsébetvárosba.⁶⁹

17. századi örmény nyelvű kötetek

A Propaganda Fide 17. századi nyomtatványai közül megemlítenő az itáliai származású, majd az örmény területeket bejárt, végül Lembergben *theatinus* szerzetesként tevékenykedő

⁶⁷ SZÖKGYL: 1/934. „Apostoli kormányzó urunk egyházi könyvtárunktól megvásárolt könyveit teherárúként címére szállítottam. Az értük járó 3000 azaz háromezer lejt a bukaresti „Casa de Depunere” bankba kamattartozás céljából elhelyeztem – a dumbraveni – erzsébetvárosi örm. kath. egyh. szentmise alapítványok pótlása céljából. Dumbraveni, 1934. január 5-én. Alexa Ferenc örm. plébános.”

⁶⁸ Archivio Segreto Vaticano (Città di Vaticano) Archivio Nunziatura Vienna Vol. 196, fol. 295^r.

⁶⁹ Az örmények transzregionális kereskedőtevékenységéről bővebben Stefan Troebst: *Isfahan-Moskau-Amsterdam: Zur Entstehungsgeschichte des moskauischen Transitprivilegs für die Armenische Handelskompanie in Persien (1666-1676)*. = *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 41 (1993). Heft 2. 180–209.

Clemens Galanusnak az örmény katolikus uniókat taglaló történeti és teológiai műve.⁷⁰ Művei még ma is jelentős forrásai az örmény katolikus uniók történetének mind teológiai, mind történeti szempontból. Ugyanakkor Galanus nemcsak teológusként, de nyelvtani, történeti és filozófiai művek szerzőjeként is ismert.⁷¹

Galanus mellett Robertus Bellarminus / Roberto Bellarmino / Bellarmin Szent Róbert bíboros említendő meg, aki az uniált örményekre is hatással lehetett, így egyik műve, a *Dottrina Christina* Rómában örményül is megjelent Basilio Barsech fordításában.⁷² Ez a kötet megtalálható Erzsébetvárosban is. Legkedveltebb műve, a *Doctrinae Christianorum* a legkülönbözőbb nyelveken több száz kiadást ért meg. A trienti zsinatot követő idők egyik legjelentősebb jezsuita teológusa volt, 1576 után a Collegium Romanumban tanított. Könyveit igen sok országban és régióban a katolikus körök lelkesedéssel, míg a protestánsok ellenségesen fogadták. Az erdélyi örmények esetében valószínű, hogy a sikeres katolikus unió intézményi megerősítéséhez járulhattak hozzá gondolatai.⁷³ Örményül több műve is megjelent, több alkalommal Rómában, 1634-ben Párizsban, 1670-ben Livornóban, valamint Velencében. Az egyes kiadások bibliográfiai adataiból arra is következtethetünk, hogy Bellarminus munkája nem feltétlenül csak újrányomásban, hanem eredeti, új meg újabb örmény kiadásokban terjedt. Bellarminus műveinek ilyen jellegű örmény népszerűségével kapcsolatban azt is kijelenthetjük, hogy munkáival nagymértékben hozzájárult a latin nyelvű nyugati kultúrának az örmény társadalom általi recepciójához. Stefano Stefanowicz Roska könyvtárában is fennmaradt egy 1588-as ingolstadti – igaz nem örmény nyelvű – Bellarminus-kiadás.⁷⁴ Roska egyébként le is fordította Bellarminus egyik művét latinból örményre. A fordításban a főcím alatt megjegyezte, hogy ezt a munkát először ő fordította le 1722-ben, majd 1726-ban tanítványa, az erzurumi Hohán Mxitar grabarba ültette át Stanislawow városban.⁷⁵ Magyarországon kezdetben nem volt egyértelmű Bellarminus műveinek, munkáinak a fogadtatása. Például a jezsuita Szántó Arator István SJ (1541–1612) erősen kritizálta őket, a későbbi bíboros Pázmány Péter (1570–1637) azonban megvédte Bellarminus munkásságát. Pázmány missziós műve és „bellarminizmusa” a katolikus megújulás intézményeit erősítette a Kárpát-medencében.⁷⁶

⁷⁰ Személyéről bővebben Gregorio Petrowicz: *L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626-1686)*. Roma 1950. 206–207.

⁷¹ Katalógusszám: 642–645.

⁷² Katalógusszám: 113.

⁷³ Bitskey István: *Bellarmino-Rezeption und Antibellarminismus in Ungarn 1590-1625*. = Dieter Beuer, (Hsg): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung Band 25.) Wiesbaden 1995. 809.

⁷⁴ Robertus Bellarminus: *Disputationum Roberti Bellarmin Politiani, Societatis Iesu, de controversiis christianae fidei, adversus huius temporis haereticos*. Tomus secundus. Ingolstadii, 1588. Ex officina typographica Davidis Sartorii. Possessor: Ex libris Ecclesiae Stanislavoviensis Armenorum a Domino S. Stefanowicz Roszka Officiali ac Praeposito dono datis ex legatis 1725. A kötet ma Varsóban, a galíciai örmények hagyatékában megtalálható. (Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskisch – Warszawa.) Vö. Kovács Bálint: *A galíciai örmények hagyatéka Varsóban*. Látó 19 (2008). 4. szám – www.epa.hu/00300/00384/00059/943.htm (2012. február 17.)

⁷⁵ Bella Barseljan: *Lehayawot'yan mšakowt'ayin kyank'ē ev grakanowt'yowim XIV-XIX darerowm*. Erevan 1992. 305–308

⁷⁶ Pázmány Péter: *Diatriba theologica – De visibili Christi in terris ecclesia, adversus posthumum Guilielmi Witakeri, librum contra illustrissimum Cardinalem Bellarminum*. Graz 1605. Vö: Bitskey István: *i.m.* 814.

18. századi örmény nyomtatványok

A 18. századi örmény nyomtatványok közül Erzsébetvárosban nagy számban található meg a francia jezsuita szerzetes Jacobus Villotte művei. Jacobus Villotte 1656. november 2-án született a franciaországi Bar-le-Duc-ben, majd belépett a jezsuita rendbe. A rend arra utasította, hogy egy addig kevésbé ismert úton, török és perzsa területeken keresztül menjen Kínába. Minthogy ezt az útvonalat korábban a jezsuiták nem tudták végigjárni, Villotte feladata az úttörés lett volna. 1688. szeptember 25-én szállt hajóra Marseille-ben, ahonnan Iszfahánba (Ispahani) több mint egy évvel később, 1689. október 16-án érkezett meg. Többször is eredménytelenül kísérletezett, hogy onnan kiindulva elérje utazása végcélját, Kínát. Végül visszatért Iszfahánba, ahol 12 évig működött, és nagy buzgalommal tanulta az örmény nyelvet.⁷⁷ Több helyen is megfordult, Rómába küldött és fennmaradt leveleiből kitűnik, hogy Konstantinápolyban, Erzurumban és Ispahanban is tevékenykedett.⁷⁸ Előjárói egy idő után visszahívták Európába, Franciaországban több kollégiumot is igazgatott, végül 1743-ban Saint-Nicolasban halt meg 87 évesen.⁷⁹ Villotte-ról sokat olvashatunk, ha fellapozzuk a Propaganda Fide Generális Kongregációjának a jegyzőkönyveit.⁸⁰ Villotte tevékenysége elsősorban gazdag irodalmi munkássága alapján értékelhető, a jezsuita rend kilenc művét tartja számon. A munkák latin, örmény, illetve francia nyelven íródtak, műfajukat tekintve teológiai munkák, illetve történeti, nyelvészeti jellegű értekezések, kézikönyvek.⁸¹ A történészek és armenológusok számára a legérdekesebb munkája az utazásait bemutató francia nyelvű műve, amely Franciaországba való visszatérése után született, ebben emlékiratszerűen számol be Kis-Ázsia örmény területeiről, kolóniáiról, igaz, meglehetősen „katolikus” szemszögből.⁸²

Az erzsébetvárosi örmény könyvtárban összesen 5 Villotte-kötet található.⁸³ A szótára négy példányban maradt fenn a következő kézzel írt possessorbejegyzésekkel:

- Ex libris Collegii Urbani de Propaganda Fide;
- Bibliothecae Elisabethopolitanae;
- Ex dono Sacrae Congregationis de Propaganda Fide; Ex libris Domini Christophoris Isaac. Anno 1742. die 5. Apr. Romae;
- Ex libris Joannis Adalbe.

A szótára mellett az evangéliumkommentárja két példányban (az egyikben örmény nyelvű possessorbejegyzés: [...] Torosean), valamint két teológiai jellegű fordítása maradt fent

⁷⁷ APF SC Armeni vol. 4. fol. 298r-300v; APF SC Armeni vol. 4. fol. 812r-813r.; APF SC Armeni vol. 6. fol. 300r; Archivium Romanum Societatis Jesu, Roma (a továbbiakban ARSI) Missiones V. Assistentia Galliae (a továbbiakban: Gall.) 97-I. fol. 242r-v; ARSI Missiones V. Gall. 97-II. fol. 391r-392v; ARSI Missiones V. Gall. 104. fol.228r-230v; ARSI Missiones V. Gall. 104. 245r-v.

⁷⁸ APF SC Armeni vol. 4. fol. 812r-813r.

⁷⁹ Életrajzi adatai: A. Backer – D’A. Backer – C. Sommervogel: *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus ou notices Bibliographiques*. Tome 3, Louvan–Lyon 1876. 1414–1415.

⁸⁰ APF ACTA vol. 81. fol.188v.

⁸¹ Villotte-ról bővebben Kovács Bálint: *Francia jezsuita örmény misszióban – Jacobus Villotte munkássága.* = Szilágyi Csaba (szerk): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig.* Piliscsaba 2006. 667–675.

⁸² Jacques Villotte: *Voyages d’un missionnaire de la Compagnie de Jésus en Turquie, en Perse, en Arménie, en Arabie et en Barbarie.* Paris 1730.

⁸³ Katalógusszám 1822–1826.

egy-egy példányban Erzsébetvároson. Az egyik Jean Manni S.J. olaszul írt teológiai művének örmény fordítása.⁸⁴

Jacobus Villotte mellett egy másik misszionárius, Xač'atowr Ęrzwomec'i (Cacciadurus Arachiel, Chatschadur Arhakeł Garin, 1666–1740) tevékenysége említendő, akinek a munkái szintén megtalálhatók Erzsébetvárosban. Ellentétben azonban Jacobus Villotte-tal, Xač'atowr Ęrzwomec'i örmény származású volt, és Erdélyben is tevékenykedett. Erzurumban született, majd a Propaganda Kongregáció római kollégiumában tanult (Collegio Urbano).⁸⁵ Teológiából doktorált, így viselhetette a „vardapet” címet.⁸⁶ Xač'atowr Ęrzwomec'i ránk maradt gazdag levelezéséből kiderül, hogy 1719 és 1722 között Erdélyben tartózkodott.

Misszionáriusi tevékenysége mellett azonban nem elhanyagolható irodalmi tevékenysége. Gazdag – sokszor már-már grafománnak tűnő – levelezéséből műveinek kiadási körülményeit is megismerhetjük. 1729-ben írta Velencébe Rómából, hogy sokat prédikál, és hogy nagy örmény nyelvű munkájának az első 50 ívét már kinyomtatták.⁸⁷ Célja, mint több leveléből is kitetszik, az volt, hogy még halála előtt jelenhessenek meg művei,⁸⁸ amelyeket nem másért írt, csak azért, hogy népét, az örmény népet megvilágosíthassa.⁸⁹ Carl Friedrich Neumann Xač'atowr Ęrzwomec'i műveivel, nyelvtudásával kapcsolatban igen kritikus volt: prózai művecskéi nevetségesek, új műveket is írt, amelyek Velencében meg is jelentek, azonban alig hagyták el a nyomdát, mindjárt a feledés homályába merültek.⁹⁰ Leveleiből azonban egész más kép tárul elénk, a szamosújvári örmények például elégedettek voltak vele, nemcsak a könyveit, írott prédikációit, de az életrajzát magát is szerették volna elolvasni.⁹¹ Irodalmi munkájához volt két segítője is: „Dominus Elias Ancirensis” és „Dominus Petrus Erzurumensis”. Ők – mint nevükből is látszik – Ankarából és Erzurumból származtak, a művek korrektúrája mellett azonban diakónusként és szubdiakónusként is szolgáltak.⁹² Ęrzwomec'i munkáiból több példány is megtalálható Erzsébetvárosban.⁹³

Villotte és Ęrzwomec'i az örményeknek alkotott, egyikőjük örmény, másikuk francia származású volt. Bellarminus munkájához hasonlóan azonban volt egy másik szerző is, akinek műve a kora újkori katolikus társadalom egyik bestsellereként megjelent örmény fordításban, és eljutott Erzsébetvárosba is. Kempis Tamás *Krisztus követése* című munkájáról van szó, amelyet többször is lefordítottak és kiadtak örmény nyelven. Erzsébetvárosban összesen hat különböző kiadású példány található belőle.⁹⁴ A velencei, 1737-ben Antonio Portoli által

⁸⁴ Katalógusszám 1822.

⁸⁵ Gregorio Hoffmann: *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli 1453-1830*. Roma 1935. 23.

⁸⁶ F. Tournebize: *Araçelian Khatchatur: = Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*. Paris 1912. 1436–1438.

⁸⁷ APF SC Armeni vol. 9. fol. 160 r. „Per hanc iuxta obligationem meam notifico Eminentis Vestris ea, que ad me spectant. Omnibus diebus dominicis, et sub [precepto] festivis [mane] et vespere predico. Solus audio confessiones. Visitandos visito et docendos doceo. Remanente tempore compositioni incumbio. Iam incepit imprimi illud maximum opus meum in lingua armena compositum. Iam quidecim folia impressa sunt. Nuncupatur theologia plenaria...” Vö: APF SC Armeni vol. 9. fol. 248r.

⁸⁸ APF SC Armeni vol. 9. fol. 224. „Hoc anno meis characteribus centum folia iam impressa sunt, nempe medietas primi tomi plenarie, theologie mea in lingua armena iam impressa est. Die, ac nocte [satago], ut alia mea opera absolutam ante mortem meam.”

⁸⁹ „et compositioni in lingue armena, et latina illuminationem nationis me[ae]...”

⁹⁰ Vö. Carl Friedrich Neumann: *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur*. Leipzig 1836. 266.

⁹¹ APF SC Armeni vol. 7. fol. 80v–81r

⁹² APF SC Armeni vol. 9. fol. 293v, APF SC Armeni vol. 9. fol. 394r, APF SC Armeni vol. 9. fol. 514r.

⁹³ Katalógusszám 1890–1891.

⁹⁴ Katalógusszám 1744–1749. (örmény), katalógus szám 1750 (latin)

nyomatott kötetből három példány található, de van egy konstantinápolyi és két római kiadvány is. Kempis Tamás tehát az erzsébetvárosi örmények között is népszerű volt.

A fentebb meghatározott „missziós irodalom” fogalmához tartoznak mindazok a liturgiai segédletek is, amelyek a klérus hétköznapi és ünnepi feladatköréhez, az imádkozáshoz vagy a liturgia helyes végzéséhez kapcsolódtak. Erzsébetváros örmény könyvgyűjteménye kapcsán így a misekönyv, valamint az örmény himnárius, a šaraknoc’ tűnik fel.

Az örmény misekönyvnek a Vatikáni Könyvtárban található kéziratos példánya az erzsébetvárosi hívek részére készült Galíciában, korábban azonban az erzsébetvárosi örmény könyvtár állományában volt.⁹⁵ Nyomatott örmény misekönyvből négy példány található, valamennyi ugyanabból az 1728-as római kiadásból.⁹⁶ A római kiadású misekönyv azonban nem az egyedüli a 18. században, örmény misekönyvet még Velencében is adtak ki, a 19. században pedig a bécsi mechitaristák nyomdájában jelent meg. Amint a római örmény misekönyv címlapjáról már látható, erőteljesen kötődik a domonkosok rendjéhez ez a kiadvány. A misekönyv mellett a domonkos szerzetesek rendjének köszönhető az örmény breviárius létrejötte is, sajnos ebből Erzsébetvárosban nem találunk példányt. A domonkosoknak köszönhetően ugyanis megalakult az örményül *Elbarq Miabanołq*, magyarul az unitus testvérek (*Fratres Unitores / Ounitotq*) rendje, amely Naxijewanban⁹⁷ élte virágkorát. Az „Elbarq Miabanołq” elnevezés az alapítóról Jovhannes Qr nec’i-től származik, a másik elnevezés, az *Ounito’r*q először 1410-ben Mxitaric Aparanec’i-nél merült fel, egyértelműen utalva a rendnek az egyházi unióval összefüggő tevékenységére. Clemens Galanus alapján az *Elbarq Miabanołq* rendjének tagjai a nevüket egészen Világosító Szent Gergelyhez vezették vissza és hívták magukat „Karg Srbojn Grigori Lusaworcin”-ként, illetve latinul „Fratres Uniores S. Gregorii Illuminatoris” gyanánt. Az alapításkor még az ágostonos regulához kötődtek, de hamarosan átvették a domonkos rend regulájának nagy részét. A regula mellett a rendi habitus is a domonkosokéhoz hasonlított: fehér tunikát, fekete kámszát és fekete skapulárét viseltek.⁹⁸

Az örmény himnárius, a šaraknoc’ nem tartozik kifejezetten a „missziós irodalom” kategóriájába, ugyanis mind az örmény apostoli, mind az uniált örmény egyházban mély és hagyományos jelentése van. Az örmény himnuszokat 8 hangra alkották meg, s a bizánci irodalmi tradícióhoz kapcsolódnak. A kánonokat Step’anos Siwnec’i érsek vezette be az örmény apostoli egyházba, nagy valószínűséggel már Xosrov Anjewac’i (10. század) idejében el voltak terjedve az egész örmény egyházban. Az örmény himnuszok és himnárius fejlődésében még Barsel Čon-nak volt jelentős szerepe III. Nerses Šinoł (641–661) katolikosz idejében. Grigor Xul a 13. században szabályozta a himnuszok dallamait. Az örmény himnárius végső redakcióját Grigor Tat’evac’i (1346–1409) valósította meg. A kanonizált himnuszok mellett az örmény kéziratokban gyakran apokrif himnuszok is előkerültek, amelyeket Sahak Amatuni vardapet

⁹⁵ Lásd alább, a kéziratokról szóló fejezetben.

⁹⁶ *Missale Sacri Ordinis Praedicatorum auctoritate apostolica approbatum R[everendissimi]mi P. F. Thomae Ripoli ejusdem Ordinis Generalis Magistri Jussu editum.* Romae 1728. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.

⁹⁷ Ma Azerbajdzsánhoz tartozó terület.

⁹⁸ „Quamobrem, divino innixus auxilio, hoc aggressus fuit incoeptum, fundavitque Ordinem quendam, dictum Unitorum S. Gregorii illuminatoris ad Ecclesiam Catholicam, sub Regula S. Augustini, & constitutionibus Fratrum Praedicatorum, mutato Armenorum monachorum habitu in habitum S. Dominici, cum scapulari tamen, & capucio nigro: qui quidem Ordo, confirmatus deinde a Joanne XXII. Per Orientem, ac Septentionem longelateque propagatus fuerat.” Clemens Galanus: *Historia Armenae, Originem Christianae Religionis in Armenia...* Francofurti-Lipsiae 1701. 483. (A továbbiakban: Clemens Galanus: *Historia Armenae.*)

vizsgált meg és gyűjtött össze.⁹⁹ A šaraknoc[‘]okból Erzsébetvárosban nyolc példány található, sajnos meglehetősen sérültek, így négy kötetnek a pontos kiadási ideje is nehezen meghatározható. Kettő közülük konstantinápolyi, 1743-as kiadású, egy pedig amszterdami 1698-ból.¹⁰⁰ Ez utóbbiban mintegy 10 oldalon kéziratos bejegyzés is található, liturgikus-kiegészítő tartalommal.

Az örmény nyelvű biblia erzsébetvárosi létezéséről már a *canonica visitatiók* is beszámolnak. Az biblia örményre fordításának a feladata már az örmény ábécé Mesop Maštoc[‘] általi megalkotását követően felmerült, és nagyon hamar, már az 5. században meg is valósult.¹⁰¹ Az Ószövetség örmény fordítása gyakorlatilag az egyik legrégebbi idegen nyelvű fordítása az Ótestamentumnak. Ez Mesrop Maštoc[‘]-nak és Movses Xorenac[‘]-i-nak köszönhető, szó szerinti fordításuk annyira jól sikerült, hogy nagyon hasonlít az eredeti görög szövegre.¹⁰² Az Újszövetség örmény fordítása is ilyen alapos, Maturin [*Veyssièrè*] la Croze az Újtestamentum örmény fordítását „minden fordítások királynőjé”-nek nevezte.¹⁰³ Az első teljes örmény Biblia nyomtatása Amszterdamban 1666-ban kezdődött, és 1668-ban készült el.¹⁰⁴ Ebből a kiadásból Erzsébetvárosban nem találunk példányokat.

Az ecsmiadzini vardapet, Oskan Eriwanc[‘] i IV. Jakab katolikosz kérésére utazott Európába, hogy egy bibliakiadást előkészítsen. Amszterdam ideális hely volt erre a gazdag örmény kereskedők közelsége miatt, ugyanakkor megfelelő távolságra volt Róma minden vallási kérdésbe beavatkozni akaró politikájától is. A Oskan-féle biblia annyira jól sikerült, hogy Oskant az örmény könyvnyomtatás atyjaként szokták azóta emlegetni.¹⁰⁵

Az örmény biblia kiadásának második állomása Konstantinápoly volt, ahol 1705-ben jelent meg, hogy 1733-ban Velencében a harmadik kiadása lásson napvilágot. Ez a nyomtatvány a mechitaristák vállalkozása volt, amint a címoldalon áll, szintén Oskan bibliája alapján készült, csak jobb papírra és szebb képekkel. A velencei kiadás címlapja arról is tájékoztat, hogy az eredeti kiadás az ecsmiadzini katolikosz megrendelésére készült. Ez a tény bizonyítja, hogy a mechitaristák célja nemcsak a katolikus örmények lelkipásztori ellátása, hanem az egyetemes örmény kultúra és az örmény nép szolgálata volt. Az amszterdami biblia erzsébetvárosi hiányát némileg ellensúlyozza az, hogy Erdély örmény könyvgyűjteményei közül az Erzsébetvárosban található ebből a kiadásból a legszebb kötet örmény bejegyzéssel és „Ex libris Joannis Dombi”

⁹⁹ Hakob K[‘]yoseyan: *Das Armenische liturgische Schrifttum. Eine Hinführung.* = Erich Renhart–Jasmine Dum-Tragut (szerk.): *Armenische Liturgien. Ein Blick auf eine ferne christliche Kultur.* Graz–Salzburg 2001; Armenuhi Drost-Abgarjan: *Die armenischen Kanones von Astowacayaynowtiwn. Philologisch-literaturwissenschaftliche Untersuchung zum Saraknoc.* Habil.-Schrift. Halle an der Saale 2003; Hermann Goltz: *Zur Theologie und Theogrammatik armenischer Hymnen – Ein Beispiel: Das Magnificat aus dem Kanon auf die Geburt der Gottesmutter im Scharakan.* (Studia Patristica 20) Leuven 1989. 176–181.

¹⁰⁰ Katalógusszám 1500–1501.

¹⁰¹ Artasches Abeghian: *Vorfragen zur Entstehungsgeschichte der Altarmenischen Bibelübersetzungen.* Marburg 1906. 38–39, 35–37.

¹⁰² Carl Franz Alter: *Bibliographische Nachrichten von verschiedene Ausgaben orientalischer Bibeltexte, und der Kirchenväter.* Wien 1779. 81–82.

¹⁰³ Carl Franz Alter: *i.m.* 116–117.

¹⁰⁴ Artasches Abeghian: *i.m.* 38–39, 35–37.

¹⁰⁵ Artasches Abeghian: *i.m.* 38–39.

possessorral.¹⁰⁶ A teljes Szentírás mellett számos Újszövetség és zsolotárkiadás is található az erzsébetvárosi örmény könyvtárban.¹⁰⁷

A könyvtár kéziratai

A könyvtárban ma alig található örmény nyelvű kézirat; latin nyelvű kéziratok fennmaradtak ugyan, de ezek többnyire teológiai jegyzetek és tanulmányok. A gazdag könyvtári anyaghoz jóval több kézirat tartozott, ezek azonban a Vatikáni Könyvtárba és a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárba kerültek.

A Vatikáni Könyvtárban a *Codices Vaticani Armeni* kötetei között találhatóak erzsébetvárosi örmény kéziratok a CVA 23–32. sorszám alatt. A kéziratokban több helyen szerepel az erzsébetvárosi örmény plébániai könyvtár pecsétje: „*Ex libris bibliothecae ecclesiae armenae Elisabethopolitanae*”. A kötetek között egy 15. századi kézirat található, a többi a 17–18. századból való.¹⁰⁸

A *Codex Vaticanus Armenus 23* egy horologion, amely az ortodox egyházban is ismert alapvető liturgikus könyv, megfelel a katolikus papi zsolozsmáskönyvnek. A *Codex Vaticanus Armenus 24* jelzetű kézirat hymnarium, amely a tíz kézirat közül a legkorábbi, 1491–1492-ben készült. A *Codex Vaticanus Armenus 25* jelzetű kézirat örmény rituálé, amely Tobia Augustionowicz lemergi örmény katolikus érsek 1728-ban keltezett levelével kezdődik, amely megemlíti Stephano Stephanovicz Roska tudományos hozzájárulását a kézirat elkészítéséhez. A kézirat két oszlopban készült, notrgir (kurzív) írásmóddal. A *Codex Vaticanus Armenus 26* egy himnuszgyűjtemény, a kötetben található himnuszokat főleg az éjszakai és hajnali imaórák alkalmával énekelték az erdélyi örmény katolikus ünnepeken. A kézirat szerkezetét, tartalmát, keletkezési idejét tekintve teljesen megegyezik a *Codex Vaticanus Armenus 27* jelzetű kézzel. A *Codices Vaticani Armeni 28–29–30* jelzetű kötetek kalendáriumok, amelyek a lengyelországi örmények használatára készültek. Keletkezési idejük 1751, 1798, illetve 1722, notrgir írásmóddal készültek. A *Codex Armenus Vaticanus 31* szintén himnuszgyűjtemény, 464 oldalas, a 17. században készült. A kézirat bolgír írásmóddal készült, 18 helyen található benne az erzsébetvárosi örmény plébániai könyvtár „*ex libris*” pecsétje. A *Codex Vaticanus Armenus 32* egy örmény katolikus missale, vagyis misekönyv, amely 1693-ban az erdélyi örmények használatára készült. A kötetet számos, egész oldalas színes illusztráció díszíti, főleg az evangéliumok jeleneteiből.¹⁰⁹

A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárban található erzsébetvárosi örmény kéziratok a leltárkönyv tanúsága szerint 1911-ben kerültek az Erdélyi Országos Múzeum kéziratárába.¹¹⁰ Az eredetükről megjegyezték, hogy Csíki Lukács erzsébetvárosi mechtaristától vásárolták a köteteket, összesen 62 darabot. A kéziratok zömmel 18–19. századiak, tematiká-

¹⁰⁶ Katalógusszám 186.

¹⁰⁷ Katalógusszám 187–201.

¹⁰⁸ Eugenio Tisserant: *Codices Armeni Bibliothecae Vaticanae Borgiani, Vaticani Barberiniani, Chisiani*. Romae 1927.

¹⁰⁹ A kézirat egyik illusztrációját elemzi: Nagy Márta: *Mennyország ábrázolás a Codex Vaticanus Armenus 32-es számú kötetében*. = Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra* 2006.

¹¹⁰ A Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár munkatársának, Kovács Máriának ezúton fejezzük ki hálás köszönetünket, szakmai segítsége a kéziratokról szóló információk összegyűjtését nagyban megkönnyítette.

juk a népi vallásossághoz, illetve teológiához kötődik (miskönyvek, zsoldároskönyvek vagy Ákoncz Kövér István prédikációi) kevés kivételtől eltekintve.¹¹¹

Frédéric Macler francia armenológus az 1930-as években tanulmányi körutat tett Erdélyben, majd egy tanulmányt is közzétett az erdélyi örmény kéziratokról.¹¹² Az egyébként alapos és szakszerű tanulmány említés szintjén sem foglalkozik a Vatikáni Könyvtárban található erdélyi örmény kéziratokkal, pedig Tisserant katalógusa mintegy tíz évvel Macler tanulmánya előtt már megjelent. Macler ezzel szemben beszámol Erzsébetvárosról, és leírja az ott található, nagyjából a jelenlegi állománnyal egyező kéziratokat.

Jelenleg a könyvtárban az alábbi kéziratok találhatóak, a gerincükön található jelzetek alapján:

Nr. 5. Missale (latin nyelvű)

Nr. 7. Missale (örmény nyelvű, latin betűs átírással) 32 oldal

Nr. 9. Historia Ecclesiastica Anno 1867 (oldalszámozás nélkül). Possessor: Ávedik Lukács

Nr. 10. Salamon, Andreas: Theologia Dogmatica. 1729.

Nr. 11. Pápai, Martinus: Appendix ad Summae D. Thomae. 1763.

Nr. 12. Severus, Josephus: Tractatus de Locis Theologicis. Anno Domini, 1761. In Collegio Urbano de Propaganda Fide.

Nr. 13. Vocabularium Armenum (oldalszámozás nélkül)

Nr. 13. Vocabularium Armenum II. (oldalszámozás nélkül)

Nr. 14. Tractatus theologicus. Ex Libris: Pertinet ad Bibliothecam Emerici Dániel Presbyteri Ecclesiastici

Nr. 14. Tractatus theologicus. Ex Libris: Pertinet ad Bibliothecam Emerici Dániel Presbyteri Ecclesiastici

Nr. 14. Tractatus theologicus. Ex Libris: Pertinet ad Bibliothecam Emerici Dániel Presbyteri Ecclesiastici

Nr. 17. [Theodoro Lázár]: Tractatus theologicus. 1774/1775.

Nr. 18. A római jog története. 358 oldal

Nr. 19. Tractatus Theologicus de angelis, beatitudine et actibus humanis. Oldalszámozás nélkül.

Nr. 19. Tractatus Theologicus de Peccatis; Gratia, Merito. Professore R.P. Francisco Xavero Stadler S.J. 1714 Viennae Austriae. Ex Libris: Pertinet ad Bibliothecam Emerici Dániel Presbyteri Ecclesiastici

Nr. 20. Aquinói Szent Tamás filozófiája. IV. (örmény nyelven) 544 oldal

Nr. 21. Tractatus de virtute et sacramento poenitentiae. Pars I. Professore R.P. Francisco Xavero Stadler S.J. 1714 Viennae Austriae. Ex Libris: Pertinet ad Bibliothecam Emerici Dániel Presbyteri Ecclesiastici

Nr. 22. Logica Major. 376 oldal, index

Nr. 23. Commentaria in universalem [articulis physica]. Oldalszámozás nélkül.

Nr. 23. Physica. Pars secunda. 437 oldal, index.

¹¹¹ *Templomi bútorzat leltára*. Lucian Blaga University Library, Cluj. Manuscript Collection. Ms. 1065.

¹¹² Frédéric Macler: *Manuscrits Arméniens de Transylvanie. Rapport sur une mission scientifique en Transylvanie (sept-oct. 1934.)*. Paris 1935.

Nr. 25. Kapdebo, Joannes: Kiesevetter. Logica pura. Secundum Principia. Kant II. Claudiopoli, 1800. Oldalszámozás nélkül.

Nr. 26. Örmény nyelvű imádságos könyv, 6 oldal.

Nr. 27. Aquinói Szent Tamás filozófiája. Venetik, 1724. (örmény nyelven) 544 oldal, bőrkötéses, csattos könyv.

Nr. 27. Aquinói Szent Tamás filozófiája. II. Venetik, 1727. (örmény nyelven) 696 oldal, csattos könyv.

Nr. 27. Aquinói Szent Tamás filozófiája. III. (örmény nyelven).

Nr. 28. Außerlesenes Meß- und Gebetbuch. 400 oldal.

A könyvtár jelentősége a transznacionális történetírás számára

A könyvtár katalógusából megismerhető az erzsébetvárosi örményeknek, ennek a Közép-Európa keleti szegletébe érkezett kaukázusi népcsoportnak a művelődése és az, hogy miképpen közvetítették értékeiket az integráció során. Vizsgálhatóvá válik, hogy az örmény irodalom – mint a Kárpát-medencébe érkező importelem – a befogadó közegben milyen módon alakult át, illetve milyen módon alakította a környező társadalom irodalmát. A kulturális transzfer fontos eleme a kultúrák közötti kölcsönhatás, amely egyfajta belső átalakulásban fejeződik ki, ez a mozzanat nagyon jól vizsgálható az erzsébetvárosi örmény könyvgyűjteményen: a nyugat-európai latin keresztény munkák örmény nyelvű recepciója a különböző régi nyomtatványokban, majd ezek erzsébetvárosi megjelenése, a kötetek több kiadásban való jelenléte, a latin nyelvű kiadások párhuzamos jelenléte az örmény kiadásokkal ezt egyértelműen bizonyítják.

Nyomon követhető az is, hogy a kultúra elemeit hordozó anyagi értékek (így a kéziratok és könyvek) kölcsönhatása hogyan változtatja meg a befogadó társadalmat, hogyan juttatja el a helyi örmény közösséget a teljes kulturális integrációhoz és nyelvi asszimilációhoz. Mint ismert, a 17. században az apostoli örmény keresztény hitet valló népcsoport a Kárpát-medencében uniót kötött a katolikus egyházzal, társadalmi integrációjuk már a 18. században végbement, nyelvük a 19. századra pedig szinte egységesen a magyar lett.¹¹³ Ezek a folyamatok a könyvtár állományának vizsgálatakor is jól kimutathatók. Ugyanakkor az egyházi hagyatékok összeolvadása miatt más szempontokra is figyelni kell az állomány elemzésénél. Az integráció folyamatában gyakorlatilag az egyház volt az egyetlen intézmény, amely – az örmény liturgia révén – az örmény nyelvet a helyi társadalom számára szimbolikusan megjelenítette, ugyanakkor az uniót követő latinizálással az örmény nyelv elvesztésének is az egyház lett az egyik eszköze.

A katalógus azért is fontos, mert eddig nem rendelkezünk a kelet-európai örmény közösségek könyvkultúráját tekintve olyan adatbázisokkal, amelyek segítették volna az összehasonlítást más helyi (Kárpát-medencei, kelet-közép-európai) régi könyvtárakkal. A katalógus

¹¹³ A társadalomtörténeti folyamatokról bővebben Pál Judit: *Armeni în Transilvania. Contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei / Armenians in Transylvania. Their Contribution to the Urbanization and the Economic Development of the Province*. Cluj-Napoca 2005; Pál Judit: *Az örmények integrálódása és az örménységkép változásai Erdélyben a 18–19. században*. = Óze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra 2006*. 77–94; Pál Judit: *Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században*. Erdélyi Múzeum LIX(1997) 1–2. 104–120.

elkészültével ennek a kétoldalú irodalomtörténetnek az eddig hiányzó pólusa tehát interpretálhatóvá válik.

Armenian Church Library in Dumbrăveni (Erzsébetváros, Elisabethopolis)

Keywords: Armenians, Armenian-rite Roman Catholic church, Dumbrăveni, Elisabethopolis, Erzsébetváros, Ebesfalva, armenian books, armenian manuscripts.

Inaccessible to the public, a most valuable early modern Armenian church library can be found in Dumbrăveni (Elisabethopolis), Transylvania, a city populated by Armenians. Though worthwhile monographs and papers have been published about the place, only scattered information has so far been available regarding the existence of this library. After an overview of the city's history, the present study discusses certain events in the life of the city and their bearing on the privileges in early modernity, as well as problems of ecclesiastical history. After their settlement in Transylvania, the Armenians united with the Catholic Church; consequently, Armenian-rite Roman Catholic churches and parish confraternities were established in Elisabethopolis as well.

The library, located in the Armenian Catholic parish church, contains primarily the inheritance of the Armenian parsons and local intellectuals: a rich collection of volumes in Armenian, Italian, Latin, Hungarian, and German. The Armenian literature served first and foremost the purposes of the Catholic mission and church liturgy, incorporating books from Rome, Constantinople, Venice, Trieste, and Vienna. In addition to the Armenian dictionaries and lexicons, what deserves mention is the collection of Armenian missals, Bibles, and hymnaries (šaraknoc'), as well as the works of Clemens Galanus and Jacobus Villotte.

Of the manuscripts, only a portion is currently kept at Elisabethopolis; some were transferred to the Lucian Blaga University Library in Cluj, some to the Apostolic Library of the Vatican.

Süli Attila – Demeter Lajos

Csernátoni Vajda Sámuel visszaemlékezése

A Kovászna Megyei Állami Levéltár számos olyan personaliát őriz, amelyek a kutatás számára eddig ismeretlenek voltak. Ezek közül kiemelkedik az egykori honvéd vadászhadnagy, Csernátoni Vajda Sámuel visszaemlékezése. Emellett az itt közölt jegyzetein kívül kéziratban van még egy visszaemlékezése a dévai fegyverletételről, leírás az író itáliai katonai szolgálatáról, Boccacio- és Ariosto-fordításai.¹ A szabadságharc után kényszersorozott Csernátoni Vajda Sámuel érdeklődött az olasz kultúra és történelem iránt, mivel ezrede az olasz rablók (brigantik) ellen harcolt, így egy rablóvezér történetét is megírta. Ennek alapján feltételezhető, hogy az 1889-ben elhunyt egykori honvéd hadnagy írott hagyatéka Besztercén élő fia révén, vásárlás útján került a Csíkszeredában élő Nagy Jenő közjegyzőhöz, kora neves magángyűjtőjéhez. Nagy Jenő egyben a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi alelnöke volt, aki rövidesen a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta a hagyatéket, ahonnan pedig az 1960-es években a Kovászna Megyei Állami Levéltárba került.

A Háromszékről elszármazott református nemesi család sarja alsócsernátoni Csernátoni Vajda Sámuel 1821. február 19-én született Désen. Apja Csernátoni Vajda József birtokos és megyei hivatalnok, anyja pedig Beretzky Erzsébet volt.² A nagyenyedi, majd a kolozsvári református kollégiumból kikerülve jogot végzett. A marosvásárhelyi királyi táblánál háromévi írnokoskodás után ügyvéd lett, és Belsőszolnok vármegye ülnökei közé vették fel.³ Csernátoni azonban nem maradt sokáig hivatalánál, mivel mint művelt és „mint függetlenségét mindenek felett szerető férfi” vándorszínészetre adta magát. Azonban 1848 előtt hazatért, és a helybeli postahivatalnál vállalt állást „szerény jutalmazás mellett”. Aktívan kapcsolódott be a nemesi városi és vármegyei székhelyi státussal bíró Dés kulturális és politikai életébe. A város lakosságának több mint fele nemes volt, a lakosság többsége a magyar etnikumhoz tartozott. Belsőszolnok megye korszakunkban a liberális ellenzék fellegrárának számított, ennek a pártnak Weér Farkas⁴ volt a vezetője. Noha a törvényhatóság élén a konzervatív Kozma Imre főispán állt, a megye 1848-ban az elsők között csatlakozott a reformok és az unió követeléséhez.⁵

Süli Attila (1973) – hadtörténész, PhD, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, suli.attila73@gmail.com

Demeter Lajos (1953) – helytörténész, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy, demlajos@freemail.hu

² Jelzete SÁL Fond 27. (Nagy Jenő gyűjteménye) lelt. szám 157. XI. csomó fol. 182–227. Emellett Csernátoni naplót vezetett 1838–1847 között, ami egy töredék (Lelőhelye: Uo. fol. 127–142.), verset írt (1841-ben), valamint olaszra fordította a szózatot (uo. fol. 167–169.).

³ Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp., 1998–1999. I. 273. (A továbbiakban Bona Gábor 1998.)

⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Bp., 1891–1914. II. 321–322. (A továbbiakban Szinnyei József)

⁵ Erdélyi liberális politikus. Korszakunkban Belsőszolnok megye főispánja és Marosszék királyi biztosa.

⁶ Kovács Samu: *Visszaemlékezések. 1830–1850*. Dés, 1887. 14–15. (A továbbiakban Kovács Samu 1861.); Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda 2010. 20–21. (A továbbiakban Egyed Ákos 2010.); Kádár József: *Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49*. Dés 1890. 7–15. (A továbbiakban Kádár József 1890.)

Tulajdonképpen itt kezdődik a szerző visszaemlékezése, pontosabban azzal az időponttal, amikor a reformokat követelő nemesek és polgárok kikényszerítik a konzervatív megyei és városi vezetéstől követeléseik elfogadását (1848. március 24.). A mozgalomnak Csernátóni is aktív résztvevője volt, így bővebb leírást ad az eseményekről. Ezután a szerző belépett a dési nemzetörségbe, itt azonban megszakad a feljegyzés fonala, és rögtön 1848 szeptemberében találjuk magunkat. Pedig a szerző aktívan részt vehetett a megyei politikai életben, mivel 1848 júniusában a törvényhatóság megbízta őt néhány társával a jobbágyfelszabadító törvények népszerűsítésére a bethleni és kőfarki járásban.⁶ Ez az időszak mind Belsőszolnok vármegye, mind Dés városa számára meghatározó volt. Az erdélyi román lázadás egyik fészkeként számító megyében a magyar országgyűlés által elrendelt újoncösszeírást még 1848. szeptember elején kezdték el a tisztviselők. Ezt azonban nem kísérte túlzott lelkesedés, mert a román lakosság, amelyet a naszódi román határőrezred ezredkormány is bujtotogott, nyíltan szembefordult az intézkedéssel. Mintegy 34 helység szegült ellene az összeírásnak. A szeptember 13-án Naszódra érkező Karl Urban alezredes, megbízott ezredparancsnok a Bécsből kapott titkos utasítások értelmében megkezdte a román felkelés szervezését. Ezen a napon Urban ezredgyűlést tartott, ahol nyíltan felmondták az engedelmességet a magyar kormánzatnak, elrendelték az ezred 3. zászlóaljának kiállítását és a magyar nemzetörségek lefegyverzését. Az eseményeket Weér Farkas főispán szeptember 15-én jelentette a főkormányzónak.⁷ Ettől az időszaktól kezdve Kővár-vidék, Doboka és Belsőszolnok megyék román lakossága a nyílt lázadás útjára lépett.

A dési nemzetörséget október 11-én újjá kellett szervezni, mert az alakulat tagjai közül sokan beálltak a honvédek közé és a 15. Mátyás huszárezredbe. A város 1100 fős nemzetörsége 600 vadászpuskával, 300 kurtállal és 200 lándzsával rendelkezett. A nemzetőrök a város környéki utakat eltorlaszolták, a csomópontokon őrsztruktúrákat állítottak fel. A védelmi feladatok összehangolására a városban héttagú honvédelmi bizottmány alakult.⁸

Urban csapataival november 9-én közelítette meg Dést, és a várost megadásra szólította. A város vezetői – külső segítség hiányában – a kapitulációt és 10 ezer forint hadisarc megfizetését elfogadták. A fegyverek letételére a város piacán került sor, a vidéki nemzetőrök hazatértek.⁹

A város életében a rövid nyugalom után viharosabb napok következtek. A Kővár-vidéki lázadást leverő Katona Miklós őrnagy¹⁰ november 12-én nyomult be Erdélybe. Hadműveletének célja az volt, hogy a Kolozsvár központtal harcoló erdélyi magyar erőknél támogatást nyújtson, illetve megakadályozza Erdély elvesztését. A Dés felé vonulás rossz időjárás mellett történt, a nemzetőrök az ellenséges román falvakon kívül táboroztak. A magyar támadásról az osztrák katonai vezetés november 16-án értesült, annak elhárítására Urban vezetésével 2300 sorgyalogos, 150 sivaliszér indult 5 löveggel. Emellett több ezer román felkelő állt még a császári parancsnok rendelkezésére.

Katona november 19-én támadta meg Dést, amelyet a benne állomásozó „csekély” katonaság 5 ágyúval védett.¹¹ Mivel Urban Katona felszólítását a város feladásáról elutasította, az

⁶ Kádár József 1890. 41.

⁷ Kádár József 1890. 68–71.

⁸ Kádár József 1890. 106.

⁹ Kovács Samu 1887. 131–132.

¹⁰ A Katona Miklós őrnagy (Bona Gábor 2000. 421–422.) vezette nagybányai tábor november elején indult meg az erdélyi magyar erők megsegítésére.

¹¹ Bartha Mór: *Gacsányi Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. = Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban*. IX. Helytörténet. Nyíregyháza 1981. 29–30. (A továbbiakban Bartha Mór 1981); August Heydte: *Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig 1863. 217. (A továbbiakban August Heydte 1890)

utóbbi elrendelte Dés ágyúzását, melynek hatására Formacher őrnagy térparancsnok kiürítette a települést. Ezt követően Katona bevonult Désre, és magához rendelte a város főhadnagyát. Egy szemtanúi visszaemlékezés szerint serege „számban nagy tömeg, de jó része fegyvertelen, s koros emberek nemzetőri cím alatt”. A nemzetőrök a város piacán telepedtek le, ahol négy nagy tábortűzet raktak, Dést csak az időjárás mentette meg a tűzvészől.¹² Katona a főhadiszállását a Haller-háznál rendezte be, ahol rögtön haditanácsot tartott tisztjeivel. A magyar parancsnok a városból kivezető utakra nemzetőrszázadokat rendelt, amelyek előőrsi szolgálatokat láttak el. A sereg harcészültségének ellenőrzésére pedig az éj folyamán próbariadókat rendelt el. Másnap megérkezett a miskolci tartalékseregből a 75 fős bécsi légió, a 73 fős zempléni lovas, a 440 fős hevesi mozgósított nemzetőrség,¹³ egy század a 10. Vilmos huszárezredből és egy hatfontos üteg.

A város körül felsorakozott nemzetőri alakulatokra Urban heves ágyútűzet zúdított, majd ezt követte a svalzsérek rohama, mire a gyalogság többsége szétfutott. A menekülést az ugocsai önkéntes nemzetőrök kezdték meg.¹⁴ A menekülők a városban feltorlódtak, ami a káoszt csak erősítette, ráadásul a Szamos hídját Urban a svalzsérekkel elzárta. Ennek következtében sokan a folyó jéghideg vizén gázoltak át. A hóolvadás következtében az utak feláztak, így a sár is nehezítette a menekülők haladását. A zempléni lovas nemzetőrök és egy szakasz Vilmos-husár, illetve a bécsi légió kis csapata (75 fő) a hídnál lévő ágyúkat fedezte. Ekkor azonban a tüzérek hadnagya alól kilőtték a lovat, mire a tüzérek elhagyták a lövegeiket. Más források szerint a tüzérek a svalzsérek rohama miatt futottak szét.¹⁵ A futókat megállítani nem lehetett, a sereg Alőr felé vonult. Kosálynál Katona Miklós megpróbálta az alakulatokat rendezni. A visszavonulók a Kisnyíres–Nagyilosva–Sósmező–Kackó vonalon át november 25-én Nagybányára érkeztek. A Dést elfoglaló császári csapatok és román felkelők a várost kifosztották, a hátramaradt nemzetőröket legyilkolták. Hasonló sors várt a Désaknára menekült nemzetőrökre is, akiknek a hullái több napig temetetlenül heverték.¹⁶ Katona seregének élelmiszer- és lőszerkészletei zömében az ellenség birtokába kerültek.

Csernátoni Vajda Sámuel az eseményről számos sajtótudósítást közöl, amelyeket egyúttal véleményez is. Emellett több olyan esemény leírását is olvashatjuk, amelyeket a szerző személyesen is átélhetett. A visszaemlékezés nagyobb része a dési katasztrófáról szól. Hűen ábrázolja a történéseket, annak ellenére is, hogy véleménye számos esetben szubjektivitást tükröz. Ez különösen a magyar seregevezérek, Katona és Baldacci¹⁷ jellemzésénél figyelhető meg. A másik jelentősebb eseménysor, amelyet a szerző részletesebben taglal, a szamosfalvi és az apahidai ütközet. Az előbbi november 12-én, az utóbbi 15-én történt. A Baldacci vezérőrnagy vezette magyar erők mindkét esetben vereséget szenvedtek az Urban által irányított császári dandártól és román népfelkelőktől. Bár ezek az események közvetlen hatást Dés sorsára nem gyakoroltak, mégis Erdély elvesztéséhez vezettek, így Csernátoni részletesebben foglalkozott

¹² Kovács Samu 1887. 135; Kádár József 1890. 127.

¹³ Kádár József 1890. 129.

¹⁴ Az eseményt ábrázolja az *Armee Bulletin* sorozat VII. lapja. Litográfia. (Kincses Katalin Mária: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ábrázolásokon*. Bp. 2010. 88.)

¹⁵ Kovács Samu 1887. 137; Bartha Mór 1981. 33–34; Heydte 1863. 180.

¹⁶ Kovács Samu 1887. 137–139; Kádár József 1890. 131.

¹⁷ Baldacci Manó br., vezérőrnagy, az észak-erdélyi magyar csapatok parancsnoka. (Bona Gábor: *Tábornokok és tőrszisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*. Bp. 2000. 144–145. – A továbbiakban: Bona Gábor 2000.)

velük. Az 1848 októberében és novemberében lezajlott Lápos-vidéki eseményeket feltehetőleg a környéken alakult vadászszázad vezetőjétől, Kádár Ferenc nemzetőr¹⁸ századostól hallhatta.¹⁹

Az azonban nagyon érdekes, hogy Csernátóni nagyon vázlatosan ismerteti az 1849-es eseményeket. Pedig a szerző már elég korán, 1849. január közepén beállt a Lápos-vidéki vadászcsapatba, amelynek parancsnoka a fentebb már említett Kádár Ferenc százados volt. 1849. március 7-én ugyanis Mieczyslaw Woroniecki²⁰ alezredes Kádárt egy vadász század alakításával bízta meg.²¹ Az utóbbi Bakk Ferenc és Csernátóni Sámuel hadnagyaival járta be a Szamos-völgyet, és szervezte az alakulatot.²² A század áprilisban beállt az Ormai Norbert²³ ezredes által szervezett I. honvéd vadászrezredbe, amelynek egyik hadnagyául Kádár éppen Csernátónit javasolta április 2-án.²⁴ A század rendszeresen látott el helyőrségi szolgálatot Szamosújváron és Besztercén, végezte a román lakosság lefegyverzését és a rabolt javak visszaszerzését, valamint a foglyok őrzését és kísérését. Ezekről a mozgalmas napokról azonban a szerző rendkívül szűkszavúan ír.

A 180 fős század április végén Besztercén állomásozott, felfegyverezve azonban nem voltak. Kádár százados kérte, hogy a fegyverek beszerzése érdekében Csernátóni hadnagyot küldjék Nagyváradra.²⁵ A vadászcsapat százada májusban Tövisen és környékén állomásozott. Sok volt rájuk a panasz, mivel rendszeresen követtek el kihágást és rablást.²⁶

Ugyanígyen tömörséggel emlékezett meg Csernátóni a besztercei hadosztálynak az oroszok ellenében vívott harcairól (1849. június–július).

Az erdélyi magyar csapatok dévai fegyverletétele után Csernátónit besorozták az 52. soryalozezredhez Nagyszebenben.²⁷ Az alakulat a későbbiek folyamán Itáliába került. 1854-ben leszerelték, és árpástói birtokára visszavonulván gazdálkodással foglalkozott. 1861-ben a magyar alkotmány visszaállításakor szolgabírói hivatalt vállalt megyéjében, majd a provizórium bevezetésekor visszavonult. 1867-ben belépett a Belsőszolnok megyei Honvédegyeletbe, majd 1872-ben a járásbíróságok felállításakor a bethleni kerület járásbírójává nevezték ki. 1889. április 22-én hunyt el Kolozsváron.²⁸

A *Regélő*be a vidéki társaséletről több cikket irt, *Magyar ifjakhoz és szépemhez* című írását a *Regélő Pesti Divatlap*, az „olaszországi történetek” és a *Mihailaş debreceni kudarcra 1848-ban* című történeti visszaemlékezéseit a Kolozsvár 1888–1889. évfolyamaiban közölték le.²⁹

¹⁸ Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp. 2008–2009. I. 530. (A továbbiakban Bona Gábor 2008–2009.)

¹⁹ A fenti eseményekről bővebben: Kádár József 1890. 102–112.

²⁰ Bona Gábor 2000. 719–720.

²¹ Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Csányi László levéltára. Másolatok. Az aradi Csányi-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. 582. Kádár Ferenc levele. Szamosújvár, 1849. március 10. (A továbbiakban MTA Csányi-lt)

²² Kádár József 1890. 168.

²³ Bona Gábor 2000. 549.

²⁴ MTA Csányi-lt. 582. Kádár Ferenc levele. Szamosújvár, 1849. április 2; A vadászrezdek szervezésénél a század a 2. honvéd vadászrezred 6. századát képezte. (Bona Gábor 1998. I. 273.)

²⁵ MTA Csányi-lt. 2434. Kádár Ferenc levele. Beszterce, 1849. április 24.

²⁶ MTA Csányi-lt. 2950. A nagyenyedi téparancsnokság levele. Nagyenyed, 1849. május 13; A század harcairól bővebben: Kádár József 1890. 185–187.

²⁷ Bár az 52. soryalozezred pécsi székhelyű volt, az erdélyi kényszersorozottak jelentős része ennek az alakulatnak az állományába került. Ennek talán az lehetett az oka, hogy az egykori honvédtiszteket minél jobban elkülönítsék a honfittársaiktól.

²⁸ Bona Gábor 1998. I. 273.

²⁹ Szinnyei József II. 321–322.

*

A kézirat közrebocsátásánál az eredeti szerkezeten annyiban változtattunk, hogy az utólagos betoldásokat a szerző jelzése alapján az eredeti helyükre illesztettük be. Ezáltal a visszaemlékezés érthetőbbé és átláthatóbbá vált. A szövegtestben csak a központosításon változtattunk néhány helyen a mai helyesírás szerint, a régies múlt- és szóhasználatot azonban meghagytuk. A helyneveknél a magyar mellett a mai hivatalos román nevet is megadtuk.

A visszaemlékezés

[...] ³⁰ kiűtött a pesti forradalom. március 12. 13 14. és [...] ³¹ [meg]érkezett V. Ferdinánd a minisztériumot és alkotmányt megerősítő irata 15. napján a forradalom villanszikraként villanyozta át magyar hon városait, s Kolozsvár is, hogy Erdély egy lépéssel elérje, mit magyar hon nyert, kitűzte az Unió zászlót. S csak hamar minden középületek, nagyobb házak tetején lengett a [három] ³² színű nemzeti lobogó, s Kolozsvár példájára más erdélyi városok, azok közt Dés városa részt vett a forradalomból. Több közkedvességű egyének, ifjak összegyűjtve a népet, lelkesítő beszédek tartottak [...] ³³ összegyűlt népcsoport [...] ³⁴ Feuregger, ³⁵ Szócs S[amue]l orvos, ³⁶ melyek vezérlete alatt városi hadnagy Vajda Pál ³⁷ házához gyűltek össze, kérve, hogy a népnek számára nyitná meg a Közönség házát, hogy együtt értekezve készítenék petíciót e város részéről is. A hadnagy, ki a maradás megátalkodott embere volt, durva goromba szavakkal utasítá el a népet, melyet néki tisztelnie kellett vala, melynek következtében a nép irtózatossá zajjal lakába tör, ablakait betöré, s ott néhány pálca ütések után megígéri a népgyűlés megtartását, mely után a fáklyás nép eloszlik s tömegestől a színházba rohan, hol itt a szőnyegen lévő darabban a zaj miatt felhagyva, Zelényi szavalá Petőfi Talpra magyar ismeretes honalát, s a strófák végén a nép is örömmámorba fullasztva kiállta az „esküszünket”. Másnap márc [sic!] feltűzetett a városháza tetejére a nemzeti lobogó (unió zászló), s az utcákon zajongó nép torok szakadva kiálltotta: UNIÓ vagy halál. A polgárok mejjén feltűnt a háromszínű kokárda, s ezt követő napokon lelkes szónoklatok tartottak a néphez, s ez felvilágosítva lón a [z el]nyomásról, s a szabadságról, mit majd élvezni fog.

Március [...] ³⁸ több ifjak lelkes buzgalma által nagy nehezen, mivel a Tanács hideg kedvetlensége mián boldogulni alig lehetett, felállított a nemzeti őrsereg. Ívek tétettek ki [a] közhelyeken és csoportosan írták alá a polgárok [a] neveiket. Megjegyzem itt, hogy amidőn éppen én Kolozsvárról hazajöve, hol ekkor Pataki Dániel ³⁹ főbíróval voltam, e város példájára

³⁰ Az első oldal belső sarka kiszakadt, hiányzik egy szó.

³¹ A kiszakadt rész miatt hiányzik egy szó.

³² Az eredeti szövegben az elkopás miatt a szó olvashatatlan.

³³ Az első oldal belső sarka kiszakadt, hiányzik egy szó.

³⁴ Az első oldal belső sarka kiszakadt, hiányzik egy szó.

³⁵ Feuregger Károly Dés városának rendes orvosa volt.

³⁶ Szócs Samu Belsőszolnok megye rendes orvosa volt.

³⁷ Kisbuni Vajda Károly Dés városának főhadnagya volt.

³⁸ A dátum helye kihagyva.

³⁹ Sárospataki Pataki Dániel Belsőszolnok megye alispánja volt.

a polgárokat előkészítendő, egy baráti gyűlés megbízásából Turbucz Ferenc kisdédóvóval felmentünk városi jegyző Ferenczi Károlyhoz,⁴⁰ mint ki ekkor nagyon bírta a nép bizalmát, kérnök meg, hogy velünk kezét fogva, az őrsereg felállítasson, munkálódjunk, a népet előkészítsük. Durva kitéréssel utasított el, ezen szavakkal: „Mikor a nép egybe volt gyűlve, tehettem volna, hogy a bőszültekkkel bosszút álljak, kik régi időkben nem átalották azt mondani, mint megyei tiszték, hogy Dést, Dézsaknaik aljasítják, most Désre szorultak, de megmutatom, hogy nem boldogulnak.”⁴¹ Mi bosszúsán hagytuk el a hitványt, s ennek dacára, másoknak bosszúsága által, s sokunk belé fekvésével rövid napok alatt, mint említtem, felállott az őrsereg. A városháza szegletén elkészült az őrtanya, s a polgárok kettőztettet szorgalommal őrködének a város csendje felett.

Erdély országgyűlést kért. Következés képp a város is petícióval folyamodott öfelségihez a kormányzék útján ennek megadására, öfelsége megadta, s a proposíciókba az egyik pont volt az UNIÓ.

Erdély örvendett, s mindezek a mozgalmak következeiseibe [...] ⁴² Kozma Imre⁴³ főispán hivatalát letette. Igazgató főbíró Mósa József közgyűlést tartott, s követeknek választatnak: Weér Farkas és Torma József.⁴⁴

Megnyilván az ország gyűlése a képviselők nagy lelkesedéssel elfogadva az Uniót, a nemzetet öröm szikrája futá át. Öfelsége megerősítette.⁴⁵

Ekkor már kezdetett, azelőtt is hírlapok útján, a reactionalisták fejüket felemelni, de nem a magyar, hanem a szászok német lapjain. Különösen Benigni⁴⁶ mérges szavakkal gyalázá a nemes lelkű magyar nemzetet. Az oláhokot kezdék bujtogatni a magyarok ellen, s ezek felkeléséről gondoskodtak. A muszka Prut melletti portyázását hírlapok is említik már, de a közhír ennél többet beszéllett rollok.

Mindenki hinni kezdé. [...] ⁴⁷

A szerb rác lázadás kiütött [...] ⁴⁸ Jellasics készül – s a magyar nemzet is ennyi ellenei ellen forrongásba van. Önkénytesek gyűjtenek.

Mit írék, azért írák, mert annak mozgalma mozdítá meg oláh népünket is, s ennyibe a megvét is illeti.

Megyénk meglehetősen csendes volt szeptemberig, már ez holnapban Árpáston keresztül százként mentek az emberek Naszódra a sárga-fekete alá esküdni, mit okozott ezen a holnapba a minisztérium rendeletéből véghezvitt katonai összeírás a 200,000 újonc kiállítására. Naszódrol Urban ezt megtiltá az oláhoknak kiadni. Naszódra szeptember 21-én kezdetek esküdni menni

⁴⁰ Bodoki ifj. Ferenczi Károly Dész város főjegyzője volt.

⁴¹ E zavaros eszmefutatas arra utalhat, hogy a nemesi városi jogállással bíró Désre számos nemes költözött be, mivel a település egyben megyeszékhely is volt. A főjegyző félhetett attól, hogy a polgárok a nemzetőrséget a nemesség ellenében használják majd fel.

⁴² Két szó a szerző által kihúzva. Olvashatatlan.

⁴³ Kézdiszentléleki Kozma Imre erdélyi konzervatív politikus volt, akit 1848. március 6-án iktattak be főispáni hivatalába, de még e hónap 25-én a dési események miatt leköszönt posztjáról.

⁴⁴ Torma József a nagybányai vonal postamestere volt.

⁴⁵ 1848. június 10-én.

⁴⁶ Joseph Benigni von Mildenberg (1782–1849) az erdélyi főhadparancsnokság titkára, konzervatív szász politikus, lapszerkesztő (Der Siebenbürger Bote) és cenzor.

⁴⁷ Hét sor a szerző által kihúzva. Olvashatatlan.

⁴⁸ Négy sor a szerző által kihúzva. Olvashatatlan.

a legtávolabb helységekből is. Ez idő óta kezdék meg a falusiak kaszáikat egyenesíteni és lánzsáikat készíttetni.

Szeptember 28. óta a Kővár-vidékével szomszédos belsőszolnoki helységekre harangokat vertek félre, a nép csoportosult a Nyíresi-tetőre, mivel némely bujtogatók elhitették a néppel, hogy a magyarok fegyveres kézzel közelítenek őket leölelendők. Ekkor már Kővár-vidéken a nép kezdte felmondani a tiszteknek engedelmességet. Már október 1-én sokezer kaszás, lánzsás és vasvillás nép vitte keresztül Dés mellett kővár-vidéki Újvári Csengerét és az Buttyán László nevű hivatalnokot. A menetet minden faluba harang félreverés előzte meg, s tódult a csoport a szerencsétleneket kíséreni.

Október 5. A kővár-vidékiek ismét elfogák pénztárnokokat, Pap Lászlót s pénztárokkal együtt Dés mellett kísérek Naszód felé. A dési őrseret Weér Farkas nem engedé meg a csoportot megtámadni, de Rettegen hadnagy Grossmann⁴⁹ katonáival a csoportot megtámadta, széjjel veré és sokat megsebesíté, a pénztárnokot pénzzel együtt Désre kísérteté. Másnap Kolozsvárra kísértetett el.

Október 8. Zeyk Károly kormánybiztos Belső-Szolnokban honvédelmi bizottmányt alakíta.

Október 10. Gyéresi Gergely⁵⁰ egy [...] ⁵¹ magát agyon lövé. (erről majd bővebben)

Október 18. Alakult Désen a mozgó őrsereg önkéntesekből, ez nap mentek ki Rettegre. 19-én Málomba és az nap Oroszfalukon⁵² keresztül hálni Bethlenbe.

[Október] 20. Debrekre ment, és a kolozsvári honvédekkel Keresztúrt⁵³ csatlakozott. A debreki udvart 19-én rabolták ki.⁵⁴

20-a Estére Désre ment vissza.

Október 21. Este Désen riadó veretett, mivel a rettegi hadnagy tudósítása szerint Bethlent az oláhok megtámadták és 22-ik október fegyverzették le a nemzetőrséget ott.

November 1. 2. 3. volt Lápos és Domokos ostromállapotba Dimbuj⁵⁵ által, míg a magyar-honi önkéntesektől szétveretett.

November harmadikán szaladott minden felé a székelyek által november 2-án megvert szászrégeni Urban tábor rongya szertesztét. A füzesiek mintegy harmincat elfogva, lefegyverezve kísérték Désre. E nap állíttatunk ki mi lesbe a Rét erdő alá, néhányat elfogtunk vagy kettő halálosan meg lón közülök sebesítve.

November 6. Ismét tudósította Grossman honvédi bizottmányunkat a kocsi tábor gyülekezetéről, de ez másnap elment Naszód felé táborozni Makódra⁵⁶.

November 6. nagy oláh gyűlés volt Szöcsón Dimbuj elnöklete alatt.

⁴⁹ Talán Grossmann Ferenc alhadnagyról, a dési katonai méntelep tisztjéről lehet szó.

⁵⁰ Gyéresi Gergely Belsőszolnok megye sebésze volt. Az eset Kádár József szerint szeptember 16-án történt. (Kádár József 1890. 75.)

⁵¹ Három szó a szerző által kihúzza. Olvashatatlan.

⁵² Alsó- és Felső-

⁵³ Csicsókeresztúr.

⁵⁴ A román felkelők feldúlták Mikes Benedek gr. debreki udvarházát, a gazdatisztjét és cselédeit pedig meggyilkolták. A dési nemzetőrség egy része (108 fő) és egy 45 közvitézből és 8 tizedesből álló Turszky különítmény indult ellenük. A csapatot a román felkelők és határőrök bekerítették és megadásra kényszerítették. (Kádár József 1890. 97.)

⁵⁵ Nyugalmozott román határőr hadnagy, aki Urban megbízásából szervezte a Kővár-vidéki román felkelést.

⁵⁶ Százmakód, Beszterce-Naszód vármegye.

November 8. Tudósítás jött, hogy a kocsitábor Désnek tart Urban vezérlete alatt, és akkor ez tábor Ilosva és Keresztúr közt volt, az őrtüzek százanként Désre is [el]látszottak. Désen nagy volt az örökös.

November 9. Délután érkezett Urban tábora Kozárvár alá, itt két ágyúval köszöntettek, a várostól feladást kért, s ez meglőn, ekkor mentem én is Szamosújvárra.

November 10. Jött bé Urban Désre, itt hadiadót követelt 10 ezer pengőt, a nemzetőrség lefegyverkezett.

November 12. Jött Urban Szamosújvárra. Itt is követelt 40 ezer pengőt, de csak 18 ezerre engedte [le].

November 13. Szamosújvárt riadó veretett, a kolozsváriakkal meg volt az ütközet, a románok voltak a nyertesek. Erdélyben a reakció elemei csak titokban forrongtak, az újonccsillítási kormányrendelet megjelenéséig. Ekkor lépett fel a Bécsből visszaérkezett Urban ismeretes propagandájával. Urban az szászrégeni csatavesztés után 7-8 napok alatt rendbe szedvén magát Dést és Szamosújvárt elfoglalta.

November 14. Kemény idő állt bé. 15-én hó esett éjjel. 16. Jöttem Désre.

November 17. A Katona jövetelének híre Urban jágerei⁵⁷ Szamosújvárra vonultak, és 18-án román segítséggel ismét Désre jöttek.

November 19. Estve a jágerok⁵⁸ és a románok a két hid közt csatarendbe állottak. A Vilmos huszárok⁵⁹ keresztül akartak rontani a vízen. Désre keményen ágyúztak, a jágerok is puskáztak. A piacon felállított román katonák Szamosújvár felé vonultak. Némely városiak szidva térítették őket csatába, mind amellet is [el]futottak. Ekkor történt, hogy a magyarok egyik hatfontos ágyúját a lovak elkapták, s a Szamos széliről, száz meg száz puskalövés között az ágyút gróf Vay Mihály kapitány, hadnagy László János, Lehoczky István őrmester húzták ki. Sebet kapott ekkor egy magyar tüzér, két lábán lőtték meg. A gyalogosok ekkor részt venni nem akartak a lovasokkal, visszavonultak és alatt táboroztak. Vay a húzásba megszakadt.⁶⁰

[November] 20. A magyar tábor Örnél⁶¹ csatarendbe állott. A 600 főből álló szélbeli katona-ság⁶² vélek szembe állította fel magát. A magyarok nem tudni mi okból, holott voltak mintegy 2000 rendes fegyverese, egész Kosalyig hátráltak. Ört elfoglalták a szélbeliek és a beteg tegnapi tüzért, aki ott feküdt, elkínnozták, a mellé rendelt nemzetört agyonlőtték. A visszavonulás után az szélbeliek Désre jöttek vissza, felpakoltak és Szamosújvárra mentek.

[November] 21. Jött bé Katona Désre sergivel, mintegy 2000 fegyveres[sel] és 4-5 ezer lándzsással. Ekkor hoztak magukkal 8 ágyút.

[November] 22. Érkezett még meg a zempléni lovasság kíséretében 8 ágyú,⁶³ ezek között két kartács. 23-án még Désen táborozott a magyar honi sereg. Dési táborozás: *Pesti Hírlap* 247. számából kivéve: mely nagyon hű tudósítás: „Október 20. Katona őrnagy úr Szatmárra

⁵⁷ Vadászai. Itt a szerző feltehetőleg a bukovinai kordon (határvasdász) zászlóalj katonáira gondolt.

⁵⁸ A szó kihúzva.

⁵⁹ A 10. (Vilmos) huszárezred százada 1848 októberében szökött Magyarországra Galíciából.

⁶⁰ Vay Mihály gr., 1848. november 12-től a Vilmos-huszárok Galíciából hazaszökött századának parancsnoka volt. A dési ütközetben súlyosan megsérült, december 19-én nyugállományba helyezték. (Bona Gábor 2009. II. 513.); László János hadnagya: Bona Gábor 2009. II. 19.; Lehoczky István őrmesterre: Bona Gábor 1998. II. 378.

⁶¹ Felőr, Beszterce-Naszód vármegye.

⁶² A 17. (2. román) határőrezred zászlóalja.

⁶³ A miskolci tartalékseregből a 75 fős bécsi légió, a 73 fős zempléni lovas, a 440 fős hevesi mozgósított nemzetőrség, egy század Vilmos-husár és egy hatfontos üteg november 22-én érkezett meg Désre.

hívta a szatmári nemzetőr századosokat, egy pénteki napon! S bár a századosok szorgos szüreti dolgaikat elhagyva, többnyire mind megjelentek, ő késő estve jött meg.

Október 21. Midőn vártunk rendelkezést, hadjárási tervet, utasítást, őrnagy úr csinos dictionál elégitett ki, melynek értelme az volt, hogy a parancsolatoknak vakon kell engedelmeskedni. A felsőbbség siker után méri a munkáinkat sat., s a századosok létszámát feljegyezve, kikaptuk az október 28-i indulási poroncsolatot. A legkisebb terv, utasítás, tanácskozás nélkül hazajöttünk nagy expedícióra indulandók azon képletekkel, hogy a fővezér fejében oly tisztán áll hihetően az egész hadjárás, s győzelmi terv, hogy csak vak engedelmesség kell hozzá, és győztünk! Szatmáron szombat estve őrnagy úr poharakot ürített a lelkesült tisztikarral a medve bőrére! Október 28-án kiindultunk fészünkéből a győzelem reményével, s vak engedelmességgel, s 29-én Szatmár szélén álltunk, és itt minden igaz ok nélkül egy hétig, a legszebb időben hevertettek, anélkül, hogy fő vagy alvezéreink csak egyszer is meglátogattak. Anélkül, hogy ezen idő alatt a sereget organizálni, vagy csak a szükséges golyóval és lőporral ellátni valaki igyekezett vagy akarta volna. Én mint százados bementem Bányára⁶⁴ lőport sürgetni és golyót, s bár 32 ½ font puskaporra, 2600 golyóra utalványt kaptam, de három font lőpornál többet 3 napi szemtelenkedés után sem kaphattam, golyót egyet sem. A szuronyos puszkák részére kikaptam ugyan 540 erős töltést, de az apró puszkák üresen maradtak, s mind emellett az egész utalvány benn rekedt, mert bíztunk, hogy talán valamikor kiadandják, mi ugyan soha meg nem történt. Sok puszkaporról fognak, tudom, számolni. Egy heti heverés után november 5. elindítottak Kővár-vidékire anélkül, hogy szállásunkról, élelmünkről az Istenen kívül más gondoskodott volna! Kenyeret kaptunk ugyan néha-néha, de húst, bár minden nap a zsoldból 4 pengő krajcárt húsrá elhúztak, semmit sem, s mégis nagy lármát ütnek némelyek, hogy a szatmári kortes nemzetőrök raboltak, prédáltak, azért mert a puszta falukban tyúkot, libát, sertést, s ahol kaptak ökröt is öltek és vágta. Igen is vágta, mert éhen elveszni nem akartak. Kővár-vidéken majd minden falut üresen találva, s látva hogy itt poggyászaink elvitetésére előfogatokat nem kaphatunk, csoda-é ha nemzetőröket küldtünk ki a bércekre, hogy fogjanak ökröket, melyekkel magunk poggyászainkot, betegeinket, s halottainkat fuvarozzuk. Vagy tán betegeinket az úton hagyni, s holminkot elhányni kellett volna, mert annak mi vagyunk az oka, hogy a szegény nép tévútra vezetett, és semmivel segíteni nem akart? Nagy kár volt, hogy a tudósító urak nem méltatnak magokat egy kis táborjárásra megalázni, s csak 1000 embernek egy napi költségeiről, s követeléseiről gondoskodni.

Különös volt ezen mi hadjáratunkban az, hogy ennek tervéről, céljáról a fővezéren kívül senki mit sem tudott. Minden század különváltan, rendes parancsnok nélkül, egy valahonnan érkező fél ív papírtól várta és kapta a gyakran értetlen és határozatlan napiparancsot. Hányszor átkoztam, hogy a parancsnokok bár magától értelmesen tudnának egy rendeletet kiadni! Majd minden nap változtak a fővezér kénye szerént a parancsnokaink, s lehet-é már követetni, hogy ily zagyva kormányzat egységet vagy lelkesedést tudott volna a hadseregben előidézni, vagy teremteni? Az egész sereg századonként különböző falukban úgy szórattott szét, hogy rendesen egyik század sem tudta azt, hogy a szomszéd falukban van-é sereg, vagy nincs. Minden század külön terv szerént táborozhatott, annyira hogy csak az Urban kegyelmének, s az oláhok gyávaságának lehet tulajdonítani, s tulajdonítottak is, hogy még Kővár-vidékiről legalább is 200 rendes katonával vissza nem kergettek. Tíz napot vesztgettünk Kővárban

⁶⁴ Nagybányára.

tétlenül, harangok leszedésével, küldözgetésével, és élelemrequirálásokkal töltve időnket, s minthogy a gyújtogatás, prédálás több helyeken felsőbb parancsból történt, csoda-e, ha a nemzetőr, ki a világon mindenütt az ily esetben pontosan szófogadó, a parancsolatot teljesítette? Míg a századok Kővár-vidéken erre-arra barangoltak, s néha többen is összegyűlve, szabad ég alatt igen kényelmetlenül táboroztak, addig Berkeszen, a fővezér udvarában zene, pohárköszöntések, s akasztási ítéletek folytak, s úgy nézett ki a dolog, mintha már az egész Erdélynek kétségtelen urai lettünk volna. Így töltöttük az időt Kővárt, mialatt Dés és Kolozsvár hiába várta a győzelmes magyar tábor. Feladta magát az első november 9-én, a második 16-án. A mi táborunk Kővár-vidékiről november 15-én lépett át Dés környékére. 22-én Désen a tiszti gyűlésben fővezérünk azt állította, hogy Kolozsvár sorsáról mit sem tud. Szinte öt hét telt el, míg hazánkból Dés alá jöttünk, öt hét alatt tettük meg azt az utat, melyet visszajövet két nap és egy éjszaka elvégeztünk! A késlekedés kifogyasztott a jó időből, kipusztította a nemzetőröket lábbeliekből, élelemhiányt is sokan szenvedtek, s legfőképp a kolera dühöngése a századok lelkesülését már Désnél annyira lehangozta, hogy ott már az egész egy vert hadnak mutatta képét. Főbb- és altisztek a teendőkről mit sem tudván, mert ez a fővezér örök, nagy titka volt, nemzetőreiket semmi bizonyossal lelkesíteni, biztatni nem tudhatták. Ily előzmények után, mikor a századok többnyire szétszórva heverték, mikor az ütközet napján is, az ellenség elébe az összes haderőnek alig egy tized része állíttaték ki, a fővezér maga sincs jelen az ütközet kezdetén, több főtisztek a tervből semmit sem tudnak, csoda-e, ha a minden terv nélkül kiállított rendetlen tömeg a rendszeres katona erő elől megszaladott? Csoda-e, ha a vezérek nem tudva semmit sem az ellenség erejéről, sem tervéről, egymás után rohantak, s egymást elijesztették? Csoda-e, ha a nemzetőrök kapva az alkalmon, hogy most egy elunt hadjáratról megmenekülnek, azért is siettek hazafelé, nehogy egy ily elátkozott, s elunt hadjáratra visszafordíttassanak? Mi módon történt az is, hogy 16 ágyúból csak 4 állíttatik az ellenség eleibe, s abból is alig lőttek hatot, s azon négy ágyú is oly helyre állíttatik, hol az ellenség szünteleni ágyúzásának útjában áll, s hogy ágyúink nagyobb részét el nem fogják, csak a bécsi légió néhány bajnokainak köszönhetjük. Hát az miként, hogy a visszaszaladó sereget senki csak egy szóval is sem feltartóztatni, sem valahova parancsolni nem akarta, hanem az egész minden vezér nélkül ment amerre akart?

Hazajövénk, így nagy gyalázattal és a következő nagy tanulságokkal: Hogy lehet valaki igen jó szónok és rossz hadvezér. Továbbá vak engedelmisséget csak oly vezér követeljen, ki fejével jót áll előre is a szerencsés eredményről. Tudatlan vezérnek tanácskoznia kell, s értelmes vezér is oktanul teszi, ha a kisebb s nagyobb hadvezetőkkel tervének legalább lényegesebb részét nem közli. Lándzsás, koszos, tudatlan nemzetőr pedig fegyveres, rendes katonaság ellen nem használható, kivált széthagyatva. A néptömegnek a tömegben van az ereje, ezt szétszórni kábaság. Végre, képtelenség, de mégis megtörtént, hogy van hadvezér, ki a harcmező környezetéről, szomszéd ellenséges és rokon hadseregek miben és hollétéről mit sem tud, s még is hadat akar vezetni. Désen november 22-én nem tudta a vezér, hogy Kolozsvár be van-e véve. Enélkül pedig a Désre való menetelünk is céltalan volt. Egyszóval: hadjáratunk a tatárjárásról tiszta fogalmat adott, s végül mégis a nemzetőrök hibásak mindenben! Pedig mi mentünk ahova vezéreltek, tettük, amit parancsoltak, szaladtunk, mert rendelték, elszéledtünk, mert ellenkezőt senki nem rendelt. Egyáltalában vakon engedelmeskedve verembe estünk.

[November] 24-én délelőtt 11 órakor riadó veretett, Urban 2000-nyi sergivel a Rét erdő alatt volt már, megkezdődött egy tüzes csata, a magyarok elszaladtak.

Itt elesett mintegy 8-9 önkénytes, a svalizserek⁶⁵ üzöbe vették a szaladókat és a kistemető sikátor melletti hídnál kemény egybe csapás volt. Néhány lándzsás lelövetett és puskás Péterlakából⁶⁶ lövetett meg. Az önkénytesek nyomultak, s a Szajka-patak hídjánál ismét keményen folyt a tüzelés egy aula⁶⁷ lelőtt egy dragonyost⁶⁸, azzal elszaladt szerencsésen. A Rét erdőnél is elbukott öt svalizsér. Folyt az utcákon a lövöldözés, sokakat, kivált a gubásokat lőtték agyon. A megyeházától egy önkénytes dragonyos kapitányt, gróf Lambertet agyon lőtték. A bucsi (?) háza előtt pedig egy Vilmos huszárt, egy trombitást, egy őrmestert és egy-két közlovas vitézt lőtték agyon. T. Zsigót a patikába meglőtték, és ez éjjel a boltokat és az várost kirabolták. A dési ütközet alkalmával, amint a magyarokat Urban meginté, a puskaműves előtti hídnál bódorgott egy részeg gubás magyar, kit összeszidva egy magyar Vilmos huszár, miért a részeg rálőtt, de csak a füle töve tájt találta [el]. Ekkor az ember több házakba be akart menni, de mégis csak az utcán a kert⁶⁹ mellé támaszkodott arccal, mikor egy polják⁷⁰ katona rálőtt és csak megsebezte, halálosan nem találta, ekkor az utca közepibe, a sárba, a Kis temetőre feljáró sikátornál lefeküdt, tette magát holtnak.

Kevés idő múlva ismét jön egy polják, ez holtak véle, csizmáit mivel bakancsa nagyon rossz volt, lehúzta és tovább ment. A magyar egy szót sem szólott. Később ismét jött néhány polják, ezek közül egy kilátszó hasába szúrta szuronyát, de ez a seb sem volt halálos, kevéssé folyt [a] vére, az ember mégsem szólott semmit. Végére néhány lándzsások jöven, mondá egyik a másiknak oláhu! Hallod-e öreg ez lopta el apád jószágát, és ekkor gubáját levonva fejét kezdték el lábaikkal ütni. Az ember ekkor is holtak tette magát, de a feje megdagadt orrán-száján vére megindult, s háromórai kínos vonaglások közt meghalt.

A puskás Péter halála így történt: mint a bácsiak⁷¹ jöttek a városba, egy svalizsért, ki egyedül jött, lelőttek. Ennek kardtokját a puskás leoldotta s házába bevitte, (ezt hihetőleg meglátta más svalizsér)⁷², de utóbb a Kis temetőből lejött katonák közül egy benézett Péter puskás udvarába, s a kerten benyújtva puskáját úgy találta szíven, hogy helyéből meg sem mozdult. A katonák elhaladta után az éppen mellette ülő alma áruló vénember megszólította, hogy menjenek már bé, s akkor látta, hogy a puskás elvérzett, s tagjai merevültek. Itt Urban egy katonát, ki a puskás köpenyét lehúzta, agyonlövetett.

Midőn a katonák a Szentpéter-hegyi szőlőkbe értek, az elfutó pásztornak két gyermekét összeszurdalták, és 27-én temették el az egyiket, ki meghalt. Sok kínok után a másik is utána elhunyt.

25. Temették el a kapitányt és három más dragonyost. A gyalog románokat pedig titkon temették el.

26. Temették el a magyar elhaltakat, éppen 14-t, a Kis temető felső végibe.

26. Ment Urban sergével [Nagy]Bánya felé, de csak [Magyar]Berkeszig ment és hál [...] mezőn⁷³, innen miután Lápos vidékét lefegyverezte, visszaindult. December 1. Szállt meg

⁶⁵ A 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovas (svalizsér) ezred katonái.

⁶⁶ Petrilaca, ma Palackoshoz (Ploscoş) tartozik Kolozs megye.

⁶⁷ Bécsi légio katonája.

⁶⁸ Az 5. dragonyosezred katonája.

⁶⁹ Kerítés

⁷⁰ Lengyel

⁷¹ Feltehetően a Kolozsvár melletti Kisbácsról (Baciu) van szó

⁷² A zárójelbe tett rész az eredeti szövegben ki van húzva.

⁷³ Három betű olvashatatlan.

Urban seregivel Nagyilondán és december 1. éjjel ölte meg két szélbeli katona Szeketurán Hatházi Zsigmondot.

December 2-án jött vissza sergével Désre, hozott magával sok magyar foglyokat, nevezetesen Técsi Sámuel⁷⁴, Kádár Ferit⁷⁵, Bakk Ferit, Méhesi Józsefet és Deézi Ádámot, s másokat két Vilmos huszárokkal együtt.

Dec[ember] 3. Ment el sergével Kolozsvár felé vivén magával az írt foglyokat. Urban Kolozsvárra menve az alábbi plakátot bocsátotta ki:⁷⁶

Hirdetmény

„Hivatali helyzetem nem jogosít ugyan engem arra, hogy proklamációkat bocsássak ki, kötelességem azonban, a rendelkezésem alatti császári seregekkel, a polgári táborommal, a magyar pártütők kegyetlenkedéseinek, a rablásnak és pusztításnak véget vetni.

Utóbbi kirándulásommal a császári vitéz seregek a 14000 emberből álló és 16 ágyúval ellátott ellenséget Désnél erős állásából kiverte; gyáva vezérei az ellenségnek Katona Miklós és Teleki Sándor kéjhölgyekkel együtt elszaladtak pártütő csodájukat magukra, betegeiket nekünk hagyták. Mi ez utóbbiakat testvéreileg gondoztuk, ők bátorságban vannak! Az ellenség ellenben útját gyújtogatással és hóhéri gyilkossággal bélyegezte; 32 felakasztott románt vétettem le a bitófáról, s temettem el.

Teljes jogom lett volna Dés városát – hol dühöngő nők orgyilkosilag csapataimra löttek – elhamvasztatni, de a város az égéstől és pusztítástól megkíméltetett.

Felfogott levelek és köriratok által B. Szolnok megye köribe az illető helységek előjáróinak halálos büntetés fenyítéke terhe alatt meghagyatott minden románt, ki Naszódon urunk őfelségének hűséget esküdt, kiadni.

Én erős és hajthatatlan akarattal nyilvánítom, a rendelkezésem alatti vitéz császári seregek erejével miként:

1. Minden közönségi előjáró, jegyző, bíró és esküdt, ki engem a pártütő seregek gyülekezéséről vagy közeledéséről nem értesít, vagy éppen az ellenségnek menedéket nyújt, agyon fog lövetni.

2. Minden helység, melyen seregeimmel áthúzódok, köteleztetik fehér, vagy fekete-sárga zászlót kitenni, a lakosok a császári igaz ügyet elismerni, haditörvény alá fogják magokat rendelni, s e hon hadi főparancsnoka, tábornoki helytartó Puchner ő nagyméltósága rendeleteinek híven engedelmeskedni.

3. Minden helység lakosa köteleztetik fegyvereit, és hadi eszközeit letenni, és azokat a császári katonaságnak tüstént átadni.

Ki ezt nem teszi, fegyvereit és lövő eszközeit elhallgatja, agyon fog lövetni, lakott házak pedig, melyben a fegyverek és lövő szerek fognak utólagosan találtatni feldúltatnak és merőben elpusztítatnak.

⁷⁴ Százados, a magyarláposi nemzetőrség parancsnoka.

⁷⁵ Százados, a domokosi nemzetőrség parancsnoka.

⁷⁶ A proklamációt közli Kádár József 1890. 147–148.

4. Amennyiben erőm, s jó akaratom engedi az élet és vagyon bátorságról mindenkit biztosítok. Ellenben pedig nyilvánítom, hogy minden románért, ki császára iránti hívségért netalán fel fog akasztatni, vagy máskép kivégeztetni, két magyar fog felakasztatni.

Titeket pedig, románok, komolyan intelek, a foglyokkal ne kegyetlenkedjétek, vagy azokat meg ne öljétek, az általam kiadott biztosító levelek iránt engedelmességgel viselkedjétek, az uraknak kirabolt vagy felosztott javait késedelem nélkül visszaadjátok, minden további rablástól és pusztítástól óvakodjatok, az uraság erdeit és mindennemű vagyonait épségben hagyjátok, általában minden gyalázatos erőszakoskodástól halálos büntetés terhe alatt tartózkodjatok magatokat. Ím látjátok románok, miként a császári igaz ügy, melynek hívei voltatok, győzött; a pártütők nagyobbára szétverettek, sokan elhulltak, több árulók megadták magukat. A törvényes rendnek helyre kell állni, a kölcsönös bizodalmat meg kell nyernünk, ha testvérileg akarunk egymással élni.

Még egyszer tehát románok, magyarok, németek, s az halálos büntetés terhe alatt felszólítalak a vagyon és személy biztonság megtartására, a hívságos uralkodásra vágyó párt által nagyobbára elcsábított véetlen ellenség védelmezésére, s halált mondok pártütőkre, alkudókra s az uralkodó császári ház és az alkotmányos összes monarchia elleneire!

Lucchi⁷⁷ százados és alezredesi segéd

Rosenbaum⁷⁸ főhadnagy és auditor

Urban cs. k. alezredes

December 4-én tartott tisztai ülésből 1702. számok alatt ír fel a tisztség a foglyok szabadon bocsátásáért a Guberniumba.⁷⁹ Ugyanezen számok alatt parancsoltatik a fegyverek beszedése.

December 6-a érkezett meg a kormányászéki rendelet [...] számok alatt, melyben a tisztség helyreállítatik, s a tisztek hatálya meghagyatik.

December 8-án este sárga-feketére festették a dési várdaházat a román határőrök.

December 15. Mentek Désen át egynéhány ezer lándzsások Zsibó felé, hol hírlík, miképp egy magyar tábor lenne besáncolva. Ekkor ment arra a Désen örökdő katonaságnak is egy része. A dési cravall után Dész ez napig csendbe volt, most ismét élénk mozgás van keblében.

December 16. Mentek Désen át a szászok Kolozsvár felé. E tábor állt mintegy 1000 lándzsából és egy század jägerből.

Ugyanez nap este a Mihailas⁸¹ tábora a Béla-hegy alatt számos tüzek mellett táborozott.

December 17. Reggel 8 órakor banda kíséret mellett ment át Désen Somkút felé az írt tábor, mely állott mintegy 5000 lándzsás emberből.

December 17. Tegnap átment szász tábor Szamosújvárról ismét visszajött Désre.

⁷⁷ Leontin Lucchi százados (17. határőrezred).

⁷⁸ Adalbert Rosenbaum hadbíró főhadnagy (17. határőrezred).

⁷⁹ Az erdélyi főkormányászék a tevékenységét gr. Mikó Imre vezetésével Erdély osztrák megszállása után is folytatta, míg Anton Puchner br. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok 1848 decemberében feloszlatta.

⁸⁰ A rendelet hivatali számát kihagyta.

⁸¹ Feltehetőleg Ion Mihailas főhadnagyról (17. határőrezred) van szó, aki Urban megbízásából szervezte a román népfelkelést a Szamos völgyében.

18. A szász tábor lándzsásai Désaknára mentek. Ez nap jöttek Désre ismét a Károly Ferdinándok⁸² mintegy 600-an. December 18. A megyei tisztség a főkormányshétkől az adó beszédésére 1729. szám alatt katonai erőt kér, úgy a rektifikációra is, minthogy a falukoni járása a tiszteteknek nem bátorságos. Ugyan

18-án statáriumot is kér, mint hogy a gyilkosságok eláradtak: Girolton Békési Zsigmondot és Babos Károlyt megölték, úgy Toroczka Lászlót is. Tisztségi kérelem 1732. számok alatt lett ugyan csak

18. A tisztség 1730. számok alatt folyamodik a kormányshétkhez, hogy adjon felvilágosítást, mennyiben érvényes a 2. oláh ezred kormánya Reinenger aláírása alatt kelt azon átirata, miszerint, hogy falusi Pap Jákobot Belső-Szolnok, Doboka és Beszterce-vidéke 96 faluinak praefectusául nevezte ki a honvédi bizottmány.

És másnap 19-én ismét jött vagy 400 Károly Ferdinánd és az egy század szász nemzetőr vadászok, fele Kozárvára⁸³ ment.

Ez napon egy katona jött szállásomra, szilágyi születésű magyar ember, arcán hosszas bú nyomai látszottak, szemei homályosultak, mintha tébolyodásnak előjelei mutatkoznának rajta. Sokat beszélék vele, s mondá, hogy ő sorsvonás útján most évben soroztatott be katonának, akkor éppen mátkás volt, s el kellettven jönnie, azóta soha honát, mátkáját nem feledheti, felette sokat búsult azóta, s búsul mai napig is búját kettőzteté az is, hogy magyar létire nemzete ellen kell harcolni, mondá, hogy a kétszeres bú egészségét felemészte már, s közel áll azon ponthoz, hogy megtébolyodjon.

19. December az alparéti járásból teméntelen ételt szállítottak Désre a katonaság számára, úgy látszik, téli szállásuk itt akar lenni.

20-21. Az egész megyéből sok élést szállítottak Désre a katonaság számára.

22. Jöttek haza Jablonski oberster⁸⁴ vezérlete alatti vitézek Zsibórol, hol visszavonulniok kellett. Mihailás kaszásai eloszlottak. A szász nemzetőrök közül is néhányan elestek.

22. December este 11 óra után mentek ki az Jablonski vezérlete alatt Kápolna felé a K. Ferdinánd féle katonák. *Honvéd* 2. szám. december 28. 1848: December 21-én veretett meg Binder⁸⁵ Zsibónál. December 22-én indultak Kisnyíresről Dés felé a 31. honvédzászlóalj, egy pár század Sándor gyalog, két század az 55. honvédzászlóaljból, szatmári önkéntesek, székely nemzetőrök, Kossuth és Vilhelm huszárok, s a borsodi ágyúüteg.

Utunkban vandál jellemre mutató pusztítások nyomaival találkoztunk. Maradandó emlékei ezek Urban táborozásának, de fájdalom Katona Miklóséinak is, ki nem átalotta a magyar nevet ily rabló csordába illő gaztettekkel szennyezni. A nép elébb még nem esmert, futott tőlünk, mert azt hívé, ismét Katona Miklós jó, de miután tapasztalta, hogy mi nem vagyunk ellenségei, hogy mi minden honpolgárnak, ki meg nem támad, baráti kezét nyújtunk, hogy sergünkben egyes zsarolási kihágások is a legszigorúbban büntettetnek, áldás és szerencse kívánatokkal halmoztatott. Még azon nap este Kápolnánál előöreinket az ellenségnek egy külön csapata megtámadta, de visszaveretett. Másnap, 23-a reggel az ellenség Désről már egy tetemes sereggé növekedve Kaczkónál újból megtámadott. Dörgöttek az ágyúk, mind két felé, de sergünk

⁸² A 31. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred katonáiról van szó. Az erdélyi kiegészítésű alakulat mindhárom zászlóalja az országrészen állomásozott.

⁸³ Cuzdrioara (ma Kolozs megyében).

⁸⁴ Gustav Jablonsky es. kir. ezredes, császári dandárparancsnok, az 51. sorgyalogezred parancsnoka.

⁸⁵ Feltehetőleg Wilhelm Binderről, a 17. (2. román) határőrezred tisztjéről van szó.

jöllehet nagyobb részét csata edzetlen újoncok tették [ki], vitézül megállotta a tüzet, vitézül csatázott, s ismét megfutamtatta az ellenséget.

Ez alkalommal szentelte fel a lobogóját a 31. zászlóalj. Innen folytonos csatázás közben jöttünk Désig, hol az ellenség újból összszeszedvén magát, ágyúszóval fogadott, azonban rövid, de kemény csata után ismét miénk lett a győzelem, és mi bevonultunk Dés városába, a polgárság heves éljenzései között. Bevonulásunk után nem követtük dicső elődünk Katona Miklós példáját, hogy a nyugalomnak és a víg életnek adjuk magunkot, hanem nyomultunk a megfutamlott ellenség után. Szentbenedeknél utolérték, s elfogtak huszáraink néhány poggyászos szekeret, s néhány szász nemzetőrt, a határőr vadászokból is elejtettünk néhány foglyot. Veszteségünk egy halott és hét sebesült. Az ellenség halottjait és sebesültjeit elvitte, s mégis találtunk az úton egy halottat, s a dési kórházban 9 sebesültet. December 25-én Szamosújváron át, hol csak ebédeltünk, Nagyiklódra jöttünk, 26-án Kolozsvárra.

Zsibóról december 20-ról Czetz tábornoki főnök⁸⁶ jelenti, hogy a Szamos völgye az ellenséges csapatoktól megtisztított.

A működő sereg, mely egy zászlóalj székely, egy osztály Mátyás huszár, egy század erdélyi nemzetőr és két ágyúból állt, reggel hat órakor indult ki Zsibóról, a többi sereg és két ágyú Zsibó fedezésére hátra maradt. Az előcsapatot Bethlen Gergely őrnagy⁸⁷, a középcsapatot Mikes ezredes⁸⁸, a tartalékot pedig Kemény Farkas őrnagy vezette.

Az előcsapat bátran nyomult előre. Ezalatt egy osztály Mátyás huszár Szabó Ferdinánd⁸⁹ százados vezérlete alatt Borzovát elfoglalta, s felgyújtá, s az ellenség Szurduk s a körülte fekvő halmokat, a Szamos bal partját megszállá, és Juhász százados⁹⁰ az ellen háta mögé Tihó elfoglalására és felgyújtására, hogy sehol se legyen az ellenségnek maradása, küldetett ki. A csata itt megkezdett. Az ellenség erősen tartá magát, száma 9-10 ezerből állott a népfelkeléssel együtt. S fél óra múlva a tér a miénk volt. Két székely ezredbeli közvitéz, nehéz, a tűzmester és a tudósító tábornoki főnök könnyű sebet kapott. Az ellenség a legvadabb futással rohant szét az erdőbe. Horváth százados⁹¹ egy eszkadron huszárral ment üldözösökre, mi az ellenség zavarodását még inkább emelé. A gyalogság benyomult minden akadályok dacára az ellenség falvaiba, és azokat felgyújtá. Kitüntették magokat Mikes ezredes, Bethlen őrnagy, Harsányi tűzmester és Fejér Ignác gyalog székely ezredbeli őrmester⁹², ki a Szamoson nyolc önkényesen ajánlkozott társaival átment, Szurdukot felgyújtá, s egész Csokmányig nyomult elő. Dicséretet érdemelnek a Mátyás huszárok, s a székely zászlóalj vitézei (lásd *Pesti Hirlap* 848. december 28-i [...] ⁹³. számát).

A graenzjägerek és naszódi szélbeliek mintegy 1500, és mintegy 100 svaliszér lovas, miután a magyarok az oda recognoscirozni küldött egy század Karl Ferdinandot visszaverték és másnap reggel úgymint

⁸⁶ Czetz János őrnagy az erdélyi magyar csapatok ideiglenes parancsnoka és vezérkari főnöke (Bona Gábor 2000. 148–149.)

⁸⁷ Bethlen Gergely őrnagy, a 15. (Mátyás) huszárezred osztályparancsnoka (Bona Gábor. 2000. 247.).

⁸⁸ Mikes Kelemen gr., ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka (Bona Gábor. 2000. 517–518.).

⁸⁹ Szabó Ferdinánd a 15. (1. székely) határőrezred, 1. zászlóaljának tisztje volt (Bona Gábor 2000. 642–643.).

⁹⁰ Juhász József az erdélyi menekültekből szervezett zászlóalj századosa volt (Bona Gábor 2000. 414.).

⁹¹ Horváth Miklós százados, a 15. (Mátyás) huszárezred századparancsnoka (Bona Gábor 2008. I. 68.).

⁹² Fejér Ignác a 15. (1. székely) határőrezred 1. zászlóaljának őrmestere volt (Bona Gábor 2008. I. 338.).

⁹³ Honvéd 1848. december 28-i száma.

22. December Kápolnához közel értek, ott messziről ezek tüzet látva képzelték, hogy a magyar tábor ott van, de ezen tűz a magyar sereg háta megett, jó messzi volt. A magyarok pedig egy háromszög alakú sáncba voltak elrejtve. A császári katonák, mint csak a tűznél képzelve a magyarokat, oda siettek, s midőn csaknem a háromszöghöz értek, kezdenek a magyarok keményen tüzelni, ágyúzni, s heves csata után a császári katonaság visszavonul, egynehány halottat és több sebesültet számlálva. A császári katonaság a dési két híd közé vonódott, s plenk láncba.⁹⁴ A magyarok pedig előrenyomulva másnap délbe 12 órakor Alőrnél ütöttek táborn, honnan délután 1 órakor keményen kezdetek Dés felé ágyúzni. Az ágyúzás folyt szünetlenül fél kettőig, ekkor a szászok irtózatosan szaladtak Szamosújvár felé, utánuk a gränzjägerok, ezek után a svalzsérek és végül a Károly Ferdinándok. A Csür(?) -hegy⁹⁵ felé felállított plenk, mely állott a grenicer oláhokból és szász nemzetörökből, a hegyeken vonultak Désakna felé. Három órakor bejött Désre a magyar tábor. A bihari nemzetörök kezdetek legelőbb az üzéshez és a Szamosújvár felé menő városvégen elfogtak 10-et, kik közül egyik oláh grenicer, a többi pedig szélbeli galíciai jäger volt. A császári sereg üzetett folytonoson, a magyar sereg még meg sem állva Désen, vonult keresztül a városon. Állott a sereg Vilhelm és Kossuth huszárokból, debreceni nemzetörökből, volt 9 ágyújuk, önkénytesekből és Alexander gyalog katonákból⁹⁶.

Az üldöző magyar sereg este nyolc órakor nemzeti dalok danolási közt jött vissza a városba. És ekkor érkezett meg Böhm⁹⁷ generális⁹⁸, ki a sereg főparancsnoka. Elfogtak ekkor Jablonszki oberstertől 13 bagázsiás⁹⁹ szekeret és 31 foglyot, kik közt volt négy oláh szélbeli, két besztercei nemzetör és a többi galíciai gränzjäger volt.

24-én érkezett meg egy zászlóalj székely gyalog¹⁰⁰, este 8 órakor pedig, csak háromórai nyugvás után, elmentek Kolozsvár felé és ez éjjel Szamosújvárt háltak, honnan másnap beérkeztek Kolozsvárra, hol az ellenség már előre kivonult. Víttek 5 ágyút magokkal. Megérkezett Désre ekkor egy esquadron székely lovas¹⁰¹ is, kik hasonlólag másnap, az az 25-én Kolozsvár felé indultak.

25. A tegnap éjjel érkezett kolozsvári, tordai, nyedi, vinci menekült nemzetörök¹⁰² reggel elindultak, mintegy harmadfél százan Kemény Farkas¹⁰³ társvezérlete alatt Kolozsvárra, aki elindulás előtt beszédet tartva serge előtt, a többek közt így szóllott: Önök honukból menekültek, önök vándorok és bujdosók, de mintegy 150 mértföldnyi utat átbujdosni, csupán még sem nekem, sem önöknek nem érdem. Az érdemet ezután arathatjuk, ha gaz ellenünkkel szembe szállunk. Az ellenség nincs messze. Ígérjék önök, hogy véle szembe szállandnak, hogy így igényük lehessen érdemre, önöknek nem leszen szabad ezután engemet s zászlójakat hosszas

⁹⁴ Csatárlánc.

⁹⁵ Olvasata bizonytalan.

⁹⁶ A 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. zászlóalja az erdélyi magyar hadtest alárendeltségében harcolt.

⁹⁷ Erdélyben és Székelyföldön sokszor előfordul, hogy Bem József családnevét ebben a formában használták.

⁹⁸ József Bem vezérőrnagy, az erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

⁹⁹ Poggyász.

¹⁰⁰ A 15. (2. székely) határőrezred zászlóalja.

¹⁰¹ A 11. (székely) huszárezred alezredesi osztályának szakasza.

¹⁰² Az Alsófehér megyei, aranyosszéki, Torda megyei és kolozsvári nemzetörökből Csucsán, 1848. november végén Kemény Farkas őrnagy egy önkéntes zászlóaljat szervezett, amely később a 75. honvéd zászlóalj lett.

¹⁰³ Alezredes, az erdélyi magyar hadtest dandárparancsnoka (Bona Gábor 2000. 432–433.).

együtti vándorlás után elhagyni. Ki elhagy azt gaz pecsovicsnak, hazaárulónak tekintem. Légyenek önök elhatározottak, szilárdak, s kövessenek engem.

E beszédet hangos éljen kísérte, s a csapat elindult.

Estve megérkeztek a Coburg huszárok¹⁰⁴ és sok önkéntes gyalog magyarhoni csapatok, meg egy csapat Kossuth huszár¹⁰⁵ is.

25. Este érkezett meg az aula¹⁰⁶ is.

26. Dél előtt 11 órakor megérkeztek vagy kétezer egynehány száz önkényes gyalogok.

Ez nap kis csetepaté volt, mert egy Vilhelm huszár sebesen jöve Kolozsvár felől, azon tudósítást hozá plázcommendáns¹⁰⁷ Jeneinek¹⁰⁸, hogy a Kolozsvár felé menő magyar csapatok beérkezve Kolozsvárra, Urban a hegyeken átjőve, Válaszútnál táboroz, hátba támadandó a magyar sereg.

Azonban a Rózsa-hegyen ezután kevéssel megláttak egy lovas vizsgálódní, ekkor már össze voltak trombitálva a Coburg huszárok, s terjed a hír, hogy az Urban spionja, Csija lesz. Két Coburg huszár megkerüli s elfogja. De ez egy dési szakács volt, s térden állva reménykedett életéért, mind emellett is kezét, mint gyanúsnak, megvagdalták, s a városba lehozták. Elszaladt lovát is behozták, alig tudván megfogni. A katonai mozgalmakra a templomba lévőek is, mivel karácsony másodnapja volt, eloszoltak, nem érkező a rector, ki ekkor szokott prédikálni, beszédét elmondani.

A Coburg huszárok Désen vetették le sárga-fekete rózsáikat e szavakat mondván: Haljon s vesszen a császár. Földhöz dobták, s nemzeti rózsát tűztek a csákójukra. Isten segítse a derék magyar vitézek kardvasát. Elmentekkor¹⁰⁹ 7 ágyút vittek magukkal.

27. Reggel az aula, pozsonyi¹¹⁰ tegnap jött. Egy zászlóalj honvéd és egy csapatocská lovas Kossuth huszár, megindultak Kolozsvár felé két ágyúval.

November 12. reggel mintegy 4000-nyi magyar tábor kiindul Kolozsvárról Urban ellen. Egész nap szakadó esőben estig utazik, éhen s szomjan az éjjel szabad ég alatt tölti. Másnap reggel hat órakor megindul a tábor étlen szomjan, s délután két óráig kettőzöttetett lépéssel halad. Közéledve Szamosújvárhoz hadi rendbe állítatik. Ekkor kérdé Baldacci nemzetőreinket: Nincsenek önök elfáradva? Nem vagyunk, felele a sereg. De egy fővezérnek e gyöngédséget érteni kellett volna. A honvédek közé a kolozsvári vadász század¹¹¹ felosztattott, ezekben lévén több bizalom. Csatárláncban hegyen-völgyön tuskén-bokron keresztül iszonyú sárban haladtak csatáraink, s a kéroői¹¹² földházak felé megpillantják Urban csapatait Szamosújvár felől szembe jönni. Erre Baldacci három ágyúlovést tétetett, de vak töltéssel, jelül az ütközetre. Erre Urban csapatai rögtön visszavonultak, s a Szamos egyik hídját felszedve magok után, az ország úton az erdő alatt a Hágó-tetőn erős állást foglalnak. E visszavonulás csak hadicsel volt, mert a jó tappintatú Urban ágyúai a hegytetőn voltak előre felállítva, s a mieinket

¹⁰⁴ A 8. (Coburg) huszárezred katonái.

¹⁰⁵ A 15. (Mátyás) huszárezred katonái.

¹⁰⁶ Bécsi légió.

¹⁰⁷ Térparancsnok.

¹⁰⁸ Jeney Dániel nemzetőr őrnagy, Dés térparancsnoka (Bona Gábor 2000. 410.).

¹⁰⁹ Értsd: elmentelükkor.

¹¹⁰ A 4. honvédzászlóalj.

¹¹¹ A kolozsvári nemzetőrség vadászszázada, amely a korábbi polgárőrségből alakult.

¹¹² Kérő, Băița, Kolozs megye.

oda akarta becsalni, mi meg is történt, mert a mieink utána vonultak. Csatáraink csaknem négykézláb mászták a meredek hegyet. Míg Urban nyugodt seregével a hegytetőn keményen puskáztatott, s ágyúztatta [a] mieinket. Ágyúink az országúton egy domb alá vonultak, s hallgattak, míg csatáraink mászták a hegyet, erejükből kimerülve, s az ágyúgolyóktól ostromoltatva. A harcnak egy órai csatázás után egy gyalázatos visszavonulás lett [a] vége; mert ágyúink meg nem szólaltak. Tisztjeink nagyobb része elhúzódva elhagyta a csatárokat. Semmi rendelkezés, mindenki azt tett, amit akart. Hogy kimerült sergünk a visszavonulásban semmivé nem tétetett, köszönhetjük az ellenségnek, s részint a székely huszárok ügyességének, kik a két századunkat üldöző lovasságot feltartóztatták. Estve hat órától másnap délig egyenként szekereken és gyalog szállingózott vert hadunk vissza a városba. Baldacci s több tisztek odahagyták a menekülő tábor. Baldacci a fővezérségről lemondott. Ugyan az nap a tordai egész fegyveres erő érkezett Kolozsvárra. (lásd *Pesti Hírlap* 228. számát)

A dési szerencsétlenség után, hogy Katona Miklós megszökött, Szatmár városa egy bizottmányt alakított, s a szomszéd hatóságokat is felkérte a részvételre. Szatmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros megyék és Felsőbánya tagokat küldöttek. E bizottmány erélyesen működött az erő gyűjtésére, a szükségletek előállítására is elhatározott szelleme által. Ennek jobb keze Zsurmai¹¹³, egy most Lengyelhonból csupa e szabadsági harcban részvételt hazánkba jött derék lengyel volt a jobb keze. A bizottmány e tárgyban küldött terjesztést a honvédi bizottmányhoz. Az újjá alakított tábor elindult Nagybányára december 17–18-án a felülről rendelt katonaság is ide a napokba várta.

232. számú *Pesti Hírlap* írja, hogy Dés oly atyafias volt, miszerént az magyarokra ablakokból lövöldözött, melyre három önkénytes le is hullott, és a sereg nagy zavarba jött. Ez szemtelen hazugság, mit megcáfol Urban proklamációja is. Itt méltán dicsérik a bécsi légió 60 tagból álló bátor csapatát.

Katona Miklós minden helységekre, amelyeket elfoglalt, az alábbi pontokat adta ki:

Pontok

1. Minden fegyvert le kell tenni és a főhadiszállásra, ahol lesz, be kell adni. Most jelenleg a főhadiszállás Berkeszen van.
2. A harangokat be kell adni a főhadiszállásra.
3. A falu bujtogatóit ki kell adni.
4. Az alkotmányra az esküt le kell tenni.
5. A tisztviselők iránti engedelmisségre esküt kell tenni.
6. A katonákat, ha a helységbe küldetnének, azokat el kell látni illendően minden szükségességekkel.

Katona Miklós

Bem tábornok beérkezve Kolozsvárra munkába vette a fegyverek beszédését az országban, mivére az alábbi felhívást bocsátotta ki:¹¹⁴

¹¹³ Zsurmay Lipót százados, aki a Pestre távozó Katona Miklóstól a nagybányai tábor parancsnokságát átvette (Bona Gábor 2000. 735–736.).

¹¹⁴ A rendeletet közli: *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez*. Szerk. Kővári László. Pest 1861. 136. (A továbbiakban Kővári László 1861.)

A Felső Erdélyi Hadsereg Főparancsnokától Erdély lakosaihoz:

A magyar hadsereg jó, hogy kiszabadítson titeket a reakció rabigája, s a katonai zsarnokság alól.

A magyar álladalom alkotmánya által biztosított szabadság ismét életbe lép.

Minden nemű politikai vétségért általános bocsánat biztosítatik az egész országra nézve.

Ám de midőn a múltokra fátyolt vettetik, midőn az eltévedt lakosoknak kegyelmes bűnbocsánat adatik, figyelmeztetnek egyszersmind az ország minden lakosi, hogy az alkotmányszerű kormány ellen elkövetendő minden újabb politikai vétkek haditörvényileg fognak büntettetni.

Azon lakosok, kik kezeikben fegyverrel fogatnak el, úgy szintén, kik a magyar hadseregeink belépte után rögtön mindennemű hadi tűzfegyvereiket át nem adják, halállal büntettetnek.

Felhívatnak azért a hon minden lakosi, hogy a nálók létező mindennemű hadi tűzfegyvereket a legközelebb eső katonai hatóságnak azonnal adják bé.

Minden a hadsereg élelmezésire tartozó kelléknek és megrendelt szállítások a tisztek által nyugtatványoztatni s a kormánybiztosok által ki fognak fizettetni.

Kelt a kolozsvári főhadiszálláson, december 27. 1848.

Bem tábornok

E szerént a fegyverek beszedése Belső-Szolnokban is január 4-5-6. s következő napjain 1849. évvel vétetett munkába. A parancs a fentebbi proklamációval a belső-szolnoki térparancsnok Jeneitől jött, s a könnyebb munkába vétel végett Galgón, s más helyeken katonaság volt helyezve. A falukba a parancs a szolgabírótól jött.

Szemere Bertalan egy ebéd alatt írt cikke a huszárról. *Pesti Hírlap* 1848. december 31. 253. számából.

A huszár: Ha csak hallom e nevet, lelkem emelkedik édes érzéssel.

A huszár nevezet nemcsak hazánkban, de egész Európában, sőt egész világon egyértelmű a vitéz, a hős nevezettel. A huszárnak híre tovább elrepült, mint országunknak s nemzetünknek híre. Napóleon csodálta, a törökök és arabsok meghajolnak hallatára keresztbe vetett kezekkel.

A huszár örököse apáink lovaglásbeli ügyességének. [Ha a huszár repül, a szél nem bír futni utána, sír és süvölt szégyenében.]¹¹⁵ A huszár örök őse apáink vitéz bátorságának. Egy huszár tíz ellenséget még kevesell, húsznak ellene vág, a félelmet nem ismeri, borral és dicsőséggel él, a halált párnának tekinti, melyen aludni fog, míg a feltámadási trombita ismét felkölti.

A huszár, ha béke van, lovát és kedvesét simogatja, de a békében maga is, lova is megöszül. Mint az oroszlán a rengetegben s pusztákon, a huszár csak a harcban él, csak ott élő. Nótája az ágyú dörgése, öröme a kard pengése, s minthogy számolni írásból nem tanult, bab helyett levágott fejekkel számolgatja ki, amit tudni akar.

A huszár egy gyönyörű virágszál, mely az elhunyt magyar hősök sírjából kelt ki.

Ha akarjuk esmerni, milyen volt a szittyfa faj, a deli huszárokon legeltessük szemeinket. Ha csúnya is, szép a huszár, mint a rózsa. Ha kicsiny is, erős, mint a tölgy dereka. Jókedvű s pajzán, ha játszik is, harcol is, ha káromkodik is, – ilyen a huszár.

¹¹⁵ Ez a mondat hiányzik a szerző által lemásolt szövegből.

A korcsmáros is örömebb ad bort huszárnak, miért? Mert huszár. A leány is szívesebben ad csókot a huszárnak, miért? Mert huszár. Még a boltos is hosszabbra méri neki a pántlikát, miért? Mert huszár.

S miért oly kevély a huszár? Mert vitéz. S ha vitéz, jól teszi, hogy kevély, ritka ember vitéz most Magyarorszáiban.

Óh, huszár, huszár! Te vagy a magyar szeme fénye. Az Isten téged ünnepnap teremtett. Az angyalok énekeltek születésedkor. Már bölcsőd felett babérkoszorú lebegett, – bár nem látta anyád – ott lebegett az.

Magyarország szabadsága s a magyar nemzet elveszhet, de míg egy huszár él, addig bízom. Ha meghalt az utolsó is, akkor végünk van. Ahol tehát huszárt látok, szívesen fogok kezét vele, övé utolsó ingem, utolsó pohár borom, az utolsó áldás is, mely a lélekkel belőlem kiszakad. Nem adom azt sem gyermekemnek, sem anyámnak, sem testvéremnek, egy huszárnak adom.

A régi magyar vitézség egy huszárbán született újra. A hazát a huszár karja és példája menti meg.

Ha tehetném, minden huszárnak egy kastélyt s lovának egy palotát vennék, s a harc után ott élnének ketten bőségben, fényben, békében.

A huszárelét a híres és vitéz élet.

Azt mondta egy tudós ember, hogy halál után az égen mindenik egy csillaggá változik.

Be szép a huszár élete, be szép a huszár halála!

A miskolci táborban felolvasván, nagy lelkesedéssel fogadtatott.

Ugyanezen miskolci táborban Mészáros Lázár hadügyminiszter az alábbi proklamációt bocsátotta ki. – *Pesti Hírlap* 152. sz. 1848. december 30.:

Némely figyelemre valók a fiatalabb lovas és gyalog honvédek számára

A katona két vagy legalábbis egy napi kenyerét fenn tartsa, hogy minden percben indulhasson, s úgy, hogy meg ne éhezzen, sem pedig, hogy sarcoljon, mi szégyen s bűn is.

A katona fegyverét tisztán tartsa, s oly készületben, hogy hasznát vehesse, mivel e nélkül félelme, és a haza követelheti, ha felszereli s élelmezi, hogy jótéteményét ne fizesse vissza hasztalanságával.

A fegyveres ellenséggel bátran és vitézül vivjon, a fegyvertelent kímélje, így kívánja a vitézség s az emberiség.

Szolgálatában figyelmét feljebbvalóira és a hadijelekre fordítsa, ennek pontosan engedelmeskedjék, mert amint egyes emberek nem verik meg a számosabb ellenséget, úgy egyes csapatok sem, hanem mind anyiok együttvéve, egy célra munkálkodva.

A katona, ha valamit lát, mit nem ért, azonnal ne okoskodjék fölöle, mivel ahol többen mozognak, több félekép kell tenniük és a fellebbvalók azért vagynak ottan, hogy irányt adjanak.

Midőn azonban összekeveredik az ellenséggel, mindenik legjobban áll, ha eggyel összevesz, ha ezt legyőzi, a másikkal, s azt mindaddig, míg tökéletesen le nincs győzve az ellenség, ne zsákmányoljon, mert ha ügyes az ellenség, hamar visszafordulhat, és a vélt győzelmet könnyen kárunkra fordíthatja.

A gyalogságra különösön: Az ellenség gyalogsága, csak oly emberekből áll, mint a miénk, de nem magyarokból, és mivel nem azokból, azért mihelyest közeledik, szuronnal bátran

támadja meg őt. Ennek ritkán áll ellent, lám a 9. honvédszászlóalj 22 és több kisebb nagyobb ütközetekben mindég szuronnal győzött.

Ha lő, hasztalan ne lőjön, azt sem az égre, sem pedig a földre, mivel egyik sem bántotta őt, és az egyiket meg által a másikba, ha nem fél, emberre célozzon, mert ha közel van, mellbe találja, ha messzebb, a kemény föld oda ugráltatja a golyóját.

Ha a lovassággal összetalálkozik, ne féljen tőle, mert nem áll huszár előtte, kinek semmi sem áll ellent, és ha a huszár öltözetét látná is az ellenségénél, benne nem lakik magyar huszár.

Ha a lovasság neki vágat a gyalogságnak, hagyja 100 lépésnyire jönni, és akkor a lovára célozva süsse el a fegyverét, ezt tevén alig lesz ártalmas, és ha még tovább is jönne, a szurony a többit könnyen végzi.

Ha a gyalogság csatarendben vagy elszéledve van, tanuljon az állatoktól, melyek összeveszportosulnak, s így ellent állnak, ha példának okáért két-háromszáz széjjel van, századonként összeveszportosul egymástól 100 lépésnyire, háttal befelé, szuronnal előre, úgy alig fog nékie valamit tenni, és ha tenni akarna, miért adott az Isten kart? És a haza fegyvert? Azért, hogy lője az ellenséget, és a fegyvert csak akkor lője rá, mikor majd csaknem az orra előtt áll.

Ha zárt csapatokban megy valahova a gyalogság, ha oldalt jó az ellenség, álljon homlokba, és közeledve lője le az ellenséget; ha háttal jönne: folytassa az útján összetartva, s szuronyos fegyverét jól hátra tolva, aligha tesz valamit. Így csinált utat magának 800 muszka 20 000 francia lovas között, hát mi magyarok rosszabbak lennénk a muszkáknál?

Volna még több mondanivalóm, hanem a többit majd a tapasztalás adja.

A lovasságra nézve: Az öreg huszároknak nem mondok mást, mint a haza elvárja tőlük, hogy régi európai híreket megtartsák, a fiatalabbak azt mondom, tanuljanak az öregektől.

Továbbá: minden huszár, legyen fiatal vagy öreg, azt tartsa szem előtt, hogy minden megtámadást támadással előzőn meg, még akkor is, ha nagyobb csapatokkal találna szembe, vágjon nékie, mert ha nem is győz, bátorságával tekintélyt szerez magának, és ha tovább kellene is menni, vagy ott hagyni az ellenséget, a huszár lő előbb és tovább halad.

Figyeljete a trombita jelszóra, hogy mint rajként ellenségre ütöttek, úgy az első jelre oda-gyűljenek, ahova hívja őket a jel.

Az ágyúkat szétoszolva, körülkerítve, a gyalogságot oldalt támadják, sem lovas, sem gyalogpajtásaikat el nem hagyják, hanem ki veszedelemben van, segítsék: mindenütt pedig ne azt kérdezzék, hogy mennyi az ellenség, hanem hogy hol van.

Mészáros Lázár hadügyminiszter és tábornok

1849

1849. január 2-án mentek Désen a honvédek át Naszód felé 21 ágyúkkal. Más része Árpáston ment át.

Január 4-én Ilondán¹¹⁶ ment át Dész felé 6 ágyú. Háltak Galgón és

Január 5. érkeztek Dészre. [...] ¹¹⁷

¹¹⁶ Nagyilonda (volt Szolnok-Doboka vármegye), ma románul Ileanda (Szilágy megye).

¹¹⁷ Három sor a szerző által kihúzza: *Jan. 5. Jött parancs a fegyverek beszédéséért...* (a további három szó olvashatatlan).

Lápos-vidéki táborozás

A Lápos-vidéki nemzetőrség is felállott, s csakhamar hogy Dés fegyvereket kapott¹¹⁸ – Lápos-vidék is kapott 100 darab szuronyos fegyvert – a gyakorlatok folytak, lelkét e seregnek Kádár Ferenc tartotta fenn.

Október 23. 1848. Dimbuj elsőbb lépett bé Lápos-vidékire, s beizent a két magyar faluba¹¹⁹, hogy engedjék meg nékie összevegyűjtött sergivel Szőcsről Kővár-vidékére átmenni, és továbbá tegyék le a fegyvert, s ő Láposon népgyűlést fog tartani. A láposiak erélyesen üzentek vissza, hogy ők a fegyvert le nem teszik, s meg sem is engedik, hogy serge a két magyar helységbe lábát betegye. Dimbuj ekkor elhallgatott, de sergével kerülő utakon Rohiba ment, s úgy vágott Kővár-vidékinek itt szerencsétlenül ütvén ki táboroztatása a Nyíresi tetőn.

Utóbb Urban meghagyásából Dimbuj ismét tábort gyűjtött Lápos-vidéken. Felső-Szőcsön fellázította a Lápos és Domokos körüli falvakat, őket körülvetette, s mikor így körítve voltak, beizen ismét, hogy a fegyvert letegyék, mert ha nem, csúful járnak. A láposiak férfias elszántságra határozta magokat. November 14-én Katona Miklós közeledvén Bánya felől Désnek, Dimbuj a körül álló néppel ütközetet kísérleni akart a láposiakkal. Evégre még egyszer beizent, hogy a fegyvert tegyék le, mert ha nem, őket 14-re várják ütközettel. A láposiak az ütközetet választák és 14-én a meggyűjtött Domonkos segítségire kiindult a sereg. Itt csatárláncba állítja Kádár az embereit, melyre az ellenség megszaladt, és egy oláh fehér kendővel szalad a láposiak elébe e szavakkal: „Pácse! Pácse! Mori szale”,¹²⁰ de a felbőszült nemzetőrök azt agyon lötték, mire az oláhság jobban megszaladt, s a 12-13 ezerből álló oláh serget a 150 főből álló kis őrsereg üzé, 200-at közülik leölt, és Rogozt felgyűjtá, honnat a Domokosiak sok marháikat visszahajtották. Másnap az oláhok kisebb csapatokba járták el a csatatért, megszámlálták a halottjaikat, s eltemették, sokokat a hollók és kutyák ették meg. De ez pillanatban megérkezék Kőpataka felől a 3-4 ezerből álló magyar segítség is, melyre ezúttal szükség nem volt, s Lápos-vidékit az október huszonharmadikától ostrom alul felszabadítja. Kiüzvén Urban Katona Miklóst Désről október 27. Mihailis egy zászlóalj szélbeli oláhhall és mintegy 12 ezer lándzsás oláhhall Lápos-vidékinek tart, s határáról követeket küld, melyben kéri:

1-ör a fegyverek letételit.

2-or 5500 váltó forintot.

3-or Hogy Bakk, Kádár és Técsi menjenek elibe.

4-er Katonáinak élelmet küldjenek.

Ez megtörtént és a lement egyének elfogattak. Kővár-vidékire hurcoltattak, onnét Désen át Kolozsvárra, s néhány heti fogság után szabadon bocsátattak.¹²¹

Január 17. volt a bizottmányi gyűlés, hol Beöthy Ödön kormánybiztos rendelkezék, miszerént az ellenség által okozott károk becsültessenek meg, azok megtérítendők, és a megyébe mozgó

¹¹⁸ A dési nemzetőrség 200 db kovás puskát kapott a naszódi fegyvertárból 1848 tavaszán.

¹¹⁹ Magyarláros és Domokos.

¹²⁰ Pace! Pace! (feltehetően:) Mária Sa: Béke! Béke! Nagyságod.

¹²¹ A Lápos-vidéki harcokról összefoglalóan Kádár József 1890. 104–105. és 121–124.

vadász csapat állíttassék fel,¹²² amelyek iránt intézkedések tevődtek is. Ugyanez nap vitetett el Beszterce felé Désről 6 lovas ágyú a társzekerekkel.

Urban Bem által január 4-től kiűzetett hazánkból és Galíciába ment át a Tihucai-szoroson 5 kompániával, a többi elszéledt, vagy elfogatott és lefegyvereződött.

Január 12., 13., 14., 15., 16. folyt a toborzás.

Január 17. állottam én is be a láposi századhoz.¹²³ Ez napokban hozták bé a teméntelen élést Bunya felől Désre. Úgy január 10. Jenei helyett térparancsnoknak Bánffy¹²⁴ neveztetett ki.

Január 17. Kísérték el a debreceni lovasok a foglyokat.

Január 21. Újból alakult az őrsereg Désen és a dési vadász század is.

Január 28. Esküdött fel a vadász csapat, ekkor neveződtek ki a tisztek is.

Február 6. éjjén jött sürgöny Désre Jenei őrnagyhoz, hogy Urban Galíciából beütött.¹²⁵

Február 7. indultunk ki a 2. vadász századdal. Ugyanekkor mintegy 70 katona foglyot kísért Nagybányára, és Besztercéről is minden társzekerek Dés felé indítottak.

Utunkba találtunk mintegy 110 oláh foglyot is kísérni Dés felé. Ez nap este Bethlenbe szállásoltunk be.

Február 10. Reggel indultunk ki, s mentünk Naszódra.

Február 17. Jó reggel riadó veretett, s kiindultunk Naszódra Bethlenbe. A 2. század vadászcsapat, a kolozsvári 1. század nemzetőr és fél század ugozsai honvéd, s egy csapat Kobourg-huszárral.

Február. 18-ra virradóra Királynémetibe Urban táborunkat megtámadta, széjjel oszlatta. Három ágyút társzekerekkel elfoglalt. Mi is a Somkeréken lévő két század hozzánk érkezett honvéddel Szamosújvárra érkeztünk estére, hol összpontosultunk a hegyeken menekülő sélkelyekkel, s több katonasággal, az Urban elleni tábor itt fog összpontosulni. Egy megmentett ágyú is itt van.

Február 19. Szamosújvárról kivonultunk Dengelegig, itt egyesültünk a kolozsvári táborral, s visszatértünk Szamosújvárra.

Február 20. Előcsapatunk két ágyúval Désre ment.

Február 22. Megérkeztek Szamosújvárra a debreceniek.

Február 23. Mentek Désre.

Február 25. Ment a szamosújvári tábor Lekenceze felé 3 ágyúval.

Március 2. Jöttek Besztercéről, Urbant kiűzvéen sok katonák, a lengyel légio is Szamosújvárra.

Március 14. Tartatott meg Szamosújvárt március 15-e emléke. Nagy templomi tisztelettel és nagy díszlövésekkel.

Hecceg Woroniecki¹²⁶ volt itt a főhadparancsnokunk.

¹²² Erdélyben a szabad- és vadászcsapatok szervezését Beöthy Ödön országos biztos 1849. január 6-án kelt rendelete alapján kezdték meg. (Közli Kővári László 1861. 144–145.)

¹²³ A Lápos-vidéki vadászszázadot Kádár Ferenc nemzetőr százados szervezte, a munkában oroszlánrészt jutott Csernatoninak is (Kádár József 1890. 168.).

¹²⁴ Br. Bánffy János alezredes (Bona Gábor 2000. 229.).

¹²⁵ 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtett. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó Károly Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek.

¹²⁶ Mieczyslaw Woroniecki alezredes.

Március 21. Mentek el Szamosújvárról Kolozsvárra a belső-szolnoki két század vadász csapat. A lengyelek Woronieckivel. Én átállva négy évre a honvéd vadászokhoz, mint fővadász 16-tól hivatalomat folytattam.

Április 11-én nevezett ki Csány kormánybiztos alhadnagynak.

Április [...] ¹²⁷ jött századunk Besztercére. Tóth Ágoston volt alezredes ¹²⁸ a főhadivezérünk, utóbb ő elmenvén, Dobay alezredes [lett]. ¹²⁹

Június 11-én jött Bem Besztercére a táborba, szemlét tartott és miután még az nap Borgóprundot megjárta, 12-én elindult Dés felé, magával vive a 31. zászlóaljat.

Sámuel Vajda Csernátoni's Memories

Keywords: Sámuel Csernátoni Vajda, revolution and war of freedom, noble city Dej, lieutenant-colonel Karl Urban, Miklós Katona, hunter group of Lapus, 3rd Hussar Hunter Regiment

The present memoir can be found in the legacy of hussar lieutenant Sámuel Csernátoni Vajda from Dej, preserved in the Covasna County State Archive (Sfântu-Gheorghe). The author wrote mostly about his personal experiences during the revolution and war of freedom, offering an insight into the way the inhabitants of the noble city of Dej reacted to the events of 15 March. He also wrote about the events in October and November, which were extremely important for the municipality: the Romanian revolution led by lieutenant-colonel Karl Urban started at the end of September and spread all over North Transylvania. On 16 November the city of Cluj fell, and the action led by lieutenant Miklós Katona failed on 23-24 November at Dej. The memoir speaks about the suffering of the population of Dej during the fights. Sámuel Csernátoni Vajda describes and also interprets the events and their coverage by the press. Although the author joined the hunter group of Lapus in January 1849 and later the 3rd Hussar Hunter Regiment, he speaks about the events in a laconic way. This does not diminish the value of the memoir, though, as there are very few printed sources about these corps.

¹²⁷ A dátum helye kihagyva.

¹²⁸ Bona Gábor, 2000. 684–685.

¹²⁹ Dobay József alezredes. (Bona Gábor, 2000. 306–307.)

Gaal György

Gróf Bánffy Miklós: főúri életpálya a politika és művészetek jegyében

Egy EME-alelnök portréja

Kolozsvár szabad királyi városának belső törvényei szigorúan szabályozták, ki költözhetik be a városba, hogyan kaphat bárki polgárjogot. 1664-ben, Várad elesét követően, a város végvári helyzetbe került, ezért felfüggesztették önkormányzati rendszerét, s megnyílt az út a nemesek beköltözése előtt. I. József 1709-ben ugyan visszaállítja a szabad királyi várost megillető előjogokat, de a nemesség beköltözését többé nem lehet leállítani. Rövidesen jogilag egész Erdélyre kiterjed a Habsburg-uralom. A császár pedig a neki szolgálókat tevő nemes családokat sorra emeli bárói és grófi rangra. Kialakul az erdélyi magyar főnemesség, az arisztokrácia. Ennek tagjai töltik be több mint két évszázadon át az ország vezető tisztségeit.

A főurak birtokaik központjában épített váraikban, kastélyaikban vagy udvarházaikban éltek, rendszerint csak országgyűlések alkalmával tartózkodtak hosszadalmasan valamely városban. 1790 októberében az Erdélyi Nagyfejedelemség vezető kormányiszerve, a Gubernium Kolozsvárra költözik, s ettől fogva az országgyűléseket is többnyire itt tartják. Kolozsvár fővárossá válik. A guberniumi főhivatalnokok jórészt arisztokraták, s huzamosabban berendezkednek a városban, palotákat építtetnek. A jó példával maga Bánffy György, a későbbi gubernátor járt elől, amikor felhúozatta főtéri díszes palotáját.¹ A 19. század első évtizedeiben Kolozsvár az erdélyi arisztokrácia központjává válik. Téli időszakra ide költöznek a családok, itt működik a színház, a kaszinó, itt rendezik a bálakat. Utóbb már a Házsongárdi temetőben címeres, impozáns kriptákat építtetnek, s örök nyugovóra is ide térnek.²

A város polgársága még a 20. században is tiszteletteljesen, gyakran álmélkodva figyelte a főúri életet, szokásokat. Szencációszámba mentek az esküvők, temetések, párbajok. Külön szokások, törvények szabályozták az arisztokrácia minden megnyilvánulását. A közép-nemesség a 19. század második felében, a nagypolgári réteg pedig csak a 20. század elején jutott abba a helyzetbe, hogy belépőt kapjon ebbe a különös világba. A kiegyezés és a vasúti forgalom megindulása után az erdélyi főúri világ szorosabb kapcsolatba került a nyugat-magyarországi arisztokráciával, annak még exkluzívabb életmódjával. Az ottani főurak viszont a bécsi udvar bűvkörében éltek.

Ebbe a különös, zárt világba, az arisztokrácia tündöklésének utolsó évtizedébe egy erdélyi főúr, Bánffy Miklós nyújtott betekintést az 1930-as években terjedelmes regénytrilógiájával.

Gaal György (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Kolozsvár, titkarsag@eme.ro

¹ Vö. Biró József: *A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann*. Cluj-Kvár, 1933. Erdélyi Tudományos Füzetek 63; B. Nagy Margit: *A kolozsvári Bánffy palota*. = Uő.: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Buk. 1970. 203–210; Weisz Attila: *Kolozsvár – Bánffy-palota*. [Kvár 2006.] Erdélyi műemlékek 43.

² Vö. Gaal György: *Tört kövön és porladó keresztén*. Kvár 2009.

Akkor éppen ez a belső körkép hatott a szenzáció erejével, mára már inkább történelmi látelteként kezelhetjük a művet.

Bánffy Miklós Erdély egyik legrégebbi és legelőkelőbb főúri családjának a szülöttje.³ A család története a legendákba vész, legfrappánsabb összefoglalását Kós Károlynál olvashatjuk.⁴

A történet folytatható azzal, hogy Bánffy György szerzi meg 1696-ban a grófi címet. Az ő dédunokája, a Kolozsvárt palotát építő III. György (1748–1822) telepíti a Guberniumot Kolozsvárra. Fiával, a Bonchidán élő Józseffel (†1858) kihal ez az ág. József építkezik Bonchidán, de végül anyagi csődbe jut, s az ősi birtok eladására kényszerül. Ernő, Szász-Koburg-Gotha hercege jelentkezik vásárlóként, de aztán átengedi a vételt a családbeli báró Bánffy Miklósnak (1802–1894), akit az uralkodó osztrák, majd magyar grófi méltóságra emel. Megkapja a valóságos belső titkos tanácsosi címet, a Lipót-rendet, s végül 1882-ben mint főpohárnokmester a korabeli hét magyar zászlósúr egyike lesz. Ezzel a Förendiház tagsága is járt. Első, báró Wesselényi Katalinnal 1824-ben kötött házassága 1835-ben válással végződött. Egyetlen gyermekük, Bánffy Béla (1831–1888) Szilágy megye főispánja, majd a képviselőház alelnöke. Második felesége iktári gróf Bethlen Kata (1810–1871), a fejedelmi család legutolsó sarja lett. A grófnőnek ez a második házassága, korábban már 1830-tól gróf Kornis Mihály (†1835) író, akadémiai igazgató tag hitvese volt, s abból a házasságból négy gyermeke született: Miklós (1831–1880) – felesége báró Vécsey Mária; Ádám (1832–1868) –, Klára/Klarissza (1834–1906) – előbb gróf Károlyi Edéné, majd Károlyi Sándorné, – és Anna (1836–?) – gróf Zichy Pálné. Bethlen Kata Bánffy Miklóst két gyermekkel örvendeztette meg: Erzsébet (1841–1913) – gróf Berchtold Richárdné; György (1843–1929).⁵

Az 1843-ban született Bánffy György lett a család fő vonalának folytatója, Bonchida örököse. Anyja révén rá szállt a kolozsvári Tholdalagi–Korda-palota és a Házsongárdi temető Ybl Miklós tervei szerint emelt iktári Bethlen-kriptája is. Egy ideig Pesten jogot hallgat, majd európai körutat tesz. Aztán az udvar őt is elhalmozta az aulikus főuraknak kijáró kitüntetésekkel. Az 1867-es koronázáskor aranyarkantyús vitéz, az 1890-es években udvari kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és végül 1896-ban királyi főajtónállómester, vagyis zászlósúr lett. Egy ideig képviselő, majd 1875-től a Förendiház tagja, annak jegyzője. Az 1890-es évektől két vonalon is szerepet vállal. Országosan a magyar szövetkezeti mozgalmat támogatja, 1912–1918 között az Országos Központi Hitelszövetkezet elnöke. Kolozsvári viszonylatban a Vöröskereszt Egylet helyi választmányának az elnöke, 1913-ban megünnepeli elnökké választásának 20. évfordulóját.⁶ Akárcsak édesapját, őt is megválasztják a református egyházkerület főgondnokául, majd tiszteletbeli főgondnoki címet kap. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is támogatja, ennek 1909-es félszázados jubileumán ő képviseli az uralkodót. Egy évvel korábban családja levéltárának nagy részét megőrzésre az egyesületnél helyezi el. Miután édesapja visszavonul a birtok vezetésétől, 1878-ban fiára íratja a család kiterjedt, mintegy 27 ezer holdas mezőgazdasági és erdőbirtokát, amelyet Bánffy György az 1880-as években még vagy 26 ezer hold havasi erdősséggel gazdagít. Úgyhogy az 1880-as évektől az első világháborúig ő számít Erdély legnagyobb adófizetőjének.

³ Iványi Béla: *A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története*. I. Bp. 1941. Uo. 1928.

⁴ Kós Károly: *A gazda*. Erdélyi Helikon XVI/1943. 604–612.

⁵ Vö. *Magyar nemzetségi zsebkönyv*. Bp. 1888. 29–30; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I. Bp, 1911. 343–345.; Gaal György: *Bánffy Miklós és őseinek nyughelye a Házsongárdi temetőben*. Helikon 1995. dec. 20.

⁶ *A Vörös Kereszt Egylet Közgyűlése*. Gróf Bánffy György ünneplése. Ellenzék 1913. máj. 23.

A bonchidai gróf jóformán mindent megkapott az élettől, a boldog családi élet kivételével. 1870 tavaszán vette nőül apja harmad-unokatestvérét, báró Bánffy Irmát (1851–1875), aki alig ötévi házasság után egy geryeszegi látogatáskor „rohamos agyszélhűdésben” hirtelen elhunyt.⁷ Két árvát hagyott maga után: Katinka Klarissza Máriát és Miklós Domokos Pált. A megözvegyült gróf többé nem nősült meg. Életét a gyermekek nevelésére, hatalmas birtoka irányítására és a közügyek intézésére szentelte. Meg kellett érnie az első világháborút követő hatalomváltást, birtokai nagy részének a kisajátítását, de azok igazgatását az utolsó percig kezében tartotta. Nyolcvanhat éves korában Bonchidán történt elhunytát követően a Farkas utcai református templomból Makkai Sándor püspök temette.⁸ Az iktári Bethlen-kripta déli fala elé, édesapja mellé helyezték nyugalomra. Akárcsak az édesapját, az ő halotti címerét is a Farkas utcai templomban helyezték el megőrzésre. Leánya, Katinka-Klarissza több mint száz évet (1871–1974) élt. Barcsay Tamáshoz (1868–1936) ment nőül 1904-ben. A gyalui várkastélyt és uradalmat kapták hozományul, de nem tudtak gazdálkodni, meglehetősen szűkösen éltek. A házasságból József (1905–1974) nevű fiuk született.⁹

Az akkor ifjabb jelzővel megilletett Bánffy Miklós, de megkülönböztetésül a Pál és Domokos keresztnévvel is felruházott újszülött 1873. december 30-án látta meg a napvilágot Kolozsvárt, minden bizonnyal a két évvel korábban elhunyt nagyanyjától örökölt Tholdalagi-Korda-palotában. A következő év január 26-i napján tartották keresztvíz alá: Szász Domokos, az akkor még városi pap, utóbb neves református püspök végezte a szertartást. Érdekes módon a keresztszülőket az édesapa féltestvérei, a Kornis-rokonság köréből választották: gróf Kornis Miklós és felesége, báró Vécsey Mária, gróf Károlyi Edéné Kornis Klarissza, gróf Zichy Pál (a Kornis Anna férje).¹⁰ Miklós és nővére mellé – a családi hagyomány szerint Erzsébet királyné tanácsára – az édesapa már korán angol nevelőt fogad Edward Willford tanító személyében, aki aztán öreg koráig Bonchidán marad. De francia és német nevelő, valamint zongoratanár is van a gyermekek mellett. A család a téli hónapokat rendszerint a nagynéniknél (Károlyné, Zichyné, Berchtoldné) Budapesten tölti, a legnagyobb élményt a nagyapa Bánffyhunyad melletti birtokán, Remetén szabad barangolásra alkalmat adó augusztusi nyaralások jelentik.¹¹

A kis Miklós iskolai tanulmányait magántanulóként végzi, ahogy ez akkoriban arisztokrata körökben bevett szokás volt. A család külön tanárokat fizetett, akik felkészítették az ifjút az év végi osztályvizsgákra. Ezeket aztán valamely államilag elismert tanintézetben kellett letenni. A Bánffy család tagjai hagyományosan a kolozsvári vagy a marosvásárhelyi református

⁷ *Váratlan gyászestéről.* Gr. Bánffy Györgyné br. Bánffy Irma. Magyar Polgár 1875. szept. 28; [Gyászjelentés] Uo. 1875. szept. 30.

⁸ *Meghalt gróf Bánffy György.* Keleti Újság 1929. nov. 16; *Bánffy György gróf temetése.* Ellenzék 1929. nov. 19.

⁹ Az iktári Bethlen-kriptában a család következő tagjai nyugszanak: iktári gr. Bethlen Sámuelné siménfalvi Simén Klára (1781–1845) – Bánffy Miklós író dédanyja; iktári gr. Bethlen Domokos (1805–1866) – a kripta építetője és testvére; göncruszkai gr. Kornis Mihályné, majd gr. Bánffy Miklósné iktári gróf Bethlen Katalin (1810–1871) – az író Bánffy Miklós nagyanyja; gr. Kornis Ádám (1832–1868) – az előbbi fia, az író Bánffy Miklós nagybátyja; gr. Bánffy Györgyné br. Bánffy Irma (1851–1875) – az író Bánffy Miklós édesanyja; nagybarcsai Barcsay Tamás (1868–1936) – az író Bánffy Miklós sógora; ifj. Bánffy Miklós, az író unoka; a kripta déli fala mellett: br. és gr. Bánffy Miklós (1801–1894) – az író Bánffy Miklós nagyapja; gr. Bánffy György (1843–1929) – az író Bánffy Miklós édesapja; a nyugati fal mellett: gr. Berchtold Richárdné gr. Bánffy Erzsébet (1841–1913) – az író Bánffy Miklós nagynénje.

¹⁰ A születési bizonyítvány fénymásolata: Az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet Szebeni Zsuzsa kurátoriásával összeállított Gróf Bánffy Miklós-vándorkiállítás, 2011

¹¹ Bánffy Miklós: *Gyermekkori emlékek. - A nagyúr.* Bánffy Miklós emlékezete. Válogatta, szerkesztette, összeállította Sas Péter. Bp. 2008. (A továbbiakban: *A nagyúr*) 5–11.

kollégiumba jártak, vagy legalábbis ott tették le vizsgáikat. Elgondolkozott, hogy Bánffy György fiát Budapestre viszi vizsgázni, még hozzá egy egészen újonnan felállított tanintézetbe. A VII. kerületi Magyar Királyi Állami Gimnázium 1881-ben nyílt meg az Erzsébetvárosban Köpöcsy Sándor magyar–latin szakos tanár igazgatásával. Az intézet 1920-ban felvette Madách Imre nevét. Nagy tanítványai közt szerepel Darányi Kálmán és Hóman Bálint miniszter, Krenner Miklós, Benedek Marcell, valamint a Nobel-díjas Kertész Imre az írók sorából s a karmester Ormándy Jenő. 1883-tól 1891-ig jár ide vizsgázni Bánffy, de aligha nevezhető az iskola tanítványának, nem is tartják nyilván e minőségben. Ezalatt olyan kitűnőségek oktatnak itt, mint a Kolozsvárt egyetemi katedrát elnyerő latin–magyar szakos Csengery János és Szilasi Móric, a történész Márki Sándor, a Budapesten katedrához jutó Klupathy Jenő fizikus, Fináczy Ernő pedagógus vagy a Kazinczy-kutatóként híres Váczy János, illetve a később Aradon tevékenykedő Kara Győző. Végzős koráig minden tárgyból évente tiszta jelesre vizsgázik Bánffy. A VIII. osztály végén már változatosabb a bizonyítványa: vallás – jeles, magyar – jó, német – jeles, görög – jó, történelem – jeles, természettan – jó, mennyiségtan – jeles, bölcsészet – jeles; tornából és magaviseletről nem kap minősítést. Érettségin az írásbeli tételek: *Vörösmarty A két szomszédvár c. eposzának fejtegetése* (magyar); *Párhuzam az angol és magyar alkotmány fejlődésének története közt* (történelem); *A természeti jelenségek közötti kapcsolatokról az energia szempontjából* (fizika) – közülük egyiket lehetett kidolgozni. A szóbelin még latinból, németből, görögből és mennyiségtanból kellett helyt állni. Ennek alapján heten jelesen, heten jól, húszan pedig egyszerűen érett minősítést kaptak. Bánffy a második csoportban szerepel.¹² A vizsga 1891. június 26-án zárult.¹³ Talán feltételezhetjük: az édesapa nem akarta, hogy fiát valamelyik erdélyi református tanintézetben úgy kezeljék mint a főgondnok unokáját, s ezért netán a megérdemelnél jobban osztályozzák. A fővárosban nem volt ok a kivételezésre.

A gondos édesapa felismerve fiában a művészi készségeket, elviszi a kolozsvári származású Székely Bertalan műtermébe, ahol egy ideig – mint arról szép megemlékezést is ír – rajzkészségét fejleszthette. Talán ekkoriban jár Mikszáth Kálmánhoz is a tollforgatásban eligazítást kapni.

A fiatal Bánffy Kolozsvárt a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára iratkozik be 1891 őszén, s két tanévet hallgat itt. Megőrzött leckekönyve szerint Farkas Lajos római jogtörténeti, Óvári Kelemen egyetemes európai és magyar jogtörténeti, valamint Szádeczky Lajos történelmi előadásait hallgatta. Az itteni diákszövetségi munkába is bekapcsolódott. Művészi képzését Kolozsvárt a muzsika terén folytatta, Gegenbauer József tanártól vett zeneórákat. 1893 őszétől a fővárosi tudományegyetemen fejezte be tanulmányait: Wlassics Gyula büntetőjogi, Mariska Vilmos pénzügyi, Concha Győző politikatudományi, Kármán Mór etikai, Ballagi Aladár magyar történelmi előadásaira iratkozott be.¹⁴ 1895-ben szerezte meg az államtudományi doktorátust. Közben már a színházzal és az irodalommal barátkozik. Titokban eljár délutáni előadásokra statisztálni. 1893-ban megírja első darabját: *Egy végrendelet következményei*. 1895-ben Kolozsvárt adják elő. 1896-ban Budapesten jelenik meg első szépprózai kötete, a kilenc novellát tartalmazó *Mesék* – szerzői név nélkül (új kiadása: *Mesék – felnőtteknek*. Budapest 2007).

¹² *A budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Gimnázium harmadik évi Értesítője 1883–84-ről és a következő értésítők 1890–91-ig.*

¹³ Az erről 1896. dec. 13-án kiállított bizonyítványa a Ráday Levéltár Bánffy-hagyatékában található. Vö. Major Zoltán: *Bánffy Miklós útja és műve.* = Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. [Bp. 1993.] 5–26.

¹⁴ A Bánffy leckekönyve is ugyanott található.

Az ifjú jogászt édesapja bevonja a hitelszövetkezeti mozgalomba, s ennek eredményeként születik meg *Levél a hitelszövetkezetek rendeltetéséről Erdély földbirtokosaihoz* (Budapest 1897) című 20 lapos röpirata. Ez az erdélyi lakosság 80 százalékát kitevő kisbirtokosokat figyelmezteti a hitelszövetkezetek fontosságára. Pesti évei alatt Bánffy minduntalan megfordul Károlyiéknál, úgyhogy a nála másfél évvel fiatalabb unokaöccsével, Károlyi Mihállyal szinte testvéri viszonyba kerülnek. Bánffy Miklós nagynénje és keresztanyja, Kornis Klarissza Károlyi Edéné (utóbb Károlyi Sándorné) egyben nagyanyja volt Károlyi Mihálynak. Mindketten Károlyi Sándor (1831–1906) 1848/49-es honvéd főhadnagytól, az Akadémia tagjától sokat tanulhattak a hitelszövetkezeti mozgalomról, szociális kérdésekről.

Bizonyára Bánffy György irányította fiát külföldi utazásokra, világlátásra. Ennek egyes mozzanatai voltak 1899-ben a tiszteletbeli fogalmazói állás a fumei tengeri hatóságnál, majd a segédtudósítói beosztás a földművelésügyi minisztérium információs hálózatában berlini székhellyel 1900–1901-ben. Utóbbi helyen nyert tapasztalatait tanulmányban összegzi a Huszadik Század hasábjain: *Mezei munkáshiány a Német Birodalomban* (1901. 37–49.). A következő évben már apjának ajánlott, közel kétszáz lapos szakdolgozattal szól hozzá a kereskedelmi politikához: *A külkereskedelmi politika eszközei* (Budapest 1902). Megírására az ad alkalmat, hogy 1903-ban lejár a Magyarország és Ausztria közötti kereskedelmi és vám szerződés. Szó van itt a kereskedelmi szerződéseken kívül a kedvezményekről, tilalmakról, vámokról, tarifarendszerről, adókról, külföldi áruk belföldi megadóztatásáról, állategészségügyi kérdésekről és a nemzetközi vízi, vasúti, közúti forgalomról, a konzulok feladatairól.

Mikor ez a munka megjelenik, Bánffy már elnyerte első képviselői mandátumát szabadelvű programmal a tekei választókerületben (1901–1904). 1904-ben az Andrássy Gyula vezette Alkotmánypárthoz csatlakozik, s ennek tagja marad a párt 1910-es feloszlásáig. Politikai nézeteit tekintve Tisza Istvánhoz áll legközelebb. Első jelentősebb felszólalása a parlamentben 1903. április 4-én agrárius ügyben történt. 1906. április 21-én a Wekerle Sándor vezette kormány (Andrássy Gyula belügyminiszter javaslatára) kinevezi Kolozsvár és Kolozs megye főispánjául. 1909. október 1-jén adja be felmentési kérelmét, s 1910. február 5-én mentesül: összesen 3 év, 9 hónap és 28 nap alatt volt a megye és a város kormány megbízottja.¹⁵ Főispánként alig avatkozhatott be a városvezetésbe, inkább reprezentációs feladatok hárultak rá. Ilyen alkalom lehetett 1906 júniusában a Farkas utcaiínház záróelőadása és a Hunyadi téri új pompás színházépület megnyitása szeptember 8-án, vagy az Egyetemi Könyvtár felavatása 1909-ben. Továbbá a villanyvilágítás megkezdése 1906-ban és az utcák kikövezésének szakaszai mandátuma alatt. Február 17-én ünnepélyesen búcsúzik el előbb a vármegye, majd a város elöljáróságától. A New Yorkban díszebédet rendeznek a tiszteletére.¹⁶ A vármegyei közgyűlés március 16-án határozatban mondja ki: „Dr. gróf Bánffy Miklósnak főispáni működésében elért eredményekért és különösen díszes állásában kivívott általános népszerűségéért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz, s az eddigi azon szokáshoz híven, hogy a vármegye érdemes főispánjainak és alispánjainak arcképe a díszterem részére megfestessenek, dr. gróf Bánffy Miklós arcképét is megfesteni rendeli.”¹⁷ Utódául gróf Esterházy Kálmánt nevezi ki az uralkodó.

A fővárosban inkább irodalmi téren tűnt fel ekkoriban.

¹⁵ Major Zoltán: *i. m.* 9.

¹⁶ *Elbúcsúzott a főispán*. Ellenzék 1910. febr. 17.

¹⁷ *Kolozsvármegye közgyűlése*. Ellenzék 1910. március 17.

Első Budapesten színre került darabja, a *Naplegenda* 1906 tavaszán jelent meg a Singer és Wolfner kiadónál Kisbán Miklós álnévvel. A Nemzeti Színház tűzte műsorára. A Budapesti Naplóban Ady Endre ír róla. Így foglalja össze tartalmát: „Szimbolikus költemény. Az őseMBER korából. A hatalmas vadász, Ijjas megvénül. Fiatal asszonya van. Lépések hangoznak a rettegett barlang körül. A vénhedt férfiú helyére jön az új, fiatal férfiú. Jön az ismeretlen. A veszedelem. Az új Nap: az új férfiú. Az asszonyt kívánja meg. Virágszált. Jön és birokra kél Ijjással. Megöli Ijjast. Új tüzet gyújt a tűzhelyen. Erős karjaiba szorítja a leányt. Mindenki meghódol neki.” Az elismerés sem hiányzik: „Érdekes és szép könyv. Megint egy szimptomája a magyar lélek új, nagyszerű válságának... Nagy gondolat. Buja, költői szép nyelv. Elegancia a fölfogásban. Mitikus és illatos homály. Sok rafináltság. Megmozgatása sejtéseinknek. Egy modern írás...”¹⁸ Nem csoda, hogy 1907. április 27-én az Erdélyi Irodalmi Társaság a főispán Bánffyot rendes tagjai sorába választja,¹⁹ székfoglalójára 1909. február 21-én kerül sor.²⁰ A társaság 1908 októberében megindított irodalmi folyóirata, az Erdélyi Lapok főszerkesztőjeként is a két utolsó évfolyamon (1912–1913) Bánffy szerepel.

Az „erdélyrészi” országgyűlési képviselők 1910. március 11-i értekezletén Bánffy Miklós is részt vesz. Ezen elhatározzák, hogy külön politikát dolgoznak ki az erdélyi érdekek támogatására. Még abban az évben, június 1-jén sor kerül országgyűlési választásokra. Kolozsvár II. választókerületében a függetlenségek báró Wesselényi Ferencet léptetik fel, ellenfele párton kívüli 67-es programmal Bánffy Miklós lesz. Április 25-én a Redutban elmondott programbeszédében haladó liberális nézeteket vall. Így célul tűzi ki a földművelő nép támogatását, az ipartörvény reformját, a választójog kiszélesítését (de nem az általános választójog bevezetését), az erős nemzeti bank felállítását, a kétéves katonai szolgálat bevezetését, szól a románság jogairól, s csatlakozik a transzszilvanista politikát követelőkhöz. „Követeljük Magyarországnak központi kormányától, hogy ugyanazzal a buzgósággal, ugyanazzal a szeretettel, ugyanazzal a megértéssel kezelje a mi dolgainkat, mint amilyen buzgósággal és szeretettel kezeltük volna mi magunk” – szögezi le a sajtótudósítások szerint.²¹ Általános meglepetésre Bánffy nyeri el a mandátumot. Ő 1040, ellenfele, a korábbi képviselő, Wesselényi Ferenc csak 543 szavazatot kap.²²

Az 1910 decemberében megalakult Turáni Társaság a magyarokkal rokon európai és ázsiai népek tanulmányozását és a velük való kapcsolattartást tűzi ki feladatául. Vezetőségébe választják Bánffyot is, aki ennek megbízottjaként többször is megfordul Törökországban és Bulgáriában. Szerepet játszik az 1916. november 21-én megalakított Konstantinápolyi Tudományos Intézet megszervezésében is. 1917-ben a társaság művészeti szakosztálya elnökül választják, s a november 16-án létrejövő Magyar–Török Baráti Egyesületnek ugyancsak vezetőségi tagja. E társaságnak és egyesületnek a tevékenysége tette lehetővé, hogy török és

¹⁸ Budapesti Napló 1906. ápr. 8. Újraközölve: *A nagyúr* 15–16.

¹⁹ Utóbb, 1921. május 14-én tiszteleti taggá választották. Vö. *Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság alapszabálya, ügyrendje és tagjainak névsora*. Közzéteszi dr. Borbély István főtítkárr. Cluj-Kvár 1929.

²⁰ Ebből az alkalomból az Erdélyi Lapok – valószínűleg Kovács Dezső szerkesztőtől származó – vezércikkben üdvözlő: *Kisbán Miklós* (II. évf. 73–74. 1909. márc. 1.) A fényképe alatt már eredeti nevét is közli.

²¹ Vö. Major Zoltán: *i. m.* 9–10. A levéltári hagyatékból talált lapkivágást Major a Hétfői Híradó 1910. ápr. 29-i számának tulajdonítja. Akkoriban Kolozsvárt a Hétfői Hírlap jelent meg, mely ugyancsak támogatta Bánffyot, a hivatkozott szám hiányzik a kolozsvári lapkollekciónál. A Hétfői Híradó című lap 1911 decemberétől jelent meg Kolozsvárt. Az *Ellenzék* és az *Ujság* is tudósított a gyűlésről.

²² *Választás Kolozsvárt*. *Ellenzék* 1910 jún. 2.

bolgár fiatalok Magyarországon tanuljanak, s magyar ifjak (mint Kós Károly) eljussanak tö-rökországi tanulmányútra.

A képviselőség mellett a színirodalmat tovább gazdagítja Bánffy. A *Nagyúr* című ötfelvonásos drámáját 1912. december 28-án mutatja be a Magyar Színház Pesten. A követ-kező évben könyv alakban is megjelenik. Benne a férfi-nő kapcsolat az ősmagyar romantika jegyében elevenedik meg. A nagyúr Attila, akit kedvese, Mikolt gót hercegnő férfiként kíván, de ugyanakkor gyűlöl is, mert őseinek elpusztítója. Végül egy mérgezett hajtűvel öli meg, majd fájdalmasan elsiratja. „Kisbán Miklós drámája a legművészibb eszközökkel dolgozó magyar színdarabok egyike, még ügyefogyottságaiban is költő beszél belőle, aki nem mindig biztos az eszközei felől, de botlásai után is talpra tud állni” – állapítja meg róla a Nyugatban Schöpflin Aladár.²³ A darabot 1942 májusában Kolozsvárt is előadják Farkas Ferenc kísérezőjével.²⁴ Bánffy első novelláskötete is megjelenik 1914-ben *A haldokló oroszlán* címmel a fővárosban. Ennek néhány darabja, mint *A császár titka* vagy *Farkasok feltűnést kelt*. Az utóbbi turgenevi erővel megírt havasi történet arról, hogy az 1784-es Horea-féle parasztlázadás idején a ko-rábbi harcostársak miként ejtik foglyul s adják hóhérekre fejpénzért egykori alvezérüket, Lung Gavrilát. Ezzel párhuzamosan egy farkascorda története is kibontakozik, s a két esemény sor a csúcspontban találkozik. A farkasok ugyancsak szétmargangolják megsebzett vezérüket.

A színpadi szerzőre a kormányzat is felfigyel, s Zichy János gróf vallás- és közoktatás-ügyi miniszter 1912 februárjában kinevezeti a Nemzeti Színház és a Magyar Királyi Operaház intendánsává. Az intendánsi tisztséget többnyire – a művészi életben is valamennyire jártas – főurak viselték, akiknek feladta az államilag fenntartott intézmények élén a kormánypoli-tika érvényesítése volt. Ők nevezték ki a művészeti igazgatót és kötöttek szerződést a vezető művészekkel. Bánffy azonban maga is művészként volt, aki értett a színházhoz, a zenéhez, a látványtervezéshez. Így tevékenyen részt vett a színház művészeti irányításában is, mi több, lehetőleg megszabadult a művészeti igazgatóktól.

Bánffy fellépte különösen az Operaház életében indított új korszakot.²⁵ A Nemzeti Színházról átszerződött még 1912-ben az operaházhoz Hevesi Sándort főrendezőnek. A díszlettervezést, színpadra állítást többnyire személyesen végzi. Szakít a hagyományos Wagner-előadásokkal, Verdi (*Aida*), Mozart (*Szöktetés a szerájból*, *Varázsfuvola*), Weber (*Oberon*), Richard Strauss (*Salome*) műveit adhatja elő. A válogatós magyar karmesterek fölé zeneigazgatóul meghívja az olasz Egisto Tangót. Már az első Bánffy vezette színiévad után a kritika felfigyelt a változások-ra. Ezt tükrözi Bárdos Artúrnak a *Bánffy Miklós díszletei* című cikke is a Nyugatban:

„Meg kell állapítani, hogy egy idő óta az Operaházban és a Nemzeti Színházban látjuk végre nemcsak a legdrágább, hanem a legmaibb és legművészibb díszleteket is. A két öreg, nehézlépésű állami színház ebben most elől jár, legelől.

Bizonyára nem tévedünk, hogyha ezt a lényeges és pontosan ennek a szezonnak a kezdete óta megállapítható változást – melynek különösen az Operaház legszebb sikereit köszönheti –, gróf Bánffy Miklós legszemélyesebb közreműködésének tulajdoníthatjuk. Ő maga ugyan sze-reti ezért is, mint a legbehatóbb tárgyiassággal elvégzett színházvezető munkájának egyéb rez-szortjaiért is, másra hárítani a felelősséget. De nyilván ez az egyetlen bürokratikus visszaélése,

²³ Schöpflin Aladár: *A nagy úr. Kisbán Miklós darabja a Magyar Színházban*. Nyugat VI. (1913). I. 74–75.

²⁴ Farkas Ferenc: *Emlékeim gróf Bánffy Miklósról*. Protestáns Szemle II. (1993). 186–188.

²⁵ Tallián Tibor: *A gróf szolgálatában. Bánffy Miklós az Operaház élén (1912–1918)*. Uo. 189–197.

egyébként sokkal inkább látszik művésznek, hogysesem bürokrata lehetne. [...] Ennek az arisztokratának, úgy látszik, szabad művésznek lennie, egyrészt, mert engedelmség nélkül is, születésénél fogva az, másrészt, mert semmi másban, csakis művészet dolgában látszik érzékenyül arisztokratának. Ami a lendületet és a hagyományok tiszteletlenségét illeti, megjelenése egyenesen forradalmi volt az állami színházakban.”²⁶

Vagy tíz mű színpadra állítását végezte személyesen. Ezek színpadképe akkoriban modernnek hatott, majdhogynem az avantgárdhoz közelített.

Az Operaház vezetőjeként sikerült megakadályoznia az intézmény – már tervbe vett – be beadását. Megszüntette az összes korábbi szerződést, s csak a tehetségesnek vélt művészekkel kötött új szerződést. Így megszabadult több akadémikusodó művésztől, s helyükre új tehetségeket alkalmazott. Az Operaház épületét Medgyaszay István tervei szerint renováltatta: megnagyították a nézőteret, jobb körülményeket teremtettek a művészeknek. Az ifjúság számára olcsó, bérletes előadásokat hirdettek. Néhány bemutásra kerülő opera szövegkönyvét újra lefordította.

Legnagyobb tetteként azonban a Bartók-művek bemutatását szokták emlegetni.²⁷ Ez már a világháború alatt történt. A háború kitörése után Bánffy bevonult, s vagy másfél évig Kern Aurél igazgatta az operát. Mikor újra átvette a vezetést, Kernt elbocsátotta. Bánffy a Nyugatban olvasta Balázs Béla táncjátékának, a *Fából faragott királyfi*nak a szövegkönyvét, s a szerzőtől tudta meg, hogy Bartók dolgozik a megzenésítésén. Aztán a modern zenétől megijedtek a karmesterek, muzsikusok, balerínák. Végül Egisto Tango is csak 30 próbával vállalta el a bemutatást. 1917-ben sikerre viszik a darabot, sőt az elfektetett *A kékszakállú herceg várát* is bemutatják 1918-ban. S Bánffy ad megbízást Bartóknak, hogy komponáljon zenét Lengyel Menyhért darabjához, *A csodálatos mandarin*hoz. A világháború végén, 1918. november 18-án mond le Bánffy színházi-operaházi megbízatásáról.

Több mint negyedszázaddal később Bánffy így idézte fel operaházi karrierjét: „Márpedig eredménnyel csak akkor tud az ember valamit véghezvinni, ha mindenki egyetlen akaratban egyesül. Így reformáltam egykor mint intendáns a teljesen lezúllott magyar királyi operát. Igaz, hogy kivéve a szorosan vett zenei részt, mindent magam csináltam. Magam voltam az igazgató, én csináltam műsort, magam voltam a díszlet- és kosztümtervező és a főrendező, a gazdasági ügyekben pedig és a személyzet kollektív szerződéseiben magam képviseltem az operának és több mint 600 szerződöttjének az érdekeit a minisztériummal szemben. Óriási munka volt, és abból a hat évből, míg intendáns voltam, két teljes esztendő kellett hozzá, míg valamennyire rendbe hoztam. De ott korlátlan úr voltam, és mindenki örömmel szolgált. Mindenki a legjobb szándékkal, a színpadi munkástól az első primadonnáig, mindenki. – Éreztem, hogy ragaszkodnak hozzám.”²⁸

Az első világháború kitörésekor, 1914-ben Bánffy bevonul az Erdélyi Hadtesthez, majd a német Süd Armee-hez osztják be Munkács központtal, itt főleg politikai feladat hárul rá: a rutén lakosság védelme. Politikai szempontból Tisza István híve a háború alatt is. 1916 februárjában a Kisfaludy Társaság rendes tagjai sorába választja, majd az év végén egészen rendkívüli feladatot kap: Jekelfalussy Zoltán miniszteri tanácsos mellett neki kell művészi szempontból

²⁶ Bánffy Miklós *díszletei*. Nyugat VI (1913). I. köt. 390–391.

²⁷ Illés Endre: *Bánffy Miklós*. = Bánffy Miklós: *Megszámláltattál...* [Bp. 1982.] 5–20.

²⁸ Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. Bp. 1993. 138–139.

előkészíteni a december 30-i budai királykoronázást. Maga mellé veszi Pogány Mór, Kós Károly és Lechner Jenő műépítészeket, s együtt dolgozzák ki az eseménysorozat látványtervét, barokkos pompáját. IV. Károly és Zita királyné koronázási szertartásához tartozott az arany-sarkantyús vitézek felavatása is. Itt megenged magának Bánffy egy kis kontrasztos csattanót: a felavatandó vitézeket kopott katonaruhában, bakancsosan, mankóval vonultatja fel – mindenki megdöbbenésére. Így figyelmeztet arra, hogy az ország háborúban van, a frontokon nyoma sincs a pompának.²⁹

Az 1918-as forradalmi eseményekkel Bánffy nem tud rokonszenvezni, még akkor sem, ha az események élére gyermekkori barátja és rokona, Károlyi Mihály került. S még kevésbé tudja elfogadni a Tanácsköztársaság szélsőséges reformjait. 1918 márciusában még színre kerül egy 7 képből álló – kevésbé sikerült – darabja *Az erősebb* címmel a Nemzeti Színházhoz tartozó Várszínházban. Ez ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelenik.

1918 novemberében gróf Bethlen István sugallatára Jancsó Benedek és Ugron Gábor Budapesten megalakítja a Székely Nemzeti Tanácsot. Ennek célja a nyugati közvélemény felvilágosítása a magyarok világháború utáni helyzetéről, a bolsevizmus veszélyéről s távlatilag – az ország feldarabolása esetén – egy székely köztársaság megalakítása. A tanács tagjai közül csak Bánffy Miklósnak sikerül útlevelhez jutnia, így rá hárul a feladat, hogy december 31-én elindulva Bécsben, Berlinben, Koppenhágában és Hágában propagandát fejtessen ki – meglehetősen kevés sikerrel. Londonba nem is jut el. Otthonról nem kaphat pénzt, így többnyire portréfestésből tartja fenn magát. Bethlen István távirata hívja haza. Bécsbe érkezik, ahonnan az emigráció több tagjával együtt utazik a románok megszállta Budapestre.

A magyar fővárosban 1919 augusztus–szeptember folyamán folytatja Bethlen István, Teleki Pál és Bánffy a tárgyalásokat a román politikusokkal az ország jövőjéről. Bánffy Constantin Diamandi, Ioan Erdélyi és Nicolae Petrescu-Comnen román politikusokkal tárgyal. Követelik, hogy a román csapatok szüntessék be az állandó fosztogatásokat, Erdély magyarsága kapjon olyan státust, mint amilyen a románoknak volt a Monarchia keretében, s talán felmerül a két ország közötti perszonálunió kérdése is. 1919 novemberének közepén a román csapatok kivonulnak a magyar fővárosból, november 16-án a Horthy Miklós parancsnoksága alatt bevonuló Nemzeti Hadsereg veszi át a hatalmat.

1920 augusztusától szervezik s október 20-án alapítják meg Budapesten a Magyar Királyság Pártját. Ennek Bánffy is alapító tagja, utóbb társelnöke. Céljuk az ország államformájának megtartása királyságként s ennek beiktatása minden intézmény címébe. A király kilétéről nem alakítottak ki egységes véleményt, viszont Károly király visszatérési kísérleteit nem támogatják. Külügyminiszteri kinevezésekor Bánffynak ki kellett lépni e félhivatalos pártból.

A kormány 1920 elején Bánffyt küldi Angliába, hogy ott egy igazságosabb békeszerződést próbáljon kieszközölni. 1920 őszén Csáky Imre külügyminisztersége idején őt tekintik az éppen szerveződő londoni magyar külképviselet nagyköveti posztja várományosának. Aztán az 1921 márciusának végén történt trónfoglalási kísérlet oda vezet, hogy április 13-án Teleki Pál kormánya kénytelen lemondani. Az új, április 14-én beiktatott Bethlen István vezette kormányban Bánffyra hárul a külügyminiszteri tárca, s 1921 decemberétől egy éven át a nemzeti kisebbségek tárca nélküli miniszteri tisztségét is ő tölti be.

²⁹ Vö. Bánffy Miklós: *Az 1916-iki koronázás*. = Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Kvár 1932. 7–33.

Bánffy miniszteri szerepvállalását sokan kételkedve fogadták, nem hitték, hogy a színházi intendánsból jó „külgügyi intendáns” lehessen. Nehéz helyzetben került a tárca élére, amikor a trianoni békediktátum következményeit kellett gyakorlatba ültetni. 1920. május 10-én tartotta bemutatkozó beszédét a parlamentben, mellyel főleg a külföldnek üzent.³⁰ Elutasította Magyarország egyoldalú háborús bűnösségét, s hangsúlyozta a kisebbségek védelmének követelményét. Tevékenysége idejére esik a szovjet–magyar hadifogolycsere-egyezmény aláírása. IV. Károly második trónfoglalási kísérletét 1921 októberében sikerül meghíúsítani, s a király internálásával Madeirára a további próbálkozásoknak is elejét veszik. Ekkoriban történik Magyarország felvétele a Népszövetségbe. Legfontosabb tetteként szokták emlegetni, hogy kiharcolta: Sopron és környékének (256 km² terület) lakossága népszavazáson dönthessen, hogy Ausztriához vagy Magyarországhoz tartozzék. Az 1921. december 14–16-i szavazáson a többség Magyarország mellett voksolt.³¹

Miniszterként 1922. április 10. és május 19. között részt vett a Népszövetség ülészakán Genovában, ahol a világháború utáni helyzetről tárgyaltak a külügyminiszterek. Mindent elkövetett, hogy felhívja a politikusok figyelmét a kisebbségek helyzetére. Itt egy 200 személyes sajtóvacsorát is adott, amelynek költségeit utóbb édesapjának kellett megtérítenie. Unalmas ülésezések alatt karikatúrákat rajzolt a részt vevő politikusokról, ezek egy része világlapokban jelent meg álnévvel, aztán 1923-ban egy önálló albumban is közzétette őket 500 példányban a budapesti Rózsavölgyi Kiadó. A 21 színes karikatúra Ben Myll álnévvel *Fresques et Frasques* címmel került piacra.³² A kiadványról írja Murádin Jenő műtörténész: „Bánffy rajzainak íze-zamata groteszk megjelenítésében, karikatúrisztikus hangvételében van. Sohasem »állóképet«, egyszerű portrét fest a jelenlévőkről, hanem jellemükre, magatartásukra, szellemi habitusukra utaló karikatúrát rajzol. A külsőlegességeknek, a fej- és testalkatnak olyanformán van helye a képen, hogy nyomatékot ad velük a megrajzolt képmásnak. Így áll össze ez a panoptikum nagyszerű telitalálataiból.”³³ A gyűjteményben ott található Bethlen István és Bánffy képmása is.

Budapesten Bánffy a Reviczky utcai házában lakik. 1923-ban barátja, gróf Klebelsberg Kunó felkéri, hogy vállalja el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó Országos Magyar Képzőművészeti Tanács elnöki tisztségét. Ez a szerv a művészeti élet – építészet, szobrászat, festészet – támogatására, irányítására, bel- és külföldi kiállítások szervezésére volt hivatott.³⁴ 1927-ben mondott le e munkaköréről. Még 1923 őszén a háború után első ízben utazik Erdélybe. Hangot ad véleményének, hogy Magyarországon már nincs szükség rá, foglalkoztatja a hazatelepedés. Kuncz Aladár ekkoriban így jellemzi: „Hajában már a zord idők hava csillog; leeső, franciás bajusza fölél mély ráncok vésődtek, de szemében ugyanaz a bizonytalan, sorsát kutató tekintet él, amely nyilván elárulja, hogy lelke legmélyén erdélyi, és egyenes kivetítése, késői, de közvetlen hajtása annak a nemzedéknek, amely századokkal ezelőtt itt Erdélyben bontatlan intellektussal és akarral történelmet s műveltséget teremtett.”³⁵

³⁰ Major Zoltán: *i. m.* 16–17.

³¹ Bánffy 1922. december 19-ig tartó miniszterségének eseményeit részletesen elmeséli a *Huszonöt év* (1945) címmel 1993-ban megjelent visszaemlékezésében.

³² Új kiadása: *Politikusportrék. Bánffy Miklós karikatúrái*. Bp.–Kvár [2006]. Magyar és angol kísérőszöveggel.

³³ Murádin Jenő: *Bánffy Miklós, a rajzoló és illusztrátor*. Erdélyi Múzeum LXI (1999). 52–55. Részlegesen újra közölve: *A nagyúr*, 165–167.

³⁴ Vö. Bánffy Miklós: *Huszonöt év* (1945). 170–174.

³⁵ Ellenzék 1923. okt. 14.

Még tesz egy kísérletet: pályázik a törökországi nagyköveti tisztségre. Miután ezt nem kapja meg, elhatározza, hogy hazatelepszik.

Bánffy magánélete nem alakult a társadalmi elvárásoknak megfelelően. Még az 1900-as évek elején szerelmi kapcsolatba került báró Bornemisza Eleménné Szilvássy Karolával (1876–1948). A különc és különleges öltözködésű nő kedvelte a művészek társaságát, a nőmozgalom harcosa volt. Az első világháború idején ápolónőnek képeztetve magát két évig hadikórházakban szolgált. Már gyermeke halála (1903) óta különváltan élt férjétől. Budapesten intendánsként Bánffy megismerte Várady Arankát (1886–1966), a Nemzeti Színház művésznőjét, 1923-tól örökös tagját. A színésznő akkoriban Fekete Sándor orvos felesége volt. E kapcsolatból 1924. június 5-én megszületett Katalin leányuk, akit Bánffy örökbe fogadott. A válás kimondása után 1939 februárjában Bánffy törvényesen is feleségül vette Várady Arankát.³⁶

A színházi életet 1926 márciusában Bánffy egy újszerű bemutatóval lepte meg. A Renaissance Színházban vitték színre *Maskara* című színművét. Ez a pirandellói dramaturgia ihlette szinte avantgárd alkotás. Hat főszereplőben kora társadalmának képviselőit jeleníti meg, saját bevallása szerint: „az akkor kezdődő fasiszta szervezkedést” teszi gúny tárgyává.³⁷ A maszkok az előadás során rendre lehullanak. Tulajdonképpen azt sugallja: körülöttünk minden alakoskodás, egymás becsapása.

A hazatelepedés Bánffy számára nem volt egyszerűen adminisztratív lépés. Mint nagybirtokosnak és volt diplomatának a Román Koronatanács kellett hogy engedélyezze befogadását. Előzetes tárgyalások után kikötötték, hogy a román király előtt tegyen hűségesküt, s tíz évig tartózkodjék a politizálástól. Az eskütétel 1926. július 6-án meg is történt. Maga Bánffy édesapja idő korát hozta fel hazatérése indoklásául. Kétségtelenül a birtok megmentése fontos érvként szerepelhetett. Azt ő maga cáfolta, hogy a román politikusokkal a perszonálunió kérdésében is tárgyalt volna.

A hazatérést az erdélyi magyar politika gyanakvással fogadta. Itt akkor már a gróf Bethlen György vezette Országos Magyar Párt irányította a magyarság politikai és létküzdelmét meglehetősen konzervatív szellemben. Félték, hogy Bánffy a maga liberálisabb felfogásával politikai ellenpólust alakít ki, netán a Magyar Párt átszervezésére tesz majd kísérletet. Akárhogy is Bánffy az erdélyi közéletben megkerülhetetlen személyiséggé vált.³⁸ Talán a tizéves politikai eltiltással is magyarázhatóan Bánffy egyelőre nem a politika terén, hanem a művészi körökben kereste helyét. Hatalmas magánbirtokainak számbavétele, talpra állítása ugyancsak sok idejét lefoglalta.

Az 1921-es román földbirtokreform nagyon lecsökkentette a Bánffy-birtokokat. Ötezer hold termőföldből csak 200-at hagytak meg, s ahhoz még sikerült visszavásárolni 300 holdat Bonchida környékén. Az erdőbirtokokat illetően több adat is fennmaradt. Talán 2000 hold vagy éppen 10 000 maradt a család kezén. Valószínűbb az utóbbi szám, mert 1937-ben híre kelt, hogy Bánffy 7500 hold Kolozs megyei erdőséget jó pénzért eladott a román államnak. A bonchidai gróf kétségtelenül jól gazdálkodott, maga vezette az állattenyésztést is. Lovardája híres volt. Az Erdélyi Verszália néven emlegetett, 70 lakóhelyiséggel bíró, művészettörténeti szempontból nagyra becsült, hatalmas parkban elhelyezkedő kastélyt és berendezését Bánffy

³⁶ Részletesebben lásd *Bánffy Miklós estjeje*. Levelek 1944–1949; Várady Aranka naplója 1944–1952. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kvár 2002.

³⁷ Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. 174.

³⁸ Bánffy erdélyi-romániai politikai helyzetére, tevékenységére lásd Mikó Imre: *Huszonkét év*. Bp. 1941. 218–255.

óvta, gondozta. Látogatói, köztük Biró József művészettörténész leírásokat készítettek róla, fényképfelvételek is fennmaradtak.³⁹ A kastélyon tulajdonosa is alakítgat 1935 táján: nyugati szárnyának emeleti teraszát zárt erkéllyé építteti. Az egyik kerek bástya megrepedezésekor Kós Károlyt kéri fel az állagmentő munkára.⁴⁰

Bánffy hazatérését követően kerül sor a marosvécsi Helikon-találkozók megszervezésére. Kemény János báró a meghívó, de Bánffyt tekintik ötletgazdának, hangadóknak. Mutatja ezt, hogy még 1926-ban a Helikon átveszi a két évvel korábban létrehozott Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványát, s ennek elnökekül Bánffy Miklóst választják.⁴¹ Majd mikor 1928 májusában megindul az Erdélyi Helikon című folyóirat, akkor a főszerkesztői tisztséget is Bánffy kapja.

Ezután írt műveinek többsége az Erdélyi Szépművészeti Céhénél jelenik meg. A Céh kiadványainak számos kötetét ő illusztrálja G.B.M. szignójú rajzokkal. Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László verseskötetei, Berde Mária, Makkai Sándor, Székely Jenő prózakötetei és saját művei illusztrátora. Megint Murádin Jenőt idézzük: „Az erdélyi irodalom regényhősei és a szülőföld tájai jelennek meg szövegeikben. Alakábrázolása nagyrészt a művészi groteszk műfajába illeszkedik, de rajzol életes, megjelenítő portrét is pályatársairól... Humoros tollrajzaiban kelti életre – csak példaként – Tamási Áron halhatatlan hőséneket, Ábelnek az alakját.”⁴²

Első kötete a Céh kiadásában 1927-ben lát nyomdafestéket: *Reggeltől estig*. Lélektani regény, a modern irodalom emlékezőtechnikáját alkalmazza. Egy gazdag bankár két leánya, iker-testvérek, a bajorországi Chimsee partján él, az egyik férje zseniális zeneszerző volt, a másiké repüléssel kísérletező tengerésztiszt, mindkét nő a másik férjébe szerelmes. Már mindkét férfi halott, de a két nővér fő céljának tartja a zeneszerző hagyatékának ápolását. Kettejük életének egyetlen napjába sűríti a történetet a szerző. Bravúros történetzövéssel általános elismerést arat Bánffy. Következő műve, az 1929. február 8-án a budapesti Nemzeti Színházban bemutatott és 1931-ben Kolozsvárt kiadott *Martinovics* már hangváltásra utal. A klasszikus tragédiák hagyományait követve mutatja be, hogy a császár ügynökéből miként válik a címszereplő a köztársasági mozgalom vezérévé. A főhős kettős játékát állítja a középpontba. Kosztolányi szerint: „Ez egy nietzschei emberfölötti ember, a XVIII. században, túl a jón és rosszon, kétkulcsos és csalárd, részint császári besúgó, aki pátenst kap a forradalmárok megfigyelésére, részint forradalmár, aki ennek tudatában orvul és biztonságosan törhet a hatalom ellen.”⁴³ Ez a Bánffy életében megjelent utolsó drámája, az asztalfióknak írt még hármát az 1940-es évek második felében. Szegedy-Maszák Mihály összegző megállapítása elfogadható: „Noha Bánffy színműveinek van helye a magyar dráma fejlődéstörténetében, igazán jelentős műalkotás aligha található közöttük.”⁴⁴

³⁹ A bonchidai kastély gazdag irodalmából: Biró József: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Cluj 1935. [Ajánlás: „Losonczy gróf Bánffy Miklós úrnak, e munka áldozatkész támogatójának ajánlva.”] Erdélyi Tudományos Füzetek 75; B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. Buk. 1973. 308–322; Marosi Ildikó: *Erdély „Verszállója”*. = *Kis-Bánffy Könyv*. Bonchidai Prospero. Csíkszereda 1997. 8–22; Kovács András: *Bonchida – Bánffy kastély*. [Sepsiszentgyörgy, 1995.] Erdélyi műemlékek 10.; Gy. Dávid Gyula: *A bochidai Bánffy-kastély*. Kvár 2001.

⁴⁰ „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. Benkó Samu beszélgetései Kós Károllyal. Buk. 1978. 130–138.

⁴¹ Kós Károly: *Bánffy Miklós gróf*. = *A nagyúr*, 111–123.

⁴² Murádin Jenő: *i. m.*

⁴³ Kosztolányi Dezső: *Martinovics*. Bemutató a Nemzeti Színházban. = *A nagyúr*. 44–47.

⁴⁴ Szegedy-Maszák Mihály: *Látványyszerűség és bibliai példázat Bánffy Miklós írói műveiben*. = *A nagyúr*. 260–278.

A következő Bánffy-kötet egy humoros elbeszélésfüzér: *Fortéjos Deák Boldizsár memóriáléja* (1931). Apokrif emlékirat II. Rákóczi György és I. Apafi Mihály idejéből. Régies nyelvet használ időnkénti modern közbeszólásokkal. A történelmi keretből nemegyszer a jelenre utal. Ellene felhozott vádaskodásokra akar megfelelni. „Apor epéje, Mikes bája, Tamási huncutsága” keveredik a kötetben – állapítja meg Kádár Erzsébet.⁴⁵ A kötetet ő maga illusztrálta, címlapját Kós Károly rajzolta.

Az 1930-as években Bánffy a próza terén is áttér a realista-kritikai hangvételre. Ennek első gyümölcse a Szépmíves Céhnel 1932-ben közreadott *Emlékeimből* című kötet. Az első, aminek címlapjára kiírta eredeti nevét. Szövegét korábban, 1929-től kezdődőleg az Erdélyi Helikon hasábjain közölte. Megírására még Kuncz Aladár szólította fel, s az ő emlékének dedikálta a kötetet. Benne az utolsó királykoronázással kapcsolatos emlékeit, valamint a világháborús összeomlást követő külföldi diplomáciai útjának eseményeit örökíti meg. Megpróbál elfogulatlan maradni, néha – főleg a forradalmakról írva – a gúny eszközével él. Voltak, akik a főúri emlékirat-irodalomba próbálták besorolni a művet, Sóni Pál Kuncz Aladár *Fekete kolostorá*-val állítja párhuzamba. Cs. Szabó László frappáns megállapítása: „Bánffy Miklós a Helikon szűk területén nagyon megszorította elbeszélő kedvét. Reméljük, hogy a szerencsés kóstitól után újra megkínál fanyar erdélyi borával, amelybe ezúttal háború előtti emlékeit facsarja. Ő a század első évtizedének leghivatottabb emlékezője: közvetlen elbeszélése, kíméletlen emberábrázolása s előkelő szerénysége egyformán megkönnyítik, hogy ez a »memoriálé« szépen sikerüljön.”⁴⁶ S Bánffy valóban megírja azt a korszakot is, de már regényben.

Közben Bánffy életében lényeges események történnek. Az erdélyi reformátusok a családi tradícióknak megfelelően őt is bevonják a vezetésbe. 1927 tavaszán a kolozsvári Református Leánygimnázium főgondnokává választják. A tanintézet új épülete már áll, de meg kell szerezni az intézmény nyilvánossági jogát. Ezt a harcot sikerrel vívja meg az egyházkerület: 1928 áprilisában a minisztérium megadja az elismerést. 1928. november 24-én az egyházkerületi közgyűlés Bánffyt a kerületi főgondnokok közé választja. Ezzel nagyapja és apja örökébe lép. 1933-ban a Romániai Református Egyház Zsinatának is rendes világi képviselője lesz.⁴⁷

Bánffy György 1929 novemberi halálát követően ő válik a – még mindig jelentős – birtok és kastély egyetlen urává. Ekkoriban kerül az erdélyi színjátszás válságba. Bánffy javaslatára 1930 augusztusában megalakul az Országos Színjátszó Egyesület, melynek elnökéül őt választják. Ez saját kezelésébe veszi a kolozsvári színházat, Janovics Jenőtől – aki továbbra is művészeti igazgató marad – megvásárolják az épület tulajdonjogát. Az egyesület 1933-ban létrehozza a Thália Rt.-t, s ettől fogva ez tartja fenn a színházat. Bánffy hármas jelszava ekkoriban: az intézmény legyen erdélyi, magyar és egyetemes színház. Igyekszik ápolni a kapcsolatot a magyarországi színházi körökkel, megpróbál onnan támogatást is szerezni. Ugyanakkor felkelti az arisztokrácia érdeklődését és támogatási igyekezetét a színház iránt.

Az 1920-as évek végén Bánffy már a közélet egyik hangadó személyisége. Az Ellenzék című kolozsvári napilap főrészvényese. Miután a másik nagy napilapot, a Keleti Újságot 1927-ben megvásárolja az Országos Magyar Párt, az Ellenzék a szabadelvűbb nézetek s közvetve Bánffy szócsöve lesz. A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank elnökéül is őt választják.

⁴⁵ Kádár Erzsébet: *Fortéjos Deák Boldizsár memóriáléja*. = *A nagyúr*. 42–44.

⁴⁶ Cs. Szabó László: *Emlékeimből*. Bánffy Miklós könyve. = *A nagyúr*. 52–54.

⁴⁷ Csiha Kálmán: *Bánffy Miklós, az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka*. Református Szemle XCII (1999). 87–89.

A Szegedi Szabadtéri Játékok megszervezésének ötlete 1931-ben öltött testet, az erre alkalmas körbeépített Dóm tér megfelelő környezetet biztosított. Először 1933-ban Hont Ferenc rendezésében mutatták itt be *Az ember tragédiáját*. Az 1934-es Tragédia-előadás megrendezésére Bánffy Miklóst kérték fel. Ő ifj. Oláh Gusztáv és Sarlai Imre segítségével, Tökés Annával (Éva), Táray Ferencsel (Ádám) és Csontos Gyulával (Lucifer) a főszerepekben viszi színre a művet. A templom homlokzata elé ötsikű színpadot alakíttat ki, a technika modern eszközét is igénybe veszi: vetíti a háttérképeket. Tánccsoport teszi mozgalmassá az előadást. Az augusztus 4-i bemutatót még hat alkalom követi. Budapestről különvonatok szállítják a közönséget. Körülbelül ötvenezer néző fordul meg az augusztus 15-ig tartó előadásorozaton. 1935-ben újra nagy sikerrel játsszák a Bánffy-féle rendezésben a Tragédiát. S mindezért a főúr nem kér honoráriumot, csak a lakása biztosítását.⁴⁸

A harmincas évek aránylag nyugodtabb időszaka lehetőséget adott Bánffynak, hogy bonchidai kastélyába visszavonulva elgondolkodjék a közelmúltról, élete előző szakaszáról, osztálya helyzetéről. Már többen is figyelmeztették, hogy egyik kulcsszereplője volt a magyar történelemnek, illenék rögzíteni emlékeit, magyarázatot keresni arra, hogyan is történhetett meg a trianoni tragédia. És Bánffy nagyon jól felmérte, meglátta, hogy egész osztálya bűnös, s egész nemzete bűnhődik a világháborút megelőző évtizedek felelőtlen, szüklátókörü politizálásáért. Erre kellőképpen csak egy terjedelmes regényben tudott rámutatni. Így született meg a magyar irodalom egyik legnagyobb alkotása, az *Erdélyi történet* főcímmel közreadott 1700 oldalas trilógia. Közvetlen indítékként Tamási Áron *Czímeresek* (1931) című regényét szokták emlegetni, amelyben a főúri osztályt állítja pellengérré. Bánffy belülről akarta ezt az osztályt ábrázolni. Az egyes kötetek bibliai címet viselnek. Dániel könyvében olvasható, hogy Baltazár király lakomáján egy láthatatlan kéz a falra betűket ír, csak Dániel képes azokat megfejteni: „Mene, mene, tekel, ufarszin!” Ennek pedig magyarázata: *Megszámláltattál... Híjával találtattál... Darabokra szaggattatol*. Ez a három szókapcsolat kerül az egyes kötetek címlapjára. Mottóként pedig az egész bibliai íge olvasható. Baljós szavak, melyeket a regény az 1904-től 1914-ig terjedő utolsó tíz békeév történetét részletezve a magyarság vezető rétegére alkalmaz.

A mű középpontjában egy szerelmi történet húzódik: Abády Bálint gróf (az író alteregója) és Uzdý Pálné Milóth Adrienne grófnő (sokban Bornemiza Elemérné Szilvássy Karoláról mintázva) sokáig titkolt, bűnös viszonya. Az első kötet végén Velencében beteljesedik a testi szerelem, a második kötetben a férj megörlése teljesen kilátástalanná teszi a kapcsolat törvényesítését, a harmadik kötetben a férj halálát követő rövid reménykedés után a grófnő kislányának halálos betegsége s az anya önfeláldozása oszlatja el a boldogító összekelés reményét. A másik végighúzó történet Abády Bálint és unokatestvére, Gyerőffy László gróf ellentétes pályafutása. Mindketten a főúri fiatalok világában élnek, de a világot látott Abády tudatában van felelősségének, annak, amit nagyapjától hallott: „A politika maga az élet. Nem a pártpolitikát értem, de politika az is, ha a háztájamat rendben tartom, ha a gazdasággal, a falummal törődöm, ha segítek mindent, ami a jólétet vagy a kultúrát emeli. [...] Ez ad erkölcsi jogot a vagyronra, ami reád szállt. Azzal kötelesség jár. És a származásod is kötelez...”⁴⁹ Gyerőffy László tehetséges muzsik, művészlélek. De ez nem egyezik osztálya virtusaival. A nagyvilági élet

⁴⁸ Bánffy Miklós: *Az ember tragédiája a színpadon*. = *Kis\Bán\Ffy Könyv*. Bonchidai Prospero. Csíkszereda 1997. 74–93; Marosi Ildikó: *Adalékok a szegedi szabadtéri játékok történetéhez*. Uo. 35–73.

⁴⁹ *Megszámláltattál... Bp.* 1982. 442–443.

elkápráztatja, mulatozik, kártyán veri el vagyont. Egy adott pillanatban rádöbben, hogy mint az arisztokrácia tagja egy mesterséges világban él, de nem tud kitörni belőle. Abády is csak néha-néha eszmél rá a körülötte lévő valóságra, például a havasi románok nyomorára s ugyanakkor a románság honfoglalására vagy a cselédlányok kiszolgáltatottságára. Ez a főúri világ nem ismeri a szerelem jogát. A fiatalok élettársát a szülők választják rang és vagyon alapján. Így aztán többnyire házasságon kívül keresik az örömet. Abády férjes asszonyba szerelmes, Gyerőffy csak a pénzéért akar lányokat magába bolondítani, közben asszonyok szeretője – amiből hasznot húz. Talán helytálló az a felismerés, hogy a két főszereplő nemcsak ellentétes, hanem az író két alteregója, kettős egyéniségének kivetítése. Hiszen Bánffy is művész, akárcsak Gyerőffy, s ő is elindult a könnyelmű élet útján, de apja s nagyapja még idejében kijózanították. A második és harmadik kötetben Gyerőffy sorsa már csak a háttérben bonyolódik. Nők kitarotjtja, az ital rabja, míg nyomorban elpusztul.

A három kötetet átfogó élettörténetekhez társul a második élményréteg, az arisztokrácia élete Erdélyben és a fővárosban. Névnepok és vadászatok, haboskávés társalgások, klubbeli mulatozások, kártyapartik, bálók, párbajok, szerenádok, városi és megyei közgyűlések, lóversenyek, botrányok, farsangolás. Nagyszerű emberportrékat is kapunk, különösen egyik-másik epizód szereplő arcvonásait ecseteli a művész szemével. Belülről ábrázolja osztálya életét. Ide sorolható természetlátása, szülőföldszeretete is. Ihletett sorokat ír a Mezőségről, a havasok világáról, kastélyáról s ősi templomukról. Bár ez utóbbiakat a Szamos partjáról a Maros mentére helyezi. A szeme elé kerülő kastélyt, kúriát művészettörténészhez illő részletességgel rajzolja elénk.

A harmadik élményréteget a politikai háttér, a parlamenti élet képezi. Az első kötet 1906 júliusáig, a második 1906 őszétől 1910 januárjáig, a harmadik 1914-ig, a világháború kitöréséig pergeti az eseményeket. Ezek talán a legkevésbé sikerült részek, a kései olvasó alig tudja követni a vitákat, ha nem olvas hozzá. Mindenesetre fokozás tapintható ki: egyre jobban érezhető, hogy az ország politikai vezető rétege mennyire felelőtlenül intézi az ügyeket, nem veszi észre a fenyegető háborús veszélyt. Csak Tisza István jelenik meg józan politikusként. Háttérben felsejlik a Ferenc Ferdinánd trónörökös körül kibontakozó politikai irányzat, mely a birodalmat a trializmus jegyében szerveznél át: államalkotókká léptetné elő a szlávokat is.

A regény záró sorai nemcsak az arisztokrácia, hanem az egész magyar társadalom, egy egész nemzedék bűnéül róják fel az összeomlást:

„Mindenki bűnös ebben [a bukásban], a magyar társadalom minden vezető rétege.

Maga előtt látta a birtokos osztályt, aki uralkodásba leromolva, gazdasági pályára nem megy, hanem csak hivatalnok akar lenni vagy ügyvéd. A történelmi oktatás tanári karát is, aki csupán a kuruckodást dicsőíti, és lebecsüli azokat, akik a magyar múltban munkára és önismertetre intik a nemzetet. – Így töltődik meg az ifjúság csalóka ideálokkal és sovén jelszavakkal. – Ebből alakult ki az a jogászias és türelmetlen közvélemény, ami a századfordulótól már csak hízogó frázist fogad el, és minden bírálatot hazafiatlanságnak tart.

Maga előtt látta a főrangúakat, akik vezéri szerepre tartván igényt, hát sutba dobják európai látókörüket, vagyoni és erkölcsi súlyukkal igazolva mindazt a maszlagot, melyben legtöbbje valóban nem is hisz, de ami az ő zsirójukkal mind jobban megmérgezi a politikai életet. [...]

Most elpusztul az ország és vele ez a nemzedék, aki mindent fontosnak tartott, ami formula, paragrafus vagy frázis. Aki az államélet valóságait el tudta felejteni, és délibábok után futott,

akár a gyermek. Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetek talpköve: erő, önbírálat és összetartás.

Egyetlen erénye maradt: a harci készsége.

Ez is hiábavaló lesz”⁵⁰

A zárókép lemenő napsütésében a gyönyörű hegyek vérvörös tűzben úsznak, a hegygerincek óriási koporsóvá válnak. Az utolsó kötet végén ott a keltezés: Bonchida, 1940. május 20. Az első világhéjéről ír tehát a második kezdetekor.

Az 1934–1940 között megjelent trilógiáról sokan és sokféleképpen vélekedtek.⁵¹ Legnagyobb erényeként az arisztokrácia világának belső ábrázolását tartották. E téren szinte egyedülálló irodalmunkban. Érdekes viszonyulása is e világhoz: kissé nosztalgiával idézi fel megnyilvánulásait, azonosul vele, de tisztában van, hogy eljátszotta történelmi szerepét, el kell enyésznie. Rengeteg a szereplő, jóformán mindegyik elferdült jellem. Nem talál igazi értéket bennük. Maga Abády a pozitív hős, de neki sem lehet tiszta a lelkiismerete törvénytelen kapcsolata miatt. Csak a múltból tűnik fel az öreg Abády Péter, a nagypapa alakja, mint aki a patriarkális nemesi világot képviseli, s Abádyné, az édesanya is ennek továbbélője. De ez a 20. században már anakronisztikus. Különben Bánffy korán megözvegyült édesapja jellemvonásaival ruházta fel Abádynét. A főurak mellett még egy-egy lakáj jelenik meg, s néhány paraszti figura. A polgári réteg csak foglalkozása kapcsán jut rövid – dicstelen – szerephez.

Irodalmi téren bőven kapott elismerést Bánffy, s Molter Károly megállapítása különösen lényegre tapintó: e regény írása közben „az írás szenvedélyből hivatássá magasodott Bánffyban”.⁵² Ezután már nem lehetett őt műkedvelőnek, dilettánsnak nevezni.

Más volt a helyzet az arisztokrácia viszonylatában. Egyre-másra ismerték fel a szereplőket, legalább azok néhány jellemzőjét azonosították. Voltak, akik egész jegyzéket készítettek a szereplők valóságos nevével. Úgy tekintették, hogy Bánffy elárulta osztályát, világgá kürtölte belső titkaikat.

Református főgondnokként Bánffyra hárul az 1936. június 30-i egyházkerületi közgyűlésen barátja, a lemondott Makkai Sándor püspök búcsúztatása, s ugyancsak ő teszi meg a javaslatot az új püspök, Vásárhelyi János személyére. 1940-ben Vásárhelyi felkérésének engedve elvállalja a Diakonissza Intézet keblí tanácsának az elnöki tisztségét.

1938 lényeges változást hoz a román politikai életben: II. Károly király diktatúrát vezet be, betiltja a politikai pártokat, s új alkotmányt szavaztat meg. Így az Országos Magyar Párt is feloszlik. Egyetlen politikai alakulatot engedélyeznek, a Nemzeti Újjászületés Frontját. A magyarság csak ebbe betagozódva juthatott valamelyes képviselőhez. Ezért Bánffy Miklós és több magyar politikus belépett a Frontba, majd ezen belül 1939-ben létrehozták a Magyar Népközösséget közművelődési, gazdasági és társadalmi célkitűzésekkel. A Népközösség elnöke Bánffy Miklós lett. Bukarestben irodát nyitottak, ahol Mikó Imre kisebbségi jogász irodavezetőként, lényegében Bánffy titkáráként tevékenykedett. A kitűnő közíró így jellemezte ekkori főnökét:

⁵⁰ *Darabokra szaggattatol*. Kvár, 1940. 340–341.

⁵¹ Gaál Gábor, Nagy Lajos, Reményik Sándor, Szerb Antal, Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Móricz Zsigmond, Molter Károly méltatásait, kritikáit közli *A nagyúr*. 55–104. Ugyanott az újabb elemzések is megtalálhatók. Legutóbb Pomogáts Béla értékelte a művet: *Bánffy Miklós*. = Uő.: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Csíkszereda 2008. 203–207.

⁵² *A regényíró Bánffy*. Erdélyi Helikon XVI (1943). 553–561. Újraközölve: *A nagyúr*. 87–96.

„Egyszerre volt gögös és leereszkedő, cinikus és lírai, képmutató és megalázkodó – az érzelmek széles skáláján tudott játszani. Az osztálygögot ügyesen leplezte, de néha mégis kiütött belőle; a leereszkedés az általános letegezésben nyilvánult meg, amit a legtöbben nem mertek viszonzni. [...] Fontoskodva, tekintélyének egész súlyával tudott helyzeteket kimagyarázni, fantáziáját nem korlátozta a valóság, színészkedett, ha kellett, játszott a szavakkal. [...] A politika az ő számára játszma volt, amelyet az adott tényezőkkel kell lejátszani. [...] Bánffy-nak volt érzéke ahhoz, hogy mikor mit kell mondani és tenni, s mindig igyekezett megőrizni a demokrácia látszatát.”⁵³

Az 1939. június 1–2-i képviselő- és szenátorválasztáson 6 magyar szenátor és 9 képviselő jutott be a román parlamentbe. A parlament megnyitáskor Bánffyt a magyar parlamenti csoport elnökéül választották. 1940 januárjában a miniszterelnök felszólította a kisebbségi népcsoportok vezetőit, hogy vegyenek részt a kisebbségi törvény előkészítésében. Erre Bánffy január 6-án egy emlékiratot bocsátott közre a magyarság helyzetéről, bizalmatlanságának okairól. A román politikusok felháborítónak minősítették a Bánffy megállapításait. Mégis az emlékirat eredményeként a magyar egyházak néhány kedvezményben részesültek.⁵⁴

Az 1940-es bécsi döntést, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolását követően Bánffy kiszorult az aktív politikai vezetésből. A korábbi Országos Magyar Pártból kinövő Erdélyi Pártra alapozott a kormányzat. Bánffy a Felsőház tagja lett, ennek Külügyi Bizottságában tevékenykedett. Az 1940-es évek elején az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnökéül is megválasztották.

1940 őszén kolozsvári palotája emeletét bérbe adta a visszatérő Ferenc József Tudományegyetem magyar tanszékeinek, úgyhogy ezután szinte naponta találkozott Kristóf György, György Lajos, Mészöly Gedeon, Szabó T. Attila, Gunda Béla neves professzorokkal.⁵⁵ A Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete felkérésére 1943. február 1-jén szabadegyetemi előadást tartott *A mecénás a művészetben* címmel.⁵⁶ 1942-ben jelenik meg Budapesten összegyűjtött novelláinak kötete *Farkasok* címmel. Több elismerő kritikát kap. Szegedy–Maszák Mihály megállapítja: „Bánffy legjobb elbeszélései valóban a századelő legjobb magyar prózájához számíthatók.”⁵⁷

1943 nyarán Kéri fel Kállay Miklós miniszterelnök közvetítő szerepre. Bukarestbe utazik, hogy ott Iuliu Maniu volt miniszterelnökkel, pártvezérrel tárgyaljon Románia és Magyarország együttes kiugrásáról a háborúból, illetve a vitás területi kérdésekről. Nem tudnak semmilyen egyezségre jutni. Maniu minden egyezkedés előfeltételéül Erdély teljes feladását követeli. 1944 őszén is Bánffy a kiugrás mellett van, erről többször is tárgyal Horthyval. Ismételten utazgat Kolozsvár és Budapest között. Így azért is közbenjár, hogy a magyar hadsereg Kolozsvárt harc nélkül adja fel, elkerülve az értelmetlen pusztítást.⁵⁸ Ekkoriban jár nála Mikó Imre, s így írja le Király utcai otthonát: „Két kopár és kongó, fületlen szobán lehetett bejutni a sarokszobába. Annak is a két sarokablak közötti sarkában ült magas hátlapú kopott karosszékben Bánffy

⁵³ Bánffy Miklós emberközelben. In: *A nagyúr*. 136.

⁵⁴ Mikó Imre: *i. m.* 231–254.

⁵⁵ Vö. Kristóf György: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára*. Pécs 1943. 35–42. Itt az épület emeleti alaprajza és ebben az intézetek elhelyezése is fel van tüntetve.

⁵⁶ Erdélyi Helikon XVI (1943). 137–146. Újra közölve: *Kis-Bán/Ffy Könyv*. Bonchidai Prospero. 23–34.

⁵⁷ Szegedy–Maszák Mihály: *i. m.* i. h.; Bánffy novellisztikáját újabban Vallasek Júlia elemezte: *Elváltozott világ*. Debrecen, 2004. 260–275.

⁵⁸ Csapody Miklós: *Király utca 14*. Bánffy Miklós utolsó kolozsvári évei (1944–1949). Korunk XXII (2011). 11. sz. 45–53.

Miklós. Kék tréningruha volt rajta, cipzárát beszéd közben fel-le húzta, lábán valami sárga és nagyon elnyútt csizma, körülötte asztalon, széken, földön papírok, könyvek, kezében egy vastag parafadugón áthúzott ceruza. A dugót fogta, amikor rajzolt vagy írt. Asztalán, ágyán, szekrényén – intarziás antik bútorok – költői rendetlenség, ebben a környezetben születtek a költői gondolatok. De nem megrendezett rendetlenség volt, hanem főúri nonchalance. Azé az emberé, akinek nem kell pedánsnak lenni, hogy úrnak tartsák, aki a lazaságban is a demokráciával kacérkodik, s aki a társadalmi érintkezésben már jön-rosszon túl van.”⁵⁹

Ekkoriban, a háború végkifejletétől tartva fogalmazza meg – 1944 májusától kezdve – ismételtelen módosított végrendeleteit. Ezek fő kedvezményezettje leánya, ha ez örökös nélkül halna meg, unokaöccsének fia, Barcsay Tamás, aztán a református egyház, mely létesítsen üdülésre szoruló papok, papnék és tanárok számára üdülőt Bonchidán. Király utcai palotáját is (örökösei haszonélvezeti jogával) az egyházra hagyja, akárcsak ősei kriptáját s a körülötte lévő kertet a Házsongárdi temetőben. Meghagyja, hogy apja és nagyapja mellé temessék az iktári Bethlen-kripta falához.⁶⁰

Még Kolozsvár október 11-i eleste előtt Budapestre utazik, s ottani Reviczky utcai házában éli végig a főváros ostromát. Október 17-én, a nyilas hatalomátvételnél lemond főrendiházi tagságáról. Közben beteljesedik Bonchida sorsa. Október 12-én távoznak a kastélyból a honvédek. 13-án reggel kezdik el a német hadikórház kiürítését. Vagy 40 teherautóra rakják a kastély kincseit, ezek a Felvidéken mind elpusztulnak. Aztán a kórházi matracokat összegyűjtik, halomba rakják, benzinnel leöntözik, s felgyújtják. Hét napig tart a tűzvész a kastélyban, senki sem próbálja oltani. A 14-én megérkező román katonaság minden mozdíthatót szintén autóra rak. A helyi román és cigány lakosság tovább fosztogatja a kastélyt. A 26 ezer kötetes könyvtár elég, a levéltári anyag jelentős részét még 1944-ben Bánffy átadta az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárának. Tekintélyes mennyiségű szétszórt levéltári anyagot talál még a helyszínen az égés után kiszálló Köpeczi Sebestyén József, azt zsákokba rakva menekíti Kolozsvárra.⁶¹

A Petru Groza-kormány beiktatását követően, 1945. március 8-án indul haza Budapestre Bánffy családjával egy marhavagonban. Az akkori körülmények között két hétig tart az út. Kolozsvári palotájában még elfoglalhatja lakosztályát. Bonchidára is néhányszor kiutazik, remélve, hogy a törvények értelmében valamennyi földet, malmait visszaszerezheti. Eleinte a nép tisztelettel fogadja, de aztán felbujtják ellene. 1945. december 11-én felesége és leánya végleg távozik Erdélyből. Az öreg gróf palotájában tengeti napjait. Megpróbál írni s bekapcsolódni a kibontakozó irodalmi életbe. Az 1945 májusában megalakult Romániai Magyar Írók Szövetsége 1946 februárjában tagjai sorába fogadja. Gaál Gáborral is jó kapcsolatot alakít ki, több írása jelenik meg az Utunkban, illusztrációkat is közöl. 1946 nyarán Emil Isac kolozsvári román író Gaál Gábornak címzett, a központi sajtóban közzétett nyílt levélben vonja kérdőre Gaált, hogyan közölheti a „Horthy-uralom jelképé”-nek tekinthető Bánffy írásait. Kijelenti: egy ilyen dilettánsnak nincs mit keresnie az új irodalmi életben. Ezzel Bánffy félreállítására elkezdődött. De még a Józsa Béla Athenaeum kiadásában megjelenik *Bűvös éjszaka* című elbeszéléskötete. Ennek kalandos történetei a jugoszláviai partizánharcok világához kötődnek. 1946. október 29-én a Kolozsvári Magyar Színház bemutatja *Az ostoba Li* című darabját Poór

⁵⁹ Bánffy Miklós emberközelben. = *A nagyúr*. 141–142.

⁶⁰ Ezekről tájékoztat, a szövegeket is közli: Bánffy Miklós *estéje. Levelek 1944–1949; Váradai Aranka naplója 1944–1952*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kvár 2002.

⁶¹ Vö. Marosi Ildikó: *Erdély „Verszáliája”*. = *KisBánFfy Könyv*. Bonchidai Prospero. 8–22.

Lili rendezésében, a főszerepben Kovács Györggyel. Ez a satirikus vígjáték azt mutatja be, hogy egy kis ország, ostoba fejedelme miatt, mint esik a környező birodalmak áldozatául. Nem lehetett nehéz azonosítani az országot.

1946 karácsonyán már nem fogadják el közlésre írásait, ő mégis rendületlenül dolgozik – az asztalfióknak. *Huszonöt év* címmel emlékiratba kezd, de csak minisztersége időszakát tudja feldolgozni. A fordultatos szöveg több részlete szépirodalmi igényű. A befejezetlen mű 1993-ban kerül sajtó alá Budapesten. *A magyar politika kritikája* címmel tapasztalatait összegzi. Még két színművet is ír: *A béke angyala* az akkori lakásmizériát viszi színre, az *Ecce Homo* című „passiójátékot” Bornemisznáné Szilvássy Karolának ajánlja. Benne Krisztus megérkezik egy városba (nyilván Kolozsvárra), de sem a parancsnok, sem a bankár, sem a városi tanács nem tudja elfogadni reformjait, a végén golyó általi halálra ítélik.

Jó hírként értesülhet róla, hogy leánya 1946. október 24-én férjhez megy Theodore Karol Jelenhez, Jelen Sámuel fiához, aki az amerikai haditengerészet hadnagya, s diplomáciai beosztásban dolgozik a követségen. 1948 májusában meghal Szilvássy Karola. A Bánffy-kertbe temetik. A gróf csokrot tesz a sírja. „A sírja az alsó fal mellett van, annak a kiszögellésnek a terében, ami a város felé néz. Szép temetése volt, úgyszólván mindenki ott volt, aki ismerte. Hóstáti asszonyok, aggmenház, Valeria-beli gyermekárvák, diakonisszák. A temetés előtt erős zápor volt, utána pedig kiadós eső, csak mialatt a menet tartott, elhantolták és eljöttünk, azalatt szépen sütött a nap. Hogy számomra ez milyen veszteség, azt úgyis tudja. És annál nagyobb, mert immár bizonyos, hogy semmi módon nem kaphatok útlevelet. Senkinek sem adnak” – írja levélben nővérének.⁶² Ekkoriban már az éhezés határára jut, mert utolsó jövedelemforrása is megszűnik. Kénytelen kivándorló útlevelet kérni. Kolozsvári Király utcai palotája emeletét 1945-ben kiadja a Bolyai Egyetemnek. Az, mikor megkapja a Marianum épületét, 1948-ban elviszi onnan tanszékeit. A helyiségeket átveszi a Babeş Egyetem, de nem fizeti a bért, mert nem vele szerződött Bánffy. Aztán 1949. március 1-jén az egész ingatlant államosítják, s felszólítják a volt tulajdonost, hogy költözzék ki a házból. 1949 augusztusában levélben folyamodik Groza miniszterelnökhöz kérvényre az útlevél kiadását. Rámutat, hogy megélhetés híján csak az éhenhalás vagy az öngyilkosság között választhat. Apró tárgyait adogatja el, hogy kosztját biztosítsa. Ekkoriban diktálja tollba Gálffy Zoltán református püspöki tikárnak utolsó regényét, a fasiszta Itáliában játszódó *Milolut*.

1949. szeptember 30-án kapja meg útlevelét. Koldusszegényen vesz búcsút házától, szülővárosától. Az állomásra csak hárman kísérik ki, az útlevél-intéző mellett gróf Teleki Ernő és Kelemen Lajos. Az utóbbi a családjára is célozva e szavakat mondja: „Méltóságos úr, búcsúzom öntől abból az alkalomból, hogy ötszáz év után elhagyja Erdély földjét.”⁶³ Október 15-én betegen érkezik Budapestre, felesége ápolja, de tíz nap után kénytelen befektetni Haynal Imre professzor klinikájára. Asztmája is kínozza, s gyomorpanaszai egyre fokozódnak. 1950. június 6-án (és nem 5-én!)⁶⁴ hal meg a kórházban. A boncolás kideríti, hogy a beleket is érintő epeköbántalom okozta halálát. Június 10-én temetik Ravasz László püspök Jeremiás 9,23–24. verseire

⁶² *Kis\Bán\Ffy Könyv*. Bonchidai Prospero. 49–50.

⁶³ Sas Péter: *Kelemen Lajos feljegyzése Bánffy Miklósról*. = *A nagyúr*. 123–126.

⁶⁴ A szakirodalomban eddig 1950. június 5. szerepel a halál dátumaként, Várady Aranka naplójában viszont június 6-ára van beírva a halál. Vö. *Bánffy Miklós estje*. Kvár 2002. 245.

alapuló beszédével⁶⁵ a Farkasréti temetőben. Iratait felesége 1952-ben átadja a Dunamelléki Református Egyházkerületnek, s az máig a Ráday Levéltárban őrzi azokat.

Bánffy hamvait 1976 őszén exhumálják, elhamvasztják s Kolozsvárra szállítják, hogy kívánságának megfelelően a családi kriptában helyezték nyugalomra. A kolozsvári temetésre október 29-én került sor. Alig néhány ember állt a kriptá bejáratánál, de közöttük ott volt a kortárs és barát Kós Károly és a már nagybeteg munkatárs Mikó Imre. Mindketten egy éven belül távoztak az élők közül. A bonchidaiak nevében Bálint József református lelkész mondott szép beszédet, s hozott egy kis hazai földet, dércsípte lombot az atyai ház közeléből. Az egyházi szertartást Csutak Csaba kolozsvári esperes végezte. Nem lehetett szó arról, hogy az egykori főgondnokot a templomból temessék illő tiszteletadással.⁶⁶ Az urnát aztán a kriptá belterének falában kialakított fülkébe helyezték. A fehér márvány zárólapon ez a szűkszavú felirat olvasható: „Dr. Gróf / Bánffy Miklós / 1874[!]–1950”. Csak 2000. november 25-én az elhalálozás félszázados évfordulóján helyezték az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület méltóbb feliratot a kriptá déli falára, az apa és nagypapa nyughelyének szomszédságába. Ezen már illőbb a szöveg és helyes(ebb) a dátum.⁶⁷

A kilencvenes évektől megindul Bánffy újrafelfedezése, méltatása, levéltári hagyatékának feldolgozása. A *Huszonöt év (1945)* című emlékiratot 1993-ban megjelentető Major Zoltán igen jól dokumentált tanulmányt ír a kötethez. 1994. április 29-én a Dunamelléki Református Egyházkerület, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, a Bánffy Miklós Színházi Alapítvány a Ráday Kollégium dísztermében emlékülést rendez Bánffy születésének 120. évfordulója alkalmából, ezen Dávid Gyula, Fábián Ernő, Gaal György, Jeszenszky Géza, Kötő József, Major Zoltán, Marosi Ildikó, Nagy Pál, Nemeskürty István, Sipos Gábor, Szegedy-Maszácz Mihály tart előadást, utána megkoszorúzzák a Reviczky utca 5. sz. alatti ház előző decemberben leleplezett Bánffy-emléktábláját, majd sor kerül az Operaház előcsarnokában Stróbl Alajos Bánffy-mellszobrának ünnepélyes felállítására. 1998. december 19-én az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Református Egyházkerület szervez a Györköcs Mátyás Emlékházban kiállítást Bánffy grafikáiból⁶⁸ és emlékülést a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében a születés 125. évfordulója tiszteletére. Ezen Csiha Kálmán püspök, Benkő Samu múzeum-egyesületi elnök és Szegedy-Maszácz Mihály tart előadásokat. Másnap, 20-án Bonchidán is a vasárnapi istentisztelet keretében megemlékeznek Bánffyról, itt Dávid Gyula tart előadást. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Szebeni Zsuzsa kurátorságával állít össze Gróf Bánffy Miklós vándorkiállítást 2011-ben, melyet Kolozsvárt a Reményik Sándor Galériában mutatnak be. A kolozsvári Magyar Színház 1992-ben Bánffy Miklós vándordíjat alapít, ezt minden év decemberében a legjobb művészi teljesítményt nyújtó színész veheti át. Az Erdélyi Helikon 1943-ban, a Protestáns Szemle 1993-ban hoz ki különszámot Bánffy tiszteletére.

A Bánffy-életmű összegyűjtésére és méltó kiadására a Dávid Gyula vezette Polis Könyvkiadó vállalkozott. Megjelentette a trilógián kívül Bánffy összes novelláit (2004) és összes drámáit

⁶⁵ Ravasz László: *Mi maradt meg?* Bánffy Miklós felett. Protestáns Szemle II (1993). 162.

⁶⁶ Vö. Gaal György: *i. m.* E sorok írója jelen volt a kriptabeli temetésen.

⁶⁷ A felirat: „GRÓF BÁNFFY MIKLÓS / ÍRÓ, POLITIKUS /AZ ERDÉLYI REF. EGYHÁZKERÜLET FŐGONDNOKA / 1873. XII. 30. – 1950. VI. 5.” A táblát Starmüller Géza készítette, EMKE-közyűlés keretében került sor leleplezésére. A halálozás napja kérdéses.

⁶⁸ Murádin Jenő művészettörténész mondott megnyitóbeszédet.

(2009) is. Marosi Ildikó két kötetben (1997, 2002) tett közzé Bánffyra vonatkozó írásokat. Legutóbb pedig Sas Péter gyűjtötte össze *A nagyúr* (2008) címmel az íróról elszórtan megjelent cikkeket, emlékezéseket, dolgozatokat és dokumentumokat. Idézeteink többsége e kötetből származik.

Count Miklós Bánffy: the Political and Artistical Career of an Aristocrat (Vice-president of the Transylvanian Museum Society)

Keywords: aristocracy, biography, literature, theatre, fine arts, politics

Count Miklós Bánffy (1873–1950) was one of the most prominent figures of Transylvanian aristocracy in the first half of 20th century. This study presents his biography, political and artistic career. He was for a long time M.P., in 1921–1922 Minister of Foreign Affairs of Hungary. He is much appreciated as playwright and novelist. In the 1912–1918 period he was the general manager of the Royal Operahouse from Budapest. A flourishing period of this musical theatre is connected with his name. For instance he promoted the operas of Béla Bartók to be performed. His novel-trilogy (*The Writing on the Wall: The Transylvanian Trilogy*, English translation by Patrick Thurnsfiels and Kathy Bánffy-Jelen, London-Paris 1999–2001) written between 1934–1940 presents the decline of Hungarian aristocracy before World War I. He was also a good caricaturist and illustrator.

Székely Zsolt

Kiadatlan Szabó T. Attila-levelek

Cs. Bogáts Dénes születésének 130. évfordulójára

A kiemelkedő magyar nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató Szabó T. Attila tudományos tevékenységét méltatni nem a mi tisztünk. Halálának 25. évfordulója alkalmából több megemlékezés látott napvilágot. Személyiségét, közszeretet és közbecsülés övezte.

A következőkben bemutatott, eddig kiadatlan levelei, úgy gondoljuk, újabb színnel gazdagítják a nagy elődről alkotott képet.

Szabó T. Attilát egy életre szóló barátság és tudományos alkotói együttműködés kötötte Székely Zoltánhoz, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum egykori régész-igazgatójához. Ennek a barátságnak egy rövid epizódját villantják fel ezek a levelek, melyeket Szabó T. Attila Székely Zoltánhoz címzett 1969. december 9. és 1971. március 9. között. Központi témájuk Cs. Bogáts Dénes¹ kézirati hagyatékának feldolgozása és publikálása.

Amint ismeretes, Szabó T. Attila már a múlt század negyvenes éveiben, útban a csángóföld felé, gyakran megfordult Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban, ahol betekintést nyert Cs. Bogáts Dénes² Székelyföldre vonatkozó helynév- és családtörténeti gyűjtőmunkájába. Egy későbbi tanulmányában ezt a következő képen méltatta: „A két évtizede már halott Cs. Bogáts Dénes tehát nemcsak jelentős tudományos eredményei, hanem ez eredményeket teremtő emberi és tudósi lelkületből meríthető tanulságok miatt is arra késztet, hogy ha késetten is, egy pillanatra magunk elé idézzük kedves, jóságos emberi alakját, és példát, erőt merítsünk céltudatából, tervszerű munkájából és tudományos munkálkodásbeli fáradhatatlanságából. Helynév- és szótörténeti eredményei a szaktudományban örökké maradandó emléket állítottak neki, emberi értékei azokban élnek, akiknek alkalmuk volt közelről ismerni az ő különleges, megnyerő egyéniségét és akik részesültek e nem mindennapi lélek bensőséges barátságának melegében.”³

Születésének 100. évfordulóján elmondhatjuk, Székely Zoltán Sepsiszentgyörgyön bebizonyította, hogy a földrajzi vidék nem jelent egyúttal szellemi provinciát is. Megtartotta, sőt emelte a múzeum tudományos színvonalát. Már a negyvenes években közleményeket, tudományos évkönyvet szerkesztett és adott ki, majd 1969-ben megalapította az Aluta című múzeumi évkönyvet, amely hosszú időn keresztül az egyetlen olyan tudományos publikáció volt, ahol

Székely Zsolt (1954) – régész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Sepsiszentgyörgy, szekelyzsolt54@yahoo.ro

¹ Cs. Bogáts Dénes (Nagyszeben, 1882. április 22. – Sepsiszentgyörgy, 1949. november 8.) történész, nyelvész.

² Cs. Bogáts Dénesről az első nekrológ 1955-ben jelent meg: Székely Zoltán: *Cs. Bogáts Dénes. A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1879–1954.* Marosvásárhely 1955. 164–165; halálának 50. évfordulójáról Sas Péter emlékezett meg: Sas Péter: *In memoriam Cs. Bogáts Dénes.* Művelődés LIL (5). 1999 május. 25–28.

³ Szabó T. Attila: *Cs. Bogáts Dénes (1882–1949).* = *Nyelv és Múlt.* Válogatott Tanulmányok cikkek. Kriterion, Buk. 1972. 498–501.

magyar nyelvű tanulmányokat is lehetett közölni. A kor alkotói hálásak volta ezért a nem mindennapi lehetőségért. Ha belenézünk az akkori évkönyvek tartalomjegyzékébe, olyan nevekkal találkozunk, mint Imreh István, Pataki József, Demény Lajos, Böződi György, Árvay József, Kós Károly, Molnár István, Varga Nándor Lajos, Egyed Ákos, Binder Pál, Vámszer Géza, Szigeti József és még sokan mások.

Az általunk közölt első levél az akkor megjelent első Aluta-kötetre, valamint a *Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékei* c. háromnyelvű múzeumi füzetre vonatkozik.⁴

*

Kolozsvár, 969. XII. 9.

Kedves Zoltán!

Két szép kiadványotok megküldésével megnyilvánuló jóleső figyelmed nagyon köszönöm.

További munkátokhoz minden jót kíván és szívesen köszönt

*igaz kollégád
Szabó T. Attila*

E rövid kis levél hangvételéből is kitűnik, hogy milyen bensőséges, kölcsönös tiszteleten alapuló baráti viszony volt a két tudós között.

*

Kolozsvár, 970. VIII. 31.

Kedves Zoltán!

Nagyon köszönöm a küldött fényképet. Nem volt belőle másolatom.

Örvendetes, hogy a Bogáts-hagyaték világra segítésében való szorgoskodásod eredményes volt. Úgy látom, nem mondtam el egészen világosan vele kapcsolatban a tényállást. Magam Bogáts halála után jórészeben nagybetűs, reszketeg írással írt teljesen nyers kéziratot kaptam különálló papírlapokon. Ennek a kéziratnak sajtókész állapotba kerítéséhez legalább két hónapra volna szükség. Utána gépelés következne. Ez is legalább 500 lej. Nagyon kérlek, tudd meg, a kiadásra vállalkozó közület hajlandó-e a gépeltetés és a szerkesztés költségeit tiszteletdíj formájában fedezni. Ha erre nincs lehetőség, legnagyobb sajnálattal nem vállalkozhatom az egyébként nagyon értékes nyersanyag nyomtatásra való előkészítésére.

Fáradozásodat köszöni és a továbbiakban is régi szíves köszöntéssel

*igaz barátod
Szabó T. Attila*

Az itt közölt információk jobb megértése végett el kell mondanunk, hogy a második világháború alatt, amikor a szovjet csapatok bevonultak Sepsiszentgyörgyre, a múzeum könyvtárának egy része, többek közt Cs. Bogáts Dénes háromszéki szótörténeti tárának kéziratos gyűjteménye is elpusztult. Új gyűjtéséből Szabó T. Attila tett közzé adatokat.⁵ Ilyen előzmények után került a tudós nyelvész műhelyébe a még megmaradt, feldolgozatlan Cs. Bogáts hagyaték.

⁴ Székely Zoltán – Varga Nándor Lajos: *Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékei*. Sepsiszentgyörgy 1969.

⁵ Szabó T. Attila: „Az Erdélyi helynévtörténeti adattár” és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése. Magyar Nyelv. NyIrK 1958. 1–4.

*

Koloszvár, 970. XI. 7.

*Kedves Zoltán!**E hó 2-án kelt szíves soraid vétele után hozzáfogva B.[ogáts] D.[énes] kézírata átnézéséhez, következőket írhatom:**1. B.[ogáts] kézirat teljesen nyers kijegyzésekből áll. A lapokra címszók szerint kijegyzett szövegrészek telve vannak olyan szavakkal, szó-alakokkal, amelyeknek értékét Bogáts mint nem nyelvész és néprajzos nem ismerte fel. Ez egészen természetes! Ezeket mind ki kell bányászni és értékesíteni.**2. Minthogy egy cikk írására is felkértél, a kézirat átnézése közben eszembe jutott, hogy jó lenne a B.[ogáts] anyagával egyesítve összedolgozni az én szótári gyűjtésemből az elég gazdag háromszéki anyagot. Ez teljesebbé tenné a képet. Továbbmenőleg felöltött bennem az a terv is, hogy nem volna-e lehetősége a Múzeumnak egy külön, de persze jóval kisebb terjedelmű kiadvány keretében a kiadandó szójegyzék anyagának nyelvjárás-történeti feldolgozását is közlésíteni? Erre persze csak a szójegyzék kiadása utáni egy-két évben lehetne gondolni.**3. Hogy a szójegyzéket a román kutatók és másnyelvűek is használhassák, szükségesnek látszik, hogy román és német nyelvű értelmezésekkel készüljön el a szójegyzék. Ehhez természetesen románul és németül jól tudó szakembereket kellene felkérnem. Éppen ezért szeretném tudni, hogy a Múzeumnak milyen összegű tiszteletdíj kifizetésére volna lehetősége. Ebből kellene ti. fedeznem az értelmezések költségeit.**4. Előreláthatólag a kézirat elkészítése legalább négy hónapot vesz igénybe, és úgy március 15-e előtt aligha lehetek készen.**5. Ettől függetlenül, ha tudom, elkészítem a másik, rövidebb lélegzetű kéziratot. Ez persze attól függ, a szójegyzék szerkesztésével mennyire haladhatok előre.**6. Igazad van: ha a Múzeum most nem adja ki ezt a szójegyzéket, belátható időn belül nem jelenhetik meg. De – talán – nem vagyok szerénytelen, ha hozzáteszem: ha magam most amíg még munkaképes vagyok, az ilyenféle munkában való jártasság valamelyes birtokában, nem végzem el a szerkesztés munkáját, aligha akad valaki, aki elvégezhesse. Nekem nincs már sok hátra, hiszen rövidesen betöltöm a 65. életévemet.**Ha teheted, a felvetett kérdésekre mielőbbi válaszod ne feledd el hozzám eljuttatni.**Szíves megértésed kérve, a régi barátsággal köszönt*

Attila

A ránk maradt Szabó T.-levelek közül talán ez a legjelentősebb. Fontos információkat tudunk meg a tudós terveiről, valamint a Bogáts-hagyaték jelentőségéről. Ugyanakkor az is kiténik, hogy Székely Zoltán és Szabó T. Attila közt sokkal több volt, mint szakmai kapcsolat. Szabó T. szokatlanul őszinte, bensőséges hangon utal – véleménye szerint – előrehaladott életkorára.

*

Kv. , 970. XI. 19.

Kedves Zoltán!

Kérdésedre válaszolni csak úgy tudok, hogy felmentem a Kriterion szerkesztőségébe, és megnéztem a tiszteletdíjakra vonatkozó rendeletet. A HCM 632/1957. sz. rendelet Tabel tarifar I. XI. 4. szerint a két- és háromnyelvű szótárak tiszteletdíja 400–1200 lej között állapítható meg szerzői ívenként (szabvány-gépelés). A kiadvány legtöbb 20 ív lesz. A valamelyest megnövekedett terjedelem és a papírköltség, másolópapír miatt a gépelésre kb. 1000 lejt kell számítani.

Valóban igazad van, hogy e kiadvány megjelenítése csak addig lehetséges, amíg Te vagy az intézmény élén. Azután aligha kerül olyan ember oda, akiben erre hajlam legyen.

Mindenesetre nagyon kérlek, ha a kiadvány költségvetési biztosítása lehetővé válik, értesíts, hogy hozzákezdhessek a munkához.

*Még csak annyit említek meg, hogy célszerűbbnek látom, ha előadásom címét a következőképpen változtatom meg: *Eredmények és feladatok a háromszéki nyelvjárás kutatásában.* A legrégebbi ide sorolható mozzanat Baróti Szabó Dávid szótárának megjelenése, majd a múlt század 50-es éveiben az első hazai nyelvjárastanulmány, Lőrincz Károly⁶ háromszéki tanulmánya óta Gálffy⁷ és Márton⁸ meg társai nyelvtanulmányai nagy jelentőségű mozzanatokra és nyomukban ezután elvégzendő feladatokra lehet e kérdés tárgyalása rendjén rámutatni. Majd később, ha lesz rá mód, sort keríthetek a *hsz.-i⁹ szójegyzék anyagából megírni a *hsz.-i nyelvjárás és köznyelv történetét.***

Örvendezek, hogy fáradozásod eredményeképpen a Múzeum keretei között, sőt azon túl is olyan szépen dolgoztok, és hogy az Alutának már a III. kötetét készítheted sajtó alá. Ennek külső értékelésére is sort kellene keríteni.

*A régi barátsággal köszönt
Attila*

Az itt közölt adatokból is kiténik, hogy a kommunista diktatúra mostoha körülményei közt mindkét tudós tisztában volt azzal, hogy milyen kockázatokkal jár magyar vonatkozású tudományos tevékenységük. Ebben az időben, amint már korábban is utaltunk rá, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, akkori nevén Kovászna Megyei Múzeumban Székely Zoltán egy jelentős tudományos alkotóműhelyt hozott létre. A levélben említett Márton Gyulát Székely Zoltán kérte fel a *Torjai szójegyzék* feldolgozására. Nemes Zoltánné sz. Vén Ilona nyelvjárás-kutató gyűjtését Gálffy Mózes és Márton Gyula a helyszínen ellenőrizték, és kiegészítették saját gyűjtésükkel. A mintegy 6000 szót, szóalakot tartalmazó tájszójegyzék hármuk közös munkájaként *Torjai szójegyzék* c. alatt a korabeli Megyei Múzeum kiadásában jelent meg.¹⁰

⁶ Lőrincz Károly (1817–1875) római katolikus plébános. Nyelvjárási témájú cikkei a Magyar Nyelvészetben és a Magyar Nyelvőrben jelentek meg. Utalás a *Háromszéki nyelvjárás* c. tanulmányra. Magyar Nyelvészet VI. 206–245, 316–365.

⁷ Gálffy Mózes, romániai magyar nyelvész (Nagyszeben, 1915. július 13. – Budapest, 1988. július 23.)

⁸ Márton Gyula nyelvészprofesszor, (Nagymon 1916. december 27. – Kolozsvár 1976. április 4.)

⁹ háromszéki

¹⁰ Nemes Zoltánné – Gálffy Mózes – Márton Gyula: *Torjai szójegyzék*. Sepsiszentgyörgy 1974

*

Kvár; 970. XII. 21.

Kedves Zoltán!

Megnyugvással vettem leveled, amelyben a kiadási lehetőségekről tájékoztattál. Mihelyt valami sürgős dolgomon túl vagyok, gondolom, január elején, hozzáfogok a nem csekély feladathoz.

A H.[erepi] Jánosról¹¹ írandó megemlékezésről az a véleményem: nagyon meg kell gondolni, mert többet árthatsz az ő emlékének s – nem utolsósorban – a Múzeumnak, mintsem üdvös volna. Különben is hozzászoktunk ahhoz, hogy nagyjainkról ne jelenjék meg egy sor sem. Kelemen Lajosról¹² például nem tartotta érdemesnek megemlékezni egyetlen kolozsvári sajtótermék sem, holott a város múltjáról senki nem írt olyan avatott tollal és annyit, mint Ő. Kristóf György¹³ is úgy távozott az élők sorából, hogy egy sorra sem tartották érdemesnek a kolozsvári írók és irodalomtörténészek. H. J. különben méltó megemlékezés készül másutt.

Boldog karácsonyi ünnepeket, az új esztendőben erőt, egészséget és sok sikert kíván igaz barátsággal

Attila

Egy 1971 karácsonya előtti pesszimista, szomorú hangvételű levelet olvashatunk Szabó T. Attila tollából, amelyben példaképéről, Kelemen Lajosról is megemlékezik. Ekkor már érezhető volt annak az elnyomó, kommunista nemzetiségi politikának az előszele, amely aztán az 1980-as években fokozott mértékben kiteljesedett. Megfontoltan tanácsolja Székely Zoltánnak, hogy nem időszerű Herepei Jánosra emlékezni.

*

Kv., 971. III. 9.

Kedves Zoltán!

Még januárban hozzáfogtam a Hszk-i Szógyűjtemény szerkesztéséhez, de most olyan kérdésekhez jutottam el, hogy be kell számolnom a nehézségekről. Íme:

1. Bogáts kézírata teljesen nyers kijegyzések formájában került hozzám. Minthogy ő nem volt nyelvész, a kijegyzésekből összehasonlíthatlanul kevesebb szót tartott érdemesnek kiemelni, mint amennyit egy nyelvtörténész szeme kiemelendőnek tarthat. A cédulák gondos átvizsgálása rendjén kiderült, hogy minden erőszakolás nélkül Bogáts nyers kijegyzéseiből egy jóval gazdagabb szótörténeti gyűjtemény állítható össze, mint amilyen gyűjteményt ő állított volna egybe.

2. A már megjelent Hszki Okl. Szójegyzék¹⁴ című kiadványának kijegyzéseiben is hemzseg a sok olyan szó, amely e szójegyzékben külön címszóba nem jutott. Úgy láttam, ezeket is ki kellene bányásznom.

3. Minthogy nagyon nagy erdélyi szótörténeti szótáram anyaggyűjtése közben rengeteg hszéki [háromszéki] levéltári darabbal is dolgoztam, innen is hallatlan bőségben kínálkozott feldolgozásra a sok-sok szócédula. Kijegyzéseimben ott vannak például a Ti Apor-levéltárak

¹¹ Herepei János (Kolozsvár, 1891. október 11. – Szeged, 1970. október 30.)

¹² Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. – Kolozsvár, 1963. július 29.)

¹³ Kristóf György, álnévei: Tófalvi György, Apor Péter dr. (Tófalva, 1878. október 2. – Kolozsvár, 1965. október 15.)

¹⁴ Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki oklevélszójegyzék.* (ETF 163. Kvár 1943);

ide került anyagából kijegyzett Apor Pétertől¹⁵ származó szóadatok is. Ezeket, úgy ítélem, ha már készen állanak, nehéz egy ilyen munkából kihagyni. De ezenkívül is az uzoni Béli család, a Kispál család meg más kisebb családok ide került anyagából rengeteg olyan adalék került bele gyűjteményembe, amelyet kár volna fel nem használni. Százazrekre menő céduláim közül ezeket kiválogatni hetekig tartó munka volt. De elvégeztem, és hozzákezdtem az A betű meg szerkesztéséhez. A szerkesztés a következő tanulságokkal járt:

Valóban rendkívül változatos szótörténeti gyűjteményt lehet (a fennebb jelzett más források felhasználásával) egybeállítani, de a kézirat jóval terjedelmesebb lesz, mint eredetileg gondoltam. A lehetőségeket latolgatva, a köv. megoldások fordultak meg a fejemben: a) Vissza kell térni az eredeti tervhez és szigorúan csak Bogáts hagyatékát feldolgozni minden más forrás, még saját kiadott szójegyzékének lappangó adatai figyelmen kívül hagyásával is.

b) Ha a Múzeum meg tudja teremteni a többlet-kiadvány anyagi fedezetét, esetleg ebben az évben ki lehetne adni az összes források feldolgozásával a kiadvány I. köt-ét, és jövőben a II.-at. Számításaim szerint az eredeti tervezés szerinti terjedelem 3-4-szeresét, tehát kb. 1200-1500 gépirásos lapot kívánna meg ez a teljes terv.

c) Minthogy – már látom – más irányú elfoglaltságom miatt – ezt a munkát egyedül nem végezhetem el, döntések után gondoskodom munkatársról vagy munkatársokról, hogy mentől előbb befejeződhessen a munka.

Most, hogy a szerkesztésben befejeztem az A betűt, látom, hogy milyen gondos ez az anyag. Nyugodtan állíthatom, hogy [ha] ez az anyag egybeszerkesztve és kiadva a kutatás rendelkezésére áll, a háromszéki székely nyelv történetének olyan gyűjteményével rendelkezünk majd, amelyhez foghatóval egyetlen táj sem dicsekedhetik. Azért merem ezt így leírni, mert hiszen az anyag jórészt nem magam gyűjtöttem, és így az értékelés nem öndicséret.

Nagyon kérlek, ezt a dolgot beszéld meg Árvay Jóskával¹⁶, hiszen ő nyelvész is, levéltáros is, és így segíthet Neked a legmegfelelőbb megoldás kialakításában.

Nagyon mindaddig nem folytatom a munkát, amíg Tőled választ nem kapok, mert hiszen az ilyen vagy olyan döntés befolyásolja a további szerkesztési munkát.

Jóskával együtt igaz barátsággal köszönt

Attila

Ezen utolsó, ránk maradt levelében Szabó T. Attila egy csomó tervet sorol fel, melyek egy része csak később, halála után, kéziratossá hagyatékának feldolgozása és közlése által valósult meg. Valószínű, hogy Székely Zoltán már nem tudta biztosítani az anyagi fedezetet a kiadásra. Feltehetőleg, az Árvay József időközben bekövetkezett korai halála is közre játszott, hogy ezek a nagy tervek akkor megrekedtek.

Cs. Bogáts Dénes kéziratossá hagyatékának a legavatottabb és legnemesebb méltatását olvashatjuk e levél soraiban.

A fent közölt levelekkel, a három kiemelkedő tudós: Szabó T. Attila, Székely Zoltán és Cs. Bogáts Dénes kapcsolatát szeretnénk volna érzékelteni, egyúttal emléket állítva a 2012. évi, mindhármukat érintő évforduló alkalmából. Idén ugyanis Szabó T. Attila halálának 25.

¹⁵ Apor Péter (altorjai báró) (Altörja, 1676. június 3. – Altörja, 1752. szeptember 22.) történetíró, főispán, királybíró.

¹⁶ Árvay József (Brassó, 1916. június 28. – Sepsiszentgyörgy, 1975. január 16.)

Székely Zoltán születésének 100., valamint Cs. Bogáts Dénes születésének 130. évfordulójára emlékezünk.

Attila T. Szabó's Unpublished Letters

Keywords: Attila T. Szabó's unpublished letters, Dénes Cs. Bogáts, Zoltán Székely, Székely National Museum of St. George

This paper aims to present some of Attila T. Szabó's unpublished letters, addressed to Zoltán Székely, in order to introduce some unique information into the scientific circuit that relates to the processing and publication of the scientific heritage of Cs. Bogáts Dénes, former librarian and linguist at Székely National Museum of St. George.

For several decades, between the great linguist, historian and ethnographer, Szabó T. Attila and the former director of the Székely National Museum in St. George, Zoltán Székely, there was a fruitful friendship and scientific cooperation. At 25 years of the passing away of the one who was Szabó T. Attila and the 100th anniversary of the birth of Zoltán Székely, by publishing these letters, we tried to present a small episode of this friendship, which existed between the two scholars. The six letters were written between 9. December 1969, and 9. March 1971 and contain a series of data and considerations of the activity of Cs. Bogáts Dénes. In this period appeared the first issue of the Scientific Yearbook of the Székely National Museum in St. George "*Aluta*" appeared which provided space for publication of many famous scholars of the time.

SZEMLÉ

Magyarként ember vagy emberként magyar?
Az erdélyi etnicitás illékonyságáról

Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban. L'Harmattan, Bp. 2011. 461 oldal

Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton University Press, Princeton–Oxford 2006. 504 oldal

A szociológia és antropológia területeiről verbuválódott nemzetközi kutatógárda több szempontból is figyelemre méltó és újszerű megközelítéseket elegyített e közös, angolul és magyarul is megjelent kötetben. A szerzők az etnicitás és a nemzeti mivolt kutatásának konstruktivista hagyományához csatlakozva és azt továbbgondolva az etnicitás politikában és mindennapi életben való megjelenését (vagy meg nem jelenését) vizsgálták egy erdélyi nagyvárosban, Kolozsváron. A hatévi, 1995–2001 között zajló kutatás elméleti alapja az az Eric Hobsbawm által megfogalmazott programadó gondolat volt, miszerint a nemzethez tartozást és a nacionalizmust „alulról” és „felülről” egyaránt elemezni kell. A kutatás e kettős irányultsága határozza meg a könyv szerkezeti felépítését is: a szerzők egyfelől a makroelemzések szélesebb perspektívájától haladnak a mikroelemzések koncentráltóságáig (a 19. századi Kelet-Közép-Európától Erdélyen keresztül a posztkommunista Kolozsvárig), másfelől a felülnézet diakronikus megközelítésétől az alulnézet szinkronikus megközelítéséig vezetik az olvasót. Fontos megjegyzés, hogy noha az alap kutatás elsősorban Kolozsváron zajlott (a szerzők előkutatásokat végeztek Marosvásárhelyen, Nagyváradon és a szlovákiai Kassán is), a szerzői szándék szerint a kötet elméleti következtetései erdélyi viszonylatban kiterjeszthetők.

Marvin Harris émikusz-etikus fogalompárjának bevezetése az antropológiai gondolkodásba

(1964) már jó néhány évtizede a belső és külső nézőpontok kapcsolatára és a megértés korlátaira irányította a figyelmet az etnicitás tudományos kutatásában (lásd Thomas Hyland Eriksen: *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat Kiadó, Bp. 2006. 54–55.) Úgy gondolom, jelen esetben a különböző kulturális háttérrel rendelkező társszerzők együttműködése egy az antropológa tudományával kvázi egyidős probléma kiküszöböléseként is értelmezhető. Rogers Brubaker az amerikai egyesült államokbeli Los Angeles-i Egyetem szociológiai professzora, a kolozsvári származású Feischmidt Margit a Pécsi Tudományegyetem docense és az MTA Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, Jon Fox az egyesült királyságbeli Bristol Egyetem Szociológia Tanszékének tanára, Liana Grancea a Los Angeles-i Egyetem munkatársa. Egy ilyen munkacsoport esetében az idegen és saját kultúrában kutatók hátrányai és előnyei kiváló komplementerei lehetnek egymásnak. A „kivülálló” kutató kulturális inkompetenciája („bennszülötté válás” problémája), de nagyobb objektivitásra való képessége és a „bennszülött” kutató kulturális kompetenciája (emellett „kulturális vakság” problémája), de nagyobb szubjektivitásra való hajlama jól kiegészíthetik egymást.

A szóban forgó kötet kétségtelenül fontos állomás a kelet-európai etnikai identitások kutatásában. Tekintve az etnicitáskutatás utóbbi évtizedekben

tapasztalt népszerűségét, kutatástörténeti vázlat gyanánt alább csak a legfontosabb elméleti-módszertani paradigmák felsorolás szintű megemlézésre szorítkozom Feischmidt Margit tanulmánykötetének bevezetőjére támaszkodva.

Az előzményekre tekintve két nagy (sokszor egymást kizáró) paradigma jelenlétére érdemes a figyelmet ráirányítani: a *kulturalista* és a *strukturális* megközelítésre. Az etnicitás idővel formálódó jelenségeire, először a szociológia, antropológia és más társtudományok dolgoztak ki ezek megragadására alkalmas fogalmi apparátust. A kulturalista hagyomány elkötelezettségüként említhető primordialiszták voltak azok (nyelv, szokások, vallás és kultúra azonosságára apelláló emocionális kötődés), akikkel szemben Fredrik Barth megfogalmazta áttörő jelentőségű gondolatait sokat idézett '69-es tanulmányában (eticitás mint viszonyjellegű és nem szubsztanciális fogalom). Ebben az esetben a kulturalista és strukturális látásmód együttes alkalmazásáról van szó, ami Max Webernél jelentkezik először. Húsz évvel később Thomas Hylland Eriksen próbálta visszaterelni a szót a kultúra fogalmára (kultúra mint énikus kategória). A *cultural studies* (kritikai kultúrakutatás) továbbmegy a kultúra megkonstruáltságának gondolatán, és annak politikai megkonstruáltságára hívja fel a figyelmet. A szintén konstruktivisták hagyomány követőjeként definiálható brit *ethnic and racial studies* az etnicitás társadalmi, politikai és gazdasági körülményire koncentrálnak. Az etnicitás osztályelmélete Gunnar Myrdal hatvanas években kidolgozott *underclass* fogalmáig nyúlik vissza (etnikai/eticizált diskurzus mögött meghúzódó társadalmi különbségek). Pierre Bourdieu tőkeelmélete az etnicitáskutatás területére is begyűrűzött (például: a gazdasági, kulturális és társadalmi tőke mennyisége és milyensége meghatározza az egyén társadalomban elfoglalt helyét).

Az *etnikai kategóriák és identitások* felől a következő megközelítések hangsúlyosak: Az ezredforduló után nem sokkal Rogers Brubaker volt az, aki ismét a többoldalú megközelítések híveként weberi és fenomenológiai alapon értelmezi az

eticitás fogalmát, figyelve a különbségek hétköznapi megfogalmazásaira. Richard Jenkins, szintén Barth munkásságához visszanyúlva, különbséget tesz etnikai csoport és etnikai kategória között (belső és külső kategorizáció; Jenkins az utóbbi kutatására helyezi a hangsúlyt). Ezt túlhaladva Brubaker egyenesen ignorálja az etnikai csoport fogalmát, azt állítva, hogy a „csoportként létezés” csak etnopolitikai projektek következménye.

Az egyének identitásstratégiáinak rekonstrukcióját célzó kutatások újabb kutatási irányt eredményeztek az etnicitás kutatásában. Ezen a területen szemmel látható, hogy az *etnikai csoport* fogalma után az *etnikai identitás* fogalmát is kikezdték a dekonstrukciós elméletek (például magyarországi viszonylatban Kovács Éva, nemzetközi téren Peter Stachel vagy Rogers Brubaker kutatásai).

Az *identitáspolitikák és társadalmi kontroll* felől nézve az etnicitás problémáját a következő elméletek emelhetők ki: Katherine Verdery az etnicitást a domináns nacionalizmusoknak alárendelt viszonyában elemzi (kulcsfogalmak: homogenitás és egység mítosza). Egy tágabb, transznacionális szinten a rasszdiszkurzusok figyeltek fel a rassz kategóriák társadalmi következményeire (strukturális különbségek létrehozása és megmerevítése).

Visszatérve a recenzált kötet konkrét tartalmához, a szerzők először Kelet-Közép-Európa elmúlt százötven évének történelmét tekintik át, a nemzetek (Benedict Anderson „elképzelt közösségek” értelmében véve) és az állam viszonyát előtérbe helyezve. Meglehetősen objektív képet kap az olvasó arról, hogy Európának ebben a többkultúrájú (és immár többnemzetiségűvé tett) szegletében hogyan generálták és keresztettk egymást (sokszor eleve logikailag egymásnak ellentmondó) nacionalista érdekek és ellenérdekek; vagy miként váltak identitást meghatározó tényezővé/etnikai frusztrációk alapjává az áttelepítések, a háborúk újrarajzolta államhatárok vagy a kitelepítések. Lábjegyzetben olvasható, de annál jelentősebb gondolat, miszerint a 19. századi nacionalizmus nemzetközileg elterjedt, divatos

politikai nyelvezet volt, amit előszeretettel vett át a művelt elit és idomított a helyi igényekhez. (40.) A megjegyzés a folyamat konstruáltságának és irányítottságának jobb megértését segíti. Rogers Brubaker egy korábbi tanulmányában az etnopolitikai vállalkozók csoportteremtésben betöltött szerepéről a következő kijelentést teszi: „Miközben csoportokra hivatkoznak, arra törekcsenek, hogy életre hívják, feltámasszák, létrehozzák őket.” (R. B.: *Csoportok nélküli etnicitás*. = Kántor Zoltán – Majtényi Balázs szerk.: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Bp. 2005. 112–125.)

A kötet szerzői tágabb társadalmi folyamatok lokális lecsapódásaként veszik elemzés alá Erdély nemzeti mozgalmait. Előzményképpen a politikai és egyéb privilegizált jogokat biztosító középkori *natio* fogalma és az etnokulturális vonatkozású modern *nemzet* fogalma közötti különbségtételre irányítják a figyelmet. Az Erdélyben létező székely és főleg szász kvázietnikai rendek lehetővé tették, hogy később a *natio* fogalmát a modern *nemzet* fogalmával helyettesíthessék. A hatalomváltások által hozott nemzetesítő politikák kitermelték és/vagy felértékelték az identitás fenntartására, megerősítésére szolgáló intézményeket, melyek közül az egyházi és oktatási szféra bizonyultak a kulturális túlélés legfontosabb eszközeinek.

A város nevének Kolozsvárról Clujra, majd (döntően csak a hivatalos nyelvhasználatban) Cluj-Napocára történő változtatása az uralkodó hatalmak és ideológiák váltakozásának ritmusát követi. A fejezet végigkíséri a magyar és román nacionalista politikákat, melynek következtében a (többségében magyar) város a (többségében román) vidék népességét asszimilálta, majd fordított relációban a betelepítések folytán a vidék asszimilálta a város népességét. A hatalomváltások nyomán a város szimbolikus földrajzának újrarajzolása ment végbe, melyek építkezésekben, utcák és terek újranvezésében, új emléktáblák elhelyezésében, szoborállításokban manifesztálódtak. Az etnicitás szempontjából fontos fejezete a várostörténetnek a hatvanas évek vége és a rendszerváltás közötti

időszak, amikor a fokozódó gazdasági nehézségek elhalványították az etnicitás mint referenciapont jelentőségét: a mi-ők különbségtétel sokkal inkább az átlagember és a mindenki által gyűlölt rezsim közé helyeződött át.

A szerzők az etnicitást nem szubsztanciálisan, hanem olyan prizmaként képzelik el, ami a társadalmi valóság értelmezéséül szolgál. Ennek az etnicitászemléletnek érdekes példája annak az eseménynek az elemzése, amelyre a forradalom hevében égő Kolozsváron került sor 1989 decemberében, amikor is Ceaușescu elmenekülésének hírére az utcán gyülekező emberek euforikus állapotban ölelkeztek és énekelték (magyarok és románok együtt) a *Desteapă-te rămâne!* című hazafias dalt, amelynek egyes sorai egymás ellen uszítanak.

A könyv második, történeti részének tárgya nem maga a történelmi múlt, hanem a múlt által a jelen tisztább megvilágítása. Az etnicitás kutatásának itt indirekt megközelítése érvényesül, aminek lényegét a kötet szerzői Emanuel Schegloff találó gondolatával a következőképpen fogalmazták meg: „célunk, hogy az etnicitás, amikor az releváns, előállhasson, nem pedig az, hogy kikényszerítsük, hogy előálljon.” (177.) E fejezet megírásához több mint száz interjú, több mint harminc fókuszcsoporthoz interjú, a helyi sajtó mint forrásanyag és éveket átfogó etnográfiai megfigyelések szolgáltak alapul.

A kötetnek ez a része olyan kolozsváriak portréit rajzolja meg, akiknek életútja az etnicitás és nacionalizmus megélésének különböző módjait hivatott reprezentálni. A biográfiák jól rámutatnak azokra a generációs, osztálybeli, szocializációs és alkati különbségekre, amelyek egymástól oly különböző világokat teremthetnek. A szerzők ezután a megélhetési gondokról szóló tematizált beszélgetéseket vesznek górcső alá. A nem szokványos megközelítések jól illusztrálják a szerzői elhatárolódást attól az etnikai és nemzeti tudományokban elterjedt attitűdtől, amely hajlamos a kutatás tületnicizálására. Az etnicitás megtapasztalásának aszimmetrikus voltát vélik felfedezni magyarok és románok között. A magyarok inkább hajlamosak etnikai prizmán keresztül szemlélni a világot,

ez azonban nem valamiféle népkarakterológiai premisszára utal vissza, hanem a kisebbségi lét természetes következménye. Ez volt az a kutatói észrevétel, ami magyar részre történő hangsúlyeltolódásra sarkallta a kutatókat.

A nyelvhasználatnak szentelt vizsgálódások végkövetkeztetései interferálnak azzal a jelenséggel, miszerint a kisebbségi helyzetben lévő magyarok helyzetüknél fogva létrehozzák az etnicitás magasabb tapasztalati szintjét. A mindig valamilyen szintű aszimmetriát mutató kétnyelvűség (ami a magyarokra jellemző) az etnicitásteremtés egyik kulcsmozzanatát világítja meg: a nyelvi otthonosság és idegenség érzését.

A „magyar világ” újratermeléséhez jelentős mértékben járulnak hozzá a különböző magyar intézmények. Ebben a reprodukciós folyamatban esszenciális szerep jut az oktatásnak és egyháznak, melyek között sokszor intézményi összefonódások is tapasztalhatók. A konklúziók szerint ezek az intézmények sokkal inkább a homogén nyelvi és szocializációs közeg (mely barátságok, gazdasági vállalkozások és endogám házasságok útjait egyengeti), mintsem ideológiai tartalmuk által biztosítják a kultúra fennmaradását. Elutasítják azokat a kizárólagosságokban elgondolt fogalmakat, miszerint a magyar világ párhuzamos világ vagy enklávé lenne, habár bizonyos mértékben mindkettő jellegzetességeivel rendelkezik.

Míg az előbbi részben azok a keretek jelentették az elemzés tárgyát, amelyek összefogják és újratermelik a „magyar világot”, a következőkben az ezt megbontó/meggyengítő határhelyzetek és kifelé fordulás témái kerülnek előtérbe. A szerzők arra mutatnak rá, hogy a kolozsvári magyarok jelentős részének más etnikai háttérű házastársa van (a magyarok által köttetett házasságok egynegyed része exogám), a tágabb rokonság tekintetében pedig a keveredés tapasztalata még jelentősebb. E fejezetekben szembeötlő az a fogalmi distinkció, miszerint a névleg és tapasztalatilag interetnikus találkozások nem feltétlenül fedik egymást. A migráció olyan jelentős társadalmi jelenséggé vált az egész erdélyi (és nem csak az erdélyi) társadalom

számára, amely etnikai hovatarozástól függetlenül érint nagy tömegeket. Az eddigiekben érintett identitásstratégiák a migráció körülményei között könnyen a fejük tetejére állnak: előfordulhat például a „román” állampolgársági kategóriától való elfordulás (példaként a közismertté vált „hattyúevő románok” esete) vagy a magyarok esetében a nemzeti befogadás retorikája és a nemzeti kirekesztés tapasztalata között támadhatnak feszültségek.

A könyv záró részében a politika szférájához való visszatérést úgy is értelmezhetjük, hogy a kötet szerzői ezzel tematikai keretszerkezetet alakítottak ki. Azonban a kötet utolsó része nem a politikai elit diskurzusairól, hanem az arról való hétköznapi beszédről szól, olyan „nem specifikus” vélekedésekről, mint a korrupció, az inkompetencia vagy a különböző öns érdekerek érvényesülése. Külön fejezetrészt szánnak az RMDSZ-nek, amely sajátos etnopolitikai pártként és tágabb értelemben ernyőszervezetként működik, tehát megítélése a közvéleményben sokkal inkább az etnikai hovatarozás, mint pártpolitikai ideológiák függvénye. („Lehet, hogy csirkefogó, de a mi csirkefogónk.” – 369.)

A végkövetkeztetésben arra szólítanak fel a szerzők, hogy a magyar etnicitást csak akkor érthetjük meg, ha mélyebbre hatolunk a Gheorghe Funar-féle nacionalista retorika kritikájánál, és ha nem rekedünk meg a felszínes részizagzságok önmagában hamis társadalomképénél. Az értelmezés során a fenn zajló politikai csatározások vizsgálata mellett a befogadás és hatás kérdéseire is kell hogy összpontosítsunk. A szerzők a nemzetpolitikát újrakodoló, nagy történelmi „átalakító események” mellett az interakciók és dinamikák mikroszintjének jelentőségét emelik ki, amelyek jórészt függetlenek a makroeseményektől, és állandó mozgásban vannak. Különösen érdekes példa erre a függelékben közölt beszélgetés elemzése arról, hogy miként nacionalizálódnak bizonyos fogalmi kategóriák egyazon beszélgetés ideje alatt, a kommunikáció pillanatnyi kontextusától függően. A megfigyelések szerint a kolozsváriak zöme nem etnikai keretben értelmezi mindennapi gondjait és aggályait.

Végül néhány észrevételt fogalmazok meg. A negyedik fejezetben a szerzők arra a kérdésre keresik a választ, mi az oka annak, hogy míg Marosvásárhelyen a rendszerváltást követő zűrzavaros időszak erőszakos összecsapásokba torkolhatott, addig Kolozsváron semmi hasonló eseményt nem regisztráltak. Ez a kérdésselvetés a következő oknál fogva kelti a tájékozatlanság gyanúját: a konfliktus kirobbanása mögött meghúzódó döntő ok a tragédiát jól ismerő helyi társadalomtudósok számára a kutatás ideje alatt már nem volt kérdéses. A fekete márciusra való tízéves megemlékezés alkalmából (2000) a Pro Europa Liga *Tolerancia hete* programjának keretén belül a kérdéssel foglalkozó szakavatott kutatók folytattak kerekasztal beszélgetést. A megszólaltak döntő többsége világosan kifejtette a titkosszolgálat és más szervezeteknek az eseményekben játszott döntő szerepét (*Altera* VI.[2000]. 14. 73–107.). A hetedik fejezetben az etnicitáskategóriák tárgyalásánál, a *magyarországi magyar* helyett *erdélyi magyar* megjelölést használnak, ami a helyi viszonyokat nem ismerő olvasó számára félrevezető lehet: „Az erdélyi magyarok számára a nemzetiség, az állampolgárság, illetve az ország szerinti önazonosítás elválik egymástól, míg az erdélyi magyarok számára ezek általában egybeesnek.” (227.) Továbbá arra az esetleges félreolvasási lehetőségre is felhívnom a figyelmet, amelynek csapdájába az önkritikát kevésbé viselő (magyar) olvasó

beleeshet a szövegben megjelenített magyar nacionalizmus kapcsán. Véleményem szerint a szerzők itt nem valamiféle ideáltipikus egyenlőségelv érvényesítésére törekcszenek, hanem egyszerűen kihelyeződnek az adott kor természetesnek vett állapotából (csak így érthető meg a „másik érdek”, ha belátjuk a meggyőződések „mindenkori természetességének antagonisztikus jellegét”). Sokkal inkább Katherine Verdery szellemisége érhető tetten a nacionalizmusok és a kisebbségi identitások ilyenén összevetésében, miszerint mindkettő ugyanannak a politikai projektnek része, azaz a heterogenitás valóságát a homogenitás mítoszával helyettesíti. Így válhat a hasonló működési elvek feltárása a méricskélő értéktulajdonítás csalóka látszatává.

A könyv erősségének tekinthető a különböző metodológiai módszerek jól összeválogatott együttes alkalmazása. Továbbá kiemelt módon kell értékelnünk a könyvben közölt adatokra és ezek feldolgozására vonatkozó részletes tájékoztató közreadását, ami által a kötet szerzői a tudományosság egyik alapkritériumának, az ellenőrizhetőségnek állítanak példamutató mércét. A szerzői objektivitás szintén példaértékű, aminek egyik következménye az a tudósi magatartás, amely sokkal inkább a dolgok tényleges meglátására, mint azok bizonyos módon történő láttatására koncentrálnak.

Győri Tamás

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2011. évi munkájáról

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a Romániában élő magyarság tudományos és művelődési életének civil intézményeként az elmúlt évben is legjobb hagyományait ápolva igyekezett gyarapítani a kultúra és tudomány értékeit. Az EME egyaránt összefogja az egyes tudományágak művelőit és a tudománypártoló érdeklődőket. Ez a sajátossága egyben előnye is a több pilléren működő intézménynek.

Egyesületünk az utóbbi években kialakított intézményi rendszerét megerősítette, elismertette, sokrétű tevékenységéhez stabil működési keretet hozott létre. Az eltelt időszakban mindig akadtak újabb feladatok és olyan célok, melyekre különösen oda kellett figyelni, ezek évente más-más kihívások elé állították az intézményt, a megsokasodott feladatok pedig többletköltségeket és újabb emberi erőforrásokat igényeltek. Ehhez az EME mint intézmény rugalmasan alkalmazkodott, s készséggel látott el olyan feladatokat, amelyekben értéket látott, és melyekben a tudós társadalom számára hasznosítható elemeket lelt fel. Így a 2011-es évben majdnem minden területen bővült a tevékenységek köre, de sokasodtak az ezzel járó eredmények is. Intézményünk a 2011-es évben, annak érdekében, hogy a felvállalt kutatási és kiadói tevékenység folyamatosságát biztosíthassa, nem vállalkozott nagy beruházásokra.

Az EME az elmúlt évben összesen 32 kutatási programot működtetett 14 főállású kutató és 69 külső munkatárs révén (főként egyetemi és magiszteri hallgatók, doktorandusok, fiatal kutatók) majdnem minden szakterületen. 2011-ben összesen 24 kötet jelent meg az EME gondozásában, kettő közülük más intézményekkel közösen. Jelentős fegyvertényünk az is, hogy nemcsak sikerül(t) kiadónk, kiadványaink akkreditációját megőrizni, de megújításukkal magasabb besorolást is elértünk. A kutatási munkák elősegítése mellett képzéseket is folytattunk, így oktatási jellegű tevékenységet is felvállaltunk (három szakterületen hat képzés által).

A 2011-es esztendő egyik legfontosabb eseménye az Erdélyi Digitális Adattár hivatalos felavatása volt. A többéves szervezési, beruházási és adatgyűjtési munkálatok révén sikerült olyan működő rendszert kialakítani, melyben folyamatosan elhelyezhetjük a kutatáshoz és oktatáshoz is hasznosítható digitalizált tartalmakat. A múlt év végéig 7500 megtekinthető tétel került be az adattárba.

A kutatás és könyvkiadás mellett az EME 79 rendezvénynek volt házigazdája, társszervezője volt a mintegy 600 előadót felvonultató VII. Nemzetközi Hungarológia Kongresszusnak, ezenkívül 15 könyvbemutatóra is sor került.

Rendezvényeink, tudományterjesztés

Az EME rendszeresen szervez tudományos konferenciákat a különböző tudományágakban, melyeknek célja, hogy a kurrens hazai és nemzetközi kutatások eredményeit ismertessék az érdeklődőkkel és megbeszéljék ezeket. E konferenciák eredményeiről és az előadókról az egyes szakosztályok beszámolóí is tájékoztatnak.

Az intézmény 2011. évi központi rendezvényei közé tartozik A Magyar Tudomány Napja Erdélyben (AMTNE) című ünnepi konferencia, amely november 25-én a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében tizedik jubileumi megrendezéséhez érkezett. *Az erdélyi magyar tudomány a rendszerváltás után* című rendezvénysorozat rangját fémjelezte, hogy fővédnökségét Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta el. A konferenciát Sipos Gábor, az EME elnöke nyitotta meg, és köszöntőt mondott Kocsis Károly akadémikus, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke, tolmácsolva Pálinkás József jókívánságait, valamint Szilágyi Mátyás kolozsvári főkonzul. Kocsis Károly előadása után az erdélyi társadalom- és természettudományok jeles kutatói, tudósai tartottak plenáris előadásokat: Egyed Emese, Bartók Katalin, Gyéresi Árpád, Vincze Mária, Gyenge Csaba, Kása Zoltán és Kolumbán József, valamint Kovács András mutatták be szakterületük korszerű kutatási irányvonalait. A rendezvénysorozat második napját az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályai, fiókegyesületei szervezték. Tizenegy helyszínen folytak az előadások bölcsészettudományi, természettudományi, jog- és közgazdaságtudományi stb. témákról, illetve az alkalmazott tudományok köréből. Nagyszámú érdeklődő fordult meg ezen a napon is a szakosztályi rendezvényeken, 158 előadás hangzott el (270 szerző munkája), összesen 488 fő részvételével.

Január 26-án sajtótájékoztatóval egybekötött együttműködési megállapodásra került sor az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Dunaújvárosi Főiskola Műszaki Intézetének Anyagtudományi Tanszéke között, melynek keretében a felsőoktatási intézmény anyagvizsgáló laboratóriumi eszközei közül elsősorban mikroszkópokat adományozott az EME-nek, ezzel segítve az egyetemi háttérrel működő civil szervezet oktatási és kutatási munkáját.

Június 10-én került sor az Erdélyi Digitális Adattár (EDA) ünnepélyes avatójára. Az ünnepségen részt vett és felszólalt Répás Zsuzsanna, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkára, Szilágyi Mátyás főkonzul, Monok István tanszékvezető tanár, Káldos János, az OSZK Különgyűjteményi igazgatója, Tarnóczy Mariann, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság osztályvezetője. Két dolgot emeltek ki mindannyian: az adattár létrejöttének rendkívüli jelentőségét, illetve a látványos sikerhez vezető láthatatlan emberi együttműködést, erőfeszítéseket. Az adattár szakmai bemutatását Bitay Enikőtől, az egyesület főtítkárától hallhatták a jelenlevők.

A Kolozsvári Magyar Napok partnerintézményeként az EME 2011. augusztus 18–22. között két rendezvénynek adott otthont, ugyanakkor önálló standdal vett részt a rendezvény alkalmából tartott könyvvásáron is.

Az elmúlt évben egy igen jelentős szakmai eseményre, a VII. Nemzetközi Hungarológia Kongresszusra került sor augusztus 22–27. között Kolozsváron. A rendezvény szervezői: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a szervezőbizottság elnöke Pozsony Ferenc,

társelnökök Péntek János és Sipos Gábor, a szervezőbizottság főtítkára Szabó Árpád Töhötöm, a szervezőbizottság titkára Borota Gábor. A rangos rendezvény idei témája *Nyelv és kultúra a változó régiókban*, az előadások tíz szekcióban zajlottak párhuzamosan, mintegy hatszáz előadóval, akik a magyarságtudomány legkülönbözőbb ágait képviselték. A kongresszuson részt vettek előadással az EME tudományos munkatársai is, a történészek önálló szekciót is szerveztek *Egyház és társadalom a XVI–XVIII. századi Erdélyben* címmel.

Szeptember 11-én Szöcs Géza kulturális államtitkár és Lovas Lajos miniszteri biztos látogatta meg intézményünket, fontosnak tartották az Erdélyi Digitális Adattár fejlesztését, ehhez kívánnak hozzájárulni és egy jövődöbeli együttműködést megalapozni. Október 14-én a Magyar Professzorok Nemzetközi Szövetségének tagjai látogattak intézményünkbe. 2011. december 16-án újra megrendezésre került a 2009-ben nagy sikerrel elindított karácsonyi könyvbemutató és könyvvásár, ahol az elmúlt év kiadványainak bemutatója mellett az érdeklődők a szerzőkkel is találkozhattak, illetve kedvezményes áron juthattak legfrissebb kötetekhez.

December 17-én intézményünk társszervezője volt a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Földtani Szakbizottsága, a Koch Antal Földtani Társaság, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Bolyai Társaság, a Pro Geológia Egyesület, a Kolozsvári Református Gimnázium Budapesti Baráti Társasága mellett a Tulogdy János és Nagy Lajos emlékére tartott konferenciának.

A Zömök sárkány tavaly is igen nagy érdeklődésnek örvendett, számos látogató tekintette meg intézményünk székházában. 2011. október 28–30. között pedig egy Münchenben megrendezett nemzetközi dinoszaurusz-kiállításon volt megtekinthető (European Dinosaur Exhibit in Munich – The Munich Show), a rendezvénynek mintegy ötvenezer látogatója volt.

Kapcsolatok, együttműködések kialakítása, ápolása

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyamatosan együttműködik tudományos és közművelődési intézményekkel, ennek eredményei tükröződnek a különböző rendezvényekben, közös könyvkiadásban és kutatásokban. A kapcsolatokat 2011-ben is ápolta, az intézményi együttműködésekre továbbra is nyitott, ezeket erősíteni és bővíteni szándékszik a jövőben is.

Könyvbemutatóink

A 2011-es évben tizenöt könyvbemutatónak adott otthont intézményünk, melyeken nemcsak saját kiadványainkat, hanem más kiadók köteteit is megismerhette a közönség.

Bemutatott saját kiadványaink: Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”?*, Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658*, Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila (szerk.): *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra (szerk.): *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek I–II.*, Erdélyi Múzeum 2011/1, Erdélyi Múzeum 2011/2., Zsemlyei Borbála: *Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben*, Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák,*

iskolamesterek, diákok Erdélyben. Iskola- és oktatástörténeti tanulmányok, Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvleírás és diakrónia*, Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából 2008–2010 (Új sorozat III–V. szám), Kovács Sándor: *Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században*.

Ezenkívül a Pallas Akadémia, Mentor, Tortoma és más kiadók könyvbemutatóinak volt házigazdája intézményünk.

Szervezés

Nyilvántartásunk szerint jelenlegi taglétszámunk a 2005–2011-es időszakban 2422, ebből 87 alapító-, 1322 rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1013 pedig egyetemi hallgató. 2011-ben 143 új tag lépett be Egyesületünkbe. Jelenleg 61 külföldi pártoló tagot tartunk nyilván. A 2011-es évben összesen 541 rendes tag és 252 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. Tagjaink közül 1738 személy fizette ki a 2008–2011 közötti időszakban a tagdíjat a többi pedig hátralékban van. A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik több évi adósságukat, ilyen pótlólagos fizetés szörványosan 2011-ben is folyt. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtárunk használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályaink és fiókegyesületeink elmúlt évi tevékenysége is igen sokrétű volt, nagyszámú tudományos rendezvénynek, konferenciának adtak otthont. Dicséretes töretlen kitaratásuk, amellyel ezen rendezvényeket megszervezik, mivel az effajta tevékenységekre jut a legkevesebb keret. 2011-ben a tudomány-népszerűsítő tevékenységek mellett sikerült a szakosztályi kutatást is előmozdítani, ezáltal nemcsak a szakosztályt, hanem az egyes tudományágakat is erősíteni és a tudományos publikációk megjelentetését elősegíteni.

Szakosztályaink

1. A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály tevékenysége 2011-ben is igen sokszínű volt, a szakosztály tagjai tudományos ülészakokat, előadásokat, konferenciákat, könyvbemutatókat szerveztek, vagy részt vettek ezek szervezésében, együttműködve társintézményekkel, felsőoktatási intézményekkel. Több hazai és külföldi szakember tartott tudományos előadást a szakosztály keretein belül: január 13-án Zempléni András (kutató-professzor, CNRS, Université de Paris X) *A párkapcsolattól a politikáig: a látogató „férj” rendszere az elefántcsontparti nafariák anyajogú társadalmában* címmel értekezett, január 22-én *A magyar kultúra napja* alkalmából Szegedy-Maszák Mihály akadémikus, egyetemi tanár (ELTE) tartott előadást *Babits Mihály nemzetfölfogása és neoklasszicizmusa* címmel, január 26-án Ötvös Péter (Szegedi Tudományegyetem) *Egy költőbarátság rövid története*.

Nürnbergtől Sopronig című előadása hangzott el. Februárban Sófalvi Emese *A kolozsvári zenei képzés történetéből*, valamint Kányádi András *A sakk a kortárs magyar irodalomban* című előadását hallgathatták az érdeklődők. Az EME Kutatóintézete szervezésében Hegyi Géza *A középkori Erdély etnikai földrajza* címmel tartott előadássorozatot, márciusban Petőfi S. János volt a szakosztály meghívottja, előadásának címe: *A kommunikációs formák változásairól*. Áprilisban Nagy Zoltán (Pécsi TE) *A láthatatlan osztályok. A vaszugáni hantik a helyi etnicitás-diskurzusokban* címmel, Varga P. Ildikó Debüt-díjas, (BBTE) *Vikár Béla levelei* címmel értekezett, a BBTE Magyar Nyelvészeti és Irodalomtudományi Mesterképzővel közösen tartott előadássorozat meghívottjai K. Horváth Zsolt (ELTE BTK MMI), előadásának címe: *Kassák Lajos. Művészeti alkotás és társadalmi léthelyzet kérdései*, valamint Kerekes Amália (ELTE BTK Germanisztikai Intézet), aki *A sajtótörténet kutatásának módszereiről* beszélt. Májusban szintén a BBTE Magyar Nyelvészeti és Irodalomtudományi Mesterképzővel közösen szervezett rendezvény meghívottjai Vaderna Gábor, Kelemen Pál, Tamás Ábel (ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet), előadásuk címe: *Szerző – variáns – hipertext – kommentár. Filológia az irodalomelmélet után?* Ugyanebben a hónapban Vekov Károly *A székelyek és a honfoglalás utáni Erdély* címmel tartott felolvasást. Június 9-én Káldos János volt a szakosztály meghívottja, akinek *Enyedi György prédikációgyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők. Szeptemberben Amedeo Di Francesco (Nápolyi Egyetem) tartott előadást Dsida Jenőről. Decemberben Szajbély Mihály (Szeged) előadása hangzott el *Irodalom médiatörténeti megközelítésben* címmel. A szakosztály a BBTE Magyar Nyelvészeti és Irodalomtudományi Mesterképzőjével közösen szervezett textológiai szakképzést. Június 17-én mesterképzős nyílt napot tartottak Gyulai Lajos naplójáról, előzőleg a csoport részt vett Szegeden a *Főúri írásszokások* c. konferencián. A szakosztály tagjai a 2011-es évben számos konferencián vettek részt szervezőként vagy társszervezőként. A BBTE Germanisztika Tanszékével közösen szervezték meg a Gyermekkor-kutatási Konferenciát. Május 13–15-én *Jean-Jacques Rousseau – Idées, effets* címmel nemzetközi konferenciát tartottak, melynek társszervezői a KAB, A XVIII. Század Kutatóinak Nemzetközi Társasága, valamint a kolozsvári Francia Kulturális Központ. Június 20-án Interkulturáli-THÉ kiskonferenciára került sor *Rejtélyek, megjelenítés az irodalom- és színháztudományi kutatásokban* címmel. Szeptember 30. – október 4. között Mikes Kelemen évfordulót ünnepeltek, melynek keretében tudományos tanácskozársra (meghívottak: Küllös Imola, ELTE, Szilágyi Szilárd, Bukaresti Egyetem, Bányász Melinda, BBTE), kerekasztal-beszélgetésre és Boér Sándor *Gróf Bonneval avagy Az idegenek Konstancinápolyban* című drámájának ősbemutatójára került sor. Október 21-én a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen tartottak konferenciát *A kolozsvári (romániai magyar) néprajzoktatás és -kutatás története* címmel. November 26-án A Magyar Tudomány Napja alkalmából a szakosztály konferenciát tartott. A szakosztály 2011-es Debüt-díját Jakab Albert Zsolt néprajzkutatónak a *Romániai magyar néprajzi bibliográfia* összeállításáért és digitalizálásáért, valamint Keszeg Anna irodalomtörténésznek *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok* című kötetéért ítélte oda.

Az elmúlt évben 6 könyvbemutatót szervezett a szakosztály, ahol az EME és más kiadók köteteit is ismertették az érdeklődőkkel.

Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2011-es tevékenysége csaknem teljes mértékben megfelelt előzetes munkatervének. A tervezett időpontokban tartották meg havi tudományos előadásait is, ennek értelmében: januárban Muzsnay Csaba (*Az emberi tevékenységből származó légköri vízgőz növekvő mennyisége az éghajlatváltozás és a globális felmelegedés fő okozója lehet*), februárban Tellmann Jenő (*Felülírják-e az élet törvényei a fizika törvényeit?*), márciusban Bódis György (*A génkezelt élelmiszerek hatása az egészségre*), áprilisban Bogdán Imre (*A kutyákról a szakember szemével*), májusban Katona Miklós és Kékedy-Nagy László (*A vörös iszaptól Verespatakig*), júniusban pedig Nagy-Tóth Ferenc (*A kolozsvári tudományegyetem növényélettani kutatásainak jelene és múltja*) adott elő.

Április 15-én a szakosztály az Agrártudományi Szakosztállyal együtt szervezte meg a Nyárády Erasmus Gyula Emlékülést (*130 éve született, 45 éve halt meg Nyárády Erasmus Gyula, Erdély növényvilágának legjelesebb kutatója és feldolgozója*). A nagy formátumú természettudós sokoldalú munkásságát előadókként Bartók Katalin (*Nyárády Erasmus Gyula botanikai munkássága*), Imecs Zoltán (*Nyárády Erasmus Gyula, a geobotanikus*), illetve Farkas Zoltán, az Agrártudományi Szakosztály titkára méltatták.

Szeptember 30-án került sor, szintén az Agrártudományi Szakosztállyal közös szervezésben a Zsakó János Emlékülésre (*85 éve született Zsakó János*). A Zsakó János születésének 85. évfordulója alkalmából tartott emlékülésen első előadóként Makkai Ferenc beszélt annak jelentőségéről, hogy 2011 az ENSZ határozata alapján a kémia nemzetközi éve. Ezért is volt jelentőségteljes a tudós vegyészről az emlékülés által is megemlékezni. Ezt követően dr. Várhelyi Mária tartott előadást *Megemlékezés prof. dr. Zsakó Jánosról* címmel, végül a leszármazottak beszéltek Zsakó Jánosról, az emberről. A rendezvény, akárcsak a Nyárády Erasmus Gyula Emlékülés, nagy érdeklődésnek örvendett.

A szakosztály legjelentősebb rendezvénye 2011-ben is az MTNE-rendezvénysorozat keretében került megrendezésre, az *Őszi Természettudományi Konferencia '10 (ÓTK-10)* című éves tudományos konferencia volt. Az előadásokra november 26-án az Apáczai Csere János Líceumban, Kolozsváron került sor (60 résztvevő). Összesen 23 bejelentett dolgozat került bemutatásra (1 plenáris előadás és 22 előadás), melyek lefedték mind az öt meghirdetett tudományterületet (biológia, fizika, földtudományok, kémia, környezettudományok). A konferencia munkálatait Wanek Judit, az Apáczai Csere János Líceum igazgatója nyitotta meg. Nyitóbeszédét követően a szakosztály nevében *Életek a tudomány és nevelés szolgálatában* címmel Veress Erzsébet szakosztályi elnök köszöntötte a szakosztály jeles tagtársait, a 80. évét betöltő Uray Zoltánt, Bárány-Horváth Attilát, Grünwald Ernőt, a 75 éves Kacsó Ferencet, a 70 éves Farkas Györgyöt és Korcsog Mátyást, a 65 éves Szöcs Katalint, Lányi Szabolcsot és Vallasek Istvánt. A közös plenáris ülészakot Uray Zoltán vezette. Ezt követően az előadások a programnak megfelelően három szekcióban zajlottak, a szekcióelnökök: Farkas György (kémia–fizika), Uray Zoltán (biológia), Wanek Ferenc (földtudományok–környezettudományok) voltak.

Az év során továbbá két könyvbemutatóra is sor került, május 16-án, a szerző jelenlétében, Tökés Béla *Négymenetes spirális erőtér (A Bolyaiaktól a Bolyaiakig)* című életrajzi kötetét mutatta be Buchwald Péter. Június 24-én Fodorpataki László növényélettani könyveit mutatta be Nagy-Tóth Ferenc.

A szakosztály elnöki tisztségét a 2012. január 25-én tartott évi szakosztályi közgyűlésen Kékedy-Nagy László vállalta át. A volt elnök, Veress Erzsébet választmányi tag maradt. Uray

Zoltán helyett Bartók Katalin lett választmányi tag. A szakosztály titkára továbbra is Katona Miklós.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály országunkban az egyetlen, rendeltetése szerint anyanyelvünkön orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt művelő egyesület, mely immár mintegy 1250 tagot számlál (2012-ben pedig már 45 új tagot regisztrált). A szakosztály tevékenységének homlokterében tudományos összejövetelek szervezése állt. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlott, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. Tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő a szakosztály alelnöke, dr. Szilágyi Tibor és Orbán-Kis Károly választmányi tag által létrehozott és karbantartott szakosztályi honlap: www.emeogysz.ro.

2011. március 25–26-án Székelyudvarhelyen került megrendezésre a nagyszabású *Családorvosi továbbképző* (310 résztvevő), külföldi és hazai előadókkal. A konferenciát (főszerző dr. Balla Árpád) a Családorvosi Szakcsoport a Hargita Megyei Orvos Kollégiummal, a MET és a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal közösen szervezte.

Április 7–9. között került sor a 3. szakosztály évi ülészakára, melyet 2011-ben Szatmárnémetiben rendeztek. A tudományos ülészakának 450 résztvevője volt. Ebből mintegy 38 külföldi, főleg magyarországi – budapesti, szegedi, debreceni, pécsi kolléga. Péntek délutántól szombat délig 14 szekcióban közel 150 előadás hangzott el, és 16 posztert is bemutattak a résztvevők, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. A szakosztály által 2005-ben létesített Lencsés György Ars Medica-díjat a kuratórium dr. Kun Imre egyetemi tanárnak ítélte oda. Hagyományos módon a megnyitó keretén belül adták át a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány díját. 2011-ben dr. Egyed Imre egyetemi tanár és dr. Szabó Béla egyetemi tanár vehette át a díjat. A díjazott 40 év alatti fiatal kutató, dr. Mezei Tibor egyetemi tanársegéd volt.

Április 20-án került sor Marosvásárhelyen a Korunk folyóirat *Új egészségtudatosság* címet viselő, tematikus számának a bemutatására. Az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának szervezésében lezajlott rendezvény helyszíne a Bolyai téri Unitárius Egyházközség tanácsterme volt.

Október 27–29. között a szakosztály választmányának több tagja meghívott előadóként részt vett a Kovászna Megyei Orvosi Kamara által szervezett VI. Háromszéki Orvosnapokon. A rendezvénysorozat célja a továbbképzés és a vidék orvosi tevékenységének ismertetése volt. A rendezvény résztvevőinek az Országos Orvosi Kamara kreditpontokat biztosított.

November 4-én A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében került megszervezésre *Az orvos- és gyógyszerésztudományi kutatások helyzete Marosvásárhelyen* című rendezvény. Kolozsváron, november 25-én, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 10. fórumának plénumán Gyéresi Árpád *Gyógyszerésztudományi előadások és közlemények az EMEOGYSZ keretében az újraindulástól napjainkig* című előadása hangzott el. A fórum másnapján a szakosztályi rendezvényen Péter H. Mária (*Ferencz Áron [1880–1954]. Egy kolozsvári gyógyszerész útkeresése a két világháború között*), Péter Mihály (*Orvosok és gyógyszerészek a Romániai magyar irodalmi lexikon kötetében*), Gaal György (*Brandt József – az első kolozsvári sebészprofesszor*), Molnár Endre (*Fogbeültetések – nagy lépés a fogorvostudomány történetében*), Kaucsár Emese (*Régi és új képkötő eljárások kihívásai a szemészetben*) tartott előadást.

A fogorvos-tudományi szakcsoport a MOGYE Fogorvosi Karának támogatásával november 26-án Marosvásárhelyen tartotta hagyományos őszi továbbképzőjét, melynek meghívott előadója dr. Bartha Ferenc volt Budapestről. A több mint 100 résztvevő a bukaresti Fogorvosi Kamara által 8 kreditponttal elismert oklevél birtokába jutott.

2010. december 8–10. között a szakosztály hozzájárult dr. Borsa István és dr. Jeszenszky Ferenc által szervezett, a szakosztály állandó őszi konferenciájaként meghirdetett XV. Erdélyi Orvosnapok megrendezéséhez, közösen a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal. Az igen sikeres háromnapos rendezvény helyszíne a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Ház volt, 210 résztvevővel és 14 hazai és külföldi előadóval.

A szakosztály szorosan együttműködik az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, amelynek Tanácskozó Testületében Gyéresi Árpád professzor képviseli a szakosztályt. A szakosztály együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET) Dr. Balla Árpád főorvos, a MET Kárpát-medencei alelnöke segítségével, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a magyarországi Országos Gyógyintézeti Központtal, a Studium Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt országos és nemzetközi szervezeteken kívül a szakosztály kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, a marosvásárhelyi EMKE, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmárnémeti Szent-Györgyi Albert Társaság.

November 11-én a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Szenátusa tiszteletbeli doktorrá avatta a Dies Academicus alkalmából Nagy Örs és Bocskay István egyetemi tanár urat.

2012. január 26-án Schmitt Pál Magyarország Köztársasági elnöke dr. Szabó Béla egyetemi tanárnak és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem oktatói karának az erdélyi magyar nyelvű orvosképzés elősegítéséért és az erdélyi magyar nyelvű orvosképzés jövőjéért folytatott tevékenysége elismeréseként Magyarország Köztársasági Elnökének Erdemérme kitüntetését adományozta.

Szakosztályunk ebben az évben is pályázatot írt ki az erdélyi magyar orvostanhallgatók tudományos-szakmai képzésének támogatására a szatmárnémeti XXI. Tudományos Ülésszakon való ingyenes részvételre. A beérkezett 25 pályázat közül 20 került elfogadásra.

2006-ban hozta létre szakosztályunk végzős egyetemi hallgatóknak a Csögör Lajos-díjat és oklevelet, melynek kiosztására 2011-ben is az egyetemi éveket záró ballagáson került sor a Vártemplomban. A díj pénzjutalommal és *Csögör Lajos börtönévei* című kötetrel állít emléket és követendő példát az egyetemi tanulmányaik során legjobb eredményt elérő végzős hallgatóknak.

A szakosztály területi központjai közül a legélénkebb tevékenység Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Szilágysomlyón, Nagyváradon és Sepsiszentgyörgyön folyik. Ez elsősorban tudományos rendezvények szervezését és a tagság nyilvántartását jelenti. A területi csoportok rendezvényein a szakosztály rendszerint más szervezetekkel társszervezőként szerepel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Kollégiummal Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen, a Szent-Györgyi Albert Társasággal Szatmárnémetiben, a Báthory István Alapítvánnyal és a Magyar Egészségügyi Társasággal Szilágysomlyón.

A szakcsoportok közül igen aktív a fogorvos-tudományi, családorvosi, orvostörténeti szakcsoportban, főként hogy a szakosztályt mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2011-ben is akkreditálták az országos Orvosi, Gyógyszerészeti és Fogorvosi Kamaráknál.

Az Orvostudományi Értesítő 84. kötetének első száma, illetve első különszáma megjelent, a második nyomdában van. Az Értesítő saját honlapján (www.orvtudert.ro), a 75–78. kötetek (2002–2005) tartalomjegyzékei, a 78–79. (2005–2006) kötetek román és angol nyelvű összefoglalói, míg a 80–83. (2007–2009), 84/1 különszám cikkei, illetve összefoglalói teljes terjedelemben megtalálhatók. A folyóiratot (dr. Szilágyi Tibor felelős szerkesztő, dr. Mezei Tibor számítógépes szerkesztő) 2008-tól a román oktatási minisztérium (Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior – CNCSIS) mint B kategóriás tudományos kiadványt tartja számon. A 84/1. kötet, valamint a különszám nyomdai költségeit, akárcsak az elmúlt évben megjelent számait, a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszer cég fedezte. 2011-től a szakosztály postai úton kézbesíti az Értesítő megjelent példányait (2011-ben 4 számot), a szerkesztőség tervei szerint az elkövetkezőkben is évente kétszer 2-2 számot juttatnak majd el a szakosztályi tagoknak.

A szakosztály további könyvkiadói tevékenységei közé sorolandó a 2011-ben napvilágot látott *Szülészeti és nőgyógyászati patológia* (dr. Horváth Emőke, dr. Mezei Tibor) című kötet megjelenése is 300 példányban.

A választmány 39 személyből álló tagsága (kivételt képez az elnökség, ahol a tisztségeket a továbbiakban is ugyanaz a hat személy tölti be) részben megújult: 17 marosvásárhelyi tag: Jung János, Feszt György, Orbán-Kis Károly, Mártha Orsolya, Kun Imre, Csiki Zsuzsa, Lőrinczi Zoltán, Nagy Örs, Nagy Előd, Horváth Emőke, Bögözi Bálint, Szabó Béla, Szász József, MMDSZ elnök, Hlavathy Katalin, Kovács Dezső, Gyéresi Árpád, Laczkó Zöld Eszter, illetve 16 területi választmányi tag: Földes Béla (Nagyvárad), Budaházy István (Nagyvárad), Fodor Levente (Négyfalu), Balla Árpád (Székelyudvarhely), Simon István (Gyergyószentmiklós), Vass Zoltán (Szatmárnémeti), Széman Péter (Szilágysomlyó), Albert István (Sepsiszentgyörgy), Incze Anna Katalin (Sepsiszentgyörgy), Zagyva Piroska (Nagybánya), Kelemen András (Kézdivásárhely), Bódizs György (Kolozsvár), Dénes Lázár (Kovászna), Borsa István (Csíkszereda), Csutak Mária Magdolna (Csíkszereda), Fehér István (Székelyudvarhely).

Tisztségviselők: Egyed-Zsigmond Imre elnök, Tatár Márta, Sipos Emese, Szilágyi Tibor alelnökök, Mártha Krisztina titkár, Szatmári Szabolcs jegyző.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály a 2011-es évben is folytatta tudomány-népszerűsítő előadássorozatait, azonban más irányú tevékenységeket is kezdeményezett. Az elmúlt évben 12 szakosztályi rendezvényt, elsősorban felolvasóüléseket tartottak. A szakosztály meghívott előadói a következő neves külföldi szakemberek voltak: dr. Belyác Iván (Pécsi Tudományegyetem): *Nemzetközi pénzügyi krízis és nemzeti tévedések a válságkezelésben*; dr. Fertő Imre (Corvinus Egyetem): *Hogyan növekednek a farmok. Franciaország, Magyarország és Szlovénia példája*; dr. Horváth Gyula (MTA Regionális Kutatások Központjának főigazgatója, Pécsi Tudományegyetem): *A tudomány decentralizálása Európában*. Ugyanakkor a hazai szakemberek közül is kiváló előadók voltak a szakosztály meghívottjai, elsősorban a Babeș-Bolyai Tudományegyetem, valamint a Sapientia EMTE tanári közösségéből. Színvonalas előadások hangzottak el: Molnár Judit: *A főáramlatú közgazdaságtan-elméletek gyakorlati alkalmazhatósága*; Veres Valér: *Románia*

demográfiai helyzete 1990–2009 között; Péter László: *Szegénység és makrotársadalmi folyamatok a rendszerváltás után Romániában*; Szöcs Emese: *A fenntartható vidékfejlesztés vizsgálata*; György Tímea: *Kitekintés az Európai Unió kutatáspolitikájára*. Mikó Imre születésének 100 éves évfordulója alkalmából megemlékezést tartottak a szakosztály tagjai.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben című rendezvénysorozaton a szakosztályt a plenáris ülésen dr. Vincze Mária képviselte *Gondolatok az erdélyi magyar közgazdasági és társadalomtudományi kutatások jelenéről és jövőjéről* című előadásával. A szakosztály közgazdaságtudományi szekciója december 9-én tartotta éves tudományos konferenciáját, melynek témája *A közgazdasági és jogtudományi kutatások helyzete az erdélyi magyar nyelvű oktatási központokban a rendszerváltás után* volt. A következő előadások hangzottak el: dr. Kovács Gyöngyvér: *A közgazdasági kutatások helyzete a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar magyar tagozatán*; dr. Fazakas József: *A BBTE sepsiszentgyörgyi kihelyezett karán folyó kutatások*; dr. Veress Emőd: *A jogtudományi kutatások helyzete a Sapientia kolozsvári karán*; dr. Elek Sándor: *Kutatási eredmények a Sapientia csíkszeredai karán*; dr. Biró András: *A közgazdasági kutatások helyzete a Partiumi Keresztény Egyetemen*. Az előadásokat élénk vita követte. A konferencia kimagasló eseménye volt dr. Csaba László az MTA tagja, a CEU egyetemi tanárának előadása *Az Európai Unió válsága és az európai tanulmányok helyzete* címmel.

A szakosztály a Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszékével közösen tartotta december 8-án a második *Római jogi hagyomány és modern magánjog* nemzetközi konferenciát, amelyre A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretei közt került sor. Az előzetesen leszögezett tematikában meghirdetett esemény előadói Romániából és Magyarországról érkeztek, ezáltal nemzetközi jellegű szakmai rendezvényé bővült, az előadók között megemlíthetjük dr. Molnár Imrét (Szegedi Tudományegyetem, ÁJK), dr. Nótári Tamást (Károli Gáspár Református Egyetem, ÁJK), illetve a Sapientia EMTE oktatóit: dr. Veress Emődöt, dr. Sztranyiczki Szilárdot, Kokoly Zsoltot, Pantilimon Richárdot és Székely Jánost. A rendezvényen népes hallgatóság vett részt: a Sapientia EMTE és a BBTE Jogtudományi Karának hallgatói és szakkollégistái (Jurátus Kör, Mikó Imre Jog- és Közgazdaságtudományi Szakkollégium) mellett szép számmal képviseltették magukat a Kolozs Megyei Ügyvédi Kamara ügyvédei, ügyvédi asszisztensek és más szakemberek. A konferencián csoportos könyvbemutatóra is sor került.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 10. fóruma keretei közt a szakosztály társadalomtudományi szekciója november 26-án tartott tudományos ülészakot, amelyen pszichológia, neveléstudomány, szociológia, politikatudomány és politikai filozófia témakörben hangzottak el előadások. Előadók: Ozsváth Judit, Veress Enikő, Bodó Barna, Bognár Zoltán, Székely István Gergő, Csetnek Tímea Tünde, Draveczy Tímea, Bakk Miklós, Ilyés Szilárd Zoltán, Szász Alpár Zoltán.

Szintén nagy sikerű szakosztályi rendezvénynek számít a június 15-én tartott kerekasztal-megbeszélés PhD hallgatóknak.

A szakosztály keretében folytatódott a vidékfejlesztési kutatás is: *Fenntartható vidékfejlesztést szolgálnak az európai uniós támogatások? Eredmények és hiányosságok a fenntartható vidékfejlesztés megvalósításának tervezése és szervezése terén* címmel Szöcs Emese (doktorandus, BBTE, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, Kolozsvár) és dr. Vincze

Mária (egyetemi tanár, BBTE, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, Kolozsvár) tartott előadást.

A szakosztály már 2010 folyamán megkezdte a tagság nyilvántartásának aktualizálását, és folyamatban van más közgazdasági profilú szervezetekkel (RMKT, KAB Közgazdasági Szakbizottsága) való együttműködés kiépítése is. Eredményként értékeljük a sepsiszentgyörgyi fiókegyesület létrehozását, és folyamatban van a nagyváradi fiókegyesület megszervezése is.

Tisztségviselők: Vincze Mária elnök, Bíró Báborka titkár.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztály a 2011-es évben is következetesen fontosnak tartotta a már beindított programok folytatását, támogatását, az ezekhez szükséges eszközök és keretrendszerének kiépítését. Január 26-án jött létre azon együttműködési megállapodás a Dunaújvárosi Főiskola Műszaki Intézetének Anyagtudományi Tanszéke és a szakosztály között, melynek eredményeként az említett felsőoktatási intézmény anyagvizsgáló laboratóriuma eszközei közül főként mikroszkópokat adományozott a szakosztálynak. Az adományozási szerződést dr. Kadocsa László adta át a szakosztály elnökének, az eseményen jelen volt Valenta László, a Műszaki Intézet igazgatója, valamint dr. Verő Balázs professzor, a Magyar Tudományos Akadémia anyagtudományi és technológiai bizottságának elnöke. E megállapodás elindítója egy együttműködési folyamatnak.

A Bányászati és Kohászati Lapok februári számában¹ megjelent a szakosztály kutatási programjának bemutatása (*A műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben I*).

Március 24–25-én tartották a Fiatal Műszakiak XVI. Nemzetközi Tudományos Ülőszakát (a rendezvény fővédnöke Pálkás József, az MTA elnöke), mely továbbra is megőrizte népszerűségét, mivel tudományos bizottsága 88 dolgozatot fogadott el 145 erdélyi, magyarországi és felvidéki szerzőtől. Az ülőszak 2 plenáris előadással (Tisza Miklós a Miskolci Egyetem és Imecs Mária a Kolozsvári Műszaki Egyetem professzora) és egy könyvbemutatóval (Pokorádi László, Bera József, a Debreceni Egyetem tanárai mutatták be legújabb *Helikopterzaj elmélete és gyakorlata* c. kötetüket) kezdődött, majd 6 szekcióban folytatódott, ahol 80 előadás hangzott el. Az esti záróünnepélyen Roósz András akadémikus nyújtotta át a Miskolci Egyetem adománylevelét, melyben az intézmény 2 mikroszkópot kíván adományozni az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának az anyagtudományi laboratórium kialakítására. Az adományozott eszközök átvételére a megfelelő helyiség kialakítása után az idén kerül sor. A rendezvény vendégei voltak: Németh Tamás, az MTA főtítkára (aki köszöntőbeszédet mondott), Csépe Valéria, az MTA főtítkárhelyettese, illetve a Kolozsváron ülésező MTA felügyelőbizottsága. A konferencia másnap kalotaszegi körúttal záródott.

A konferencia teljes kötete (illetve az előző 15 kötet is), valamint a benne közölt tanulmányok egyenként hozzáférhetők az Erdélyi Digitális Adattárban.²

Az elmúlt évben két alkalommal került sor a szakosztály immár hagyományossá vált nyári rendezvényére, a technikatörténeti alkotótábor lebonyolítására. Július 11–26. között valósult meg a szakosztály, a területi építészkamara és az erdélyi ferences rendtartomány együttműködésében, Guttman Szabolcs építész szakmai irányításával, az V. Technikatörténeti Alkotótábor. A rendezvény házigazdája Orbán Szabolcs, az erdélyi ferences rendtartomány

¹ http://ombkenet.hu/bkl/kohaszat/2011/kohaszat2011_02_11.pdf

² <http://eda.eme.ro/handle/10598/11012>

vezetője volt, aki figyelemmel követte a táborban zajló munkálatokat, előadásokat. A tábor a műépítész hallgatók szakmai gyakorlatára biztosított keretet. Ekkor a kolozsvári ferences templom és kolostor épületeit a budapesti, kolozsvári és a nagyváradai műszaki egyetemről összegyűlt építészhallgatók mérték fel egyetemi oktatók irányításával. A kéthetes rendezvény alatt a szakmai gyakorlat mellett a szervezők fontosnak tartották a színvonalas előadásokat, a gyakorlati oktatást és a tanulmányi kirándulást is.

Augusztus 22–28. között hatodik alkalommal szervezte meg a szakosztály a Technikatörténeti alkotótábort Háromszéken. Az előző négy évben a Technikatörténeti Alkotótábor résztvevői Kalotaszeg térségéhez tartozó műszaki örökség feltárását és felmérését végezték el, melynek eredményei a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat kötetiben jelentek meg. Augusztusban a tábor helyszíne Háromszékre került át, és célja a helyi vasgyártás és malomipar feltérképezése volt. A résztvevők a bodvaji és erdőfülei régi vashámorokat és a kisbaconi, még ma is működő vízimalmot keresték fel, megtekintették a helyi múzeumok technikatörténeti gyűjteményeit is. Ugyanakkor helyi szakemberekkel is felvették a kapcsolatot, akiket bevonnak a kutatási munkába. A helyszíni terepszemle során begyűjtött mintákat archeometallurgiai vizsgálatoknak vetik alá a szakosztály kutatói, ezek eredményeivel szeretnék elősegíteni, kiegészíteni a korábbi kutatásokat.

A nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem volt a házigazdája a Magyar Fialatok Határok Nélkül Alapítvány második Kárpát-medencei ipartörténeti konferenciájának, az alapítvány felkérésére a szakosztály műszaki örökségvédelmi tevékenységét mutatta be a szakosztály elnöke.

November 12–13-án terepmunkára került sor, melynek célja a kolozsvári Szent Mihály-templom, valamint a ferences templom toronykutatása, a mérésekbe a szakosztály technikatörténeti csoportjának tagjai mellett három diákot is bevontak.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum plenáris ülésén Gyenge Csaba professzor, az EME alelnöke számolt be a kutatás és az oktatás terén az elmúlt húsz évben elért fontosabb erdélyi magyar műszaki eredményekről, előadásának méltó kiegészítései voltak a rendezvény másnapján megtartott XII. műszaki tudományos ülészak előadásai. A szakosztályi rendezvényen 29 szerző 18 előadása hangzott el. Az előadások párbeszédre serkentették a jelenlevőket, szó volt a kutatási eredményekről, a jövő irányvonalainak felvázolásáról s a lehetséges további szakmai kapcsolatok kialakításáról a műszaki tudományok terén.

A szakosztály közös kutatásokat végzett a 2011-es évben is az Óbudai Egyetemmel és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, eredményeit közös tanulmányokban publikálták (hazai és nemzetközi fórumokon), illetve a szakosztály Műszaki Tudományos Füzetek sorozatában. A technikatörténeti és anyagtudományi szakkörök kutatási tevékenységét továbbra is támogatta a szakosztály (ösztöndíjasok: Gagyai László Csaba III. éves, valamint Bimbó Áron, Bíró Zoltán, Szekeres Péter IV. éves egyetemi hallgatók).

Az elmúlt évben a Műszaki Tudományos Füzetek és a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek egy-egy újabb kötete jelent meg, valamint a Műszaki Tudományos Füzetek XVI. konferenciakötete. A kötetekről tételesen az EME kiadványairól szóló fejezet számol be.

2011. december 9-én a szakosztály Maros Dezső professzortól, az egyesület alapító/tiszteleti tagjától búcsúzott. A szakosztályi közgyűlésen Baki Hari Zoltán Gábor titkár lemondott.

Tisztségviselők: Bitay Enikő elnök, Máthé Márton, Márton László alelnökök, Szilágyi Júlia titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával közösen szervezett konferenciákat, tudományos ülészeket, továbbképzőket és szakmai versenyeket. Ennek eredményeként 2011 végén igen mozgalmas, számos tevékenységet magában foglaló évet zárt.

Április 8-án dr. Németh Sándor, az MTA tagja tartott előadást *Kúpok metrikus projekcióira vonatkozó dualitási tétel* címmel.

Ezt követően május 14-én a Sapientia EMTE adott otthont az ECN nemzetközi programozói versenynek, melynek szervezésében a szakosztály tagjai is részt vettek. Május végén a BBTE mesterképzős hallgatói kutatási projektjeiket mutatták be.

Június 5-én került sor Marosvásárhelyen a szakosztály, a Mitis Egyesület, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság közös szervezésében a 3. Sapientia Matinfo Konferenciára.

Október 6-án az EME székházában került sor dr. Kiss Sándor *A matematika szolgáltatásban. Radó Ferenc életpályája* című könyvének a bemutatójára.

A szakosztály 2011-ben a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság és a Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáért egyesületekkel közösen szervezte meg a második *Matematika és Informatika Alkalmazásokkal* konferenciát, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum keretében. A konferenciára Szovátán november 4–6. között került sor. Összesen 16 előadás hangzott el a matematika, tudománytörténet, illetve didaktika témakörökben. Ebben az évben került először megrendezésre a konferencia részeként a Matlap-találkozó. A bevezető előadásokban, illetve az azokat követő vita során a résztvevők hangsúlyozták a Matlap ifjúsági matematikai folyóirat szerepét az elemi és középiskolai oktatásban. A rendezvény legünnepélyesebb része a Farkas Gyula Emlékérem átadása volt. A matematikai és informatikai ismeretterjesztés terén kimagasló munkásságú romániai magyar szakembereknek járó elismerést 2011-ben három középiskolai tanár (Csíkszeredából, Marosvásárhelyről, illetve Máramaroszigetről) vehette át. A konferencián több mint negyven személy vett részt.

A szakosztály az év utolsó eseményeként, december 15-én a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával közösen emlékkoszorút helyezett el Bolyai János kolozsvári szülőházánál.

Tisztségviselők: Bege Antal elnök, Darvay Zsolt titkár

7. Az Agrártudományi Szakosztály tagjai január 15-én *Gondolatok a szőlőről és a borról* címmel tartott közös rendezvényt a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztállyal, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Spectator Media Szakkollégiumával, amelyen Papp Péter a szőlőről és a 2010-es Erdély hegyaljai (Enyedi) borokról beszélt, majd Lázár László vetített képes előadásban mutatta be a különböző szőlőfajtákat, az eseményt a THÉ Trupp Egyetemi Irodalmi Színpad előadása tette színesebbé. Február 11-én Dan Magdun tartott vetített képes előadást *Városkertészet Malmö-től Göteborgig* címmel, amelyen az érdeklődők a szakszerű park és városkertészet titkaiba nyerhettek betekintést. Február 26-án újabb közös rendezvényre került sor a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztállyal, ahol dr. Wagner István ismertette újabb kutatási eredményeit *Új kolozsvári*

rózsafajták címmel, az eseményen irodalmi összeállítással közreműködött a THÉ Trupp Egyetemi Irodalmi Színpad.

Március 5-én a *Nyárádszeredai Kertésznapokra* került sor, amely immár hagyományossá vált közös rendezvény a Budapesti Corvinus Egyetem Nyárádszeredai Levelező Tagozatával és a Romániai Magyar Kertésztársasággal. Az eseményen az érdeklődők szakmai előadásokon, termékbemutató vásáron, magbörzén vehettek részt, könyvstandokat tekinthettek meg. A szakosztály tagjai március 14-én dr. Csapó József talajtanprofesszorra emlékeztek születésének 100. évfordulóján, ahol dr. Jakab Sámuel tartott előadást. A rendezvényen ifj. dr. Csapó József, valamint fia és leánya is részt vettek. Április 8–9-én a Sapientia EMTE Műszaki és Humántudományok Kar Kertésmérnöki Tanszékével közösen tartották az I. Erdélyi Kertészet és Tájépítész Konferenciát. Április 11-én a Természettudományi Szakosztállyal közösen vettek részt a *Nyárády Erazmus Gyula botanikus emlékezete* című rendezvényen, melyen Farkas Zoltán, Bartók Katalin és Imecs Zoltán tartottak előadást. Május 19-én Hettig Andrea, a kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem Állattenyésztési és Biotechnológiai Karának doktorandusa *Sertés petesejtek krioprezervációja gyorsfagyasztásos szilárd felületen* című doktori disszertációját mutatta be. Szeptember 27-én dr. Kolozsvári Zoltán tartott előadást *Városok, botanikus kerti séták* címmel, amelyben több nagyváros botanikus kerti ritkaságaira hívta fel a figyelmet. A szakosztály november 26-án tartott konferenciát A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretei közt, a Sapientia EMTE kolozsvári környezettudományi és a marosvásárhelyi kertésmérnöki szakával közösen. A konferencián 16 előadás hangzott el igen változatos témakörben, melyek az agrártudomány kortárs problémáira, hiányosságaira hívták fel a figyelmet, valamint a jövő lehetőségeire.

Tisztségviselők: Farkas Zoltán elnök, Nyárádi Imre István alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

A **GEKKO** (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) a 2011-es év folyamán Nagy Réka elnök, Dénes Réka-Ildikó alelnök és Nagy Orsolya-Réka titkár vezetésével fejtette ki tevékenységét. A szakcsoport a tőle immár megszokott módon külföldi előadók közreműködésével rövid kurzusokat szervezett parányóslénytani, geotechnikai, geofizikai és hidrogeológiai témakörökben, valamint terepgyakorlatokkal egybekötött túrákat.

Július 27–31. között került megrendezésre a Szeltersz völgyében az éves GEKKO-tábor, amelyen 35 diák vett részt. Nagy népszerűségnek örvendett az október 4–6. között Szinden megszervezett gólyatábor is. A GEKKO tagjai ezenkívül konferenciákon (Bányászati, Kohászati és Földtani Konferencia, Országos Tudományos Diákköri Konferencia stb.) is részt vettek.

A folyó évi tervek között szerepelnek: túraszervezések Kolozsvár (és nem csak) környékének földtana megismerése céljából, valamint gyűlések, diákelőadások. A GEKKO-val kapcsolatos információk, további programok, illetve az eddigi rendezvényeiről szóló információk, fényképek a szakcsoport honlapján – www.gekko.ro – található.

A **KoMaTe** (Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete) 2011-ben is az elmúlt évekhez hasonlóan, havi rendszerességgel szervezte meg szakkörei tevékenységeit, valamint filmvetítésekkel egybekötött szakosztályi előadásait, tagjai pedig számos konferencián vettek részt előadóként, szervezőként.

2011 márciusában került sor a tisztújító gyűlésre, ennek értelmében a szakcsoport elnöke: Markaly Aranka, alelnökök Simon Norbert és Laczkó Nándor. Az új vezetőség irányítása alatt számos rendezvényre került sor, melyből főként a szakkörök tevékenységét érdemes kiemelni. Az akadémiai év folyamán rendszeresen zajlott ókor (szakkörvezető Kiss Tímea), középkor (szakkörvezető Gordán Edina), újkor (szakkörvezetők Bodó Renáta és Bányai Eszter) és jelenkor szakkörökön (szakkörvezető Fodor János) közel 20 előadás hangzott el.

A szakcsoport elnöke, Markaly Aranka, valamint a jelenkor szakkör vezetője, Fodor János önkéntesként vállaltak aktív szerepet az augusztusban Kolozsváron megrendezett Nemzetközi Hungarológiai Konferencián.

Az év végén, december 16–18. között szervezték meg a szakcsoport legfontosabb évi rendezvényét, a KoMaTe-napokat. A rendezvény első napján került sor az előadásokra. Az előadók között egyetemi oktatók, diákok és magiszteri hallgatók egyaránt szerepeltek (Molnár Zsolt, Lupescu-Makó Mária, Vekov Károly, Rűsz-Fogarasi Enikő, Kovács András, Nagy Róbert, Simon Norbert, Fodor János, Gurka-Balla Ilona, Mátyás Zoltán). A vetélkedőkkel, bemutatókkal színesített napokat egy arisztokrata bál zárta.

A 2010-ben az EME és a KMDSZ között létrejött egyezmény eredményeként az ifjúsági szakcsoport, habár a KMDSZ égisze alá tartozik, szakmai, tudományos téren az EME által képviselt értékeket tartja szem előtt. Ennek a szoros együttműködésnek köszönhető az is, hogy a szakcsoport 1995-től folyamatosan bővülő könyvtára az EME Jókai utcai székházában, a Pósta Béla Egyesület irodájában található. Az egyetemi jegyzeteket, szakkönyveket s hasznos kézikönyveket tartalmazó könyvtárat nem csupán a KoMaTe-tagok, hanem a Történelem Kar hallgatói, de akár más egyetemek hallgatói is igénybe vehetik.

A KoMaTe-vel kapcsolatos információk, további programok, illetve az eddigi rendezvényeiről szóló információk, fényképek a Szabó Csaba által szerkesztett honlapon – <http://komate.wordpress.com/> – található.

Fiókegyesületeink

Az EME **marosvásárhelyi fiókszervezete** tevékenységében a 2010. januári közgyűlésen elfogadott munkatervet követte.

A marosvásárhelyi fiókszervezet tudományos tevékenységet végző tagjainak jelentős része, elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői, de az I. szakosztályhoz tartozó tagjai is munkásságukat különböző szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki. Például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesületben, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társaságban. Így tehát a szakmai szempontból aktív tagok egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon vesznek részt, valamint több tanulmányt közölnek szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók rendszeres tanácsadást nyújtottak a pályakezdő fiataloknak és másoknak is. A marosvásárhelyi fiókegyesület ezt a tevékenységet tekinti a tudományos ülésszakok mellett egyik legfontosabb feladatának. Ennek a tevékenységnek egyik konkrét megnyilvánulási formája a tanulmányok lektorálása, illetve a szerzők kutatási tevékenységében való segítségnyújtás. A fiókszervezet elnöke, Pál-Antal Sándor akadémikus pedig több szakmai és művelődési rendezvényen is képviselte a marosvásárhelyi fiókot, valamint az EME-t.

A fiókegyesület meghívására 2011. május 12–15-én Takács Péter debreceni egyetemi tanár tartott előadássorozatot Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Csíkszeredában. Előadásainak középpontjában a 19. század eleji Székelyföld története állt.

A fiókegyesület 2011. november 12-én Nyárádszeredában tudományos ülészakot szervezett A Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretében (szervezők Pál-Antal Sándor és Simon Zsolt). *A tudomány szolgálatában* című konferencián meghívottként részt vett Zsigmond Barna Pál, a Magyar Köztársaság csíkszeredai főkonzulja, a marosvásárhelyi református és unitárius esperes, a kolozsvári unitárius esperes, a helyi vezetőség és népes hallgatóság. Az egész napos ülészakon előadást tartott Egyed Ákos akadémikus, Sipos Gábor, az EME elnöke, Rüszt-Fogarasi Enikő, Pál Judit (Kolozsvár), Garda Dezső (Gyergyószentmiklós), Józsa András (Szováta), Novák Csaba Zoltán, Soós Zoltán, Györfi Zalán, Simon Zsolt, Tamási Zsolt (Marosvásárhely), Zepeczánér Jenő (Székelyudvarhely), Balázs Lajos (Csíkszereda), Csáki Árpád és Szekeres Attila (Sepsiszentgyörgy) egyetemi tanárok és tudományos kutatók, valamint Pál-Antal Sándor akadémikus, a marosvásárhelyi fiókszervezet elnöke. A rendezvényt az EME kolozsvári központján keresztül a Communitas Alapítvány, helyi viszonylatban pedig a nyárádszeredai polgármesteri hivatal támogatta.

A Zilah és Vidéke Fiókegyesület lassan már másfél évtizede működik. Tevékenységét több más (főleg helyi) kulturális szervezettel együtt fejti ki, melyekkel sikerült jó partneri kapcsolatot teremtenie, főként mivel több tagtársa más egyesületen belül is tevékenykedik, akár vezetőségi tagként is (pl. a zilahi EMKE – Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István; Tövishát Kulturális Társaság, Szilágycseh – Vida Katalin stb.).

A fiókszervezet a 2011-es év folyamán sok helyi kulturális rendezvényen vett részt (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is), mint március 15-én, a magyar nemzeti ünnepen; a történelmi évfordulók megemlékezésein; a szilágysomlyói *Báthori-napokon*; a szilágycsehi *Tövishát-napokon*; a zilahi *Szüreti napokon*, a Megyei Múzeum rendezvényein; *A költészet tavaszán*, a *Városnapokon* stb. A fent említett rendezvényeken a fiókegyesület a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel, a szilágysomlyói Báthori István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Hepehupa művelődési folyóirattal, a zilahi Megyei Múzeummal, valamint a Pósta Béla Egyesülettel működött közre.

2011. május 14-én került sor a Fiókegyesület évi nagy rendezvényére, a *Szilágyságkutatás Napjára*. A VIII. alkalommal megszervezett tudományos ülészaknak ezúttal egy hagyományos szilágysági bortermelő falu, Szilagyballa adott otthont. *A szőlő és a bor Szilágyság történelmében* című rendezvényen 9 tudományos előadás hangozott el, melyek elsődlegesen a szilágysági szőlészet történetéhez kapcsolódtak, hangsúlyozva a Szilágyság vidékfejlesztési lehetőségeit, akár a borturizmus vagy a helyi borok népszerűsítése révén. A rendezvényt Sipos Gábor EME-elnök nyitotta meg, majd elsőként Péntek János, a KAB elnöke szólalt fel, aki előadásában az agráróktatás erdélyi helyzetét elemezte. Csávossy György előadásában a szilágysági szőlőtermelésről értekezett, Szabó T. E. Attila Báthory István főszakácsának receptjeiből válogatott egypár borral készült ingyencsésget. Egyed Ákos a 18. századi filoxérajárványról, Pécsi L. Dániel a szőlő és bor ábrázolásáról tartott előadást. Kovács Adorján és Talpas János a bortermelés jövőjéről, Zsigmond Attila pedig a bor egyháztörténeti vonatkozásairól értekezett. Az előadásokat követően került kiosztásra a Petri Mór-díj, melyet 2011-ben Szőke Anna kulturális referens, László László és Kovács Kuruc János vehetett át.

A rendezvényt a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Alapítvány, a Communitas Alapítvány, InfoGraph Kft, az RMDSZ Szilágy megyei szervezete és több magánszemély is támogatta.

Szeptemberben, az iskolakezdés apropójaként, az EMKE-vel közösen, régi tanszereket, tankönyveket és egyéb iskolai felszereléseket bemutató kiállítást rendezett *Nagyszüleink iskolája* címmel.

A **szilágysomlyói fiókegyesület** 2011. január 28-án tartotta meg éves közgyűlését. A gyűlésen elfogadták dr. Széman Péter elnök beszámolóját a 2010-es megvalósításokról, valamint megtárgyalták és jóváhagyták a 2011-es munkatervet. Széman Péter elnök februárban az EMEOGYSZ, majd márciusban az EME-közgyűlésen képviselte a fiókegyesületet, április 7–9-én pedig az EMEOGYSZ Szatmárnémeti Tudományos Ülésén dolgozatot mutatott be. A fiókegyesület 13 taggal vett részt a III. szakosztály eme kiemelkedő rendezvényén.

Májusban az erdélyi művelődési élet egy jeles képviselőjére, Szentimrei Jenőre emlékezett a fiókegyesület, mely rendezvényre május 20-án, a Báthory István Könyvtár napján került sor.

A Báthory Napok keretében, szeptember 24-én került megrendezésre, immár XVIII. alkalommal az Orvostudományi Továbbképző, melyen a kilenc előadást vitafórum követte, és 146 külföldi és Erdély 9 megyéjéből érkezett résztvevő részesült a Román Orvosi Kamara kreditpontjaiban. A Báthory Napok keretében az orvostovábbképzőt október 1-jén az RMPSZ-szel közösen szervezett XI. Pedagógus Továbbképző követte.

November 18-án a fiókegyesület Liszt Ferenc-emlékestet szervezett a Báthory István Alapítvánnyal közösen. Előadást tartott dr. Angi István zeneesztéta, zongorán közreműködött Szép Balázs.

A **gyergyószentmiklósi fiókegyesület** a 2011-ben két konferenciát és számos író-olvasó találkozót szervezett. Április 6-án került sor az év első konferenciájára, *Helytörténeti értékeink* címmel. A résztvevők ifjú történészek, történelemtanárok voltak. Május 11-én zajlott *A néprajztudomány közösségünk szolgálatában* című konferencia. A rendezvény előadói között ott találjuk Balázs Lajost, Farkas Irént (Csíkszereda), Kissné Portik Irént, valamint Garda Dezsőt (Gyergyószentmiklós).

A gyergyói fiókszervezet tagjai előadásaikkal részt vettek az augusztus végén Kolozsváron megszervezett Hungarológiai Kongresszuson, ezt követően szeptemberben Sepsiszentgyörgyön, a Demény Lajos emlékére szervezett *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön* című nemzetközi történészkonferencián, illetve A Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett tudományos rendezvényeken is. A gyergyói fiókegyesület novemberben a marosvásárhelyi fiókegyesület által szervezett nyáradszeredai történészkonferencián Garda Dezső képviselte.

A gyergyói fiókszervezet, akárcsak az elmúlt esztendőben, nagy hangsúlyt fektetett a tudomány népszerűsítésére, erről tanúskodik az év folyamán megrendezett 12 könyvbemutató is. A helyi demokráciaközpont által meghirdetett könyvkiadást támogató pályázat sikeres elbírálásának eredményeként a gyergyói nemzetközi történészkonferenciákon elhangzott előadásokból önálló kötetet szerkesztett *A mezővárostól a rendezett tanácsú városig* címmel. A kötet bemutatására Gyergyószentmiklóson a városi könyvtárban, Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeumban, Kolozsváron az EME székházában (Sipos Gábor), Budapesten pedig a Történeti Intézetben (Fónagy Zoltán) került sor.

Az EME gyergyói fiókszervezete társszervező volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a felsőoktatási intézmények közti együttműködésben, melynek során a BBTE gyergyószentmiklósi kihelyezett tagozatának 17 hallgatója részt vállalt abban a kérdőíves gyűjtésben, melynek célja a 21. század eleji Gyergyó, Sóvidék, Felcsik anyagi kultúrája sajátosságainak feltérképezése volt.

Kutatóműhelyek

Intézményünk tudományos tevékenységet folytató műhelyeket, szakcsoportokat is támogat. Székházunkban továbbra is helyet adtunk a Pósta Béla Egyesületnek, ezáltal hozzájárulva működéséhez. Az egyesület a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, alapvető célkitűzései között jelölte meg a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészet- és történelemoktatás segítését.

A *Pósta Béla Egyesület* régészeti és archeometriai kutatócsoportja szervesen együttműködik az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel. A két intézmény közös, hosszú távú projektekben vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2011-es évben tovább folytatódtak a Porolissumon (dr. Bajusz István az egyesület igazgatójának irányításával), illetve a Nagykaroly-Bobáld tellen zajló régészeti feltárások (dr. Molnár Zsolt egyetemi adjunktus irányításával). Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, illetve régészeti rajzkészítés (Apai Emese doktorandus), valamint a régészeti feldolgozás (nagykarolyi múzeum) terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak. A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2011-ben is sikeresen megvalósította. 2011 novemberében került sor a Pósta Béla Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gyergyószentmiklósi Tarisznás Márton Múzeum szervezésében a *IX. Erdélyi Magyar Régészeti Konferenciára*, amely az erdélyi és magyarországi szakemberek tudományos párbeszédének biztosított keretét. 2011-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* III. kötetének (Új sorozat) kiadására.

Az EME programjai

2011-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület a következő hosszú távú programokat működtette stratégiai céljainak megvalósítása érdekében:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézete elsősorban az ún. nemzeti tudományok művelésére jött létre, néhai Jakó Zsigmond kezdeményezésére és irányításával, kinek szellemét, munkásságát tanítványai követik. A kutatás célja feltárni az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához

szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti forrásokat. Mindez fokozatosan kiegészült az egzakt, természettudományi témájú kutatásokkal, többnyire külső munkatársak révén. A kutatóintézet a 2008-tól elismert és minősített (atestare) intézet,³ ezáltal lehetővé vált a román állam által kiírt akadémiai jellegű pályázatokon való részvétel. Az intézet igazgatója Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. A kutatóintézetnek jelenleg 14 belső munkatársa van, munkájukat kiemelkedő tudományos eredményeket elért tekintélyek és egyetemi oktatók irányítják. Ugyanakkor az EME kutatási projektjei keretében időszakos kutatómunkára a múlt évben összesen 69 személy kapott megbízást, többségük fiatal kutató, egyetemi hallgató. Ezen projektek irányítói egyetemi oktatók, ezzel segítve az egyetemen folyó tudományos tevékenységek, illetve szakkörök munkáját is. A kutatóintézetünkben zajló kutatómunka révén az EME hozzájárul a fiatal kutatógeneráció kineveléséhez és a szakmai értelmiség utánpótlásához.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket.

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: az Erdélyi Királyi Könyvek kivonatokban való közzététele

Projektvezető: dr. Kovács András egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély középkorára és kora újkorára vonatkozó források feltárása, kiadása. A projekt keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik:

1.1. Bocskai István (1606; MOL, F1: 5), Rákóczi Zsigmond (1607–1608, MOL, F1: 7) és Báthory Gábor (1608, 1609–1610; MOL, F1: 8, 9) Királyi Könyvei kivonatos formában történő kiadásának előkészítése. Kutatók: dr. Fejér Tamás, Pakó László, dr. Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységének feltárása. Kutató: dr. Bogdándi Zsolt.

1.3. Az aradi káptalan jegyzőkönyvtöredékének (1504–1518) kiadásra való előkészítése. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

2. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: dr. Kovács András egyetemi tanár, igazgató. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár IV. kötetének (1360–1372) szerkesztése. A kutatás célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, miszilisek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és magyar nyelvű regesztákban történő gyűjteményes közzététele. Kutatók: dr. W. Kovács András, Hegyi Géza.

³ A romániai Országos Tudományos Kutatási Hivatal (ANCS) által minősített intézmények listája, illetve erről szóló határozata (9821/2008.12.12.). Unități și Instituții de Cercetare-Dezvoltare Atestate, Conform HG nr. 551/2007, (Decizia ANCS nr. 9821/12.12.2008).

Forrás: <http://www.mct.ro/index.php?action=viewart&artid=1510&idcat=38&sub=%29>

2.2. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó segédletek összeállítása. A kutatás célja tematikus bibliográfiák, archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak összeállítása; az erdélyi középkori megyei hatóságok okleveleinek regesztázása és kiadásra történő előkészítése, megyei archontológiák elkészítése; pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent kötetéhez; az erdélyi püspökség és káptalan Árpád- és Anjou-kori archontológiája; az erdélyi káptalan Árpád- és Anjou-kori személyzetének adattára. Kutatók: dr. W. Kovács András, Hegyi Géza.

3. A hadadi gr. Wesselényi család zsigói (göröcsöni), hadadi és drági levéltárainak kutatása. Projektvezető: dr. W. Kovács András főkutató.

A kutatás célja a Nógrád vármegyei származású, Erdélyben az 1550-es évek végén meglepedett Wesselényi család levéltára középkor- és kora újkor iratanyagának feltárása és közzététele magyar nyelvű kivonatok formájában, illetve – a történetkutatás szempontjából különös jelentőséggel bíró iratok esetében – teljes szöveggel. A család mintegy 20 000 darab iratot számláló levéltárai az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött anyagában található. Kutatók: dr. Fejér Tamás, Hegyi Géza, dr. Szász Anikó.

4. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Egyéni kutató: dr. Biró Annamária

A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, a Partiumi Keresztény Egyetem, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik.

5. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kötetének előkészítése

A kutatás célja az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT) XIV. kötetének szerkesztése és a XV. kötet előkészítése. Az SzT XV. kötetének elkészítésével lezárul az SzT több mint harminc éve tartó szerkesztési folyamata. Az SzT anyagát Szabó T. Attila gyűjtötte, a munkálatok is az általa kidolgozott szerkesztési szempontok szerint folytak és folynak. Az elkészülő 15 kötet a magyar, sőt a nemzetközi szótárirodalom egyik legjelentősebb alkotása, amely immár teljes egészében a kutatók, érdeklődők asztalára kerül. Kutatók dr. Tamás Csilla és András Zselyke; külső munkatársak dr. Fazakas Emese (főszerkesztő), Benedekné Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, Zsemlyei Borbála (szerkesztők), Kiss András (lektor), Szász Lőrinc (román értelmező), Volkán Júlia és Hochbauer Mária (német értelmezők). Az SzT kötetei a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékével együttműködésben készülnek.

6. Irodalmi és színháztudományi kutatások. Projektvezető: dr. Egyed Emese egyetemi tanár. A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratok szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

Kutatók: dr. Demeter Zsuzsa kutató (textológia, Kovásznai Sándor), dr. Bartha Katalin Ágnes kutató (színház-történeti kutatások, angol nyelvi referens), dr. Tar Gabriella Nóra

kutató (színháztörténet, német–magyar kapcsolattörténet), dr. Molnár Bodrogi Enikő kutató (irodalom és nyelv, kontextusvizsgálatok), dr. Varga Ildikó kutató (irodalmi kontaktológia, magyar–finn), Sófalvi Emese doktorandusz (zenés színház, az EME zenetörténeti anyagai).

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működik együtt: SIHCTOB (Société Internationale d’Histoire du Théâtre, de l’Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d’Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért) a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, Partiumi KE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturali-THÉ Egyesület.

7. Kortárs politikai eszmetörténeti kutatások. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd.

A kutatás célja megvizsgálni, hogy a látszólag elfogadhatóan működő kortárs nemzetállami berendezkedések valójában mekkora demokráciadeficittel küszködnek, hogy milyen veszélyeket rejt ez magában az új globalizálódó politikai rendben.

8. Virtuális közösségek, virtuális habitusok. Erdélyi képek a digitális világból. Projektvezető: dr. Tökés Gyöngyvér szociológus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem adjunktusa.

A kutatás célja az erdélyi magyar fiatalok virtuális jelenlétének és digitális szokásainak vizsgálata. A kutatás a következő altémák köré szerveződik: 1. A hálózat gyermekei. Az erdélyi netgeneráció szociokulturális jellemzői; 2. Káprázat és nimbusz. Erdélyi fiatalok mindennapjai a virtuális térben; 3. Te miért lájkolsz, és mi miért blogolunk? Virtuális közösségek és digitális habitusok.

Kutatók: Molnár Beáta, Puskás Eszter egyetemi hallgatók, Madaras Szidónia magiszteri hallgató.

9. A vidékfejlesztés területi különbözőségei az adottságok és a támogatások nézőpontjából a 2007–2011-es időszakban. Felkészülés a jövőbeli új kihívásokra. Projektvezető: dr. Vincze Mária egyetemi tanár.

A projekt célja feltárni a jelenlegi vidékfejlesztési támogatások területek és intézkedések szerinti eloszlását, valamint azokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatták a kialakult elosztásokat. Vizsgáljuk négy Bihar megyei községben, hogy a támogatások mennyiben eredményeztek fenntartható fejlődést. Regionális és megyei szintű felméréseket készítünk arról, hogy a mezőgazdaság fejlettségi adottságai, jelenlegi termelési szerkezete, a vidék gazdasági-társadalmi életében betöltött szerepe mennyiben jelenthet erősséget, illetve gyengeséget a 2014–2020-as időszakra vonatkozó európai uniós dokumentumok tükrében.

Kutatók: dr. Mezei Elemér egyetemi docens, dr. Szócs Emese egyetemi adjunktus, Marton Györgyi végzett magiszteri hallgató és két jelenlegi magiszteri hallgató.

10. Erdélyi és partiumi magyar könyvtárak védett állományának kutatása és feldolgozása. Projektvezető: dr. Sipos Gábor egyetemi docens.

A projekt célja az 1851 előtti nyomtatványok és kéziratok összegyűjtése, kutatása és feldolgozása, valamint központi helyeken való biztonságos elhelyezése (pl. esperességi, egyházmegyei központ vagy rendház), az állomány provenienciakutatása és ezzel az egyes gyűjtemények történetének feltárása. A meglévő könyvanyag mellett a gyűjteményre vonatkozó levéltári anyag átnézése és sajtó alá rendezése. Kutató: Gordán Edina magiszteri hallgató.

A kutatás megvalósításához a következő intézetek működnek együtt: EKF Kulturális Örökség és Művészettörténeti Tanszék; BBTE, a szatmári Római Katolikus Püspökség, a gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, az Erdélyi Református Egyházkerület.

11. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása

A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilis anyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre fókuszálva tárják fel és értelmezik e forrásokat. Kutatók: dr. Fehér Andrea történész és dr. Papp Kinga irodalomtörténész.

12. A Gyergyói-medence tárgyi néprajzi értékeinek kérdőíves gyűjtése és rendszerezése a turizmusban való felhasználás érdekében. Projektvezető: dr. Garda Dezső egyetemi docens.

A projekt célja: tárgyi néprajzhoz kötődő anyag kérdőíves gyűjtése, rendszerezése, a kérdőíves adatgyűjtés feldolgozása a Gyergyói-medence (60 000 személyt kitevő népesség) idegenforgalmában való felhasználás érdekében. Kutató: Gál Emese egyetemi hallgató.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi Mezőség kutatása: tájhasználati módok megváltozásának hatásai az Erdélyi Mezőség szárazgyepeire. Projektvezetők: dr. Nagy-Tóth Ferenc, az MTA külső tagja és dr. Ruprecht Eszter adjunktus

A kutatás célja, hogy az Erdélyi Mezőség területein előforduló árvalányhajas sztyepprétek változásait dokumentálja, a változásokért felelős mechanizmusokat feltárja, és hatékony természetvédelmi szempontú, restaurálási-kezelési módszereket javasoljon e kiemelt értékű szárazgyepek helyreállítására és megőrzésére. Kutatók: Szabó Anna doktorandus, valamint Fodor Izabella és Kuhn Thomas biológia és ökológia szakos egyetemi hallgatók. A kutatás a BBTE Biológia és Ökológia Magyar Intézetének együttműködésében zajlik.

2. Anyagtudományi kutatások. Projektvezető: dr. Bitay Enikő egyetemi docens.

A kutatásnak három célja van: az anyagszerkezetek elemzése az anyagok tulajdonságainak előrejelzése végett; a kutatások eredményeinek hasznosítása az oktatásban, műszaki anyagtudományi, technológiai szakkötetek szerkesztése, melyekbe az új kutatási eredmények is beépülnek; az egyetemi hallgatók tudományos munkára való ösztönzése, a kutatások beépítése az anyagtudományi szakkör munkálataiba.

A jelenlegi kutatás témája: az anyagok mechanikai tulajdonságait vizsgáló berendezések elemzése, korszerűsítése, oktatási-kutatási laboratóriumfejlesztés. Kutatók: dr. Kakucs András egyetemi docens, Bimbó Áron, Bíró Zoltán, Gagy László-Csaba és Szekeres Péter egyetemi hallgató közreműködésével. A kutatások a Budapesti Óbudai Egyetem, a Marosvásárhelyi Sapientia EMTE, a budapesti BAY-ATI, a Miskolci Egyetem és a Győri Szent István Egyetem közreműködésével zajlanak.

3. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető: dr. Bitay Enikő egyetemi docens.

A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata kiemelkedő fontosságú, mindenképp saját műemlékeink, műtárgyaink teljes megismerése érdekében.

A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

3.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezetők: dr. Márton László ny. kutatómérnök.

A kutatás célja technikai örökségeink felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: a kolozsvári ferences, illetve a Szent Mihály-templom tornyai belsejének és harangjainak, illetve a toronyórának (technikátörténeti) felmérése, tanulmányozása. Kutatatók: ifj. Orbán György doktorandus, Tóth Orsolya, valamint Mureşan Erika-Agneta és Tökés Attila egyetemi hallgató.

3.2. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: dr. Veres Erzsébet ny. egyetemi docens.

A kutatás célja elsősorban a porolissumi ásatások során előkerült egyes vas- és cserépleletek készítéséhez használt nyersanyagok származási helyének anyagtudományi módszerekkel való (archeometriai) vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológus-, régész (történész)-szempontú értékelése, mely jelentős új eredményekkel gazdagíthatja a műszaki örökségünkkel kapcsolatos tudásunkat. Kutatók: Pataki Bernadett, Vas Lóránt, Páncél Szilámér doktorandusok, Csifó Irma, Konyelicska Loránd Tibor egyetemi hallgatók.

3.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében Erdély-Hegyalja területén. Kutatásvezető: Talpas János doktorandus, tanársegéd.

A kutatás célja feltérképezni Erdély-Hegyalja magyarlakta szórványtelepüléseinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. Kutatók: Benkő Adorján, Kosztándi Kinga, Kun Tímea, Sárpatoki Emőke és Szalló Ágnes egyetemi hallgató.

3.4. Erdélyi műemlékek, műtárgyak festett felületeinek tudományos vizsgálata Kutatásvezető: Guttman Márta doktorandus.

A tárgyi hagyatékok anyagi összetételének pontos ismerete fontos a hatékony hosszú távú megőrzéshez, állományvédelemhez, restauráláshoz. A jelen kutatás a festett felületek szükséges vizsgálati módszereinek összeállítását tűzi ki célul a legfrissebb szakirodalom alapján. Kutatók: dr. Barabás Réka egyetemi adjunktus, dr. Gál Emese kutató, valamint Nagy Emőke és Guttman Csongor-István egyetemi hallgatók. Közreműködnek: Mihály Ferenc, Szász Erzsébet restaurátorok.

A projekt interdiszciplináris jellegű, a kutatásban különböző szakok egyetemi, illetve magiszteri hallgatói és oktatói vesznek részt. A technikai és kulturális objektumok, szerkezetek tudományos feldolgozásához szakértőket szólítanak meg, a munkálatokba bevonják a diákságot is, ezáltal biztosítva a tevékenység hagyományápoló jellegét és oktató-nevelő szerepét.

A projekt az EME Természettudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, a Pósta Béla Egyesület, a Sapientia EMTE, a BBTE, a Kecskeméti GAMF, az Óbudai Egyetem, az MTA KFKI, a Miskolci Egyetem, a Közép-Európai Ipari Örökségek Egyesülete közreműködésével zajlik.

4. Őslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás.

A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai-amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja. A kutatási projekthez az alábbi témakörök vizsgálata tartozik:

4.1. Kelet-közép-Európa késő krétakori hűsevő dinoszaurosainak kutatása

A kutatás terepmunkán és laboratóriumi elemzésen alapszik, az így nyert adatok segítségével a példányok morfológiai és anatómiai bélyegeinek vizsgálatára terjed ki, különös

tekintettel a nemrég feltárt Zömök sárkány (Balaur bondoc) filogenetikai és biogeográfiai kapcsolataira.

4.2. A Zömök sárkány biomechanikai vizsgálata

A kutatás a Zömök sárkány (Balaur bondoc) csonttani-anatómiai elemzését célozza, a megmaradt bélyegek alapján CT Scanning – 3D-s módszerrel biomechanikai rekonstrukcióját kívánja modellezni.

A kutatásban közreműködnek: dr. Csiki Zoltán (Bukaresti Egyetem), Steve Brusatte, Phd (Columbia University, NY), dr. Mark Norell (American Museum of Natural History, NY).

4.3. Az erdélyi késő krétakori pterozauruszok diverzitása és rétegtani elterjedése

A projekt célja a rendkívül ritka repülő hüllők felkutatása, kimutatása. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: a) anyaggyűjtés, preparálás, vizsgálat; b) az azdarchidák morfológiai, morfofunkcionális elemzése és diverzitásvizsgálata. A projektben részt vevő kutatók: dr. Dave Unwin (Leicester University, UK), dr. Gareth Dyke (University College Dublin, Ireland).

5. Matematika és informatikakutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások. Projektvezető: dr. Darvai Zsolt egyetemi adjunktus.

A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszer dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

5.1. Trajektóriakövető algoritmusok és homogenizáció elmélet

A kutatás célja a trajektóriakövető algoritmusok objektumorientált megvalósítása annak érdekében, hogy a kapott kód minél rugalmasabb és újra felhasználhatóbb legyen. Ennek érdekében különböző tervezési mintákat használunk. A primál-duál algoritmusoknak egy szűkebb körére összehasonlító elemzést végzünk. Az ipari szabványnak megfelelő nagyméretű feladatokat oldunk meg. Ugyanakkor, gyakorlati példákra építünk fel és oldunk meg homogenizált egyenleteket. Nagyon oszcilláló megoldásokkal rendelkező parciális differenciálegyenleteket vizsgálunk. Kutatók: Mészáros Alpár-Richárd, Pataki Előd-István és Takó István magiszteri hallgatók.

5.2. Belsőpontos algoritmusok kutatása

A kutatás célja a lineáris és nemlineáris optimalizálás belsőpontos algoritmusainak vizsgálata. A jelenlegi kutatás a lineáris optimalizálás prediktor-korrektor algoritmusaira vonatkozik. Olyan új algoritmusokat vezetünk be, amelyekben az elmozdulásvektorok meghatározásának fontos szerepe van. Az algoritmusok megvalósítása érdekében számítógépes programokat fejlesztünk ki, amelyekkel nagyméretű, de szabványos feladatok oldhatóak meg. Ily módon lehetőséget teremtünk az egyes algoritmusok összehasonlítására. Kutatók: Felméri Ágnes, Forró Nóra, Papp Ingrid-Magdolna és Takács Petra-Renáta matematika és informatika szakos egyetemi hallgatók.

A projekt az EME Matematika és Informatika Szakosztálya és a BBTE Matematika és Informatika Intézete közreműködésével folyik.

6. Agrártudományi kutatások

6.1 Régi alfajfajta állapotfelmérése a Sepsiszéki medencében. Projektvezető: dr. Thiesz Rezső egyetemi adjunktus.

A projekt célja: felmérni Sepsiszéki medence településein még fellelhető régi almafajták előfordulási arányát, elvégezni az állomány kor szerinti besorolását, vizsgálni a fajták gyümölcsmorfológiai és beltartalmi sajátosságait, kórokozókkal szembeni viselkedését. Célunk kiválogatni a létező állományból a legjellegzetesebb fajtatulajdonságokkal rendelkező egyedeket továbbszaporítás végett, a vidék gyümölcsállományának megújítása céljából. Kutatók: Bandi Attila egyetemi gyakornok, Kovács Magdolna III. éves kertészmérnök hallgató.

6.2 A Kis-Küküllő és a Maros közötti dombvidéken található diópopulációk kórokozókkal szembeni tűrőképességének vizsgálata. Projektvezető: dr. Thiesz Rezső egyetemi adjunktus.

A kutatás célja megvizsgálni az adott diópopuláció biológiai értékét a kórokozókkal szembeni viselkedés szempontjából. Feltárni a magas tűrőképességgel rendelkező egyedeket további nemesítési génforrásként való felhasználás céljából. Kutatók: Bandi Attila egyetemi gyakornok, Sztojka Bernadett III. éves kertészmérnök hallgató.

A projekt az EME Agrártudományi Szakosztálya és a Marosvásárhelyi Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszék közreműködésével folyik.

C) Orvostudományi és Gyógyszerészeti Osztály kutatási projektje

Orvostudományi és gyógyszerészeti kutatások

Projektvezető: dr. Egyed Zs. Imre egyetemi tanár. A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

1. Daganatpatológiai kutatások. Kutatásvezető: dr. Egyed Zs. Imre egyetemi tanár.

Angiogenézis vizsgálata bördaganatokban. Immunhisztokémiai, morfometriai és sejtbiológiai módszereket alkalmazva különböző rosszindulatú bördaganatok normális és daganatos érkepződményeinek arányát, területi megoszlását, a daganatok terjedésében betöltött szerepét vizsgáljuk. Kutató: Varró Enikő doktorandus.

2. Idegéletani kutatások. Kutatásvezető: dr. Szilágyi Tibor egyetemi tanár.

Idegsejtek közötti kapcsolatok változása temporális epilepszia modellekben. A hipocampus gátló sejtjei szerepének vizsgálata elektrofiziológiai, immunhisztokémiai és számítógépes modellezés segítségével doktorandusok és hallgatók bevonásával. Kutatók: dr. Metz Erzsébet-Júlia, Orbán-Kis Károly, valamint Szöcs Ildikó, Gáll Zsolt doktorandusok és Szabadi Tímea orvostanhallgató.

3. Gyógyszerformák tervezése. Kutatásvezető: dr. Sipos Emese egyetemi docens.

Nyújtóhatóanyag-leadású rendszerek keresése újabb hatóanyagokkal és a gyógyszeripar által még nem használt megoldásokkal. Kutatók: Rédei Emőke, Fülöp Ibolya doktorandusok. A projekt az EME Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem együttműködésével folyik.

Eredmények, illetve várható eredmények, az intézet belső munkatársainak előkészületben levő kötetei:

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6) VII/6. Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Erdélyi magyar szótörténeti tár. XIV. (szerk. Fazakas Emese)

Erdélyi okmánytár. IV. (Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Jakó Zsigmond)

Kolozsvári boszorkányperek 1565–1822. (Szerk. Kiss András, Tóth G. Péter, Pakó László)

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1576–1599. (Bogdándi Zsolt)

A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában. ETF 274. (Bogdándi Zsolt)

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613). ETA VIII. 2 (Gálfi Emőke)

2011-ben belső tudományos munkatársaink összesen 2 könyvet, 22 tanulmányt, 3 cikket, 4 recenziót s 7 könyvismertetőt jelentettek meg, 22 szakmai előadást tartottak.

A külső munkatársak tevékenysége is nagyban hozzájárult tudományos eredményeink gyarapításához, az EME programjaiban végzett kutatásaikat számos kötetben és tanulmányban jelentették meg, egy részüket az EME saját kiadványaiban.

Az EME 2011-ben összesen 69 külső tudományos munkatársat foglalkoztatott a kutatási projektek keretében, ebből 39 fiatal kutatót (egyetemi hallgató, doktorandus), ezáltal segítve az oktatási intézmények, szakcsoportok tudományos tevékenységét.

II. A tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése. Információs és Dokumentációs Központ

Az EME-nek jelenleg három könyvtári részlege működik.

A *Rhédey-házban* levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás-kiadás gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból áll: (repertóriumok, adatbázisok szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

A Rhédey-házat a 2011-es évben 424 regisztrált olvasó látogatta. Központi könyvtárunk állományának katalizálását kis mértékben sikerült bővíteni, mivel a Corvina-program a nyár elejétől nem elérhető.

Május 26–28-án részt vettünk a Romániai Magyar Könyvtárosok VIII. Vándorgyűlésén, ahol Bitay Enikő *Tudományos kutatás – digitális gyűjteményfejlesztés* címmel tartott előadást. Júniusban kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, augusztusban a Kolozsvári Magyar Napokon és decemberben könyvvásárral egybekötött könyvbe-mutatót tartottunk.

Továbbra is nagy érdeklődésnek örvend az Információs és Dokumentációs Központunkban elérhető EISZ-adatbázis, valamint a kábel nélküli internet használata.

A *Jordáky-házban* működő könyvtárrészlegünk (melyben szépirodalom, nyelv- és társadalomtudományok, illetve szakfolyóiratok gyűjteményei találhatóak) az elmúlt évben is nagy olvasói forgalmat bonyolított le. Az olvasónaplónkban az év során 1932 bejegyzés található (egyetemi hallgatók, oktatók, kutatók, valamint középiskolai diákok). Ehhez nagymértékben hozzájárult az év folyamán az Erdélyi Gondolat Egyesület Oktatási Szaktestületéhez benyújtott pályázatunk (*Könyvtár-korszerűsítés és -működtetés az oktatás szolgálatában*) pozitív elbírálása, melynek következtében korszerűsíthettük olvasótermünket (az ülőalkalmatosságok

kicszerélése), valamint a megítélt pályázati összeg felhasználásával a könyvtárnak sikerült egy új számítógépet beszereznie, mely által korlátlan internethozzáférést biztosít a használóknak. Az ingyenes WI-FI-szolgáltatás megkönnyíti a diákoknak az elektronikus katalógusokhoz és bibliográfiákhoz való eredményes és gyors hozzáférést. A könyvtár anyagát és szolgáltatásait minden érvényes olvasójeggyel rendelkező személy igénybe veheti. Állagunkat korlátozás nélkül bocsátjuk az olvasók rendelkezésére, ezért is alakítottuk ki korszerű kölcsönzési rendszerünket.

A 2011. év folyamán az Erdélyi Közös Katalógusnak az év második felében történt meghibásodása következtében a katalogizálási folyamat részben lelassult, majd teljes mértékben megszűnt. Eszerint 2011-ben csupán 913 kötet lett bevezetve, melyből 62 folyóirat, 495 kötet pedig Jordáky Lajos színháztörténeti hagyatékához tartozik. Az év első felében sor került az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára által adományozott Gobbi Hilda színművésznő hagyatékának feldolgozására is, melynek keretében további 356 könyv kerülhetett be a már említett online katalógusba. Így tehát könyvtárunk aktív könyvállományának 90 százaléka fellelhető az online katalógusban, azonban ez sem az olvasók számára, sem a könyvtárosok számára nem elérhető.

A *Lőrinczi-házban* (Lakatos utca) működő intézet részlegünk a történelem, a művészettörténet és a régészet iránt érdeklődő olvasókat fogadja. 2011-ben a Kézirattár anyaga igen kis mértékben gyarapodott. Csupán néhai Bárány György, egykori denveri történészprofesszor hagyatéka egészült ki levelezésének töredékével. Folytatódott viszont a külölegesebb értéket képviselő kéziratári anyagok elektronikus feldolgozása a két világháború között EME-titkárként működő id. Kántor Lajos irathagyatékának digitalizálásával.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés

Az elmúlt év során 1301 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, illetve a színháztörténeti hagyatékok (Gobbi, Jordáky) feldolgozása során a Jordáky-könyvtárban 389 kötetet, melyek adományok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába. Ezenkívül állományunk Cs. Gyimesi Éva irodalomtörténész, F. Csanak Dóra művelődéstörténész és Müller Ádám fizikus, egyesületünk volt főtítkára, hagyatékával gyarapodott. Az MTA Könyvtára Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményének volt osztályvezetője, néhai F. Csanak Dóra hagyatéka Budapestről a Lakatos utcai könyvtár részlegben lett elhelyezve, melynek rendezése és elhelyezése folyamatban van.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelezpéldányok elküldését. Legfontosabb cserepartnereink: a bukaresti Román Nemzeti Könyvtár, a Sapientia EMTE, a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, a kolozsvári Octavian Goga Megyei Könyvtár, a temesvári Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár, a iași-i Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár, a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára, a Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete, a Jakabffy Elemér Alapítvány, a Kriza János Néprajzi Társaság, az Entz Géza Alapítvány, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a Csíki Székely Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, a Szatmár Megyei Múzeum, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Országos Levéltár, a Debreceni Egyetem Könyvtára, a Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász

Műhely, a METEM, a nyíregyházi Jósa András Múzeum, a Münchener Magyar Intézet, a regensburgi Südost-Institut stb. **Magánszemélyek** is adományoztak könyvtárunknak: Adamik Tamás, Balla Árpád, Balogh F. András, Benkő Elek, Benkő Levente, Bereczky Sándor, Bereczky-Veress Biborka, Berezsnay András, Bicsok Zoltán, Buza János, C. Tóth Norbert, Csis Ildikó, Egyed Ákos, Farkas Mária, Fazekas Tiborc, Filep Antal, Fleisz János, Fülöp Tünde, Gaal György, Gál Erwin, Gyéresi Árpád, Hermann István, Hévízi Józsa, Kálnoky Nathalie, Kászoni Zoltán, Kerekes Amália, Kessler Jenő, Kicsi György, Kiss Károly, Kiss Nimród, Klebovich Imre, Kocsis Károly, Kovács Kiss Gyöngy, Kovács Sándor, Krisztye István, Laczkó Sándor, Lőrinczi Réka, Lupescuné Makó Mária, Magina Adrian, Málnási Ferenc, Merész Gábor, Murádin László, Nagy Balázs, Nagy János, Nagy László, Nagy-Tóth Ferenc, Orbán Zsolt, Orosz László, Pál Judit, Piti Ferenc, Pokorádi László, Rűsz-Fogarasi Enikő, Solymosi László, Szabó András Péter, Szabó Zsolt, Tapodi Zsuzsa, Terbe Erika, Veress Zoltán, Zsigmond Attila. Az adományokat ezúton is köszönjük.

III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése

A tavalyi év júniusában ünnepélyesen felavatott Erdélyi Digitális Adattárt (EDA) az Erdélyi Múzeum-Egyesület a korszerű technikához alkalmazkodva azzal a céllal hozta létre, hogy szakértői módon építsen, tároljon és fejlesszen digitális gyűjteményeket. Az EDA lehetővé teszi az egységes felületen való keresést és a széles körű nyilvánosságot. Az Adattár hozzájárul az elkobzott gyűjtemények feldolgozásához, forrásdokumentumok feltáráshoz, megjelentetéséhez, és egy olyan adathalmaz gyűjtése, valamint digitális közzététele valósulhat meg, amely az oktatást és a kutatást egyaránt szolgálja.

Az EME Digitális Adattára, mely elsősorban az EME régi kiadványainak digitális változatát, gyűjteményeinek adatait, illetve az erdélyi magyarság múltjával kapcsolatos történelmi forrásokat tartalmazza, folyamatosan bővül. A 2011. év végéig 7500 tétel került az adattárba, melynek elérhetősége: <http://eda.eme.ro/>.

A 2011. év jelentősebb digitalizálási programjai, illetve az elkészült dokumentumok elérhetőségének útvonala (egyedi kódja):

1. Az EME Kézirattárában lévő hagyatékok feldolgozása <http://hdl.handle.net/10598/9113>

A program célja: az EME Lakatos utcai kézirattárában őrzött kéziratok, térképek, fényképek, katalógusok elektronikus feldolgozása és közzététele, és ezáltal az állomány védelme és kutathatóvá tétele. A munka jelenlegi szakaszában id. Kántor Lajos (1890–1966) irathagyatékának digitalizálására került sor, mely a hagyatékozó titkári tevékenységének iratanyagát tartalmazza az EME két világháború közötti történetének páratlan értékű forrásaként. Levelezéséből, a megőrzött ügyviteli iratokból nyomon követhetjük a román állam képviselőivel folytatott tárgyalásokat, a gyűjtemények helyzetének rendezésére irányuló kísérleteket. A program munkatársa Bogdándi Zsolt.

2. Az EME egykori gyűjteményeinek digitalizálása <http://hdl.handle.net/10598/9105>

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület törekszik egykori, jelenleg állami kezelésben levő, gyűjteményeinek, levéltári és könyvtári anyagainak (oklevelek, iratok, régi nyomtatványok, ritkaságok) digitalizálására is. Az EME levéltári gyűjteményét (utolsó hivatalos nevén: az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára) a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága őrzi. A program célja az itt található dokumentumokat digitális formában összegyűjteni és elhelyezni

Adattárunkban. Jelenleg a Rhédey és a Mikó család gyűjteményének feldolgozása van folyamatban. A program munkatársa Szabó Csaba.

3. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár digitalizálása <http://hdl.handle.net/10598/9095>

A projekt célja: az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztése és kiadása után az EME a Tár digitalizált változatának kivitelezését is felvállalta. A minőségi munka megvalósítását tartva elsősorban szem előtt a kötetek szkennelését korrektúrázás követi, amely komplex feladat, nem csupán mechanikus, hanem mondhatni, már-már utószerkesztési munka, amely rendkívüli figyelmet és nem kevés hozzáértést követel. 2011-ben a Tár II. kötetének digitalizálása folytatódott.

4. Teleki Mihály levelezése (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára) I–VIII. Szerk. Gergely Samu. Budapest 1905–1926. 2000 oldal <http://hdl.handle.net/10598/9109>

A program célja: Teleki Mihálynak, az Apafi-kori Erdélyi Fejedelemség, a kuruc mozgalom kiemelkedő személyiségének diplomáciai és magánlevelezésének digitalizálása. A munka szervesen illeszkedik az Erdélyi Múzeum-Egyesület azon kezdeményezésébe, hogy a ritkaságszámba menő, Erdélyben vagy akár Magyarországon is korlátozottan hozzáférhető források digitális formában, a világhálón minél szélesebb körben való hozzáférhetőségét biztosítsa. Az elmúlt évben a II–VI. kötetek anyagának digitalizálása készült el. A projekt munkatársai: Fehér Andrea, Fejér Tamás, Tóth Levente.

5. Az EME régi kiadványainak digitalizálása <http://hdl.handle.net/10598/9144>

A projekt célja: annak a munkának a folytatása, amely az EME és OSZK közti együttműködés keretében indult. Az elmúlt évben az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat régi kötetinek digitalizálására került sor. Jelenleg a sorozat 197 kötete található meg az Adattárban. A projekt munkatársa: Szilágyi Júlia, Katona Ágnes

6. Az EME régi herbáriumának feldolgozása és digitalizálása <http://hdl.handle.net/10598/9131>

A program célja: a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium tulajdonát képező botanikai múzeumban található *herbárium* (régii növénygyűjtemény) digitalizálása. A digitalizálás a következő lépésekből és munkamódszerből állt: a gyűjtemény felkeresése, megtekintése és a módszertan kidolgozása szakmai vezetés segítségével, az anyag szakszerű lefényképezése, a növények címkéjén szereplő információk kiolvasása és bevezetése volt. A munka záró részében az összegyűjtött források metaadatolására került sor. A program munkatársai: dr. Ruprecht Eszter, Szabó Csaba.

7. Technika- és ipartörténeti tár kialakítása, feltöltése

A program célja az intézmény keretei között folyó technika- és ipartörténeti kutatások során összegyűjtött források feldolgozása, rendszerezése és az Adattárban való megjelenítése. Jelenleg a feltöltést megelőző adatgyűjtő tevékenység zajlik.

8. Periodikák Erdélyi Digitális Adattára (PEDA)

A program célja: a ritkaságszámba menő szakkönyvek mellett különösen fontos az Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt szakmai folyóiratok digitalizálása is. Ezért a program keretei közt az EME erdélyi időszaki kiadványok helyi, szakszerű digitalizálását kezdeményezi. A program első lépéseként az Arcanum Kft-vel kötött szerződés keretében a Keresztény Magvető folyóirat digitalizálása kezdődött el.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója évente több tudományos kötetet jelentet meg, vagy egymaga, vagy más kiadókkal közösen, és rendszeresen megjelenteti az EME szakfolyóiratait is.

Az EME kiadójának 2011. évi könyvtermése

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2011. év 1., 2. és 3–4. füzeté jelent meg (felelős szerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy), az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 2011. évi első száma és első különszáma jelent meg (főszerkesztő: Egyed-Zsigmond Imre), a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből. Új sorozat III–V. (XIII–XV.) 2008–2010 kötete jelent meg (szerk. Bajusz István, Benkő Elek, Emódi Tamás, Kovács András, László Attila), a *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka* konferenciakötet 16. száma jelent meg a tavaly. A Műszaki Tudományos Füzetek sorozat 11. kötete jelent meg: Bitay Enikő: *Anyagtudományi laboratórium I. Tulajdonságminősítő vizsgálatok*. Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban hat új kötet jelent meg: 268. Zsemlyei Borbála: *Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben*; 269. Kovács Sándor: *Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században*; 270. Gálfi Emőke (közvettes): *Az aradi káptalan jegyzőkönyvtöredéke (1504–1518)*; 271. Sándor Katalin: *Nyugtalanító írás/képek: a vizuális költészet intermedialitásáról*; 272. Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben: August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*; 273. Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 4. kötete: Bitay Enikő, Márton László, Talpas János: *Technikatörténeti örökségek Kalotaszegen a gótika árnyékában*.

Ezenkívül megjelentek: Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra (szerk.): *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek I–II*; Gáll Erwin: *Doboka-IV. vártér-ség templom körüli temetője*; Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelv-leírás és diakrónia*; Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben*; Tánczos Vilmos: *Madárnyelven: a moldvai csángók nyelvéről*.

A Maros Megyei Múzeummal közös kiadványunk: Orbán János (szerk.): *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*, amelyet Szép Könyv Díjjal tüntetett ki a Romániai Magyar Könyves Céh. Szintén ebben az évben jelent meg az Entz Géza Alapítvánnyal közös kiadásban Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila (szerk.): *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, illetve az Edupoint Kiadóval közös kiadványunk: Horváth Emőke, Mezei Tibor: *Szülészeti és nőgyógyászati patológia*. A kiadványainkról a következő címen lehet folyamatosan tájékozódni <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó: Biró Annamária.

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

A 2011-es év fontos eredménye a Kiadó szempontjából, hogy sikerült teljesíteni a megváltoztatott akkreditációs követelményeket. Ez alapján újból akkreditáltattuk a kiadót, sikeresen megszerezve a B kategóriás minősítést,⁴ elismertettük az ETF-sorozatot,⁵ és az Erdélyi

4 http://www.cnsc-uefiscdi.ro/wp-content/uploads/2011/12/dom_ed_5.pdf

5 <http://www.cnsc-uefiscdi.ro/wp-content/uploads/2011/12/colectii.pdf>

Múzeum folyóirat is megkapta a B minősítést⁶ (a korábbi B+-nak felel meg) a következő kategóriákban:

1. Filozófia és filozófiatörténet. Episztemológia, logika és tudománytörténet. Etika és bioetika.

2. Középkori történelem. Modern és jelenkori történelem. Egyetemes történelem és koloniális történelem.

3. Idegen nyelvű irodalmak és nyelvészet.

4. Mítoszok, rituálék, szimbolikus képzetek, teológia és teológiatudományok. Etnográfia.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok pontot érnek a hazai tudományos előmenetelben és a pályázatokban. 2012-es terveinkhez tartozik, hogy még több humán tudományos alterületen megszerezzük a minősítést.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója odafigyel arra, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) részt vegyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt minden friss kiadványunkat bemutatjuk az EME székházában felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon is.

2011 júniusában az EME sikeresen szerepelt a 82. budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetőek 2010–2011-es kiadványaink. Ugyanakkor önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten.

2011 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a nagyközönség.

2011 decemberében újra megrendezésre került a 2009-ben nagy sikerrel elindított karácsonyi könyvvásár, ahol az aktuális év kiadványainak bemutatása mellett az érdeklődők kedvezményes áron juthattak legfrissebb köteteinkhez.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram, MTA–OM Domus Hungarica Scientiarum et Artium, GWB Magyarország Alapítvány, a romániai Communitas Alapítvány, az AFCN (Romániai Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága) az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Gedeon Richter Románia Rt. támogatásának köszönhető.

V. Szakmai képzések

2011-ben évben is folytatódott a már korábban elkezdett szakképzések sorozata. A korábbi években elkezdett textológiai képzést az *Új kutatási irányok az irodalom- és társadalomtudományokban* című program váltotta fel, melynek célja a különböző tudományágak közötti átjárás megvalósulásának megfigyelése. A szakképzés keretében az Erdélyi

⁶ <http://www.cnsc-uefiscdi.ro/evaluarea-publicatiilor-stiintifice/rezultate-evaluare-revisteeditricolectii/clasificare-reviste/>

Múzeum-Egyesület olyan előadókat kért fel gyakorlati jellegű szemináriumok vezetésére, akik különböző részterületekkel foglalkoznak ugyan, ám módszereik és szövegkezelési stratégiáik mégis hasonlóak, közös kutatási projektjeik vannak. Ahhoz, hogy ezeket a kapcsolatokat a későbbiekben is termékenyen működtessék, két doktoriskolás hallgatót is bevontak a szemináriumok levezetésébe. A képzés egyik meghívott előadja: K. Horváth Zsolt (ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet), aki a következő témákban tartott előadásokat: *Kassák Lajos és a Munka-kör közösségi művészete: kulturális formák és gyakorlatok társadalomtörténete; A Munka-kör kialakulása – A munkáskalogathia. Költészet. társadalomkritika és a munkáskultúra egysége: Justus Pál; Háború: a hátunkban érzett tekintet. Optikai és politikai közelség problémája Robert Capa fotográfiájában; Népi kultúra, munkáskultúra és baloldali közösségiség összefüggésrendszere Vajda Lajos életművében; Beszéd és ének együttes élménye: a szavaló- és a népdalkórus mediális jelentősége a munkáskultúra világában.* A másik előadó Kerekes Amália (ELTE BTK Germanisztikai Intézete), aki sajtótörténeti előadássorozatot tartott: *A sajtótörténet kutatásának módszerei 1. Sajtóműfajok és A sajtótörténet kutatásának módszerei 2. A publicisztika újrahasznosítása.* A képzés harmadik részében rendhagyó szemináriumokra került sor két doktorandus és három előadó részvételével. Az előadók: Kelemen Pál (ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete), Tamás Ábel (ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete), Vaderna Gábor (ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete).

Gálfi Emőke tudományos munkatársunk latin képzése a 2011-es évben is folytatódott a február–áprilisi időszakban, azonban a régészhallgatók mellett ezúttal a történész szakos diákok is bekapcsolódtak, és igény volt a kora újkori források bevonására is. Az érdeklődők nagy száma miatt kezdő és haladó csoport indult, és az órák felépítése is eszerint alakult. A képzés lezárta után elmondható, hogy továbbra is szükség van hasonló jellegű kezdeményezésre, mivel hosszú távon lenne igazán eredménye a latin nyelv oktatásának is.

Az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának magyar nyelvű képzéseire a 2011-es évben is sor került, ebben hazai és külföldi szakemberek is részt vettek, mind ezekről a szakosztály éves beszámolója tudósít. Ezen szakképzéseket a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Július 11–26. között került sor Kolozsváron az Egyetemi felmérő tábor és szakmai gyakorlatra, amelyet a Nemzeti Kulturális Alap támogatott, és a Romániai Építészkamara Guttmann Szabolcs által elnökölt erdélyi fiókjával közösen szervezett a EME Műszaki Tudományok Szakosztálya. A kéthetes rendezvényen a kolozsvári ferences templom és rendház felmérésére került sor, és az építészhallgatók számára biztosított színvonalas szakmai háttérrel a kötelező nyári szakmai gyakorlat elvégzéséhez. Részletek a szakosztályi beszámolóban olvashatók.

Beruházások, eszközfelújítások

2011-ben a befektetett eszközök állományának értéke 51 700 lejjel bővült. Ezek közé sorolható a kutatóintézet és a könyvtár informatikai infrastruktúrájának bővítése új számítógépekkel és szoftverekkel. Az Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács (CNCSIS) finanszírozásával zajló kutatási projekt terhére egy nagy értékű mikrofilmolvasó szkennelvel és egy nagy teljesítményű fénymásoló géppel szereltük fel a kutatóintézetet.

Adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

A 2011-es megvalósított költségvetés 6%-kal haladta meg a tervezett szintet. A kiadások szerkezeténél megfigyelhető, hogy a teljes költségvetés legnagyobb részét az intézmény működési költségei (23%) és az állandó alkalmazottak (22 fő) személyi költségei (34%) teszik ki. A külső kutatási programok, a digitalizálási projektek és az egyéb megbízások a teljes költségvetés 11%-át képezik. A fennmaradó részt a kiadványok készletének csökkenése (7%), a cserekiadványok és könyvadományok (2%), a konferenciák, szakképzések és rendezvények (16%), a beruházások (4%) és a pénzügyi költségek (3%) teszik ki.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület költségvetésének teljesítését, az elmúlt évekhez hasonlóan, 2011-ben is nagyobbrészt a magyarországi projektek és programtámogatások biztosították 62%-ban. Ezek mellett a hazai támogatások 16%-ban voltak jelen. A fennmaradó 22%-ot az EME saját forrásai teszik ki. Ide sorolhatók a tagdíjak (1,57%), részvételi díjak (9,84%), adományok (1,27%), a gazdasági szereplők hozzájárulásai (1,43%), a személyijövedelemadó-felajánlások (0,33%), a kiadványértékesítés (3,33%), a pénzügyi bevételek (0,97%) és az egyéb bevételek (2,97%).

A magyarországi és a hazai támogatások aránya nem mutat jelentős változást az előző évhez képest. Belföldi intézményi támogatók (az összes bevétel»16%-a): az Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács (9,31%), Communitas Alapítvány (2,08%), Kolozsvári Polgármesteri Hivatal (0,11%), RMDSZ Ügyvezető Elnöksége (1,21%), Romániai Nemzeti Kulturális Alap (0,37%), egyéb támogatások (2,79%).

Magyarországi támogatóink (az összes bevétel 62%-a): a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (22,28%), a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (8,64%), a Magyar Tudományos Akadémia (6,08%), Wekerle Sándor Alapkezelő (19,67%), NKA (2,34), egyéb támogatások (3,41%)

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram, az MTA-OKM Domus Hungarica Ösztöndíjprogramjai ebben az évben is nagy segítséget nyújtottak kutatóinkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos támogatását is.

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

A hatalmas értéket képviselő tudományos gyűjteményeink státusa továbbra is rendezetlen, tulajdonjogunkat ezek fölött mind ez ideig nem sikerült elismertetni, bár az elnökség több alkalommal szorgalmazta beadványai által. A kolozsvári főtéri ingatlanunkra, a Wass Otilia-házra (Főtér 11. sz.) is ugyanez vonatkozik. Az épület visszaigényeltük, és viszszerzése érdekében évek óta pert folytatunk, illetve adminisztratív eljárással próbálkozunk, eddig eredménytelenül (Bukarestben a restitúciós bizottságnál, illetve a Kolozsvári Tanácsnál). Jogigényünket természetesen továbbra is fenntartjuk, ugyanis távlati terveink között kiemelt fontosságú a Regionális Tudásközpont létrehozása, melynek visszaigényelt főtéri ingatlanunk adna majd otthont.

Napirendre került a Jordáky-ház megosztásának kérdése, ahol egyesületünk negyedrészen társtulajdonos. A vagyonmegosztási eljárást elindítottuk, első lépésként a Kolozsvári Tanács illetékes szerveihez nyújtottunk be beadványokat a tulajdonmegosztás rendezésére, azonban ezekre nem érkezett válasz. Az ügy mihamarabbi rendezése végett javasolt a peres eljárással történő vagyonmegosztás. Egykori főtitkárunk, Müller Ádám fizikus decemberben elhunyt. 2003. július 9-én kelt végrendeletében az Erdélyi Múzeum-Egyesületet kizárólagos örökösének jelölte meg (Kolozsvár, Jókai u. 14. sz. alatti ház 2. lakrésze, kéziratok és könyvtári hagyatéka). A hagyatéki eljárást elindítottuk.

Zárszó

Ahhoz, hogy eredményeinknek hosszú távon is hatásuk legyen, szükséges az anyagi források kiszámíthatósága. Fontos a már meglévő értékes humán erőforrásaink megtartása és a programok folyamatosságának biztosítása, hiszen kutatóink, munkatársaink tevékenysége nemcsak az EME számára jelentős, hanem az egyetemes tudományosság javát is szolgálja. Remélem, hogy a jövőben is sikerül a stabil intézményes keretet megtartani annak érdekében, hogy mind akadémiai, mind háttérintézményi feladatokat elláthassunk.

Kérem, hogy ehhez valamennyien járuljanak hozzá, megköszönve támogatóinknak eddigi önzetlen segítségét, a kollégák elkötelezettségét és eredményes munkáját.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2012. február 25-én

Bitay Enikő s.k.
főtitkár

Contents

Sándor Pál-Antal: Early 18 th Century Demographic Conditions in Szeklerland	1
Andrea Csata: Sustainable Economy Involving the Public-Sector: Counteraction of the Structural Deficiencies of the Economy	20
Emese Szőcs – Mária Vincze – Elemér Mezei: Sustainability in Rural Areas of Transylvania. Case Study from Commune Branișteea, Bistrița-Năsăud County	29
Szilárd Madaras: The Current Problems of Employment in the Regions of Romania. Central Region Case Study.....	44
Annamária Benyovszki – Lehel-Zoltán Györffy – Tünde Petra Petru: The Romanian Entrepreneurial Activity.....	60

Workshop

Bálint Kovács: Armenian Church Library in Dumbrăveni (Erzsébetváros, Elisabethopolis) .	68
Attila Süli – Lajos Demeter: Sámuel Vajda Csernátoni’s Memories	90
György Gaal: Count Miklós Bánffy: the Political and Artistical Career of an Aristocrat (Vice-president of the Transylvanian Museum Society)	114
Zsolt Székely: Attila T. Szabó’s Unpublished Letters	135

Review

Tamás Győri: About the Transylvanian Ethnicity ’s Volatility	142
--	-----

Society Communications

Enikő Bitay: Secretary-general’s Report of the 2011. Year	147
---	-----

Cuprins

Pál-Antal Sándor: Situația demografică a populației din Secuime la începutul secolului al 18-lea	1
Csata Andrea: Economie sustenabilă cu participarea sectorului public: eliminarea lipsurilor structurale economice	20
Szócs Emese – Vincze Mária – Mezei Elemér: Sustenabilitatea economică în mediul rural din Transilvania. Studiu de caz privind județul Bistrita-Năsăud: comuna Branștea	29
Madaras Szilárd: Probleme actuale ale ocupării forței de muncă în regiunile României. Studiu de caz: Regiunea Centrală.....	44
Benyovszki Annamária – Györfy Lehel-Zoltán – Petru Tünde Petra: Activitatea antreprenorială în România.....	60

Atelier

Kovács Bálint: Biblioteca armenească din Dumbrăveni	68
Süli Attila – Demeter Lajos: Memoriile lui Csernátoni Vajda Sámuel	90
Gaal György: Contele Bánffy Miklós: cariera politică și artistică a unui aristocrat.....	114
Székely Zsolt: Scrisori inedite ale lui Szabó T. Attila.....	135

Recenzii

Györi Tamás: Om ca maghiar sau maghiar ca om? Volabilitatea identității transilvănene....	142
---	-----

Comunicari ale Societății

Bitay Enikő: Raportul Secretarului general despre activitatea Societății pe anul 2011	147
<i>Contents</i>	181

Tartalom

Pál-Antal Sándor: Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején	1
Csata Andrea: Fenntartható gazdaság a közsféra szerepvállalásával: gazdaság szerkezeti hiányosságok kiküszöbölése	20
Szöcs Emese – Vincze Mária – Mezei Elemér: Fenntarthatóság Erdély vidéki térségeiben. Beszterce-Naszód megyei esettanulmány: Árpástó község vizsgálata	29
Madaras Szilárd: A regionális munkaerő-foglalkoztatás aktuális kérdései Romániában. Központi Régió – esettanulmány	44
Benyovszki Annamária – Györfy Lehel-Zoltán – Petru Tünde Petra: A romániai vállalkozói aktivitás	60

Műhely

Kovács Bálint: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár	68
Süli Attila – Demeter Lajos: Csernátóni Vajda Sámuel visszaemlékezése	90
Gaal György: Gróf Bánffy Miklós: főúri életpálya a politika és művészetek jegyében	114
Székely Zsolt: Kiadatlan Szabó T. Attila-levelek	135

Szemle

Győri Tamás: Magyarként ember vagy emberként magyar? Az erdélyi etnicitás illékonyságáról	142
--	-----

Egyesületi közlemények

Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2011. évi munkájáról	147
<i>Contents</i>	181
<i>Cuprins</i>	182

